

SBORNÍK PRACÍ PEDAGOGICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

**ŘADA
SPOLEČENSKÝCH VĚD**

27/2013/1

BRNO
2013

Upozornění redakce / Notice of the Editorial Board:

Redakční rada neodpovídá za obsahovou náplň jednotlivých příspěvků. /

The views expressed herein are those of the authors and are not necessarily shared by the Editorial Board.

Sborník je věnován doc. PhDr. Františku Čapkovi, CSc., u příležitosti jeho sedmdesátých narozenin.

Recenzovali: prof. PhDr. Kateřina Charvátová, CSc., PdF UK

doc. PhDr. Petr Kaleta, Ph.D., FF UK

Vedoucí redaktor: Jaroslav Vaculík

Výkonný redaktor: Jan Dvořák

Redakční rada: Roman Baron, František Čapka, Tomáš Černušák, František Hanzlík, Miroslav Jeřábek, Tomáš Jeřábek, Bohuslav Klíma, Michail Kovaljov (Saratov), Pavel Krafl, Štefan Kucík (Ružomberok), Robert Letz (Bratislava), Jiří Mihola, Miroslav Piwowarczyk (Wrocław), Kamil Štěpánek, Marek Vařeka

Adresa redakce: Pedagogická fakulta MU

katedra historie

Poříčí 9/11, 603 00 Brno

e-mail: vaculik@ped.muni.cz

Copyright © Masarykova univerzita, 2013

ISSN 1211-6068

MLADÝ SEDMDESÁTNÍK FRANTIŠEK ČAPKA

LUBOMÍR SLEZÁK

The text presented is devoted to the historian doc. PhDr. František Čapka, CSc., from Brno and his academic and pedagogical work.

Key words: František Čapka; historian; Masaryk University.

Doc. PhDr. František Čapka, CSc.

Nechce se věřit, že přední brněnský historik a dlouholetý vysokoškolský pedagog doc. PhDr. František Čapka, CSc., oslavil v loňském roce sedmdesáté narozeniny. Čistě úředně tomu tak je, ale nikdo z těch, kdo se s ním setkává na chodbách a v posluchárnách Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, kdo sleduje jeho pracovitost, životní optimismus s typickým smyslem pro humor, by mu sedmdesátku nehádal. Vlastně ani stárnout nemůže, protože má stále před sebou plno pedagogických a vědeckých plánů, které také úspěšně realizuje.

Jubilant se narodil 26. května 1942 v obci Nížkovice nedaleko Slavkova v rodině řídicího učitele. Prostředí rodiny úspěšného pedagoga nepochybně ovlivnilo i osobní zájmy a profesní dráhu oslavence. Po maturitě na slavkovské jedenáctileté střední škole v roce 1959 se rozhodl pokračovat ve studiu na Filozofické fakultě tehdejší Univerzity Jana Evangelisty Purkyně

(UJEP) v Brně, dnešní Masarykovy univerzity. Zvolil si kombinaci český jazyk a literatura – dějepis a pětileté studium ukončil v roce 1964. V průběhu nedlouhého kantorského působení na stavebním učilišti a na škole pro nevidomé a slabozraké v Brně si rozšiřoval kvalifikaci studiem speciální pedagogiky na olomoucké univerzitě a postgraduálním studiem na Filozofické fakultě UJEP, což se mu brzy zúročilo: v konkurzním řízení v září 1975, v němž obstál nejlépe ze všech uchazečů, byl přijat jako odborný asistent na katedru dějepisu Pedagogické fakulty UJEP. Zde začal s výukou nových a nejnovějších československých dějin, úvodu do studia dějepisu, s vedením historického semináře a semináře regionálních dějin. V roce 1978 složil rigorózní zkoušku na Filozofické fakultě UJEP v oboru československé dějiny a získal titul doktor filozofie (PhDr.), v roce 1984 obhájil kandidátskou disertační práci *Odbory na jižní Moravě v letech 1945–1948* a obdržel vědeckou hodnost kandidáta historických věd (CSc.). O rok později se řádně habilitoval pro obor československé dějiny. Od března 1984 působil ve funkci vedoucího katedry didaktiky dějepisu a regionálních dějin Pedagogické fakulty UJEP. Po spojení katedry dějepisu s katedrou geografie v září 1986 se stal vedoucím oddělení. Ve funkci vedoucího obnovené katedry dějepisu pracoval František Čapka až do konce roku 1990. V posledních více než deseti letech vykonává funkci zástupce vedoucího katedry historie.

Těžiště pedagogické práce oslavence spočívá především ve výuce nových a nejnovějších československých, resp. českých dějin. Vedle toho se soustavně věnuje také tematice regionálních, v prvé řadě moravských dějin, dějin spolků a společenských organizací. V průběhu 37 let své pedagogicko-vědecké činnosti na fakultě předal své odborné znalosti několika tisícům studentů. S mnohými z nich se po léta setkává na konferencích a odborných seminářích, věnovaných dalšímu vzdělání již hotových kantorů. Na stovkách ročníkových, bakalářských, diplomových a rigorózních prací se podílel jako jejich vedoucí, školitel i kritický oponent. Řadu studentů dovedl až k vědeckovýzkumné práci, kterou dnes vykonávají při své učitelské činnosti. Je samozřejmé, že k milým povinnostem Františka Čapky patřilo též zpracování vysokoškolských skript, učebních textů a čítanek s vybranými dokumenty. Na pomoc učitelům a školám zpracoval okolo třiceti rozličných populárně-naučných titulů. Vedle toho je autorem 12 učebnic a metodických materiálů pro žáky základních a středních škol.

U Františka Čapky se nutně prolínala uvedená pedagogická aktivita s prací vědeckovýzkumnou. Uvědomoval si, že výzkum historické tematiky nejnovějších českých dějin, nová zjištění a zobecnění, k nimž přitom dospíval, mu pomohou při zkvalitňování vlastní výchovy studentů. Na seznamu výsledků tohoto vědeckého úsilí má oslavenec více než 250 titulů: 11 samostatných monografií a encyklopedií, 23 kolektivních monografií a encyklopedií, dlouhou řadu odborných článků a studií a další desítky zpráv o historické literatuře a recenzí. V této souvislosti nelze nepřipomenout monografie, které se váží k dějinám obcí a měst na jižní a střední Moravě, na nichž se podílel nejen jako jeden z autorů, ale v několika případech též jako vedoucí autorského kolektivu. Vyjmenovávat zde všechny badatelsko-publikační počiny není možné, ale vlastně ani nutné, protože byly souhrnně zveřejněny ve *Sborníku prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*.¹

V krátkosti připomeňme alespoň publikace za několik posledních let. Vedle desítek vědeckých článků, recenzí a posudků vystupují do popředí tři Čapkovy větší práce. V roce 2005 se podílel na zpracování a vydání obsáhlé kolektivní monografie (spoluautoři Lubomír Slezák a Jaroslav Vaculík) s názvem *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, kte-*

¹ ŠTĚPÁNEK, K.: *František Čapka pětadesátiletý*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 22, 2007, s. 187–194, bibliografie na s. 189–194; ŠTĚPÁNEK, K.: *František Čapka dvakrát „pětatřicátníkem“*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 26, 2012, č. 1, s. 168–173, bibliografie na s. 169–173.

rá byla oceněna Grantovou agenturou České republiky jako neúspěšnější publikace z okruhu společenských věd a obdržela také Cenu děkana Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity za rok 2009. Poprvé v naší historiografii jsou v ní „zmapovány“ všechny aspekty složitého a rozporuplného procesu nového osídlování našeho pohraničí po roce 1945. Za pouhé tři roky (2008) se objevila na pultech knihkupectví Čapkova monografie *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*, v níž autor na nové úrovni představil zpracování pramenů oproštěné od bývalých ideologických klišé a objektivně posoudil klady a zápory odborového hnutí v letech první republiky. Publikace rovněž obdržela Cenu děkana Pedagogické fakulty za významnou tvůrčí činnost (2011). Za další tři roky (2011) bylo vydáno další dílo – *Cukrovarnictví do roku 1938 a agrární strana (se zřetelem na Moravu a Slezsko)*, spoluautor Lubomír Slezák. Monografie předkládá komplexní zpracování vývoje řepařství a cukrovarnického průmyslu na Moravě a ve Slezsku, objasňuje genezi dvou moravských cukrovarnických center a hodnotí úlohu agrární strany při jejím pronikání do cukrovarnického podnikání. K těmto třem pracím se řadí dvě populárně-vědecké práce, na nichž se autorsky podílela doktorandka katedry Jitka Lunerová – *Tragédie mnichovské dohody. Skutečná fakta a odhalené mýty* (2011) a *1948: Vítězný únor. Cesta k převratu* (2012). V roce 2013 se společně s Antonínem Zabloudilem podílel na rozsáhlém díle *100 let fotbalového klubu FC Zbrojovka Brno* (409 s.).

Čapkova vědeckovýzkumná a popularizační práce byla také několikrát vysoce oceněna: vedle již zmíněných Cen děkana Pedagogické fakulty získal za rozsáhlou práci *Dějiny země Koruny české v datech* (vyšla ve čtyřech vydáních, včetně *Dodatek*) Zlatou stuhu Klubu literatury pro mládež a české sekce IBBY a také Cenu města Lysá nad Labem za tvůrčí počín v oblasti historické literatury. František Čapka byl úspěšným řešitelem několika grantových projektů GA ČR, projektů FRVŠ, dlouhodobě pracoval jako člen komise G5 Fondu rozvoje vysokých škol (nyní jako její místopředseda), jako člen vědecké rady nakladatelství CERM v Brně a člen vědecké rady Technického muzea v Brně. Pravidelná je jeho spolupráce s pedagogickými fakultami zahraničních vysokých škol, především v Polsku. Permanentně a ochotně se zapojoval také do organizačnické a konzultantské práce nejen v rámci Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity (vědecká rada, kolegium děkana, proděkan pro vědu a výzkum), ale i mimo ni: na úrovni města Brna, kraje i celostátních rad (pro dějiny odborů, dějiny závodů, pro výuku dějepisu na základních a středních školách, metodiku apod.). Autor tohoto textu byl po léta spolupracovníkem oslavence a chtěl by připomenout jednu z velkých předností Františka Čapky – jeho manažerské a organizačnické schopnosti. Cílevědomost, houževnatost, schopnost získávat si důvěru lidí svou otevřeností a obětavostí mu výrazně napomáhaly k úspěšné realizaci vytčených cílů.

Milý Františku, vše nasvědčuje tomu, že se nacházíš v dobré osobní i pracovní pohodě, s řadou přátel a kolegů kolem sebe. Přejeme Ti do dalších let pevné zdraví, jasnou mysl a hodně úspěchů při výchově studentů a ve vědecké práci na poli moderní historie.

Summary

The Young František Čapka at the Age of Seventy

The focal point of the teaching work of František Čapka lies primarily in the modern and contemporary history of Czechoslovakia and the Czech Republic. In addition to this, he also devotes systematic attention to regional history (first and foremost Moravian history) and the history of local clubs, associations and social organisations.

Three of Čapka's larger works stand out alongside his dozens of academic articles, reviews and criticism – *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce* (co-authors Lubomír Slezák and Jaroslav Vaculík), which was named the most successful publication in the social sciences by the Grant Agency of the Czech Republic and which also received the Award of the Dean of the Faculty of Education at Masaryk University for the Year 2009, *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*, a publication for which the author received the Award of the Dean of the Faculty of Education for Distinguished Creative Work, and *Cukrovarnictví do roku 1938 a agrární strana (se zřetelem na Moravu a Slezsko)* (co-author Lubomír Slezák), which presented a comprehensive view of the development of beet growing and the sugar industry in Moravia and Silesia.

VĚDECKÉ STUDIE

ВЕЛИКАЯ МОРАВИЯ: ВЗГЛЯД ИЗ РОССИИ

АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ ГАЛЯМИЧЕВ

The author of this article studies the historical connections between Great Moravia and Rus and the outlook in this investigation.

Key words: Great Moravia; Kievan Rus; historical connections.

Данная статья призвана способствовать продолжению диалога историков Чехии и России, одним из наиболее перспективных направлений которого видится осмысление тех страниц исторического прошлого, на которых судьбы наших народов переплетались наиболее тесно.

К числу таковых прежде всего относится история раннесредневековой Великоморавской державы. На наш взгляд, есть все основания полагать, что никогда впоследствии – после гибели славянского государства под сокрушительными ударами венгерского вторжения на Средний Дунай в начале X века – связь между русскими и чешскими землями, точнее – землями Моравии не была столь прочной и органичной.

Великая Моравия сохранила своё место в исторической памяти народов Европы прежде всего как колыбель славянской культуры. Именно здесь, на её территории, происходила миссионерская деятельность святых Кирилла и Мефодия – создателей первой славянской азбуки, византийских учёных монахов, прибывших на славянские земли по приглашению князя Ростислава.

Почитание св. Кирилла и Мефодия имеет особое значение в Русской Православной Церкви с момента её возникновения. Поминание – во время церковных служб во всех храмах православной Руси. Даже во времена полной неграмотности населения их имена были известны всем и каждому, занимая особое место в исторической памяти русского народа. В дни памяти славянских первоучителей, на службе утрени после шестой песни канона во всех православных храмах читалось их проложное житие, напоминая русским людям о создателях родной грамоты, а вместе с ними – и о древнейшем славянском государстве.¹

В книжной культуре Древней Руси почитание солунских братьев занимало особо важное место. Есть основания полагать, что «именно благодаря Древней Руси до нас дошла большая часть великоморавского письменного наследия, среди которого первое место, несомненно, занимают пространные, так называемые паннонские жития Кирилла и Мефодия».²

¹ РОГОВ, А. И.: *Великая Моравия в письменности Древней Руси*. В: Санчук, Г. З. – Поулик, Й. (ред.): *Великая Моравия, её историческое и культурное значение*. Москва 1985, с. 279.

² Там же, с. 277.

Последнее обстоятельство – не только следствие особой роли Русской Православной Церкви как хранителя исторической памяти о славянских первоучителях и их наследия, но и результат работы нескольких поколений русских учёных, труды которых занимают исключительно важное место в истории научного осмысления истории Великоморавской державы и её культурного наследия.

Изучение наследия Великой Моравии красной нитью проходит через всю историю русского славяноведения с момента его рождения до наших дней. Наиболее видное место неизменно занимали и занимают сегодня исследования историков Церкви и филологов-славистов. Это определяется, с одной стороны, исключительной значимостью места великоморавской истории, в более узком смысле – кирилло-мефодиевской традиции на историческом пути развития Православной Церкви и славянской письменности и культуры, а с другой – своеобразием письменных источников (прежде всего, житийной литературы), сохранивших свидетельства о раннесредневековом славянском государстве. Трудно переоценить вклад русских учёных в первостепенно важное для научного осмысления великоморавской истории дело публикации её памятников, прежде всего – письменных свидетельств о жизни и миссионерской деятельности святых Кирилла и Мефодия.³

Тем не менее и светская историография России внесла определённый вклад в дело изучения истории Великой Моравии. В литературе XIX века⁴ особое внимание было обращено на военно-политическую историю великоморавской державы, её ключевое геополитическое значение в вековом противоборстве германского и славянского миров.

В русском славяноведении после Октября 1917 года изучение истории Великой Моравии – наряду с сохранением сложившихся традиций – обрело новые грани.⁵ Накануне и в годы Второй мировой войны в сфере особого интереса историков оказались проблемы взаимоотношений Великой Моравии и Восточно-Франкского королевства, которые рассматривались в контексте германской агрессии в славянские страны. В послевоенные годы выявилась тенденция взглянуть на внешнеполитические аспекты истории Великоморавской державы более широко – рассмотреть моравско-византийские отношения как составную часть международных и межгосударственных отношений эпохи раннего средневековья, осмыслить место Великой Моравии в геополитическом развитии Центральноевропейского региона.

Самое же главное – в поле зрения исследователей вошли коренные проблемы внутренней истории Великой Моравии. Был поставлен вопрос о природе её государственности. Поиск ответа на него был сопряжён с пристальным вниманием к особенностям социально-экономического развития земель, входивших в состав Великоморавской державы в пору её подъёма и наивысшего расцвета.

Обращение к этой проблематике во многом стало возможным благодаря началу энергичного археологического изучения великоморавского наследия, в ходе которого был обнаружен богатейший для изучения социально-экономического развития раннесредневекового государства материал. Начало интенсивных раскопок совпало по

³ ФЛОРЯ, Б. Н.: *Сказания о начале славянской письменности и современная им эпоха*. В: *Сказания о начале славянской письменности*. Москва 1981, с. 5–69; ЛАПТЕВА, Л. П.: *Письменные источники по истории Чехии периода феодализма*. Москва 1985, с. 109–121.

⁴ См. специальную работу ИВАНОВ, Ю. Ф.: *Великая Моравия в русской дореволюционной историографии*. В: Санчук, Г. З. – Поулик, Й. (ред.): *Великая Моравия, её историческое и культурное значение*. Москва 1985, с. 50–66.

⁵ См. специальную работу САНЧУК, Г. Э.: *Великая Моравия в советской историографии*. В: Санчук, Г. З. – Поулик, Й. (ред.): *Великая Моравия, её историческое и культурное значение*. Москва 1985, с. 67–81.

времени с периодом тесного сотрудничества историков Чехии и России, концом сороковых – пятидесятыми годами, связанного с оживлением связей двух стран в рамках Социалистического Содружества.⁶

В последние десятилетия эти связи несколько ослабли. Думается, что укрепление взаимоотношений контактов, оказавшихся весьма плодотворными в прошлом, может способствовать дальнейшей научной разработке истории Великой Моравии. Возможно.

Размышляя над возможными перспективами такого рода сотрудничества, хотелось бы обратить внимание на один аспект изучения моравско-русских исторических связей. На наш взгляд, можно поставить вопрос о том, что в определённом смысле Киевская Русь стала исторической преемницей Великой Моравии.

Подобного рода мысль основывается прежде всего на сравнительно-историческом рассмотрении особенностей экономической жизни двух раннесредневековых славянских держав,⁷ очень важное место в которой занимала международная торговля: волею судеб и Великая Моравия, и Киевская Русь оказались на наиболее оживлённых перекрёстках трасс дальней торговли, связывавшей Север и Юг, Запад и Восток Европы.

Важная роль международной торговли в жизни Киевской Руси является общепризнанным фактом. Что же касается Великой Моравии, то об этом говорить не принято, по-видимому, не только в силу крайней скудости данных источников, но и по той причине, что её культурно-историческое значение оказалось настолько велико, что уделять внимание экономическим аспектам жизни державы Моймировичей казалось (и до сих пор кажется) не вполне уместным.

Однако стремительный подъём Великоморавской державы в IX веке трудно объяснить без учёта того фактора, что велеградские правители обосновались на важнейшем торговом перекрёстке Европы, в ключевой точке самого удобного пути и с Севера, и с Запада Европы в Константинополь – крупнейший торговый центр тогдашнего мира, столицу Византийской империи.

Именно устойчивые связи, обусловленные международной торговлей, как нам представляется, объясняют тот факт, что Ростислав, несмотря на значительную географическую удалённость Великой Моравии от Константинополя, обратился к византийскому императору Михаилу III с просьбой направить в свои владения христианских миссионеров для проповеди Слова Божьего. Да и само название «Великая Моравия», под которым раннесредневековая славянская держава вошла на страницы всемирной истории, было дано ей византийским императором Константином Багрянородным далеко не случайно. Константин, писавший свой произведение *Об управлении империей* уже после гибели славянской державы, воздал должное её былой мощи и тому важному месту, которое она занимала среди соседей Византии, в системе её международных связей.⁸

⁶ Значительным явлением в изучении великоморавской проблематики была, на наш взгляд, статья известного советского археолога П. Н. Третьякова (ТРЕТЬЯКОВ, П. Н.: *Новые данные о Великоморавском государстве*. Вопросы истории, 1961, No. 5, с. 72–80), в которой были намечены некоторые перспективные направления дальнейшего изучения великоморавской проблематики, не все из которых были в должной мере разработаны.

⁷ В чешской и словацкой науке с полным основанием ставился вопрос о сходстве политического устройства Великой Моравии и Киевской Руси: многие учёные высказывали мысль о том, что «в Великоморавской державе, подобно Киевской Руси, тоже существовал сильный и единый государственный центр». ПОУЛИК, Й.: *Великая Моравия и миссия Кирилла и Мефодия*. Прага 1987, с. 28.

⁸ О существовании прямых торговых связей между Великой Моравией и Византией свидетельствуют археологические находки изделий византийских ремесленников в погребениях представителей великоморавской знати. ПОУЛИК, Й.: *Великая Моравия и миссия Кирилла и Мефодия*. Прага 1987, с. 14, 27–28.

Сила и богатство правителей Великой Моравии, как нам представляется, во многом основывалась на покровительстве международной торговли, и это не могло не вызывать у правителей соседних земель желания потеснить Моймировичей из этой необычайно значимой и выгодной в эпоху раннего средневековья сферы экономической жизни.

В этой связи нам кажется вполне уместной постановка вопроса о том, случайным ли является одно хронологическое совпадение: в кульминационный момент венгерского нашествия, когда последующее развитие событий было совершенно неясным и непредсказуемым, на свет появился хорошо известный историкам как Средневекового Запада, так и Древней Руси Раффельштеттский таможенный устав, изданный, по мнению большинства исследователей в 904/906 годы⁹ – время, которое принято считать временем гибели Великоморавского государства? И хотя большинство специалистов склонно связывать издание устава со стремлением баварских герцогов и маркграфов Восточной марки обеспечить оптимальные условия для торговли солью своих подданных, мы полагаем, что его предназначение следует рассматривать более широко.¹⁰ Устав, утверждённый восточно-франкским королём Людовиком IV, носившим прозвище Дитя, был принят на съезде восточнобаварской знати, происходившем в кульминационный момент венгерского нашествия на земли Великой Моравии. Это заставляет задуматься над вопросом о том, не имело ли издание устава целью привлечь на территорию Восточной марки иностранных купцов, прибывавших на Средний Дунай с Севера и Востока? Не было ли издание устава попыткой баварских герцогов перехватить в свои руки нити контроля над дунайской торговлей, которые выпали из слабеющих рук смертельно раненной Великой Моравии? Если попытка оказалась неудачной,¹¹ то это не может служить основанием отрицать саму возможность такого рода предприятия.

Будущее показало, что венгры оказались гораздо более сильным и опасным врагом, чем это могло казаться во времена их появления и обустройства на Среднем Дунае, и что в первые десятилетия после «обретения родины» они полностью оправдывали сложившийся в сознании жителей Западной Европы образ «воскресших гуннов», сеявших страх и опустошение везде, куда ступали копыта их скакунов: путь через места их кочевий на многие десятилетия стал для средневековых купцов «дорогой смерти».

⁹ *Magnae Moraviae fontes historici*. Tom. IV. Brno 1971, с. 114–119. Рус. пер. НАЗАРЕНКО А. В.: *Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. Тексты, перевод, комментарии*. Москва 1993, с. 64–67.

¹⁰ С возражениями против сужения значения Раффельштеттского таможенного устава и содержащегося в нём упоминания о «*рынке мораван*» рамках региональной соляной торговли в своё время выступил известный чешский историк-медиевист Д. Тржештик (ТШЕЛЪТНК, D.: „*Trh Moravanů*“ – *ústřední trh staré Moravy*. *Ieskoslovenské iasopis historické* 21, 1973, с. 869–894). Сопоставив содержание текста устава с другими данными по истории Великой Моравии, в первую очередь – арабскими источниками последней четверти IX века, он обосновывал мысль о том, что упоминаемый в Раффельштеттском уставе «*рынок мораван*» («*mercatum Marahorum*») представлял собой главный рыночный центр Великоморавской державы, располагавшийся в её столице (предположительно – на городище у Микульчиц). Д. Тржештик полагает, что «*рынок мораван*» был хорошо знаком иноземным купцам. Однако, отмечая тот факт, что именно IX век – столетие становления и расцвета Великой Моравии – был веком оживления дунайской торговли (там же, с. 888), он всё же не склонен придавать международной торговле важную роль в жизни Великоморавской державы, высказав мысль о том, что «*рынок мораван*» служил прежде всего для осуществления торгового обмена «*внутри самой Моравии, между её жителями*» (там же, с. 890).

¹¹ Думается, что косвенным свидетельством того, что цель издания устава не ограничивалась покровительством баварским солеторговцам, является тот факт, что Раффельштеттский таможенный устав сохранился лишь в списке 1254/1265 г., того времени, когда наблюдалось оживление дунайской торговли, не связанное с какими-либо изменениями в торговле восточноальпийской солью, история которой восходит ко временам глубокой древности.

Именно в связи с этим в начале X века стал стремительно набирать силу «Путь из варяг в греки», который обрёл оживлённое западное ответвление, проходившее через Червенские города, Краков, Вроцлав, Прагу на Регенсбург и далее в земли Западной Европы.¹² Последнее обстоятельство наталкивает на размышления о том, почему в первые годы X века Киевская Русь с небывалой настойчивостью стала стучаться в ворота Константинополя (вспомним знаменитые походы Олега на Царьград и русско-византийские договоры 907 и 911 годов).

Таким образом, Киевская Русь представляется в этой связи прямой преемницей Великой Моравии не только как наследница славянской письменности, но и как ключевое звено системы международных торговых связей раннесредневековой Европы.

Размышления над текстом *Повести временных лет* наталкивает на мысль о том, что осознание неразрывной связи с Великоморавской державой, преемственности было присуще исторической памяти Древней Руси. В числе заданных нами вопросов своё место должен занять и вопрос о том, не присутствует ли память о Великоморавской державе в рассказе древнерусской *Повести временных лет* о дунайской прародине славян? Рассмотрение содержащихся в ней свидетельств приводит к выводу о том, что в рассказах летописца о дунайской прародине славян слились в единое целое различные, разделённые между собой по времени события. Покорение славян волохами и рассказ о пребывании в землях славян апостола Павла¹³ являются, как нам представляется, отражением дошедших до русского летописца сведений о временах римского господства в Подунавье (в Паннонии и Иллирии, которые он считал исконными землями славян).¹⁴ Что же касается сменявших друг друга воинственных кочевников Евразии (скифов, болгар, аваров, хазар, венгров, печенегов), постоянно угрожавших славянам, то история их передвижений также предстаёт в летописи в виде причудливой мозаики.¹⁵ При этом летописец имеет вполне ясные представления о том, что наиболее мощный удар по дунайским славянам, заставивший их расселиться по просторам Центральной и Восточной Европы нанесли именно венгры,¹⁶ а перечисляя выделившихся из единого славянства ветвей на первом месте неизменно называет мораван.¹⁷

¹² Об этой торговой трассе FLOROVSKIJ, A. V.: *Česko-ruské obchodní styky v minulosti (X.–XVIII. století)*. Praha 1954, с. 14–15.

¹³ «До Моравов же доходил и апостол Павел и учил там. Там же находится и Иллирия, до которой доходил апостол Павел и где первоначально жили славяне.» *Повесть временных лет*. Часть I. Ред. В. П. Адиановой-Перетц. Москва – Ленинград 1950, с. 219.

¹⁴ Территории римских провинций Паннония и Иллирия почти полностью совпадали с границами славянских княжеств Ростислава и Коцела.

¹⁵ Приведём рассказ древнерусского летописца: «Когда же славяне, как мы уже говорили, жили на Дунае, пришли от скифов, то есть от хозар, так называемые болгары и сели по Дунаю, и были насильники славянам. Затем пришли белые Угры [венгры] и наследовали землю славянскую, прогнав волохов, которые ещё прежде захватили славянскую землю. Эти ведь угры появились при царе Ираклии, который ходил походом на персидского царя Хозроя. В те времена существовали и обры, воевавшие против Ираклия и чуть было его не захватившие. Эти обры воевали и против славян [...]. Вслед за этими обрами пришли печенеги, а затем шли чёрные угры мимо Киева, но это было впоследствии – при Олеге.» *Повесть временных лет*. Часть I. Ред. В. П. Адиановой-Перетц. Москва – Ленинград 1950, с. 210.

¹⁶ «Сидели ведь тут [на Дунае] прежде славяне, а затем славянскую землю захватили волохи. А после угры прогнали волохов, унаследовали эту землю и поселились со славянами, покорив их себе, и с тех пор прозвалась земля Угорской. И стали Угры воевать против греков, и попленили землю Фракийскую и Македонскую до самой Селуни.» Там же, с. 218.

¹⁷ «Спустя много времени сели славяне по Дунаю, где теперь земля Венгерская и Болгарская. И от этих славян разошлись славяне по земле и прозвались именами своими, где кто сел на каком месте. Так, например, одни, придя, сели на реке именем Морава и прозвались Моравы, а другие назвались чехи. А вот ещё те же славяне:

Существенным представляется и тот факт, что в величайшем памятнике древнерусской литературы XII века – *Слове о полку Игореве* – мораване, так же, как и в *Повести временных лет* занимают особое место среди славян. Автор *Слова* называет их в одном ряду с самыми знаменитыми из известных современных ему народов: «*Ту немци и венецици, ту греци и моравы поют славу Святославу, кают князя Игоря.*»¹⁸

С течением столетий, по мере удаления от времён Великой Моравии, память о ней приобретала всё более легендарный характер, но при этом представления о её близком родстве с Русью никогда не исчезало. В конце концов, как показали специальные исследования, в русских исторических произведениях XVI века дело дошло до отождествления моравских князей с русскими. Проанализировав текст Степенной книги (памятника русской исторической мысли эпохи Ивана IV Грозного), А.И. Рогов установил, что в её втором рассказе о Кирилле и Мефодии «*во второй раз к славянам Кирилла и Мефодия приглашают князья Ростислав, Святослав и Коцел, прося об их присылке царя Михаила. Но согласно Степенной книге это вовсе не моравские, а русские князья.*» Таким образом трансформировалась «главная идея русских книжников о том, что Россия – прямая наследница того дела, которое самоотверженно творили солунские братья в Великой Моравии». Как отмечает исследователь, «великоморавская история просто смешивается с русской, сливается с ней, между ними как бы ставится знак равенства [...]. Так своеобразно, но вместе с тем знаменательно завершалась эволюция исторической памяти о Великой Моравии на Руси».¹⁹

Разумеется, высказанные нами соображения являются не более чем гипотезами. Но мы всё же полагаем, что они не лишены некоторых оснований, и надеемся, что в какой-то мере будут способствовать дальнейшему осмыслению чешско-русских и моравско-русских исторических связей. Приближающаяся юбилейная дата – 1150-летие создания славянской письменности – может сыграть при этом важную роль.

Resumé

Ruský pohled na Velkou Moravu

Předložená studie se věnuje problému historických vztahů mezi Velkou Moravou a Kyjevskou Rusí. Autor se domnívá, že Kyjevská Rus navázala na Velkou Moravu a stala se důležitým článkem obchodu mezi západní a severní Evropou a Byzantskou říší. Text se rovněž zabývá reflexí daného tématu v ruských historiografických pracích 12. až 16. století.

белые хорваты, и сербы, и хорутане.» Там же, с. 207; «*Был един народ славянский: и те славяне, которые сидели по Дунаю, покорённые уграми, и Моравы, и чехи, и поляки, и поляне, которых теперь называют Русь. Для них ведь, моравов, первоначально созданы буквы, названные славянской грамотой; эта же грамота и у русских, и у болгар дунайских.*» Там же, с. 218.

¹⁸ *Слово о полку Игореве. Древнерусский текст и перевод.* Тверь 2009, с. 69.

¹⁹ РОГОВ, А. И.: *Великая Моравия в письменности Древней Руси.* В: Санчук, Г. З. – Поулик, Й. (ред.): *Великая Моравия, её историческое и культурное значение.* Москва 1985, с. 277.

**KOSTOMLATY POD ŘÍPEM A KLÁŠTER ŘEHOLNÍCH
KANOVNÍKŮ V KLADSKU**

EDICE LISTIN Z KLADSKÉHO ARCHIVU

PAVEL KRAFL

The study publishes documents from the archive of monastery of Regular Canons of St. Augustine in Kladsko/Kłodzko/Glatz relating to the village of Kostomlaty pod Řípem. The aim of the author is to make the wording of these documents available in a new critical edition. This relates to a total of seven documents from the years 1352–1400.

Key words: Regular Canons of St. Augustine; Kladsko/Kłodzko/Glatz; Kostomlaty pod Řípem; monastery; canonry; village; documents; Middle Ages; Bohemia.

O výzkumech klášterů řeholních kanovníků sv. Augustina zemí střední Evropy (Polsko, Slezsko, severní a střední Německo, Bavorsko, rakouské a alpské země, Švýcarsko, Uhry) za poslední desetiletí referoval Pavel Krafl ve sborníku *Acta Universitatis Reginaehradecensis*.¹ Přehled bádání o dějinách řádu řeholních kanovníků sv. Augustina v Čechách a na Moravě období středověku s rozбором terminologie byl poskytnut autorem statě v *Časopise Matice moravské*.² Významnou roli ve východočeském prostoru sehrál klášter augustiniánských kanovníků v Kladsku (v pramenech *Glacz, Glacensis*). Založení proboštství bylo význačným počinem prvního pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Založení, fundaci kanonie a přehled působení v prvních letech představil Pavel Krafl.³ Týž autor poskytl rozbor inkorporací kostelů kladské kanonie.⁴

Po svém založení obdržel klášter v Kladsku do vlastnictví mnohé obce ve středních Čechách, soustředěné v okolí Roudnice nad Labem. Jednou z nich jsou Kostomlaty pod Řípem (v pramenech *Costomlath, Costumblat, Kostomlat, Costomlat, Kostomalt, Costomlad* či *Costimlad*), vesnice ležící přibližně sedm kilometrů jihovýchodně od Roudnice. Stručný výklad o Kostomlatech poskytl August Sedláček,⁵ základní údaje o farním kostele sv. Petra a Pavla v Kostomlatech shrnul Zdeněk Boháč.⁶ O mnohovrstevnatém vztahu kladské kanonie a vsi Kostomlaty psal Pavel Krafl.⁷

¹ KRAFL, P.: *Výzkumy středověkých dějin středoevropských klášterů řeholních kanovníků sv. Augustina*. *Acta Universitatis Reginaehradecensis*, Facultas Paedagogica – Humanistica 1, 2008, s. 171–182.

² KRAFL, P.: „*Debemus caritatis operibus ferventer intendere*“. *Výzkumy dějin řeholních kanovníků sv. Augustina v Čechách a na Moravě období středověku za uplynulá desetiletí*. *Časopis Matice moravské* 128, 2009, s. 147–169.

³ KRAFL, P.: „*Pro nostrorum ac parentum nostrorum redemptione*“. *Založení kladského kláštera řeholních kanovníků*. In: Odrzywolska-Kidawa, A. (ed.): *Klio viae et invia*. *Opuscula Marco Cetwiński dedicata*. Warszawa 2010, s. 601–607.

⁴ KRAFL, P.: *Inkorporacja kościołów do czeskich kanoników regularnych św. Augustyna w czasach przedhusyckich. Przykład Rudnicy, Lanckorony i Kłodzka*. In: Derwich, M. – Pobóg-Lenartowicz, A. (edd.): *Klasztor w kościele średniowiecznym i nowożytnym*. Warszawa – Wrocław – Opole 2010, s. 311–319.

⁵ SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze království českého*. Díl VIII. Praha 1935, s. 203; SEDLÁČEK, A.: *Místopisný slovník historický království českého*. Praha 1998, s. 443.

⁶ BOHÁČ, Z.: *Topografický slovník k církevním dějinám předhusitských Čech. Pražský archidiakonát*. Praha 2001, s. 175.

⁷ KRAFL, P.: *Ves klášteru zaslibená. Kostomlaty pod Řípem a řeholní kanovníci v Kladsku v období předhusitském*. In: Mikulec, J. – Polívka, M. (edd.): *Per saecula ad tempora nostra*. *Sborník k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka*. Praha 2007, s. 79–81.

Méně přístupný pro českého badatele je archiv bývalého kláštera řeholních kanovníků v Kladsku, dnes uložený v tamějším jezuitském klášteře. Archiv obsahuje ucelený soubor listin týkajících se vesnice Kostomlaty pod Řípem. Listiny z tohoto archivu byly otištěny koncem 19. století, v dnes v téměř nedostupné práci *Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz*.⁸ V téže řadě byly Bertoldem Bretholzem vydány stručné registry listin.⁹ Naším cílem je zpřístupnit listiny v novém vydání. Jedná se celkem o sedm listin z let 1352–1400. Edice je de facto přílohou k výše citovavému článku Pavla Krafla o Kostomlatech.¹⁰

EDICE

1) 5. únor 1352. Praha.

Karel, král římský a český, proboštu a konventu kláštera řeholních kanovníků sv. Augustina v Kladsku potvrzuje koupi obce Kostomlaty pod Řípem a uděluje jim soudní imunitu ve zmíněné obci.

Orig. perg. lat., Archiv jezuitů Kladsko, sign. A 3 g (=A).

Na dorzu: Littera domini Karoli ... super Costomlath ... monte sita; *jinou rukou:* Super Kosto[mlat] confirmacio Karoli.

Sig. Na červených a žlutých nitích přivěšena pečeť krále Karla (dochována ve zlomku).

Insert v listině krále Václava IV. z 25. června 1384, orig. perg. lat., Archiv jezuitů Kladsko, sign. A 4 a¹ (= B).

Ed. VOLKMER, F. – HOHAUS, W.: Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz. Tom. I. Urkunden und Regesten zur Geschichte der Grafschaft Glatz bis zum Jahre 1400. Habelschwerdt 1883 (dále GG I), s. 130–132.

Reg. BRETHOLZ, B. (ed.): Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz. Tom. VI/3. Das Pfarreiarchiv in Glatz und das Koeglersche Urkunden- u. Aktenarchiv in der Pfarrei Ullersdorf. Glatz 1928, (dále GG VI/3), s. 8, č. 33.

Lit. KRAFL, P.: Ves klášteru zaslíbená. Kostomlaty pod Řípem a řeholní kanovníci v Kladsku v období předhusitském. In: Mikulec, J. – Polívka, M. (edd.): Per saecula ad tempora nostra. Sborník k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Praha 2007, s. 79; KRAFL, P.: „Pro nostrorum ac parentum nostrorum redemptione“. Založení kladského kláštera řeholních kanovníků. In: Odrzywolska-Kidawa, A. (ed.): Klio viae et invia. Opuscula Marco Cetwiński dedicata. Warszawa 2010, s. 604.

Karolus, Dei gracia Romanorum rex semper augustus et Boemie rex, notum facimus universis, quod quia religiosi prepositus, conventus et canonici regulares monasterii Montis sancte || Marie in Glacz villam Costumblat^a cum omnibus censibus, solucionibus, redditibus, proventibus, obventionibus, iuribus, libertatibus et pertinentiis suis, quibuscunque specialibus nominibus || exprimantur, pro suis et dicti monasterii sui usibus apud dilectum nobis Levam^b fidelem nostrum iusto precio compararunt, sicut idem empcionis contractus in terre tabulis annotatus dinoscitur || et de nostro consensu processit, qui super eo consumando de certa nostra sciencia dedimus licenciam specialem. Nos igitur ad laudem beate virginis et ad predictorum prepositi, canonicorum et conventus suplicationis instanciam dictum empcionis contractum

⁸ VOLKMER, F. – HOHAUS, W. (edd.): *Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz*. Tom. I–II. Habelschwerdt 1883–1888. Edice je dostupná v České republice toliko v jednom výtisku uloženém v Národní knihovně v Praze.

⁹ BRETHOLZ, B. (ed.): *Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz*. Tom. VI/3. Glatz 1928.

¹⁰ KRAFL, P.: *Ves klášteru zaslíbená*, c. d.

animo deliberato et sano precedente consilio approbamus, ratificamus et de solita benignitate regia confirmamus dantes et concedentes auctoritate regia preposito, conventui et canonicis supradictis et successoribus ipsorum imperpetuum plenam licenciam et facultatem omnimodam dictam villam cum suis pertinenciis, ut premittitur, vendendi, alienandi, commutandi, locandi et in usus utiles^c et beneplacitos dicti monasterii convertendi, prout ipsorum discrecioni melius videbitur expedire, homines ipsorum in bonis et iurisdiccione dicti monasterii morantes seu moraturos in antea ab omni iugo, iurisdiccione, iudicio et gravamine capitaneorum, burgraviorum et quorumlibet officialium regni Boemie, qui pro tempore fuerint, presentibus eximentes, ut eciam in nullo loco regni nostri Boemie prefati homines eorum arrestari valeant neque in aliquibus civitatibus, opidis, locis et transitibus regni nostri predicti vectigalia, mutas, dacia seu thelonia solvere teneantur. Damus eciam predictis preposito, conventui et canonicis auctoritatem plenariam in predictis bonis eorum omnes et singulas causas iudicandi, sentenciendi^d ac per^e eisdem penas iudiciarias exigendi, enormibus criminibus, que mortis vel sanguinis supplicium promerentur, dumtaxat exceptis, quorum animadversionem, iudicium et ulcionem nobis, heredibus et successoribus nostris regibus Boemie reservamus, decernentes, quodsi quemquam profugum, bannitum seu proscriptum aut alias malefactorem in bonis, prediis et possessionibus ipsorum per quoscunque apprehendi et capi contigerit, quod homines, possessiones et predia ipsorum predicta ex hoc in rebus mobilibus et immobilibus sive personis nullas penitus a nostris iusticiariis vel officiatis ceteris lesiones, dampna sive dispendia paciantur eciam si deprehensum reatu suo poscente exterminari contingat et mortis penas subire ac^f alias modo quocunque puniri pro criminis qualitate. Inhibemus igitur universis et singulis camerariis, subcamerariis, capitaneis, burgraviis, iusticiariis, zudariis^g et ceteris officiatis regni Boemie, qui pro tempore fuerint, fidelibus nostris, ne prefatos prepositum et conventum monasterii Montis sancte Marie in Glacz predicti successores ipsorum et monasterium prenotatum adversus presentis nostri consensus approbacionis, ratificacionis, confirmacionis, libertacionis, exempcionis et defectuum supplecionis indultum impediunt aut sinant quomodolibet impediri. Si quis vero ausu quocunque temerario contrafacere seu venire presumpserit, post indignacionis nostre aculeos penam centum marcarum puri argenti pro camera sive fisco nostro regali et solucionem dupli dampnorum et iniuriarum, que et quas dicto monasterio bonis, hominibus et pertinenciis suis intulerit, eiusdem monasterii applicandam usibus ipso facto se noverit incurrisse, quas quidem penas pro nostra et dicti monasterii utilitate, sicut premittitur, ab omnibus nostris iusticiariis seu popravczonibus^h et eorum quolibet dum, et quociens per antedictos prepositum et canonicos aut procuratores, syndicos sive nuncios ipsorum requisiti fuerint, exigi et requiri volumus et sub pena nostre indignacionis supradictis usibus applicari, non obstantibus legibus, constitucionibus, usibus, observanciis, statutis communibus, municipalibus vel privatis editis sive factis, condendis sive faciendis imposterum, quibus omnibus, si et in quantum presentibus in toto vel in parte adversari censentur, eciam si de eis iure vel consuetudine in presentibus deberet fieri mencio specialis, de Romane regie potestatis plenitudine et de certa nostra sciencia derogamus, omnem defectum, si quis in premissis ex defectu sentenciarum aut verborum obscuritate aut quavis interpretacione dubia vel sinistra compertus fuerit, supplentes animo deliberato et prefate Romane regie plenitudine potestatis. Presencium sub nostre maiestatis sigillo testimonio litterarum. Datum Prage anno Domini millesimo trecentesimo quinquagesimo secundo, indiccione quinta, nonis februarii, regnorum nostrorum anno sexto.

Poznámky:

a) Kostomlad B. – b) Lewam B. – c) utiles A. – d) sentenciandi B. – e) pro B. – f) aut B. – g) czudariis B. – h) popraveczkonibus A.

1) Viz níže edice č. 6.

2) 21. březen 1352. Praha.

Arnošt z Pardubic, arcibiskup pražský, za souhlasu katedrální kapituly inkorporuje klášteru řeholních kanovníků sv. Augustina v Kladsku farní kostel v Kostomlatech pod Řípem.

Orig. perg. lat., Archiv jezuitů Kladsko, sign. A 1 h.

Insert v listině papeže Inocence VI. z 27. ledna 1354 (původně v Archivu jezuitů Kladsko, sign. A 2 b, dnes listina nezvěšná; GG I, s. 149–150).¹

Na dorsu: Littera incorporacionis ecclesie in [Kostom]lath; jinou rukou: Super ecclesia in C[o]s[tomlat].

Sigg. Na červených a zelených nitích přivěšeny: 1. Špičatě oválná pečeť Arnošta z Pardubic, červené barvy, v pečetním poli v gotické architektuře sedící biskup, po stranách dva znaky, po pravici biskupa rodový znak Arnošta z Pardubic, opis: ARNESTI DEI GRA ARCHI EPI : SCE : PRAGENSIS ECCLE. Kulatá rubní pečeť. – 2. Poškozená kulatá pečeť pražské kapituly žlutohnědé barvy, v pečetním poli pod dvěma románskými oblouky dvě stojící postavy.

Ed. GG I, s. 134–135.

Reg. GG VI/3, s. 8, č. 34.

Lit. KRAFL, P.: Ves klášteru zaslibená. Kostomlaty pod Řípem a řeholní kanovníci v Kladsku v období předhusitském. In: Mikulec, J. – Polívka, M. (edd.): Per saecula ad tempora nostra. Sborník k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Praha 2007, s. 79; KRAFL, P.: Inkorporacja kościółów do czeskich kanoników regularnych św. Augustyna w czasach przedhusyckich. Przykład Rudnicy, Lanckorony i Kłodzka. In: Derwich, M. – Pobóg-Lenartowicz, A. (edd.): Klasztor w kościele średniowiecznym i nowożytnym. Warszawa – Wrocław – Opole 2010, s. 313, 314; KRAFL, P.: „Pro nostrorum ac parentum nostrorum redemptione“. Založení kladského kláštera řeholních kanovníků. In: Odrzywolska-Kidawa, A. (ed.): Klio viae et invia. Opuscula Marco Cetwiński dedicata. Warszawa 2010, s. 604.

In nomine Domini amen. Nos Arnestus, Dei et apostolice sedis sancte Pragensis ecclesie archiepiscopus, ad perpetuam rei memoriam. Cura pastoralis officii nos sollicitat et || inducit, ut accumulamus votis, pia vota hec inquam, que salutem animarum concernunt, pervigili quoque ac benigno prosequamur affectu illa tamen precipue, que Deodicatorum et presertim || religiosorum locorum, in quibus cultus divinus augetur et monastici viget ordinis disciplina, comodum, ut ipsorum inhabitatores quociens Domino famulari valeant, respiciunt et profectum. Cum || igitur monasterium Montis sancte Marie in civitate Glacensi, ordinis sancti Augustini, in quo prepositus et nonnulli canonici regulares omnipotenti Deo ac ipsius genitrici et omnibus sanctis devote et assidue famulantur, de novo per nos ad laudem et gloriam omnipotentis Dei ac ipsius genitricis virginis Marie fundatum et dotatum, prout in litteris nostris super ipsa fundacione confectis clarius et plenius continetur, propter parvitatem reddituum ipsius monasterii plurima incomoda ac expensarum onera sustinere cogatur. Nos itaque volentes eidem monasterio paterna pietate succurrere ac de oportuno remedio providere, ne propter defectum vite necessariorum in eo profectus monastici ordinis possit quomodolibet inpediri habito prius cum honorabilibus viris et dominis Przedwogio decano, Sdeslao scolastico totoque nostre Pragensis ecclesie capitulo maturo ac diligenti tractatu ceterisque sollempnitatibus observatis de predictorum dominorum convivencia et expresso consensu ad laudem et gloriam divini nominis et ob reverenciam sanctissime Marie virginis totiusque curie celestis ac ob meliorem fratrum sustentacionem seu canonicorum in predicto monasterio degencium et precipue, ut predictum monasterium sufficere valeat ad incumbencia, onera et expensas supportandas, ecclesiam parochialem in Kostomlat nostre dyocesis, in qua memorati prepositus et conventus canonicorum regularium obtinent ius patronatus, eidem monasterio Montis sancte Marie in

Glacz¹ auctoritate ordinaria incorporamus, ipsamque ecclesiam cum omnibus bonis mobilibus et immobilibus, iuribus, utilitatibus, fructibus et pertinentiis suis universis, quocumque nomine censeantur, in ius et proprietatem prefati monasterii Montis sancte Marie transferimus et ipsam eidem monasterio quoad bona ipsius temporalia in totum subicimus et cum pleno iure, nostris et archidyaconalibus iuribus tamen salvis, universis annectimus et presentibus tradimus et donamus, sic quod cedente vel decedente rectore eiusdem ecclesie prepositus, qui pro tempore fuerit, sui conventus ad hoc acedente consensu, possint et debeat fratrem seu canonicum sui monasterii, personam idoneam in eadem ecclesia instituendam nobis presentare, que regimen spiritualium et temporalium curamque a nobis recipiat animarum. In quorum omnium testimonium et robur perpetuo valiturum presentes incorporacionis litteras fieri iussimus tam nostri, quam predicti capituli nostri Pragenses sigillorum appensione et munimine roboratas. Actum et datum apud ecclesiam Pragensem in refectorio annexo ipsi Pragenses ecclesie anno Domini millesimo trecentesimo quinquagesimo secundo, die vicesima prima mensis marcii.

Poznámka:

¹⁾ Viz níže přetisk (edice č. 4).

3) 5. prosinec 1352. Praha.

Purkart, purkrabí v Děvíčkách, hrabě z Hardegga, dvorský sudí Království českého, vyhláší výrok ve sporu Arnošta, arcibiskupa pražského, a probošta a konventu kláštera v Kladsku z jedné strany a dědiců Juřaty z Mělníka ze strany druhé o ves Kostomlaty.

Orig. perg. lat., Archiv jezuitů Kladsko, sign. A 3 h.

Na dorsu: Karoli imperatoris.

Sig. Na pergamenovém proužku přivěšena kulatá pečeť červené barvy, dochovaná ve dvou zlomcích, na jednom zlomku v pečetním poli ruka s mečem, opis na jednom zlomku v jedné řadě, na druhém ve dvou řadách: [KA]RO[L]VS DEI GRACIA RO[...] [...]M[...] EMPERA[TOR] [R]EX BOEMIAM.

Ed. GG I, s. 142–143.

Reg. GG VI/3, s. 9, č. 39.

Lit. KRAFL, P.: Ves klášteru zaslibená. Kostomlaty pod Řípem a řeholní kanovníci v Kladsku v období předhusitském. In: Mikulec, J. – Polívka, M. (edd.): Per saecula ad tempora nostra. Sborník k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Praha 2007, s. 79.

Nos Purchardus, purcravius Meydburgensis,¹ iudex curie regie per Boemiam, recognoscimus tenore presencium universis publice || profitentes, quod cum materia litis, que inter venerabilem in Christo patrem et dominum dominum Arnestum, sancte Pragenses ecclesie archiepiscopum, vice et || loco honorabilium et religiosorum virorum prepositi et conventus monasterii montis sancte Marie canonicorum regularium in Glacz, ipsius || domini archiepiscopi nove fundacionis, ex una et heredes Jurzate quondam de Melnico³ vertebatur parte ex altera super quibusdam hereditatibus in villa Costomlat obligatis heredibus Jurzate predicti, iuxta quod in tabulis zude Melnicensis plenius continetur, per invictissimum dominum nostrum dominum Karolum, Romanorum regem semper Augustum et Boemie regem, nobis peraudienda et fine debito concludenda^a specialiter commissa extitisset, nos vero audientes et intelligentes, quod dominus Arnestus archiepiscopus memoratus ipsas hereditates predicto monasterio in Glacz iusto empicionis titulo comparavit et earundem hereditatum disbrigatores habere dinoscitur, id detulimus baronibus terre in quatuor temporibus Penthecostes vigoroso iudicio presidentibus, qui visis et auditis tabulis zude Melnicensis, pro iure invenerunt, quod heredes Jurzate prefati in

iure suo debent iuxta tenorem tabularum zude Melnicensis per beneficiarios Melnicensis provincie promoveri et dominus Arnustus archiepiscopus sepedictus pro libertacione earundem hereditatum disbrigatores suos monebit et monere debebit. Demum anno Domini millesimo trecentesimo quinquagesimo secundo, feria tertia post festum beatorum Symonis et Jude apostolorum per litteram regiam heredes Jurzate de Melnico nominati ad iudicium fuerunt ad instanciam domini Lewe dicti de Costomlat evocati. In eodem termino nobis Purchardo pro tribunali sedente fuit propositum per ipsum dominum Lewam contra eosdem heredes Jurzate, quod ipse per plures annos dictam villam Costomlat cum hereditatibus et aliis obventionibus singulis ac universis dudum sine omni iuris impedimento possiderat, sibi non constante de aliqua obligacione in villa eadem, petens cum iure et iusticia, ut in predicta villa de cetero non impediretur tamquam disbrigator eiusdem ville cum aliis fratribus et amicis ad dominum Arnustum archiepiscopum sepedictum vice et nomine dictorum prepositi et conventus monasterii sue fundacionis in Glacz tytulo empcionis hereditarie devolute, cum hoc eciam domino Henrico de Luchtemburk³ palam profitente, eiusdem ville disbrigatorem fuisse quoad dominum Lewam prelibatum. Et domini barones in eodem iudicio pro iure adinvenerunt, ex quo dictus dominus Lewa dictam villam Costomlat per annos tres et sex septimanas habens disbrigatorem prefatum sine impedimento rationabili ac impetitione quorumpiam tenuerat pacifice et possedit, quod de cetero circa disbrigacionem eiusdem ville ipse et dominus archiepiscopus prefati prepositi et conventus nomine non debent nec possint per quospiam impediri. Actum in castro Pragensi in palacio regio presentibus baronibus et dominis Henrico de Luchtemburch, Benessio de Wartenberch,⁴ Andrea de Duba, summo zudario zude Pragensis,⁵ Tassone de Skuhrow,⁶ Wylhelmo de Skaly,⁷ Sdenkone de Sternberch,⁸ Bohuslao de Crassicow⁹ et aliis quam pluribus fide dignis. In cuius rei testimonium sigillum iudicii curie regie presentibus duximus appendendum. Datum Prage anno Domini milesimo trecentesimo secundo in vigilia beati Nicolai confessoris.

Poznámky:

¹⁾ Purkart, purkrabí v Děvíčích, hrabě z Hardegga (Děvíčky, hradu Pavlova). – ²⁾ Juřita z Mělníka. – ³⁾ Jindřich II. z Lichtenburka. – ⁴⁾ Beneš z Vartemberka, nejvyšší komorník Království českého (1365–1368). – ⁵⁾ Ondřej z Dubé, nejvyšší sudí Království českého (1343–1394). – ⁶⁾ Tas ze Skuhrova. – ⁷⁾ Vilém ze Skal. – ⁸⁾ Zdeněk ze Šternberka. – ⁹⁾ Bohuslav ze Švamberka (Krasíkov, Švamberk, kdysi hrad u Konstantinových Lázní).

4) 27. leden 1354. Avignon.

Papež Inocenc VI. potvrzuje listinu Arnošta z Pardubic, kterou je klášteru řeholních kanovníků sv. Augustina v Kladsku inkorporován farní kostel v Kostomlatech pod Řípem.

Ed. GG I, s. 149–150 (podle dnes nezvěstného orig. perg. lat., Archiv jezuitů Kladsko, sign. A 2 b). Následuje přetisk této edice.

Reg. GG VI/3, s. 10, č. 42.

Lit. KRAFL, P.: Ves klášteru zaslibená. Kostomlaty pod Řípem a řeholní kanovníci v Kladsku v období předhusitském. In: Mikulec, J. – Polívka, M. (edd.): Per saecula ad tempora nostra. Sborník k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Praha 2007, s. 79; KRAFL, P.: Inkorporacja kościołów do czeskich kanoników regularnych św. Augustyna w czasach przedhusyckich. Przykład Rudnicy, Lanckorony i Kłodzka. In: Derwich, M. – Pobóg-Lenartowicz, A. (edd.): Klasztor w kościele średniowiecznym i nowożytnym. Warszawa – Wrocław – Opole 2010, s. 315, 317.

Innocentius episcopus, servus servorum Dei, ad perpetuam rei memoriam. Hiis, que pro ecclesiarum et monasteriorum statu salubriter confovendo provide acta sunt, libenter adicimus apostolici muniminis firmitatem. sane petitio pro parte venerabilis fratris nostri Arnesti,

archiepiscopi Pragensis, et dilectorum prepositi et conventus monasterii Montis sancte Marie in Glacz¹ per prepositum soliti gubernari, ordinis sancti Augustini, Pragensis diocesis, nobis exhibita continebat, quod olim prefatus archiepiscopus, qui, sicut asserunt, dictum monasterium ad laudem et gloriam omnipotentis Dei et beate Marie virginis genitricis ipsius de novo fundavit, attendens quod monasterium ipsum propter paucitatem reddituum multa cogebatur incomoda sustinere, parrochiam ecclesiam in Kostomlat² dicte diocesis, in qua dicti prepositus et conventus ius patronatus obtinebant, prout continent, cum omnibus iuribus et pertinentiis suis de consensu dilectorum filiorum decani, scolastici et capituli ecclesie Pragensis, super hoc cum eis solenni tractatu prehabito, imperpetuum annexuit et univit, prout in patentibus litteris inde confectis dictorum archiepiscopi et capituli sigillis munitis, quarum tenorem de verbo ad verbum presentibus inseri fecimus plenius continetur. Nos itaque ipsorum archiepiscopi, prepositi et conventus supplicationibus inclinati et unionem predictas ratas et gratas habentes, eas auctoritate apostolica ex certa scientia confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus, suplenes omnem defectum, si quis forsan intervenerit in eisdem. Volumus autem, quod de ipsius parrochialis ecclesie fructibus, redditibus et proventibus congrua pro perpetuo vicario inibi instituendo portio ad diocesani arbitrium reservetur et etiam assignetur, ex qua idem vicarius possit commode sustentari, archiepiscopalia iura solvere et alia sibi incumbencia onera supportare. Tenor vero dictarum litterarum talis est: „In nomine Domini amen. Nos Arnestus...“.¹ Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmationis, communitiois, suppletionis et voluntatis infringere vel ei ausu remerario contraire. si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum. Datum Avinione VI kal. februarii, pontificatus nostri anno secundo.

Poznámky:

¹⁾ Listina Arnošta z Pardubic z 21. března 1352; viz výše č. 2.

5) 25. únor 1384. Neapol.

Papež Urban VI. klášteru řeholních kanovníků sv. Augustina v Kladsku potvrzuje inkorporaci farního kostela v Kostomlatech pod Řípem.

Orig. perg. lat., Archiv jezuitů Kladsko, sign. A 2 c (=A).

Na plice vpravo: Registrata gratis N[icolaus] de Glywicz.¹

Na dorsu: K. – Jo. Bevelnheim.

Sig. Přivěšena bula Urbana VI.

Ed. GG I, s. 237–238.

Reg. GG VI/3, s. 15, č. 77; KROFTA, C. (ed.): Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tom. V/1. Pragae 1903, s. 74, č. 101 (podle GG I).

Lit. KRAFL, P.: Ves klášteru zaslíbená. Kostomlaty pod Řípem a řeholní kanovníci v Kladsku v období předhusitském. In: Mikulec, J. – Polívka, M. (edd.): Per saecula ad tempora nostra. Sborník k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Praha 2007, s. 79.

Urbanus episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis preposito et conventu monasterii Montis sancte Marie in Glacz per prepositum || soliti gubernari, ordinis sancti Augustini, Pragensis diocesis, salutem et apostolicam benedictionem. Sacre religionis, sub qua devotum exhibetis Domino famulatum, promeretur honestas, || ut votis nostris in hiis presertim, per que statui et commoditatibus vestris ac vestri monasterii salubriter consulatur, quantum cum Deo possumus, favolabiliter || annuamus. Dudum siquidem exposito felicis recordacionis Innocencio

pape VI predecessori nostro,² quod olim bone memorie Arnestus, archiepiscopus Pragensis, fundator et dotator eiusdem monasterii attendentes, quod monasterium ipsum propter paucitatem redditum multa cogeatur incomoda sustinere, parochialem ecclesiam ville Kostomalt, Pragensis diocesis, in qua ius patronatus obtinebatis, prout obtinetis, cum omnibus iuribus et pertinenciis suis de consensu dilectorum filiorum decani, scolastici et capituli ecclesie Pragensis auctoritate ordinaria in perpetuum annexuerat et univerat, idem predecessor annexionem et unionem predictas ratas habens et gratas, eas per suas litteras ex certa sciencia auctoritate apostolica confirmavit supplendo omnem defectum, siquis forsán intervenisset in eisdem, prout in dictis litteris plenius continetur. Cum autem sicut exhibita nobis nuper pro parte vestra peticio continebat, vos dubitetis predictas annexionem et unionem, que nodum sortite sunt effectum, fuisse per sedem apostolicam revocatas pro parte vestra fuit nobis humiliter supplicatum, ut eandem parochialem ecclesiam dicte ville, in qua, ut asseritis, temporale dominium obtinetis, vobis et eidem monasterio vestro de novo unire et incorporare de benignitate apostolica dignaremur. Nos itaque huiusmodi supplicationibus inclinati parochialem ecclesiam^a eidem vestro monasterio, cuius centum et viginti marcharum argenti puri fructus, redditus et proventus secundum communem estimationem valorem annuum, ut asseritis, non excedunt cum omnibus iuribus et pertinenciis suis auctoritate apostolica incorporamus imperpetuum, annectimus et unimus ita, quod cedente vel decedente rectore ipsius ecclesie, qui nunc est, vel ecclesiam ipsam alias quomodolibet dimittente liceat vobis possessionem eiusdem ecclesie propria auctoritate apprehendere et perpetuo retinere ordinarii loci et alterius cuiuscunque licencia super hoc minime requisita, reservata tamen de fructibus, redditibus et proventibus eiusdem ecclesie pro perpetuo vicario in ea instituendo domino perpetuo servituro congrua portione per loci ordinarium assignanda, de qua ipse vicarius valeat congrue sustentari archiepiscopalia iura solvere et alia incumbencia sibi onera supportare. Non obstantibus, si aliqui super provisionibus sibi faciendis de huiusmodi ecclesiis vel aliis beneficiis ecclesiasticis in illis partibus speciales vel generales predictae sedis vel legatorum eius litteras impetrarint, eciam si per eas ad inhibitionem, reservationem et decretum vel alias quomodolibet sit processum, quasquidem litteras et processus habitos per easdem ad ecclesiam predictam volumus non extendi, sed nullum per hoc eis, quo ad assecucionem parochialium ecclesiarum vel beneficiorum aliorum preiudicium generari et quibuscunque privilegiis, indulgenciis et litteris apostolicis generalibus vel specialibus quoruncunque tenorum existant, per que presentibus non expresa vel totaliter non inserta effectus earum impediri valeat quomodolibet vel differi et de quibus quorumque totis tenoribus habenda sit in nostris litteris mencio specialis. Nos enim extunc irritum decernimus et inane, si fecus super hiis a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attemptari. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre incorporacionis, annexionis, unionis, constitucionis et voluntatis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignacionem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum. Datum Neapoli³ apud maiorem ecclesiam Neapolitanam VI kalendas marcii, pontificatus nostri anno sexto.

Poznámky:

^{a)} *Následuje: „cuius viginti“ A.*

¹⁾ Gliwice. – ²⁾ Inocenc VI. (1352–1362). – ³⁾ Neapol (Napoli).

6) 25. červen 1384. Křivoklát.

Václav IV., král římský a český, potvrzuje proboštu a konventu kláštera řeholních kanovníků sv. Augustina v Kladsku dvě privilegia Karla IV. týkající se obcí v majetku kláštera.

Orig. perg. lat., Archiv jezuitů Kladsko, sign. A 4 a.

Na dorsu: Littere ... regis Wenceslay comprehendens tenores auree bulle et litterarum super Costomlath, Lunka, Chodum et reliquorum censuum ... pio mente. *Druhou rukou:* Super dona... *Třetí rukou (druhá polovina 15. století):* Littera super bona, que sunt in Boemia ... confirmatio et exemptio ... villarum Lubam, Sluppow, Brzan, Chodum, Westud, Dussnyk, Costimlad cum villis Swerldorff inferior et Swey superior et Berthdorff et Eystensdorff cum exemptione et aliis steuris etc. 1384. Si quis infringeret in ... rum puri auri in...

Sig. Majestátní pečeť krále Václava IV.

Ed. GG I, s. 239–240.

Reg. GG VI/3, s. 15, č. 78.

Wenzeslaus, Dei gracia Romanorum rex semper augustus et Boemie rex, notum facimus tenore presencium universis, quod pro parte religiosorum prepositi, conventus et canonicorum regularium monasterii sancte Marie Montis in Glacz devotorum || nostrorum dilectorum maiestati nostre humiliter supplicatum existit, quatenus ipsis et dicto eorum monasterio infrascripta privilegia et omnia contenta in eisdem a divo quondam genitore nostro carissimo super fundacionem || et dotacionem ipsorum tradita et concessa unacum bonis infrascriptis ipsorum terre tabulis annotatis villa videlicet Lonkam¹ cum fortalicio, navigio, pisciwallo alias Sluppow, rippis, molendino, piscinis, || pratis, pascuis, ortis, iudicio et taberna ibidem, item in villa Brzon² tres homines cum vinea et orto, item villam Chodum³ cum lacu, pleno iure et universis pertinenciis ac eciam infrascriptas villas eciam pro ipsorum usibus comparatas, in villa videlicet Westut octo sexagenas census annui cum aquarum decursibus, item in villa Krziwenicz⁴ octo sexagenas cum flumine Albee Lamis,⁵ que vulgariter Kri dicuntur, item in villa Dussnik⁶ prope Obrzistew⁷ duas marcas graves, item in Costomlad iudicium cum taberna et pleno iure ac eciam cum universis eorundem pertinenciis, prout eciam earundem possessionem legitimam, pacificam et realem habent, tenent et possident, approbare, ratificare, appropriare, iustificare, incorporare et confirmare auctoritate regia graciosius dignaremur. Predictorum vero privilegiorum tenor primi talis est: „Karolus ... anno quarto“.⁸ Secundi vero tenor sequitur in hec verba: „Karolus ... anno sexto“.⁹ Nos itaque predictorum prepositi, conventus et canonicorum, qui flagranti studio et continuato devocionis amore cum fidei perfecta constancia sincerum ad nos et regnum nostrum Boemie semper gerunt affectum devocionis supplicationibus inclinati, considerantes quoque pium et meritorium apud Deum existere personas sacre religioni dicatas specialibus confoveri favoribus et ipsas et eorum monasteria circa ipsarum libertates et gracias liberaliter conservare ad omnipotentis Dei et intemerate sue genitricis virginis matris Marie reverenciam et honorem nec non in progenitorum nostrorum ac eciam nostri animarum remedium salutare predicta privilegia et omnia et singula contenta in eis, prout de verbo ad verbum presentibus sint inserta, in omnibus suis tenoribus, sentenciis, punctis, clausulis et articulis unacum predictis bonis singulis partim intabulatis et partim non intabulatis et per eosdem comparatis, prout eadem hactenus legitime possiderunt et possident, predictis preposito, conventui et canonicis monasterii memorati approbamus, ratificamus, appropriamus, invisceramus, incorporamus, annectimus et presentis scripti patrocinio regia benignitate de certa nostra sciencia confirmamus. Nulli ergo hominum liceat hanc nostre approbacionis, ratificacionis, appropriacionis, incorporacionis et confirmacionis paginam infringere vel ei ausu temerario quolibet contraire sub pena indignacionis nostre

gravissime, quam qui secus attemptare presumpserit se noviter graviter incursum. Presencium sub regie nostre maiestatis sigillo testimonio litterarum datum in Burgleins¹⁰ anno Domini millesimo trecentesimo octuagesimo quarto, indiccione septima die XXV iunii, regnorum nostrorum anno Boemie XXI°, Romanorum vero VIII°.

Poznámky:

¹⁾ Lounky, obec severně od Roudnice nad Labem. – ²⁾ Brzánky, obec severně od Roudnice nad Labem. – ³⁾ Chodouň, obec jihozápadně od Berouna. – ⁴⁾ Křivenice, obec u Mělníka. – ⁵⁾ Labe. – ⁶⁾ Dušníky nad Vltavou, obec severně od Kralup nad Vltavou. – ⁷⁾ Obříství. – ⁸⁾ Listina Karla IV. z 23. října 1350; viz GG I, s. 119–122. – ⁹⁾ Listina z 25. června 1384; viz výše edice č. 1, sigla B. – ¹⁰⁾ Křivoklát.

7) 10. březen 1400. Řím.

Bonifác IX. potvrzuje proboštu a konventu kláštera řeholních kanovníků sv. Augustina v Kladsku právo dosazovat správce farního kostela v Kostomlatech (pod Řípem), který byl klášteru inkorporován.

Orig. perg. lat., Archiv jezuitů Kladsko, sign. A 2 d.

Na plíce vpravo: Gratis de mandato domini pape Eckardus.

Pod plikou vpravo: A. de Portugrario.

Sig. Na červených a žlutých nitích přivěšena bula Bonifáce IX.

Ed. GG I, s. 300–301.

Reg. GG VI/3, s. 21, č. 100; KROFTA, C.: Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tom. V/2. Pragae 1905, s. 872, č. 1570 (podle GG I).

Lit. KRAFL, P.: Ves klášteru zaslíbená. Kostomlaty pod Řípem a řeholní kanovníci v Kladsku v období předhusitském. In: Mikulec, J. – Polívka, M. (edd.): Per saecula ad tempora nostra. Sborník k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Praha 2007, s. 79; KRAFL, P.: Inkorporacja kościołów do czeskich kanoników regularnych św. Augustyna w czasach przedhusyckich. Przykład Rudnicy, Lanckorony i Kłodzka. In: Derwich, M. – Pobóg-Lenartowicz, A. (edd.): Klasztor w kościele średniowiecznym i nowożytnym. Warszawa – Wrocław – Opole 2010, s. 316.

Bonifacius episcopus, servus servorum Dei, ad perpetuam rei memoriam. || Sacre religionis sub quo dilecti filii prepositus et conventus monasterii sancte Marie in Glacze canonicorum regularium per prepositum || soliti gubernari ordinis sancti Augustini, Pragensis diocesis, devotum et sedulum exhibent Domino famulatu promeretur honestas, ut votis eorum illis presertim, || que ipsorum et dicti monasterii utilitatem concernunt, quantum cum Deo possumus favorabiliter annuamus. Hinc est, quod nos dictorum prepositi et conventus in hac parte supplicationibus inclinati eis auctoritate apostolica tenore presencium indulgemus, ut cedente vel decedente perpetuo vicario parochialis ecclesie sanctorum Petri et Pauli apostolorum in Costomlat dicte diocesis prefato monasterio, ut asseritur, canonice unite et que de iure patronatus dicti monasterii existit et per unum ex canonicis eiusdem monasterii hactenus regi consuevit, quamque prefati prepositus et conventus per plures annos in proprios usus tenuerunt et possederunt, prout tenent et possident de presenti, vel vicario ipso perpetuam vicariam dicte parochialis ecclesie alias quomodolibet dimittente, liceat ex tunc de cetero perpetuis futuris temporibus ipsis preposito et conventui in dicta ecclesia debitis ipsis oneribus supportatis per unum ex huiusmodi canonicis dicti monasterii ad hoc ydoneum loci ordinario pro commissione animarum presentandum et ad nutu prepositi ipsius monasterii pro tempore existentis et dictorum conventus, quociens eis videbitur, amovendum, in divinis facere deserviri, alicuius super hiis licentia minime requisita, non obstantibus constitutionibus apostolicis ac statutis et consuetudinibus monasterii et ordinis predictorum contrariis quibuscunque, aut si aliqui super

provisionibus sibi faciendis de huiusmodi vel aliis beneficiis ecclesiasticis in illis partibus speciales vel generales apostolice sedis vel legatorum eius litteras impetrarint, eciam si per eas ad inhibitionem, reservationem et decretum vel alias quomodolibet sit processum. Quas quidem litteras et processus earum auctoritate habitos vel habendos ad eandem vicariam volumus non extendi, sed nullum per hoc eis, quo ad assecucionem beneficiorum aliorum preiudicium generari, et quibuscunque privilegiis, indulgenciis et litteris apostolicis generalibus vel specialibus, quorumcunque tenoris existant, per que presentibus non expressa vel totaliter non inserta effectus earum impediri valeat quomodolibet vel differri et de quibus quorumque totis tenoribus habenda sit in nostris mentio specialis, proviso tamen, quod propter hoc ecclesia ipsa debitis non fraudetur obsequiis et animarum cura in ea nullatenus negligatur. Nos enim ex nunc irritum decernimus et inane si secus super hiis a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attemptari. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre concessionis, voluntatis et constitutionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignacionem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum. Datum Rome apud sanctum Petrum VI idus marcii, pontificatus nostri anno undecimo.

Summary

Kostomlaty pod Řípem and the Monastery in Kladsko. An Edition of Documents from the Kladsko Archive

The monastery of Regular Canons of St. Augustine in Kladsko (Kłodzko in Polish, Glatz in German; Glaczk or Glacensis in the medieval source material) played an important role in eastern Bohemia. Today the area is located in Poland (Kłodzko). The canonry was founded in 1350 by the first Archbishop of Prague Arnošt of Pardubice. Many villages in central Bohemia, concentrated around Roudnice nad Labem, were placed in the ownership of the canonry in Kladsko following its foundation. One of these villages was Kostomlaty pod Řípem, lying around seven kilometres south-east of Roudnice nad Labem. The archive of the former monastery in Kladsko, now housed in the Jesuit monastery at the same place, is practically inaccessible to the researcher. This archive contains a complete collection of documents relating to the village of Kostomlaty pod Řípem. Documents from the archive were printed at the end of the nineteenth century in the now practically inaccessible work *Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz*. The aim of the author is to make the wording of these documents available in a new critical edition. This relates to a total of seven documents from the years 1352–1400. The edition follows on from (and is a supplement to) the article by P. Krafel that considers Kostomlaty pod Řípem and the relationship between the monastery in Kladsko and this village.

CUKROVAR V ŽIDLOCHOVICÍCH

STANISLAV RUBÁŠ

This paper is devoted to the sugar refinery in Židlochovice, which was one of the oldest of its kind in Central Europe. A licence for its establishment was issued to Florent Robert in 1836, and the refinery was put into operation in 1838. During the course of its existence, it was burnt out, was expanded a number of times, was renovated and modernised, and was connected to the railway system. After the First World War, the refinery was confiscated as the property of Archduke Friedrich, and its owner became the Joint Stock Company for the Sugar Refinery Industry in Hodonín. It was nationalised in 1948. The refinery was continually modernised in the interwar period and after the war, its last modernisation coming in 1970. Production ceased definitively in 1991. The refinery (by this time closed and in a desolate structural and technical condition) became the property of the town of Židlochovice within the framework of privatisation.

Key words: Florentin Robert; Julius Robert; Robert & Co.; Minchin; Friedrich Wannieck; diffusion; green maceration; Schutzenbach maceration.

V tomto roce si Židlochovice připomenou událost, jež se odehrála před 175 lety. Roku 1838 byl v tomto městečku spuštěn provoz v nově vybudovaném, na tehdejší dobu nejmodernějším cukrovaru rakouského mocnářství. Pojďme nyní, alespoň na chvíli, zavzpomínat na časy, kdy naši předkové v Židlochovicích stáli u zrodu nového odvětví potravinářského průmyslu, na kterém se bezpochyby cukrovar v Židlochovicích velkou měrou podílel.

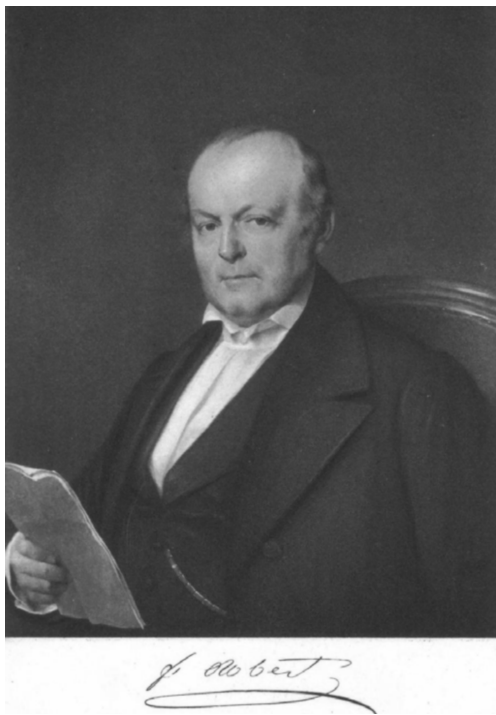
Abychom si mohli zodpovědět otázky, kdy a kde to vůbec všechno začalo, musíme se přesunout v čase do roku 1795, konkrétně do vesničky Iséron v jihovýchodní Francii, kde se toho roku narodil v rodině Robertových syn Florentin, člověk, který předurčil a ovlivnil vývoj cukrovarnického průmyslu až do dnešních dnů.

Po skončení napoleonských válek se zámožná rodina Robertů rozhodla investovat kapitál do tehdy vznikajícího a perspektivního rakouského cukrovarnického průmyslu. Sám Florentin investoval veškeré své jmění na vybudování cukrovaru, pro jehož umístění si vybral právě městečko Židlochovice. Roku 1836 dostal souhlas k postavení cukrovaru na panství arcivévodky Karla Ludvíka. Smlouva byla podepsána v květnu roku 1837 a byla pro Roberta velmi výhodná. Roční nájemné z pozemku a budov, které k nově vybudovanému cukrovaru dostal k dispozici (např. dvůr Maierhof u zámku, budovy, stáje a okrasné zahrady), bylo stanoveno na 500 zlatých. Navíc se arcivévodské panství zavázalo osít ročně 400 jiter (tj. 230 ha) půdy cukrovkou a poté ji cukrovaru odprodávat za fixní cenu 14 krejcarů po dobu 25 let. Výstavba samotného cukrovaru, za niž Florentin Robert zaplatil 200 000 zlatých, trvala pouhých osm měsíců, a proto první cukrovarnická kampaň mohla začít již na podzim roku 1838.¹

Florentin Robert se nespokojil se stávající technologií, fungující v okolních cukrovarech, ale zaváděl a ověřoval v Židlochovicích všechna technická zlepšení, která se objevila v cukrovarech ve Francii, Belgii a Německu. Např. lisování řepné kaše pomocí šroubových lisů (technologické

¹ Autor čerpal převážně z materiálů Moravského zemského archivu (MZA).

ký postup navržený Franzem Karlem Achardem² a praktikovaný ve většině cukrovarů) nahradil dosavadní zařízení hydraulickými lisy, které byly podstatně výkonnější a umožňovaly získat výlisky s nižším obsahem zbytkové šťávy. Z dalších technologických zlepšení lze uvést zavedení nového typu odpařováku cukerní šťávy. Místo původně používaného Rillieuxova horizontálního odpařováku³ navrhl Florentin Robert odpařovák vertikální. Robertovy odpařováky (zkráceně tzv. roberty) byly používány v cukrovarnictví po desetiletí.

Obr. 1.: Florentin Robert.

Cukrovar v Židlochovicích již od začátku prosperoval velmi dobře a během krátké doby dosáhl vrcholu svého rozkvětu. To však netrvalo příliš dlouho, neboť v roce 1842 zachvátil továrnu ničující požár, který sežehl nejen veškeré budovy, ale i stroje a zásoby cukru. Odhadovaná škoda byla vyčíslena na 200 000 zlatých. Ačkoli to byla pro Florentina Roberta velká rána i z toho důvodu, že cukrovar nebyl pojištěn, neodradilo ho to a ještě téhož roku se rozhodl továrnu opět vybudovat. Podařilo se mu to opět ve velmi krátké době. Uběhl pouhý rok od požáru a na stejném místě vyrostl cukrovar zcela nový. Pro zvýšení efektivnosti byl při cukrovaru zřízen i lihovar, kde se ročně vyprodukovalo až 3 000 věder (tj. asi 169 800 litrů) vinného destilátu, suroviny pro výrobu rumu.⁴ Vedle chemické továrny v Himbergu u Vídně,⁵ kterou Florentin Robert založil se svým bratrem Ludvíkem pod značkou firmy Robert & Co., zakoupil pro svůj cukrovar také železářny a uhelné doly v Rapicích na Kladně.⁶ Cukrovar se tak stal nezávislým při obstarávání potřebného paliva.⁷ Došlo také k rozšíření objektu, a to díky správě panství, která měla na vzrůstu zájem, neboť přinášel zvýšení pro-

sperity zemědělské výroby. Panství dokonce ve prospěch cukrovaru obětovalo i zbytek okrasné zahrady, včetně části starého zámeckého opevnění s historickým mostem.

Od té doby se cukrovar začal podobat vysoké škole cukrovarnické, do níž jezdili odborníci cukrovarnického průmyslu, aby se zde seznamovali s novými metodami a prohlubovali si své znalosti. Stejně jako Achard, i Robert si své znalosti a objevy nenechával jen pro sebe, nýbrž

² Franz Karl Achard byl německý chemik, který je dnes všemi uznáván jako zakladatel výroby cukru z řepy.

³ První byl zkonstruován v Luisianě roku 1840.

⁴ Jak Florentin Robert uvádí ve své korespondenci, dokázal lihovar vyrobit 3 600 litrů alkoholu za 18 hodin.

⁵ Byla to továrna na výrobu barviva, zejména pak mořeny barvířské (červené barvivo).

⁶ Některé prameny uvádějí Vrapice u Kladna. Jde o novější alternativní název.

⁷ Jako paliva se totiž v cukrovaru užívalo kamenného uhlí (tj. uhlí černé) podřadné jakosti v ceně 27–28 krejcarů za 100 q. Důvod pro užívání uhlí byl prostý. Ve zdejších kraji nebyl dostatek potřebného dříví a rašelina se tu vyskytovala jen v malém množství. Uhlí se z Rapic dováželo do Rajhradu po železnici, dále však zřejmě muselo být sváženo volskými potahy.

ochotně je sděloval celému světu. Tím velmi přispěl k celoevropskému rozvoji výroby cukru. Jeho továrna se stala cukrovarnickou školou pro celý tehdejší svět.

Florentin Robert si byl vědom důležitosti technologického úseku při získávání šťávy z cukrové řepy. Proto ho kromě metod lisovacích zajímaly i metody vyluhovací (macerování). Všechny způsoby získávání šťávy z řepy byly v Židlochovicích podrobeny kritické zkoušce. Byla to např. Schützenbachova studená macerace řepných řízků, které se za tímto účelem sušily v nově vzniklé sušárně ve Velkém Dvoře u Pohořelic. V roce 1850 byl vyvinut z této macerace tzv. starší způsob židlochovický, který však vykazoval velké nedostatky. Jelikož se k samotnému luhování používala studená voda, bylo jí pro dostatečné vyslazení nutno použít velké množství a tím se prodlužovala doba macerace. Kvůli těmto faktorům a skutečnosti, že macerační nádoby, ve kterých se řepa vyslazovala, nebyly uzavřené, docházelo k rozkladům šťáv. Proto se od tohoto neekonomického postupu ustoupilo a samotná sušárna řízků byla zrušena. Další metodou, kterou Florentin Robert vyzkoušel, byla Domblasova tzv. horká macerace. Při ní se řepná kaše vyslazovala při 80° R⁸ s předpokladem, že musí dojít k jejímu umrtvení (mortifikaci), aby macerace úspěšně proběhla. Tuto metodu Robert zavedl souběžně s lisováním, avšak výsledky byly negativní, neboť vznikaly šťávy s obsahem necukrů, které činily potíže při dalším zpracování řepy. Tyto problémy nebyly odstraněny ani při snížení teploty na 80 °C, a proto se Robert vrátil zpět k lisování.

Pokusů se účastnil i jediný Robertův syn Julius. Ten vstoupil do židlochovického podniku roku 1848 a díky svému smyslu pro precizní práci a tvůrčímu duchu brzy objevil optimální způsob macerace řepných řízků, který se otcí odhalit nepodařilo.

Julius Robert se narodil 4. června 1826 v Himbergu u Vídně, kde jeho otec řídil továrnu na barvíva. Juliova matka pocházela z vážené augsburské rodiny. Když bylo Juliuovi pět let, jeho matka zemřela. Otec ho pro svůj nedostatek času na výchovu svěřil do opatrovnictví spřátelené rodiny Reimondových ve Vídni. Jakmile Julius povyrosl, navštěvoval stále častěji svého otce ve Francii. V Grenoblu pak studoval humanistické obory a v osmnácti letech se stal bakalářem filosofie. Roku 1844 nastoupil na vídeňskou polytechniku a o tři roky později odjel do Paříže, kde studoval na vysoké umělecko-průmyslové škole. Zde se zdokonaloval v chemii u významného chemika Michela Eugena Chevreula. Po absolvování vysoké školy v Paříži a ve Vídni se věnoval praktickému provozu chemické továrny Oberalm Robert & Co., první v této nové oblasti.

Když mu bylo 22 let, přestěhoval se do Židlochovic a podílel se intenzivně na vedení Ústavu pro pěstění řepného semene, založeného roku 1834. Roku 1854 se oženil se svojí sestřenicí Emmou (dcerou svého strýce Ludvíka Roberta, jenž byl prezidentem vídeňské burzovní komory). Manželství však netrvalo dlouho. V roce 1859 Emma zemřela a Julius se rozhodl cestovat, aby překonal zármutek ze ztráty milované ženy. Roku 1861 se znovu oženil, a to s Franziskou Schindlerovou. O rok později se jim narodila dcera a poté i syn. Julius po boku své rodiny opět ožil a práce na zdokonalení chodu cukrovaru v Židlochovicích se mu stala požeňáním.⁹

Jak Florentin, tak i Julius Robert usilovali především o zlepšení čištění šťáv a kromě nově objevených metod odlučování a saturace vápnem a kyselinou uhličitou zkoušeli takové postupy, jako je čištění šťávy pomocí chlorového vápna, kyseliny siřné, rozpustného vápenatého fosfátu a barytu. Vedle čištění šťávy pomocí cezení a saturace věnovali velkou pozornost i zlepšení filtrace a každý čistící proces prováděný spodiem byl důkladně podrobován zkoušce. U rafinace

⁸ Réamurův stupeň: 80° R odpovídá bodu varu (100 °C) vody.

⁹ *Julius Robert* [nekrolog]. Österreichisch-ungarische Zeitschrift für Zuckerindustrie und Landwirtschaft 7, 1888, s. 129.

surového cukru byly prováděny již v roce 1856 první pokusy s afinací.¹⁰ Jak v technice získávání surového cukru, tak i v jeho rafinaci byly neustále hledány metody zlepšení. Dnes obecně užívaná rafinace měla již v Židlochovicích své předchůdce a rovněž problém snížení cukru v melase zde byl úspěšně řešen. V Židlochovicích se také, jako v prvním cukrovaru v českých zemích, hodnotil surový cukr podle své polarizace. Vrcholem práce Julia Roberta se stalo bádání nad metodou získávání šťávy z řepy, která by odpovídala všem náročným požadavkům. Po důkladném kritickém studiu technologie zpracování cukrové řepy si Julius Robert uvědomoval, že kritickým místem výroby je získávání cukrové šťávy a že na tomto úseku je nezbytně nutná radikální reforma. Byl přesvědčen o výhodách získávání cukerné šťávy vyluhováním oproti lisování. Rozhodl se tedy znovu věnovat pozornost maceraci, kterou prosazoval už jeho otec.

V roce 1865 se seznámil s knihou Hermanna Schachta (1814–1864) *Über die Anatomie und Physiologie der Gewächse*. Vysvětlení toho, jak rostliny přijímají látky pomocí difúze,¹¹ které Schacht podal v první části díla, vzbudilo v Robertovi přesvědčení, že když jsou výživné i rezervní látky přijímány rostlinnými buňkami pomocí difúze, mohou být tímto způsobem znovu rovněž vylučovány. Proto ihned přistoupil k ověřování správnosti této myšlenky. Po konzultacích s docentem technické mikroskopie na vídeňské polytechnice dr. Juliem Weisnerem a ředitelem rajhradského cukrovaru Augustinem Müllerem (předtím chemikem v Židlochovicích) a dlouhé řadě pokusů se mu nakonec podařilo zjistit nejvhodnější teplotu vody pro difúzi. Nařezané plátky řepy se kladly do plechových nádob a systematicky se nechaly vyluhovat. Šťáva, která se z nádoby stáhla, byla nejdříve zahřána na 70 °R (55 °C) a teprve potom vpuštěna do sběrače. Exhalační doba trvala pro každou nádobu půl hodiny. Přitom bylo zjištěno, že po stažení šťávy z nádob byla řepa téměř úplně odšťavněna a šťáva vykazovala prvotřídní jakost. A tak se v kampani na přelomu let 1864 a 1865 pracovalo nejen pomocí lisu, ale poprvé také s využitím difúzní baterie, ve kterou byla přebudována stará macerační baterie. Konec kampaně byl věnován týdnu pokusů, při kterých se používalo výhradně difúze. K pokusům byli pozváni vynikající domácí i zahraniční odborníci. Výsledek byl překvapující a všichni přítomní byli přesvědčeni, že stojí před dokonalým a všem dobovým požadavkům vyhovujícím procesem získávání šťávy z řepy.¹²

Vývoj difúzní baterie významně ovlivnil rozvoj brněnského průmyslu. Julius Robert navázal kontakt s Fridrichem Wannieckem¹³ a roku 1866 byl ve Wannieckových strojárnách vyroben první difuzér na světě. Wannieckova továrna se rázem stala významným výrobcem cukrovarnického zařízení a o nové stroje projevila zájem také cizina. V kampani z přelomu let 1865 a 1866 byl v židlochovickém cukrovaru zahájen neustálý difúzní provoz. Původní baterie, vyvinutá z baterie macerační, byla prodána Gustavu Hodkovi, který byl jedním z prvních příznivců nové metody. Difúzní proces získávání šťávy našel brzo všestranné uznání a v roce 1867 byl zaveden do 27 továren.

Julius Robert se snažil svoji metodu neustále zlepšovat. Pozornost zaměřil také na zdokonalení řezačky. Řezačka, která se začala používat k difúzním účelům v Židlochovicích, byla v podstatě rotujícím diskem s vertikálním vřetenem a noži ve tvaru prstů, které byly na disk našrou-

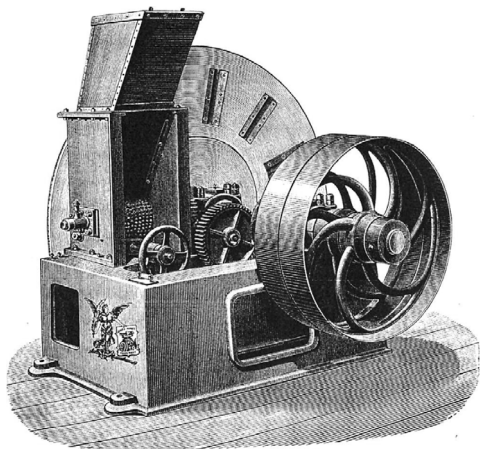
¹⁰ Afinace je první stupeň rafinace surového cukru, jímž se cukerné zrnko zbavuje sirupu lpícího na jeho povrchu.

¹¹ Samovolný přechod rozpouštěné látky v rozpouštědle z místa o vyšší koncentraci na místo s koncentrací nižší.

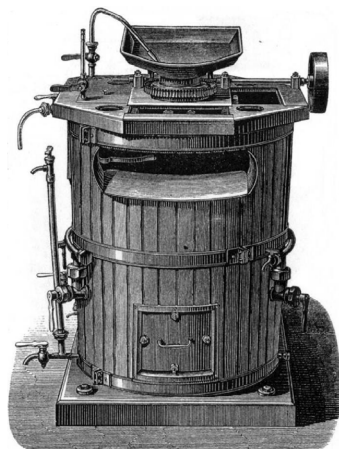
¹² BAXA, J.: *Julius Robert der Erfinder des Diffusionsverfahrens. Zum Gedächtnis seines 70jährigen Todesstages*. In: Zeichen. Wien 1958, s. 218.

¹³ Fridrich Wannieck byl německy mluvící Čech. Po studiích pobýval nějakou dobu v Anglii a ve Skotsku, a když se roku 1864 vrátil do Brna, rozhodl se pro vlastní podnikání. Chtěl vyrábět stroje, ale protože sám neměl dostatek finančních prostředků, spojil se s místním podnikatelem Philipem Jellinkem. Dne 21. března 1865 založili oba společníci strojírenskou firmu Fridrich Wannieck – Philip Jellinek Brno.

bovány. Byly používány také dřevěné disky s plechovým obložením, aby se horní plocha mohla často vyměňovat a předcházelo se opotřebení.

Obr. 2: Řezačka na cukrovou třtinu.

Obr. 3: Difúzní baterie.

Julius Robert se rovněž snažil difúzní řízky přeměnit v krmivo pomocí odvodnění v lisech. Použil těžké železné válce, které byly vedeny přes silné železné rošty, na nichž byly naklady řízky na pytlavině. Toto řešení se však v Židlochovicích neujalo a dále se nevyvíjelo. Kromě cukrovaru věnoval Julius Robert pozornost i lihovarnictví. Určité množství řepy, dodávané do cukrovaru, bylo horší jakosti. Její zpracování bylo pracné, a proto také nerentabilní, zvláště když cena cukru v celé monarchii poklesla, a to vinnou nadbytku nekvalitního cukru, který se hromadil ve skladech. Situace vyvrcholila cukernou krizí poté, co nastal krach na vídeňské burze v roce 1873. Robert však chtěl udržet pěstování cukrovky ve stávajícím rozsahu. Proto se v roce 1870 rozhodl zřídit palírnu lihu z řepy a i v tomto případě použil k získání šťávy svého difúzního systému.

Také kombinované zkvašování melasy a řepné šťávy se ukázalo s ohledem na úsporu kvasnic a rychlý proces kvašení jako neobyčejně úspěšné. Výhodou bylo i snížení daně z lihovaru, protože množství vyrobeného lihu bylo pod stanoveným limitem.

Roku 1865 přijel do Židlochovic majitel podniku Aska Sugar Works pan Minchin z Východní Indie, aby si prostudoval nový Robertův proces získávání šťávy z řízku a přezkoušel jeho použití pro třtinový cukr. F. V. Minchin poprvé aplikoval Robertův postup na cukrovou třtinu ve své továrně v Aska a převzal celý způsob výroby pro Východní Indii. Uzpůsobil také řezací zařízení pro třtinu. Horizontální řezání třtiny se ukázalo nevhodným, a přišel s myšlenkou použít vertikálních rezaček, které se v předběžných pokusech osvědčily. Díky zavedení difúze se zvětšilo množství získané šťávy oproti lisování o 20 %. Třtinový cukr získávaný touto metodou v indickém cukrovaru obdržel jako jediný na světové výstavě v Paříži v roce 1867 zlatou medaili v cukrovarnictví. Od té doby se používání difúze zavádělo i do ostatních cukrovarů. První difúzní baterii ve Francii zavedl cukrovar Vileeneuve (Oise) v roce 1877. Jeho majitel Ferdinand Quarez převzal licenci Robertovy difúze pro celou Francii.

Jedním z mála negativ při zavádění difúze byly vyšší investiční náklady na zbudování difúzní baterie a paušální cukerní daň, která se vypočítávala dle obsahu difuzéru a délky trvání kampaně. Až podle nové daně z roku 1888, která se vypočítávala z množství vyrobeného cukru, našla difúze plného využití.¹⁴

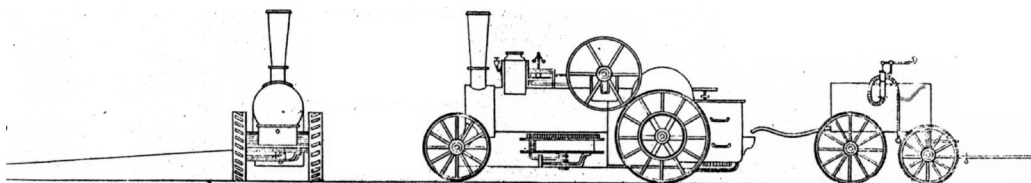
Obr. 4: F. V. Minchin.

Mezníkem v životě Julia Roberta byl rok 1870, kdy zemřel jeho otec. Na syna přešla řada společensky a hospodářsky významných funkcí, spojených s podnikáním Robertů. V první řadě převzal vedení vídeňského velkoobchodního domu a podniků v Židlochovicích. Dále byl jako nástupce svého otce zvolen viceprezidentem Prager Eisen-Industrie-Gesellschaft, prezidentem správní rady Debrecinského cukrovaru a prezidentem Ústředního svazu cukrovarnického průmyslu v Rakousku-Uhersku. Roku 1887 byl zvolen prezidentem Českého cukrovarnického spolku.

Přes mnohé úkoly spojené s těmito novými funkcemi neustával ve výzkumné práci. Jelikož nejdůležitější cukrovarnické problémy byly z jeho pohledu vyřešeny, věnoval se nyní zemědělství. Již v roce 1865 si pronajal na židlochovickém panství půdu o výměře cca 5 000 ha. Byl nespokojen nejen s množstvím, ale i s kvalitou produkované cukrovky a byl si vědom toho, že zlepšení vyžaduje radikální zásahy do způsobu hospodaření.

Začalo se tedy s důkladnou meliorací. Ta hlavní byla realizována v katastru Obora (směrem k Žabčicím), kde byla získána plocha cca 270 ha. Rovnoběžně s řekou Svratkou byly zřízeny ochranné hráze, vykopány příkopy, vytyčeno 20 km cest a vše bylo nivelačně uzpůsobeno tak, aby pole mohla být zavlažována odpadní vodou z cukrovaru. To byla v té době myšlenka zcela nová a ojedinělá, stejně jako další předtím nevídaná novinka – pokusné používání umělých hnojiv. Na všechny meliorační úpravy do roku 1872 bylo vynaloženo asi 270 000 zlatých.

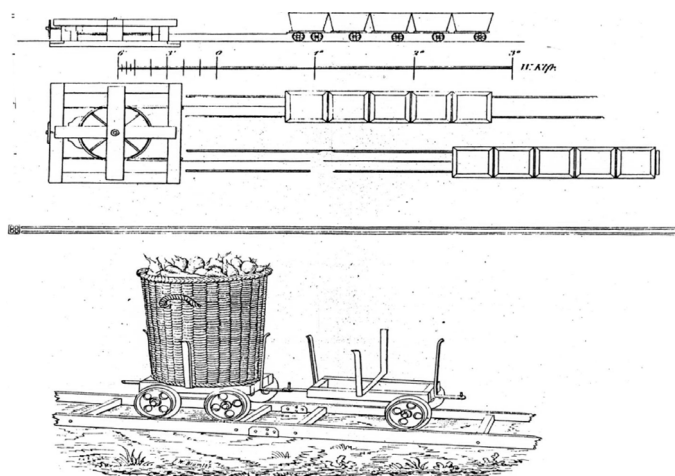
Po smrti svého otce podnikl Julius Robert v roce 1871 cestu do Anglie, kde se seznámil s principem parního pluhu. Již na podzim téhož roku pracovala na židlochovických polích Fowlerova oračka o výkonu dvaceti koňských sil, první v celém mocnářství. Tím se podstatně zlepšilo obdělávání půdy. Robertova snaha věnovat veškeré úsilí zemědělství, v němž viděl základ cukrovarnictví, šla tak daleko, že v roce 1872 zrušil v Židlochovicích rafinérii cukru (zůstala pouze surovarna) a tím dal svému podniku čistě zemědělský charakter.

Obr. 5: Fowlerova řezačka.

¹⁴ Na počest objevu difúze věnoval Friedrich Wannick model difuzéru do muzea vévody Reinera v Brně (Erzherzog Reiner Museum; později přeměněno na Uměleckoprůmyslové muzeum v Brně.) Také v místě rodiště Julia Roberta v Himbergu byl vystaven na jeho počest kamenný pomník.

Značné vzdálenosti mezi jednotlivými objekty velkého hospodářství jej přivedly k otázce dopravy, a tak byla jako první v Rakousku zřízena v Židlochovicích visutá dráha systému Provins. To však byla investice pouze dočasná. Trvalý charakter měla výstavba úzkokolejné dráhy, kterou Julius Robert překlenul značnou vzdálenost (přes 20 km). Tuto dopravní novinku objevil ve Francii a Corbinův systém polní dráhy uplatnil jako první ve střední Evropě. Efekt úzkokolejné dráhy byl v následujících letech ještě vylepšen zavedením Decanvilleova typu vagónové soupravy. Tuto vagónovou soupravu používal Robert k nejrůznějším účelům. Byla jí rozvážena řepa uvnitř cukrovaru, ale hlavně se s její pomocí dovážela hlína a humus pro melioraci pozemků.¹⁵

Obr. 6: Dráha systému Provins.

Julius Robert také rozpoznal, že další podmínkou efektivnosti v zemědělství je jeho mechanizace. Byly nakoupeny žací stroje a mlátičky a v Židlochovicích se uskutečnily první pokusy se secími stroji a plečkami při obdělávání cukrové řepy. Pro zavodňování pozemků bylo zřízeno velké centrifugální čerpadlo.

V roce 1873 se konala ve Vídni velká výstava, na níž Julius Robert působil jako předseda poroty. Při této příležitosti se zde uskutečnil zemědělský kongres. Součástí programu byl i zájezd do Židlochovic. Julius Robert se tak dočkal ocenění a obdivu odborníků ze zemí téměř celého světa.

Za zásluhy o zemědělství byl Juliu Robertovi udělen Řád železné koruny III. třídy. Dále obdržel Řád Františka Josefa a ve Španělsku byl jmenován Comanderem Isabellina řádu s hvězdou. Od francouzské vlády obdržel řád za zásluhy o zemědělství a byl jmenován členem-korespondentem Societé nationale d'agriculture.

Je příznačné, že příjmů, které mu plynuly z vynálezu cukrovarnické difúze, se zřekl, a to jednak pro finanční zajištění dalšího vědeckého bádání a jednak ve prospěch sociálních institucí.¹⁶

Julius Robert podstatně zasáhl do místních sociálních poměrů. V továrně i na velkostatku našly ať již celoroční, nebo sezónní obživu stovky lidí. Město Židlochovice (k povýšení došlo

¹⁵ Julius Robert [nekrolog]. Österreichisch-ungarische Zeitschrift für Zuckerindustrie und Landwirtschaft 7, 1888, s. 129.

¹⁶ BAXA, J.: Julius Robert der Erfinder des Diffusionsverfahrens. Zum Gedächtnis seines 70jährigen Todestages. In: Zeichen. Wien 1958, s. 218.

v sedmdesátých letech) mělo jeho zásluhou jako jedno z prvních na Moravě plynové osvětlení. Dal zde postavit společenský dům Casino a stál i u zrodu místní spořitelny, která byla založena pro podporu hospodářského života.

Když Julius Robert 12. února 1888 zemřel, převzal cukrovar jeho syn Justin, který se snažil pokračovat ve své správě židlochovického panství v duchu svého otce.

V roce 1901 byl židlochovický cukrovar znovu zrekonstruován a jeho výrobní kapacita se zvýšila na 8 000 q zpracované cukrovky denně. Byla také zavedena výroba bílého cukru a cukrovar převzal do nájmu podle smlouvy uzavřené s Justinem Robertem židlochovický velkostatek. Výroba bílého cukru byla zpočátku omezena jen na krystal, později se však vyráběl i cukr mletý. Pro ekonomičtější svoz cukrovky ze dvorů a statků zřídil závod úzkokolejnou dráhu nejprve na statek Boudky (asi osm kilometrů vzdálený) a později ji prodloužil až ke statku v Měnině. Celková délka úzkokolejné dráhy o rozchodu 760 mm činila 20 400 metrů. Dopravu obstarávala lokomotiva zakoupená u firmy H. Kraus v Mnichově v roce 1901 a dále pak lokomotiva od firmy Junk. Vozový park čítal 61 čtyřosých vagónů s nosností 8 000 kg. Později přibýly další lokomotivy, a to od firmy H. Kraus v roce 1924 a od firmy Henschel u. s. AG Kassel Altreich v roce 1929.¹⁷

Úzkokolejná vlečka napomáhala všestrannému propojení vlastních statků. Vedla z cukrovaru do dvora Boudky u Velkých Němčic a dále pak zastavovala v těchto statcích: Zelenák, Nový dvůr, Karlov, Jalovisko, Mařín, Albrechtov a Měnin. Také řepa z Měnina, Moutnic, Šitbořic, Nikolčic, Křepic a Velkých Němčic byla nakládána na vagónky této úzkokolejné dráhy a svážena do cukrovaru. V Boudkách byla zřízena vodní napájecí stanice pro lokomotivy malodráhy a rovněž se odtud vozila voda pro lokomobily mlátiček i parní pluhy. Jeden vagónek byl dokonce upraven na pojízdnou opravářskou dílnu se stabilní opravářskou četou pro všechny parní stroje na statcích. Průmyslová malodráha byla zrušena v roce 1959.¹⁸

Do roku 1910 se používalo k osobní dopravě v cukrovaru koňských a volských spřežení, bryček, kočárů apod., později jízdních kol. Pro osobní spojení měli zemědělci dokonce k dispozici i motocykl. První vůz francouzské výroby značky De Dion patřil ještě továrníku Juliu Robertovi.

Dne 20. května 1912 začala elektrifikace obce Židlochovice. Kolaudace prvních přípojek probíhala ve dnech 23. a 24. listopadu 1915 s napojením na mlýnskou turbínu, která byla majetkem Robertů.

Židlochovická továrna zpracovávala tehdy nejen svůj surový cukr, ale odebírala surový cukr ke zpracování na bílé zboží také z okolních cukrovarů. Navzdory značným odbytovým těžkostem se podařilo židlochovickému cukrovaru díky kvalitnímu zboží své produkty vždy na trhu udat. Podnik byl ale v roce 1915 převeden na rafinerii v Hrušovanech u Brna¹⁹ a splynul s ní v jednu společnost, Hrušovanskou cukerní rafinerii, a. s.

¹⁷ Moravský zemský archiv v Brně, f. K 272 Cukrovary Uherské Hradiště, s. p., Uherské Hradiště, k. 38, inv. č. 86, *Pamětní kniha cukrovaru Židlochovice*.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ V roce 1881 se v Hrušovanech u Brna (Rohrbach) začal stavět cukrovar, díky čemuž došlo k přílivu dělníků a řemeslníků, kteří se v obci natrvalo usadili. Cukrovar byl dokončen v roce 1882 a téhož roku, konkrétně 19. února, byl vysvěcen. Jeho stavbu řídil architekt Jelínek ze Židlochovic. Byl to jeden z největších moravských cukrovarů. Závod Hrušovanská cukerní rafinerie, a. s., v jehož čele stál vídeňský milionář Eliáš, byl složen z pěti podniků. Centrální ředitelství sídlilo ve Vídni a převážnou část věřitelů tvořili Židé. Denně se v závodě zpracovalo 2 100 q surového cukru, z něhož se vyrobilo 1 950 q bílého zboží. Přes 100 000 q se vyváželo za hranice. Tyto údaje se však v každé kampani různí v závislosti na úrodě cukrovky. Dne 11. listopadu 1915 zachvátil cukrovar požár a v několika dnech jej strávil do základů. V roce 1916 byl cukrovar znovu vystavěn, tentokrát ze železobetonu a modernějším způsobem. Na stavbě pracovalo 600 ruských a srbských zajatců. Srov.: KUBÍČEK, V.: *Kronika obce Hrušovany 1252–1925*. Hrušovany u Brna 1926.

Po vyhoření rafinerie cukru v Hrušovanech u Brna v roce 1915 převzaly Židlochovice výrobu bílého zboží od Hrušovan do té míry, jak to dovozovalo strojní zařízení, a vyráběly v kampaňích z let 1915/1916 a 1916/1917 konzumní zboží až do letních měsíců. V roce 1919 musela být cukrovarnická kampaň pro velký nedostatek uhlí přerušena a z řepy se vyráběl jen cukrový sirup.

Židlochovický cukrovar disponoval dobře zařízenými dílnami, čehož využilo vojenské vele-ní v době první světové války, a židlochovický cukrovar musel opracovávat granáty a šrapnely. Po celý rok byly zavedeny noční a denní směny. Zde byl také upravován surový materiál Vít-kovických závodů pro Wöllersdorf.

Po skončení první světové války pozbyla platnosti pachtovní smlouva mezi firmou Robert & Co. a firmou Hrušovanská cukerní rafinerie, a. s., uzavřená v roce 1915 na dobu dvaceti let. Na základě mírové smlouvy uzavřené v Saint Germain Československá republika zkonfiskovala v roce 1918 habsburské majetky a tím i majetky cukrovaru a velkostatku.

Budovy cukrovaru, jakož i panství Židlochovice, které patřilo arcivévodovi Bedřichovi, byly zabaveny a dosavadnímu nájemci, Hrušovanské cukerní rafinerii, a. s., bylo dáno na srozuměnou, že nájemní smlouva byla vypovězena přesto, že byla uzavřena až do roku 1935. Československý stát začlenil židlochovické majetky do organizace Československých státních lesů a statků.

Obr. 7: Budovy židlochovického cukrovaru.

V roce 1919 se cukrovar ocitl v nucené správě Akciové společnosti pro průmysl cukrovar-nický v Hodoníně. Dlouhotrvající jednání, která vedl prezident Hrušovanské cukerní rafinerie, a. s., dr. Viktor Bauer se státním zastupitelstvím, mohla konečnou platnost výpovědi jen oddálit. Výpověď byla v únoru 1923 nájemci doručena. Hrušovanskou rafinerií přednesené věcné námit-ky proti nespravedlivému zrušení smlouvy nebyly ministerstvem zemědělství brány v úvahu, a tak bylo nařízeno předání 6 400 ha velké ekonomie během tří týdnů. Dne 1. července 1923 pře-vzal nový nájemce – Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně – provoz cu-krovaru a obhospodařování státních ekonomí v Židlochovicích. S cukrovařem a hospodářstvím byla převzata i průmyslová úzkokolejná dráha v délce 20,4 km (v té době byl provoz na ní obsta-ráván čtyřmi lokomotivami a 63 vagóny).

Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně zvýšila k 1. srpnu roku 1923 svůj akciový kapitál na 36 miliónů Kč. Část akcií odkoupil stát. Zástupci státu a zástupci řepa-řů pak měli ve správní radě 50% zastoupení. Postoupením akcií státu za stávající kurs, který byl dosti vysoký, udělala akciová společnost první velmi výhodný obchod.

Na dodržení smluvních závazků byl složen akciovou společností u správy Státního statku v Židlochovicích jako kauce garanční list Živnostenské banky v Praze, znějící na 1,5 miliónů

Obr. 8: Viktor Stoupal – vůdčí osobnost ASPC (pozdější tzv. Stoupalův koncern).

Kč. Smlouva byla uzavřena na dobu 20 let, a to od 1. června 1923 do 30. června 1943. Nájemci byly propůjčeny hospodářské dvory a pozemky velkostatku Židlochovice i budovy cukrovaru s celým zařízením. Nájemné z jednoho hektaru bylo stanoveno na 301 kg pšenice, a to průměrnou cenou z října a února téhož roku na Plodinové burze v Brně. Nájemné se neplatilo z neplodné půdy. Nájemné z cukrovaru činilo 350 000 Kč za rok.

Pro pozemkovou reformu byla z velkonájmu dána k dispozici půda v celkové výměře 1059 a 1508 ha, tj. 23,76 % půdy. Tato půda byla dnem 31. října 1927 převzata ministerstvem zemědělství a přidělena Státnímu pozemkovému úřadu pro pozemkovou reformu. Jako služebnost převzala akciová společnost patronáty nad římskokatolickými kostely v Židlochovicích, Blučíně, Velkých Němčicích a Pohodělicích.

Dvůr v Žabčicích o výměře 460 ha, který před rokem 1923 také patřil k rozsáhlému vel-

kostatku Židlochovice, byl převzat jako pokusný statek Vysokou školou zemědělskou v Brně.

V roce 1925 zpracoval cukrovar v Židlochovicích cca 500 000 q cukrové řepy. V továrně bylo tehdy zaměstnáno 60 stálých pracovníků. Na kampaň cukrovar najímal námezdní brigádníky a v tomto roce jich bylo 400. Na mzdách se vyplatil jeden milión korun. Vyrobito se asi 87 500 q cukru a 51 559 l melasy. Vyrobený cukrovarnický kal byl použit jako hnojivo ve vlastním hospodářství a u kontrahentů. Melasa se spotřebovala ve vlastním hospodářství v Židlochovicích a část se vyvezla i do Rakouska.

V roce 1931 byla kampaň zahájena 15. října a trvala do 22. listopadu. Závod zpracoval pouze 377 800 q cukrové řepy a vyrobilo se celkem 68 244 q surového cukru. Cukernatost řepy byla 18,36 %. Jelikož kampaň trvala jen 39 dnů, byla to nejkratší kampaň od roku 1923. V tomto období cena cukru na světových trzích neustále klesala, protože se cukru vyrábělo nadměrné množství a existovala velká konkurence ve výrobě třtinového cukru. Značná část cukrovarů v republice byla zrušena a osevní plocha cukrovky značně omezena.

V roce 1932 bylo v závodě zaměstnáno 46 stálých zaměstnanců a v době kampaně se počet zvýšil na 477 zaměstnanců. Na připojeném polním hospodářství se platilo mužům průměrně 20 Kč denně, mladším dělníkům pak od 16 do 18 Kč denně. Pro srovnání uvedme, že ve stavebnictví byly mzdy od 20 do 22 Kč denně za desetihodinovou pracovní povinnost. Zedníkům specialistům se platilo od 3,50 Kč do 4 Kč za jednu hodinu. Platy úřednictva byly vzhledem ke značné drahotě velmi nízké, měsíčně od 500 do 600 Kč.

Obr. 9: Ochranná známka cukrovaru v Židlochovicích.

V tomto roce začala kampaň 13. října a trvala do 9. listopadu. Bylo zpracováno 264 610 q řepy a vyrobilo se 44 318 q surového cukru. Jednalo se o jednu z nejkratších kampaní v období hospodářské stagnace. Ceny cukru na zahraničních trzích byly stále velmi nepříznivé, a tak byly zaznamenány i nižší osevy cukrovky.

V roce 1934 započala cukrovarnická kampaň dnem 14. října a trvala do 16. listopadu. Bylo zpracováno 343 015 q cukrové řepy o průměrné cukernatosti 17,45 %. Vyrobená melasa byla jednak recipročně vrácena zemědělcům na krmení, jednak byla větším dílem dále průmyslově zpracována na líh v lihovarech a ve škrobárnách. Menší část byla zpracována v průmyslových závodech na kyselinu mléčnou a citrónovou.

V roce 1937 se stal ředitelem pobočky Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický v Židlochovicích ing. Emil Müller. Kampaň byla zahájena v tomto roce 4. října, trvala do 28. listopadu a bylo při ní zpracováno celkem 430 880 q cukrové řepy.

Rok 1939 se odehrával ve znamení změn. Vedením cukrovaru byl pověřen správce Komínek. Ředitelství cukrovaru požádalo, aby po čas řepné kampaně bylo pro závod zmírněno nařízení o zatemnění, které mělo znemožnit nepřátelským letadlům přesnější bombardování cílů. Žádosti bylo vyhověno. Okna však musela být zatřena modrou barvou a venkovní osvětlení opatřeno směrými svítilny k zemi.

V roce 1940 se ředitelem Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně, závod Židlochovice, stal František Kupka. Cukrovar měl 34 celoročních zaměstnanců. Kampaň začala 27. září a trvala do 28. listopadu. Surový cukr se zpracovával v rafinérii v Břeclavi. Řepa byla do závodu dovážena dráhou, ale stále ještě i koňskými a kravskými povozy.

Ředitel František Kupka byl v roce 1941 zatčen a s první skupinou zatčených ze Židlochovic vězněn šest neděl v koncentračním táboře v Brně. Zde byl internován od 29. května do 10. července. Poté se vrátil zpět do svého úřadu, ale již v roce 1942 byl přeložen na ředitelské místo do cukrovaru v Bzenci u Písku na Moravě. Na místo ředitele cukrovaru v Židlochovicích byl dosazen Němec ing. Walter Hawliczek, který nastoupil 1. července 1942.

Po mnichovském diktátu v důsledku záboru pohraničí pozbyla akciová společnost 1 592 ha řepné půdy, a proto jí byla z rozhodnutí ústředního ředitele Lesů a statků ze dne 17. května 1941 snížena kauce na jeden milión korun. Nový záruční list Agrární banky byl složen 22. srpna 1941. Nájem akciové společnosti končil dnem 30. června 1943, ale již v předchozím roce byly podnikány pokusy o jeho prodloužení, které byly projednávány 1. října 1942 na schůzi generálního ředitelství v Praze. Zástupce nového majitele Bodenamtu für Böhmen und Mähren (Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu) nesouhlasil s prodloužením pronájmu. Později byl ASPC pronájem na deset let přislíben za předpokladu, že ho schválí Oberstumbannführer Fischer. Akciové společnosti měla být také ponechána pěstitelská stanice v Židlochovicích a po předložení znaleckých posudků ředitelem pěstitelské stanice ve Velkých Němčicích a Pavlovicích Schädalem a hospodářskou radou pod vedením ing. Straňáka měly být pěstitelské stanice mimo dosavadních polností rozšířeny pozemky na pět ha. Uznané osivo se mělo pěstovat podle plánu a cena měla být dohodnuta zvláštním ujednáním. Protokol o odstupu dohodnutých objektů byl zaslán na Reichs Domäne. Dne 16. listopadu 1942 byl podán u Ústředního ředitelství Pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu v Praze návrh, aby byl cukrovar v Židlochovicích ponechán jako součást Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický, stejně jako 110 ha polí v Židlochovicích včetně sýpek, pěstitelské stanice a hospodářských dílen. Bodenamtu für Böhmen und Mähren, Dienststelle in Brünn, zaslal akciové společnosti dne 9. března 1943 dopis, v němž sděloval, že dvůr v Židlochovicích přechází od 1. července 1943 do pronájmu zahradnické firmy Tillgner a Doering.

K 1. červenci 1943 byly Bodenamtu předány tyto dvory: Židlochovice, Měnin, Marianov, Albrechtov, Jalovisko, Nový Dvůr, Karlov a Zelenák. Dále byl Bodenamtem převzat dvůr

v Žabčicích, který byl dosud veden jako školní statek Vysoké školy zemědělské v Brně. S nájmem dvora v Židlochovicích obdržel Tillgner a Doering též nájem úseku Niva a pozemky pod visutou dráhou cukrovaru. Zde se měly pěstovat stromky pro dálnice. Správa vedení v Židlochovicích zůstala nezměněna.

Nájemné z cukrovaru činilo ročně 350 000 korun, a to nadále bez ohledu na kurs dolaru. Protože dílny musely být odděleny od cukrovaru, byl na nádvoří postaven oddělovací plot. Cukrovar měl v této době 44 stálých zaměstnanců. Byl považován za tzv. českou baštu a v národnostních otázkách hrál důležitou roli. Proto se jej Němci snažili dostat plně do svých rukou.

Obr. 10: Budovy židlochovického cukrovaru.

Počátkem roku 1945 obsadila objekt cukrovaru skupina vojáků, kteří měli na starosti opravu aut poškozených na frontě. Vznikl zde tedy autolazaret. Kromě toho byla auta v cukrovarských dílnách upravována pro pohon na dřevoplyn. Instandsetzungspark (úřední název provozovny) se však začal na počátku dubna stěhovat. Dne 15. dubna opustil své působíště dosavadní ředitel cukrovaru, ing. Walter Hawliczek. Byl nucen vzít si s sebou jen nejnútnejší vybavení. Podle dochovaných informací se později jeho vůz našel opuštěný na silnici, o dalším osudu Waltera Hawliczeka neexistují žádné záznamy.

Při náletech ruského letectva ve dnech 16. a 17. dubna padlo několik bomb také na cukrovar a jeho nejbližší okolí. V závodě však byl zasažen jen komín, u něhož došlo k nepatrnému poškození. Němečtí vojáci měli při opouštění Židlochovic cukrovar zapálit, což se naštěstí stalo jen zčásti a oheň nepůsobil větší škody.

Ve skladech cukrovaru bylo uskladněno velké množství cukru z minulé kampaně. Když sovětská armáda cukrovar obsadila, prohlásila tento cukr za válečnou kořist a začala ho odvážet. Zaměstnanci závodu a místní národní výbor dokazovali, že cukr je majetkem rolníků z okolních obcí, kteří jsou akcionáři akciové společnosti. Po předložení příslušných potvrzení z okolních národních výborů a místního národního výboru vojenská správa pozastavila nakládání cukru do vagónů.

Klíč od skladu cukru, uložený na místním národním výboru, byl po ozbrojeném nátlaku sovětské armády jejím příslušníkům vydán. Dne 12. července vyhlásil okresní národní výbor

zabavení veškerých zbylých zásob cukru pro veřejné zásobování. Protože se již poměry v té době zkonsolidovaly, byl zbytek cukru zachován pro potřeby obyvatelstva republiky. Novým ředitelem cukrovaru byl po osvobození jmenován ing. Antonín Florián, který byl do Židlochovic přeložen z cukrovaru v Sokolnicích. Židlochovický cukrovar zůstal ze všech cukrovarů na jižní Moravě poměrně nejlépe zachován, a proto mu byly přiděleny k zpracování i řepa původně určená pro cukrovar Sokolnice, část zásob z Břeclavi, a poněvadž byla poškozena lokální trať na Pohořelice, i část řepy z pohořelického rajónu. Kampaň byla zahájena 8. listopadu a skončila 4. prosince. Bylo zpracováno 244 652 q cukrové řepy. Surový cukr byl upravován v rafinériích v Hodoníně a Slavkově. K odvozu bylo použito celkem 253 drážních vagónů. Dráhou bylo do závodu dodáno ke zpracování 745 vagónů cukrovky a odesláno 271 vagónů vyluhovaných řízků. Zásoby vápence byly opatřovány v lomech v Hranicích a Mikulově.

Roku 1945 byla v cukrovaru založena závodní organizace KSČ, sdružující pět členů. Prvním předsedou byl zvolen František Svoboda, vrchní topič cukrovaru. V tomto roce byla rovněž založena závodní lidová milice řízená přímo OV KSČ Brno-venkov. Měla dvanáct členů, převážně mladých lidí.

I když provoz cukrovaru v prvním poválečném roce nebyl nějak jednoduchý, přece jen židlochovický cukrovar jako jeden z mála přispěl v osvobozeném Československu svou měrou k zásobování obyvatelstva.

V roce 1946 bylo zřízeno přímé spojení telefonem z cukrovaru v Židlochovicích do Brna. Rok 1947 se vyznačoval velmi suchým vegetačním obdobím, urodilo se jen asi 30 % plánovaného objemu cukrové řepy. Kampaň byla rovněž postižena nedostatkem vody, a tudíž nepracovaly závody v Hrušovanech nad Jevišovkou a cukrovar Slavkov. Sokolnice pracovaly jen s omezením. Část řepy určené těmto závodům zpracoval cukrovar v Židlochovicích.

V roce 1948 došlo ke znárodnění cukrovaru Židlochovice. Vyhláškou ze dne 20. října 1948 určilo ministerstvo výživy nový název: Jihomoravské cukrovary, národní podnik, Židlochovice.

Od 1. července 1948 přešly výnosem ministerstva výživy budovy a pozemky židlochovické ekonomie z majetkové podstaty pod správu československého státu. Ty, které byly doposud pouze pronajaty Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně, získaly nově vzniklé Jihomoravské cukrovary, n. p. Současně byla podána žádost o povolení ke stavbě skladiště řepy, které Okresní národní výbor Hustopeče výnosem ze dne 19. května 1948 vyhověl. V tomto roce se ředitelem cukrovaru stal ing. Arnošt Vodica.

Jelikož se ve vegetačním období roku 1948 vyskytovalo stále více řepných škůdců, uskutečnila se akce k jejich vyhubení chemickými prostředky. Byly získávány vhodné postřikovací agregáty, které se zapůjčovaly pěstitelům i s obsluhou. Tuto práci prováděli brigádníci zaměstnanci cukrovaru zdarma.

V tomto roce proběhla v Kroměříži výstava cukrovarnictví, které se zúčastnili i zaměstnanci židlochovického cukrovaru. Zde prezentovali veřejnosti zmenšený funkční model svého závodu.

Vymezení aktiv a pasiv bylo provedeno výměrem ministerstva výživy z 11. ledna 1949, tentýž výměr řešil otázku převodu majetku z majetkové podstaty znárodněného podniku, Rolnického akciového cukrovaru. V roce 1950 bylo nutno komín, poškozený bombardováním roku 1945, znovu opravit a vzhledem k novým podmínkám nadstavit. Tato nadstavba byla dokončena 18. dubna 1950.

Jihomoravské cukrovary, n. p. v Břeclavi, byly ustaveny dnem 1. ledna 1951 základním cukrovarnickým podnikem a byly do něj začleněny cukrovary Břeclav, Hrušovany nad Jevišovkou, Židlochovice a Pohořelice.

Výměrem ministerstva potravinářského průmyslu ze dne 8. ledna 1953 byla vyloučena z bývalých Jihomoravských cukrovarů, n. p. v Břeclavi, majetková podstata cukrovarů v Židlo-

chovicích a v Pohořelicích. Byl zřízen národní podnik, který tvořily dvě jednotky, a to provozna Židlochovice a provozovna Pohořelice. Název podniku byl změněn na Cukrovar v Židlochovicích, n. p., s provozovnami v Židlochovicích a v Pohořelicích.

Cukrovar Židlochovice měl své ředitelství v Židlochovicích. Kontrolním orgánem tohoto podniku se stal Východomoravský cukrovarnický trust se sídlem v Brně. Do něj byly dále začleněny závody: Břeclav, Hrušovany nad Jevišovkou, Slavkov, Sokolnice, Vyškov, Uherské Hradiště, Kelčany a Hodonín.

V závodě byla roku 1953 provedena rozsáhlá rekonstrukce, a proto kampaň začala až 14. října a trvala do 3. prosince. Závod měl v té době vlastní závodní stráž o šesti mužích. Stálých zaměstnanců bylo sto, v době kampaně 362.

Dne 1. srpna 1954 byla vytvořena Krajská operativní skupina, která nahradila dosavadní Východomoravský cukrovarnický trust. Cukrovary Židlochovice a Pohořelice přešly tedy pod Krajskou operativní skupinu. Toto seskupení fungovalo až do roku 1957. Dne 9. dubna 1956 byl ing. Vodica, ředitel cukrovaru, přeložen do Prahy, kde přijal místo na ministerstvu potravinářského průmyslu. Funkci ředitele v Židlochovicích převzal Vladimír Holub. Dnem 1. května 1957 byl zřízen po dohodě s ministerstvem financí národní podnik Brněnské cukrovary se sídlem v Brně. Cukrovar v Židlochovicích se stal jeho podřízeným závodem. Pod Brněnské cukrovary dále patřily provozovny v Sokolnicích, Slavkově, Vyškově, Břeclavi a Pohořelicích. Brněnské cukrovary existovaly do 30. dubna 1963. V roce 1957 byla v Židlochovicích zrušena malodráha kvůli drahé údržbě a nedostatku zaměstnanců. Od té doby se řepa do cukrovaru svážela jen nákladními auty.

V roce 1959 byl cukrovar přejmenován na Brněnské cukrovary, národní podnik v Brně, závod 07 v Židlochovicích. V tomto roce spolupracoval židlochovický cukrovar s cukrovarem Hohenau v Rakousku. Spolupráce však trvala jen po dobu jedné kampaně, protože hospodaření s kapitalistickým státem nebylo příliš vítáno.

Dne 1. dubna 1963 byly vytvořeny Jihomoravské cukrovary, n. p. se sídlem v Uherském Hradišti, a to sloučením Gottwaldovských, Brněnských a Středomoravských cukrovarů v jeden

Obr. 11: Rodina Robertových.

celek. Cukrovar v Židlochovicích byl do Jihomoravských cukrovarů, n. p., začleněn jako závod číslo 17. Do komplexu dále patřily cukrovary: Bedihošť, Břeclav, Čelechovice, Hodonín, Hrušovany nad Jevišovkou, Hulín, Kelčany, Kroměříž, Sokolnice, Němčice, Pohořelice, Slavkov, Uherské Hradiště, Vrbátky, Všetuly a Vyškov.

Židlochovický závod si v rámci podniku Jihomoravské cukrovary díky modernizaci a rekonstrukci provozu i dobrému vedení vedl velmi úspěšně a získával po několik let první místo v soutěži 17 závodů podniku. Ředitelem cukrovaru se stal Karel Pospíšil. V roce 1967 bylo v cukrovaru místo dosavadního suchého čerení zavedeno mokré čerení cukerných šťáv. Byla instalována nová mechanická difúze DdS dánské výroby a postavena nová. V roce 1970 byla provedena další rekonstrukce závodu. Mechanizací se dařilo snižovat stav pracovníků najímaných na kampaň. Cukrovar uzavřel družební smlouvu s maďarským cukrovarem Cukorgyar Petehaza. K 1. lednu 1981 vznikly Jihomoravské cukrovary Uherské Hradiště, koncernový podnik, se sídlem v Uherském Hradišti. Židlochovický cukrovar se stal jejich součástí. V roce 1983 byl židlochovický cukrovar plynofikován jako první v republice. V roce 1987 došlo k výměně strojního zařízení.

Od roku 1989 byl na trhu nadbytek cukru a cukrovar v Židlochovicích se stal ztrátovým. V roce 1990 proběhla poslední kampaň. V roce 1991 nastala neúroda cukrovky a snižoval se počet osevních ploch. Jelikož měl cukrovar v Hodoníně nedostatek řepy, podnikové ředitelství v Uherském Hradišti rozhodlo, že zastaví provoz židlochovického cukrovaru a řepu určenou pro něj převede právě do Hodonína. Režijní náklady na kampaň byly obrovské, a pokud by hodonínský cukrovar nebyl spuštěn, ztráty by byly nepředstavitelné a celé Jihomoravské cukrovary by stály před krachem. Tím, že hodonínský cukrovar dostal řepu ze Židlochovic a Sokolnic, ztráta se podstatně snížila. Aby se zachránil cukrovar v Hodoníně, byl obětován jeden z nejslavnějších cukrovarů své doby.

Summary

Sugar Facotry in Židlochovice

In the area of today's Czech Republic were in 19th century about four hundred sugar factories. One of the most famous was in the small town of Židlochovice. Local sugar factory was found in 1838 as the most modern in Austria-Hungary at this time. It was rebuilt and modernized few times, attached to railway and it even burned out during it's more than 150 years history. Since a lot of improvements and upgrades were introduced in Židlochovice Sugar Factory, became this sugary in 19th century well known as school of sugar industry worldwide. In this age was Czech countries sugar great power. Sugar factory in Židlochovice worked till 1991.

**K PLZEŇSKÝM KOŘENŮM
HISTORIKA A POLITIKA KAMILA KROFTY**

NADĚŽDA MORÁVKOVÁ

This paper is devoted to several bonds of Kamil Krofta and his native Pilsen region. It is the result of initial research for next study on this topic. The first link is the personality of Krofta's father Joseph. Although derived from simple ratios, he was one of the most outstanding personalities in the second half of the twentieth century influenced Pilsen and its political and socio-cultural events. As a longtime member of the Czech Provincial Assembly and the Imperial Council was Krofta senior to politicians who prepared the climate for future independence of the nation. Father's patriotic and political education we can recognize at Krofta's attitudes throughout his active life. Another part of the paper is devoted to two sites in Pilsen, which formed an integral part of his life and combining it with the native land even when it was the obligation of high diplomacy diverted away. Family summer house Richardov and his wife's mill in Ejpovice, where he remained under occupation are places stored deep in Krofta's soul.

Key words: Kamil Krofta; Czech historiography; Goll school; Pilsen region; Czechoslovak foreign policy; Protectorate of Bohemia and Moravia.

Úvodem

Kamil Krofta je pro málokterého vzdělaného Čecha neznámou osobností. Většinou je však více spojován se svou politickou a diplomatickou dráhou než s historiografií. Krofta sám se přitom považoval především za vědce, historika. Své politické působení považoval za službu svému národu, který ctil a miloval, jak k tomu byl vždy veden doma, ve vlastenecké rodině na Plzeňsku. Sám k tomu píše: „Až asi do polovice listopadu 1919 nevěděl jsem, že budu stržen na dráhu diplomatickou. V polovici toho měsíce pozval si mne kancléř prezidentův dr. Šámal a přímo se mne otázel, chtěl-li bych být vyslancem... Odpověděl jsem, že ve věci tak vážné nemohu se hned rozhodnouti. Mám zásadní pochybnosti, hodím-li se k diplomatické dráze, poněvadž jsem se dosud věnoval jen činnosti učitelské a vědecké a život diplomatický je mi cizí. Nevím, zda jako diplomat užíval bych svých sil ve prospěch národa lépe než jich mohu užiti jako profesor... Diplomatem pouze reprezentačním bych nechtěl býti a nemám k tomu schopností. Šel bych jen tam, kde by bylo řešiti nějaký vážný úkol, k němuž mi dává způsobilost moje dosavadní práce vědecká.“¹

Politické a diplomatické působení Kamila Krofty bylo nejnověji velice fundovaně zpracováno v několika pracích Jindřicha Dejmka.² Kroftova historická díla, jeho role v dějinách české

¹ GLÜCKLICH, J.: *Kamil Krofta*. Praha 1947, s. 22–23.

² Viz zejména publikaci DEJMEK, J.: *Historik v čele diplomacie. Kamil Krofta. Studie z dějin Československé zahraniční politiky v letech 1936–1938*. Praha 1998. Dále DEJMEK, J.: *Československo a Německo v polovině dvacátých let. (Kroftovo vyslanecké působení v Berlíně)*. Historie a vojenství 42, 1993, č. 3, s. 79–109; DEJMEK, J.: *K nepublikovanému Kroftovu spisu Hříchy naší dřívější politiky zahraniční*. In: *Z druhé republiky*. Díl II. Praha 1993,

moderní historiografie a jeho „plzeňské kořeny“ však na své zpracování stále ještě čekají. Tato studie si klade za cíl být přípravným textem pro takovou monografii, již by se autorka ráda v budoucnu zhostila.

Archivní prameny k tématu jsou k dispozici v Archivu města Plzně: fond Krofta Josef a fond Kosnar Vojtěch J., dále v Archivu Akademie věd České republiky v Praze, kde se nachází Kroftova pozůstalost, v Archivu Univerzity Karlovy, Archivu Národního muzea, kde je se nabízí možnost studovat korespondenci Kamila Krofty, například s Karlem Kramářem, Zdeňkem Fierlingerem nebo Vojtěchem Mastným, v Archivu Ústavu T. G. Masaryka v Praze v tzv. Benešově archivu a v Kroftově archivu uloženém v Archivu ministerstva zahraničních věcí v Praze. Cenným zdrojem jsou rovněž prameny nedávno vydané, zejména Kroftův diplomatický deník, k edici připravený Jindřichem Dejmkem,³ a dále korespondence Josefa Pekaře a Kamila Krofty vydaná Jaroslavem Čechurou a Janou Čechurovou.⁴ K plzeňským kořenům Kamila Krofty a dějinám rodu, z něhož pochází, byly vytěženy cenné informace též ze vzpomínek pamětníků z širšího rodinného kruhu, zejména paní Hany Bobkové.

Otec Josef Krofta

Kamil Krofta pocházel z významné plzeňské rodiny. Rod je např. spjatý se slavným plzeňským pivovarem a jeho dějinami ve 20. století, plzeňským lékařstvím, dále malířským klanem Stréttiových, jenž by si zasloužil samostatnou monografii, či s osudy plzeňského zastupitelstva a magistrátu a národní staročeskou politikou v pohnutých dobách konce 19. století. Tato studie je věnována pouze dvěma kapitolám z dějin zmíněného rodu, totiž otci Kamila Krofty Josefovi a pak rodinnému letnímu sídlu Richardov.

JUDr. Josef Krofta byl významnou plzeňskou osobností. Dlouhá léta působil v zastupitelstvu města, ale také v zemském sněmu a říšské radě a zastával i post starosty města Plzně.

Narodil se roku 1845 v malé vesničce Potvorov u Plas v rodině prostého povozníka. Na radu místního faráře, který objevil v chlapci nečekané nadání a přesvědčil jeho negramotné rodiče, aby ho nechali studovat, odešel malý Josef brzy do nedaleké Plzně. Na německém premonstrátském gymnáziu se probudil jeho zájem o české dějiny, jazyk a kulturu, především zásluhou některých výjimečných profesorů, kteří zde tenkrát působili, jmenovitě například Josefa Františka Smetany. Zformovalo se tu také jeho později nepřehlédnutelné silné národní uvědomění. Po maturitě odešel Josef studovat na Právnickou fakultu Karlovy univerzity. Roku 1870 se vrátil zpět do Plzně jako JUDr. Josef Krofta.

Nastoupil do advokátní kanceláře JUDr. Jindřicha Steinschneidera, u něhož působil jako koncipient téměř sedm let. V roce 1871 se oženil s Marií Svátkovou, dcerou plzeňského kupce a váženého občana města. Tímto sňatkem získal v Plzni, která nebyla jeho rodištěm, „domovské právo“. V roce 1878 si v prvním patře honosného Tuschnerovského domu č. p. 109/110 na rohu náměstí a Zbrojnické ulice otevřel vlastní advokátní kancelář. Tento dům patřil otci Marie Kroftové, Františku Svátkovi.⁵

s. 56–62; DEJMEK, J.: *Korespondence Kamila Krofty s Edvardem Benešem I.* Sborník archivních prací 44, 1994, č. 2, s. 449–555; DEJMEK, J.: *Počátky diplomatické dráhy Kamila Krofty.* Mezinárodní politika 16, 1992, č. 4, s. 526–529; DEJMEK, J.: *Počátky diplomatických vztahů mezi Československem a Vatikánem 1920–1921.* Český časopis historický 91, 1993, s. 321; DEJMEK, J.: *Z deníku diplomata.* Dějiny a současnost 14, 1992, č. 4, s. 26.

³ KROFTA, K.: *Diplomatický deník 1919–1922.* K vydání z autorova rukopisu připravil a úvodní studií, poznámkami a přílohami opatřil Jindřich Dejmek. Praha 2009.

⁴ ČECHURA, J. – ČECHUROVÁ, J. (edd.): *Korespondence Josefa Pekaře a Kamila Krofty.* Praha 1999.

⁵ Srov. ZNAMENÁČKOVÁ, I.: *Kamil Krofta.* Plzeň 1995 (diplomová práce FPE ZČU).

Josef Krofta se však příliš nevěnoval advokátní praxi. Přenechával ji většinou svým konci-pientům a sám se naplno oddal veřejné a prospěšné činnosti. V roce 1878 byl zvolen do obecního zastupitelstva města Plzně i do městské rady.⁶ V té době byl již dva roky poslancem českého zemského sněmu za Plzeň a zůstal jím až do své smrti. V roce 1877 byl dokonce zvolen za poslance vídeňské říšské rady, ale vstoupil do ní až v roce 1879 spolu s ostatními českými poslanci. V říšské radě setrval do roku 1890.⁷

Josef Krofta nebyl nikdy politikem „velkého formátu“. V českém sněmu i v říšské radě se příliš nezabýval politickými otázkami, spíše se soustředoval na problémy v oblasti hospodářství, zemské a obecní správy a především na problémy v oblasti sociálních poměrů. Výrazně se angažoval zejména v debatách o zřízení bratrských pokladen pro dělnictvo. Byl horlivým stoupencem politiky staročeků, které zůstal věrný až do své smrti, i když v době vídeňských punktací (roku 1890) výrazně zapochoyboval (zřejmě pod vlivem Masaryka a realistů) o správnosti staročeské politiky a doporučoval, aby se staročeští poslanci raději vzdali svých mandátů. Těšil se rovněž autority u svých kolegů poslanců a stýkal se s vůdcem staročeků Františkem Riegrem. S ním se pak ke konci svého života velmi sblížil nejen pracovně, ale i osobně a Rieger se stal blízkým rodinným přítelem Kroftových.

Také plzeňská městská rada ocenila Kroftovo působení ve Vídni a vyslovila mu uznání za snahu a obětavost, s jakou zastupuje královské město Plzeň v říšské radě. Ve svém děkovném dopise zaslaném Josefu Kroftovi 24. dubna 1885 ho městská rada v čele s purkmistrem Františkem Pecháčkem nabádala k tomu, aby „i pro budoucí časy poslanecký mandát královského města Plzně na radu říšskou laskavě přijal“. Městská rada „jest toho přesvědčeni, že královské město Plzeň, svěřujíc Vám toto zastupování, mandát poslanecký skládá do rukou muže spolehlivého a nezištného“.⁸

Josef Krofta již za starostování Františka Pecháčka usiloval o to, aby byl Plzni přiznán vlastní statut jako Praze a Liberci tak, aby správa obce ve funkci magistrátu mohla vykonávat i agendu zeměpisného politického úřadu. Toto jeho úsilí však vyznělo naprázdno, neboť se nesetkalo s velkou podporou doma a rovněž vláda mu nebyla příliš nakloněna.⁹

Poslední tři roky svého života (1889–1892) zastával Josef Krofta dokonce úřad starosty města Plzně, ve kterém se osvědčil jako člověk, který rozumí své práci a usiluje nejen o hospodářské a kulturní povznesení města, ale i o vytvoření spravedlivých podmínek pro soužití Čechů a Němců. Poprvé byl zvolen starostou v květnu 1889 českými hlasy proti německým přímo z obecního zastupitelstva, neboť tehdy již nebyl členem městské rady. Volebních lístků bylo odevzdáno 36, z toho pro Kroftu se vyslovilo 23 voličů, protikandidát z německé strany dr. Klotz obdržel 12 hlasovacích lístků a dr. Říha jeden hlas. Krofta chápal, proč nebyl zvolen i německými hlasy. Domníval se, že důvodem je skutečnost, že je rozhodným přívržencem národní strany a silným českým vlastencem. „Jsem dítě svého času a každou žilkou svého srdce lnu ke svému, mně drahému národu, jemuž také zůstanu do posledního okamžiku vždy věren.“¹⁰

Takto se Krofta vyznává ze své lásky k českému národu v projevu předneseném po svém zvolení starostou města Plzně. Krofta byl také známý tím, že se snažil v Plzni, která nebyla

⁶ Archiv města Plzně (dále AMP), f. Krofta Josef (1824–1925), KROFTA, R.: *Data k životopisu zemřelého JUDr. Josefa Krofta a k charakteristice jeho působení a doby. Příspěvek k dějinám města Plzně posledních padesáti let.*

⁷ Tamtéž.

⁸ AMP, f. Krofta Josef (1824–1925), dopis městské rady královského města Plzně JUDr. Josefu Kroftovi.

⁹ AMP, f. Krofta Josef (1824–1925), KROFTA, R.: *Data k životopisu zemřelého JUDr. Josefa Krofta a k charakteristice jeho působení a doby. Příspěvek k dějinám města Plzně posledních padesáti let.*

¹⁰ *Nový purkmistr královského města Plzně*. Plzeňské listy, květen 1889, s. 1. Srov. ZNAMENÁČKOVÁ, I.: *Kamil Krofta*. Plzeň 1995 (diplomová práce FPE ZČU).

dostatečně česky vlastenecky vyhraněna, vzpružit národní život a uvědomění. Ve stejném projevu se Krofta obrátil i na německou menšinu: „*Páni mne sice nepoctili svými hlasy, ale slibují jim přes to, že k německé menšině v městě se budu chovati tak, jak si přejí, aby se chovala německá města k českým menšinám.*“¹¹

Svůj slib dodržel a o rok později, v červenci 1890, byl zvolen podruhé starostou města Plzně, tentokrát všemi hlasy bez rozdílu národnosti. Plzeň byla městem s českou majoritou, ale německá menšina v ní měla velmi silné postavení a vliv, takže ještě v šedesátých letech 19. století se Plzeň navenek jevila spíše jako německé město, neboť Němci byli hospodářsky velmi silní a ovládali plzeňský průmysl, obchod, školy, úřady a dokonce i obecní zastupitelstvo. Rovněž poslanec českého zemského sněmu za Plzeň byl Němec. Postupně se však Čechům dařilo vytlačovat Němce z důležitých pozic a v roce 1876 bylo u plzeňské obce zavedeno česko-německé úřadování. O dva roky později, v roce 1878, se konaly volby do obecního zastupitelstva, které skončily českým úspěchem. Přesto si však Němci udržovali v obecním zastupitelstvu s českou většinou i nadále silný vliv, neboť neustále vítězili v prvním voličském sboru. Až v roce 1897 se podařilo Čechům zvítězit i v prvním sboru voličů a dosáhnout toho, že celé třicetileté obecní zastupitelstvo bylo české. Čeština byla zavedena i jako úřední jazyk plzeňské obce.

K postupnému počestňování města přispělo i silné přistěhovalectví v poslední třetině 19. století, především ze sousedních okresů obydlených českým obyvatelstvem. Zatímco v roce 1880 měla Plzeň přibližně 39 000 obyvatel, o deset let později to již bylo asi 50 000 obyvatel a koncem devadesátých let dokonce až 68 000 obyvatel.¹² České přistěhovalectví v tomto období tak výrazně změnilo národnostní skladbu Plzně.

Krofta byl rovněž propagátorem myšlenky, aby se všichni vzdělání Češi učili německy a vzdělání Němci česky. Zdůrazňoval, že pro politika je nejdůležitější znalost dějin a jazyků, především jazyků politických odpůrců, tedy němčiny a maďarštiny. Domníval se, že Čech, který hovoří německy, musí být respektován a navíc má náskok před Němci, kteří většinou ovládají jen svou mateřštinu. Několik let před svou smrtí se Josef Krofta začal učit anglicky u později známého spisovatele Karla Klostermanna, patrně pod vlivem Masarykova projevu o významu znalosti cizích jazyků. Na realisty se Krofta zprvu díval jako na špatné vlastence, ale časem svůj názor změnil a ke konci svého života se s realismem velmi sblížil. Přesto zůstal i nadále věrný staročechům, neboť v jeho očích byla změna politického přesvědčení a stranické příslušnosti čímsi nečestným. Po celý svůj život měl silný odpor k mladočechům, nelíbil se mu především jejich státoprávní radikalismus. V Plzni však bylo toto hnutí velmi slabé.

Za Kroftova krátkého tříletého starostování bylo v Plzni provedeno dost užitečných a prospěšných změn. Krofta byl rovněž několik let (do roku 1889) starostou plzeňského okresu. Nechtěl, aby byla Plzeň obtížena novými dluhy, a proto hlásal politiku „zdravé spořivosti“. Přesto se však v těchto letech podařilo dokončit stavbu vodovodu, byly postaveny nové školní budovy a dokončila se úprava některých komunikací a mostů, konkrétně mostů Saského a Pražského. Za jeho správy bylo postaveno i několik silnic, například z Plzně přes Lobzy a Božkov do Letkova a byly postaveny mosty v Doudlevcích a v Doubravce.

Josef Krofta působil rovněž v dlouhé řadě organizací. Byl jednatelem a později předsedou Měšťanské besedy a Českého politického spolku v Plzni, patronátním komisařem farního chrámu, předsedou kuratoria městských muzeí, městského sirotčince, obchodní školy a zdravotní rady. Také byl dlouholetým členem výboru a ředitelství městské spořitelny.

¹¹ AMP, f. Krofta Josef (1824–1925), KROFTA, R.: *Data k životopisu zemřelého JUDr. Josefa Krofty a k charakteristice jeho působení a doby. Příspěvek k dějinám města Plzně posledních padesáti let.*

¹² ČEPELÁK, V. (ed.): *Dějiny Plzně*. Díl II. Plzeň 1967.

I když Josef Krofta nebyl plzeňským rodákem, k městu velice přilnul, strávil v něm celý svůj život a nakonec v něm i zemřel, a to 3. listopadu 1892, ve věku pouhých čtyřiceti sedmi let. V projevu předneseném v květnu 1889 po svém prvním zvolení starostou města Plzně hovořil o svém vztahu k tomuto městu následně: „*Nestála sice kolébka má v tomto městě, ale v lásce a oddanosti i věrnosti k tomuto městu, jemuž chci věnovati všechny své síly, nedám se nikým překonati.*“¹³

Marie Kroftová, která byla o sedm let mladší než její manžel, zůstala sama se sedmi dětmi, z nichž nejstaršímu bylo devatenáct let a nejmladšímu čtyři roky. Po manželovi zůstalo Marii Kroftové jmění v hodnotě asi 27 000 zlatých. Ve skutečnosti se však jednalo o její vlastní rodinný majetek, který byl přepsán na manžela pouze z volebních důvodů. V době manželství plynul z jejího jmění dosti značný příjem na udržování domácnosti, neboť Josef Krofta ze své veřejné činnosti nikdy nezbohatl, naopak na ni někdy doplácel.¹⁴ O děti se Marie Kroftová pečlivě starala až do své smrti roku 1932. Přežila tak svého manžela o celých čtyřicet let.

Kamil Krofta se manželům Kroftovým narodil jako čtvrté dítě 17. července 1876. Dospělého věku se dožilo jen jeho šest sourozenců. O tři roky starší Richard vystudoval práva a stal se ředitelem městské spořitelny v Plzni. Druhý bratr, o rok mladší Otakar, se později stal ředitelem Ochranného svazu pivovarů v Čechách. Kamil měl ještě čtyři sestry: o dva roky starší Marii, mladší Josefu a Martu (obě narozeny 1881) a nejmladší Annu, která se narodila v roce 1888 a zemřela v mladém věku dvaceti sedmi let. Pět let před narozením Kamila se manželům Kroftovým narodila dvojčata, která ale zemřela hned po porodu. Sestra Libuše zemřela krátce před Vánocemi v roce 1888 ve věku pouhých čtyř let.

Richardov – radostné chvíle dětství a mládí

Důležitým celoživotním pojítkem Kamila Krofty s rodným plzeňským krajem bylo nevšední letní rodinné sídlo Richardov a mlýn v Ejpovicích, který patřil rodině jeho manželky.

Mlýn v Ejpovicích dnes již bohužel nenajdeme, neboť v padesátých letech byl v blízkosti zřízen lom a místo, kde kdysi stával, bylo po ukončení těžby zatopeno vodou tzv. Ejpovické vodní nádrže. Zato Richardov je v majetku širší rodiny dodnes a jeho historie jistě má v této studii své opodstatnění, neboť objekt byl a je místem stýkání rodinných příslušníků a zajímavých rodových dějin, jejichž součástí byli i Kroftovi. Nemovitost, či spíše nemovitosti, se nacházejí severně od Plzně u Nadryb, nad řekou Berounkou, v katastru obce Smědčice. Původní objekt byl mlýn s rozsáhlým domem o šesti pokojích a jídelně, ten však byl při povodni v roce 1890 zaplaven vodou a zcela zničen. Později na stráni nedaleko místa, kde dům stál, vyrostly tři vily. Jedna patřila rodině Josefa Krofty, ostatní dvě potom bratrům z matčiny strany.

Richardov zakoupil roku 1848 František Adalbert Svátek.¹⁵ Jednalo se o usedlost č. p. 19, patřící pod názvem Telínský mlýn k obci Smědčice. František A. Svátek byl plzeňský obchodník a podnikatel a Telín vydražil za vyvolávací cenu 6 000 zlatých.¹⁶ Nemovitost přejmenoval na Richardsthal podle svého prvorozeného syna Richarda a zřídil zde vedle mlýna hamr na výrobu lopat. Mlýn i hamr propachtovával. V osmdesátých letech 19. století¹⁷ byl hlavní obytný

¹³ *Nový purkmistr královského města Plzně*. Plzeňské listy, květen 1889, s. 1. Srov. ZNAMENÁČKOVÁ, I.: *Kamil Krofta*. Plzeň 1995 (diplomová práce FPE ZČU).

¹⁴ AMP, f. Krofta Josef (1824–1925), KROFTA, R.: *Data k životopisu zemřelého JUDr. Josefa Krofty a k charakteristice jeho působení a doby. Příspěvek k dějinám města Plzně posledních padesáti let*.

¹⁵ František Adalbert Svátek byl dědečkem Kamila Krofty z matčiny strany.

¹⁶ AMP, f. Krofta Josef (1824–1925), KROFTA, R.: *Starý Richardov*. Díl I. B. m. 1951 (strojopis), s. 1.

¹⁷ Podle sdělení pamětníka prof. MUDr. Rušavého autorce textu v prosinci 2012.

objekt přebudován, aby byl vhodný pro letní pobyty početné a sňatky dospělých dětí se stále rozrůstající rodiny. Zde v širokém rodinném kruhu se sourozenci, bratřenci a sestřenicemi trávil značnou část svého dětství budoucí historik a diplomat Kamil Krofta. Jeho bratr Richard si o tom poznamenal: „*Za vedení dospělých jsme konávali výlety pěšky nebo selským povozem, bryčkou. Cílem býval zámek Kaceřov, zřícenina hradu Libštejna, Hradiště u březiny, Kašparka, Nadrybské lesy a jiné. Radost nám působily tzv. čokoládové výlety loďkou až k potoku Točená proti ústí řeky Klabavky, kde jsme se vylodili a v lesnatém údolí potoka připravovali jsme si na ohništi čokoládový nápoj. Rodina Jahnova se všech těchto výletů účastňovala jen zřídka. Pouze výjimečně vedl nás strýc Zdeněk Jahn¹⁸ na delší vycházku, při níž jsme se bavili určováním rostlin. Botanika byla totiž strýcovým učebním oborem na plzeňské střední škole. Z Plzně podnikali jsme výlety do Richardova jako studenti (kolega Jan Paul, Jan Schücker, bratr Kamil a já) třeba pěšky tam i zpět za účelem sbírání květín pro své školní herbáře. Někdy [byl] pořádán tzv. ‚Majáles‘, t.j. jízda na 1. máje kočáry do Richardova, kde jsme si uchystali ‚hody‘ z jídel, která jsme si přivezli [...].“¹⁹*

Láska k hudbě a národním písním byla u Kamila Krofty zřejmě také zažehnuta v Richardově: „*Chladnější večery trávilálo skoro celé osazenstvo Richardova v sednici. Po večeri byly zpívány národní písně a vážné i humorné písničky [...]. Strýc Richard nám zpíval solově operní a vlastenecké písně. Měl hezký tenor a hudební nadání. Teta Emilie Jahnová dala se někdy uprositi a svým příjemným altem zpívala nám při starém pianě arii Azuceny z Verdiho Trubadura Do vlasti své se navrátíme (Ai nostri monti ritorneremo) [...].“²⁰*

Roku 1890 postihla Richardov velká povodeň. Sourozenci Richard a Libor Svátkovi a Josef Krofta, tedy strýcové a otec Kamila Krofty, se rozhodli vybudovat si pro své rodiny místo nevyhovujícího a vodou zasaženého domku v údolí na protější stráni nová moderní stavení pro rekreaci. Do roku 1893 vyrostly v Richardově tři nové vily. Otec Krofta se toho však již nedožil, novou vilu, kterou začal budovat, dokončila a obývala už jen jeho paní a děti. Později, roku 1908, byla postavena na pozemku další nová vila, vila Jahnových. Také Kamilova teta Emilie však zemřela před jejím dokončením, stejně jako její bratr Josef Krofta, a objekt již neužila. V původním domku žil manželský pár Kastlových, kteří vykonávali jakousi správcovskou službu Richardova. Když František Kastl zestárl a odstěhoval se k dceři do Kyšic, domek pustl a chátral. Nepříznivé byly pro Richardov také majetkové spory dědiců původních majitelů počátkem dvacátých let dvacátého století. Protože se nebyli schopni bezproblémově dohodnout, v letech 1924 a 1925 byl vydražen mlýn i pustnoucí domek v údolí. Ani dražba však domek nezachránila, pustl i nadále a roku 1939 musela být jeho podstatná část z bezpečnostních důvodů snesena.²¹

Vilám na kopci se začalo říkat Nový Richardov. Richard Krofta o novém domě píše: „*Dům Kroftových byl o užitečné ploše asi 200 m² [...]. V podkroví domu proti východu byl v trámové zřízení mansardní pokojík. V domě byl jeden záchod na splachování vodou, donášenou do plechové nádrže o dřevěném obalu. Stavba byla hned od počátku pod severní a západní polovicí*

¹⁸ Zdeněk Jahn (1949, Pardubice – 1906, Plzeň) byl českým chemik, pedagogem, soudním znalcem a spisovatelem. Studoval na nižší reálce, poté na České vyšší reálce v Praze, roku 1870 absolvoval studia chemie na polytechnické škole v Praze. Téhož roku byl jmenován suplujícím učitelem při vyšší reálce v Plzni. Zde od roku 1872 působil jako profesor chemie a přírodopisu. Byl soudním znalcem z oboru chemie. Roku 1893 byl zvolen dopisujícím členem společnosti pro průmysl chemický v království českém. Psal články do *Ottova slovníku naučného* z oboru chemie a přírodopisu. *Srov. Knihovna města Plzně* [online]. Dostupné z: <http://lanius.kmp.plzen-city.cz/l.dll?hal~1000097769> [cit. 19. 12. 2012].

¹⁹ AMP, f. Krofta Josef (1824–1925), KROFTA, R.: *Starý Richardov*. Díl I. B. m. 1951 (strojopis), s. 8.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Dle sdělení paní Hany Bobkové v rozhovoru s autorkou, listopad 2012.

podsklepena. Na půdu vedly kamenné schody, které byly v přízemí uzavřeny železnými ohnivzdornými dveřmi. Zevní okna byla na zimu vyměňována za dřevěné okenice. Do vily vedl vedlejší vchod po přeloženém kamenném schodišti přes otevřenou verandu s balustrádou, pod níž byl rekvizitář na zahradní nářadí [...]. O prázdninách 1893 jsme vilu poprvé obýdli. Protože vila Kroftových byla největší a měla jednu velkou 47 m² měřicí místnost, soustředil se v ní všechen společenský život celé nové richardovské osady. Tak jako kdysi v údolí v „sednici“, tak nyní v Kroftových jídelně konaly se každoročně večerní schůzky se zpěvem, recitací, hrou na piano (po odchodu bratra Kamila z Prahy do Vídně po prázdninách r. 1896 bylo jeho pražské piano převezeno do Richardova) [...]. Bylo pokračováno stejně družně a přátelsky i ve výletech do okolí.“²²

Poté, co Kamil Krofta přesídlil do Prahy, se péče o Richardov, tedy o vilu Kroftových, ujali především bratr Richard a matka Marie. Byly přikoupeny a pronajaty nové pozemky pro zřízení tenisového kurtu, koupaliště a přístaviště pro loďku u řeky Klabavky, vila získala druhé patro, roku 1928 byl zaveden elektrický proud.²³ Kamil Krofta se svou rodinou rád do Richardova zajížděl a s matkou a příbuznými zde trávil i nadále krásné chvíle odpočinku, jak jen mu to stále se zmenšující volno vědce, pedagoga a diplomata dovoľovalo. Stejně tak rád jezdil i do nedalekých Ejovic, odkud pocházela jeho manželka.

Ejovice – temná doba okupace

Krátce po okupaci v květnu 1939 odešel Kamil Krofta definitivně z Prahy. Uchýlil se do Ejovic u Plzně na rodinný statek své manželky. Využil získaného času k vědecké práci, která předtím musela ustupovat povinnostem předního diplomata a významného politika v nelehkém období třicátých let a pohnutých událostí kolem Mnichova.

Pokračoval v ústraní venkova na přehledu československých dějin. Dílo, jež dokončil v roce 1943, nazval zcela prostě *Dějiny československé*. Kniha vyšla až po válce²⁴ a setkala se s úspěchem nejen u čtenářů, ale i u kritiky. Otakar Odložilík o ní ve své recenzi uveřejněné ve *Svobodných novinách* napsal: „Z Gollovy dílny přešla Kroftovi do krve zdrženlivost v soudech, která mu brání mísit se mezi strany, zúčastněné v politických bojích a zápasech sociálních a kulturních. Krofta však unikl pokušením rozprádat vědecké kontroversy, kterému by se byl sotva ubránil Gollovec ještě věrnější, Václav Novotný. V knize bychom také marně hledali rozvláté a obyčejně dráždivé úvahy o směrech a stranách, k nimž by prudší temperament nepochybně strhl Josefa Pekaře. Krofta se vyvaroval jednoho i druhého úskalí, na něž souborné dílo snadno naráží, a napsal knihu úměrně rozvrženou, neustále udržovanou v ústředním proudu událostí, neodbíhající jednou napravo a jindy nalevo, zbavenou učené přítěže, přehlednou a jasnou.“²⁵

Přední „ejpovická“ práce Kamila Krofty *Nesmrtelný národ*²⁶ patří bezesporu k vrcholu jeho vědecké dráhy. K napsání knihy ho jistě přiměly tragické změny, ke kterým došlo v letech 1938 a 1939 a vzrušené debaty kolem nich i kolem Kroftovy role v nich. Publikace je pro něj jakýmsi osobním vyrovnáváním se s Mnichovem. V první části knihy se zaměřil především na události vedoucí k Bílé hoře, ve druhé části se zabývá obdobím barokní kultury v českých zemích. Svůj

²² AMP, f. Krofta Josef (1824–1925), KROFTA, R.: *Starý Richardov*. Díl II. B. m. 1951 (strojopis), s. 12.

²³ Tamtéž, s. 15.

²⁴ KROFTA, K.: *Dějiny československé*. Praha 1946.

²⁵ Archiv Akademie věd České republiky (dále AAVČR), f. Krofta Kamil (1883–1945), ODLOŽILÍK, O.: *Kroftův dar národu* (recenze Kroftovy práce *Dějiny československé*). Srov. ZNAMENÁČKOVÁ, I.: *Kamil Krofta*. Plzeň 1995 (diplomová práce FPE ZČU).

²⁶ KROFTA, K.: *Nesmrtelný národ*. Praha 1940.

výklad o ústavněprávním, národnostním, duchovním a náboženském vývoji v českých zemích sleduje až do doby osvícenství, které tvoří závěrečnou kapitolu díla. Krofta se soustředil na proces utváření povědomí novodobého národa u nás, formování národního ducha a neutuchající boj za jeho emancipaci. Ve vyspání nelehké cesty k 28. říjnu 1918 viděl duchovní oporu a naději pro těžké pomnichovské období pro sebe i pro své čtenáře.

Kroftova práce byla dokončena v lednu 1940 a kupodivu prošla bez větších problémů cenzurou. Bylo tomu tak jistě i díky faktu, že v čele příslušného úřadu stál až do podzimu 1940 bývalý rada ministerstva zahraničí Josef Chmelař. *Nesmrtelný národ*, který se stal jednou z nejmělejších knih publikovaných za okupace, byl vydán na sklonku roku 1940.

K zajímavým aspektům publikace patří úvahy historiografické a Kroftovo vnímání velkých mužů našeho dějepisectví. V období druhé republiky se často vyskytovaly u mnohých oficiálních činitelů snahy, aby byl za duchovního a politického vůdce národa uznán místo Tomáše G. Masaryka a Františka Palackého Josef Pekař. Krofta, přítel zesnulého Josefa Pekaře, v předmluvě své knihy poukazuje na skutečnost, že je třeba znát Pekaře celého a nevybírat z něho jen podle časové a ideové potřeby. Krofta dodává, že ani největší úcta k Pekařovu dílu nás nesmí vést k tomu, abychom zcela bez rozmyslu přijímali za pravdu vše, co napsal. Připomíná, že i on sám nikdy neskrýval svůj nesouhlas s některými jeho názory, a podtrhuje, že Josef Pekař se kvůli tomu na něho nikdy nepohoršil, neboť sám byl rovněž zvyklý neskrývat své smýšlení.

Proti Palackému se v době okupace množily útoky nejen ze strany německé, ale i ze strany české. Kroftovo velice příznivé smýšlení o Františku Palackém a jeho úloze v našem národním obrození se stalo také jedním z důvodů, proč byla kniha v prosinci 1941 stažena z trhu. Kniha zaznamenala veliký ohlas u čtenářů a dočkala se i druhého, tajného vydání.²⁷

Závěrečná věta knihy se stala jakýmsi Kroftovým odkazem českému národu, a to nejen pro těžké doby okupace za druhé světové války: „*Ukázalo se tak, že národ, třebaže neveliký, ale tělesně i duchovně zdravý, vědomý si své hodnoty i svého poslání a upřímně se snažící svých schopností užít nejen k svému vlastnímu užitku a zdokonalování, nýbrž také ve prospěch dobra obecného, nemůže být rozvrácen jakýmkoli politickými neúspěchy, že národ takový dovede vždy a stále žít, že je to vpravdě – nesmrtelný národ.*“²⁸

Kamil Krofta, který se v době okupace téměř zcela uzavřel do své práce, nemohl samozřejmě uniknout pozornosti gestapa, i když byl zpočátku zdánlivě ponecháván v klidu. V lednu 1943 se podařilo spisovateli dr. Jaroslavu Kvapilovi navštívit Kroftu na statku v Ejpovicích. Jaroslav Kvapil patřil k zakladatelům tajné odbojové organizace Přípravný revoluční národní výbor (PRNV), která vznikla na přelomu let 1942 a 1943. Tato organizace si kladla za cíl bojovat proti okupantům a obnovit nezávislost ČSR. Pokoušela se, podobně jako Politické ústředí a Obrana národa v roce 1939 a ÚVOD v letech 1940–1941, sjednotit veškerý především nekomunistický odboj pod svým vedením. Kamil Krofta byl získán pro spolupráci jako významná politická osobnost první republiky, sympatizující s Edvardem Benešem. Jeho demokratické politické smýšlení bylo světu a především představitelům naší exilové vlády v Londýně dobře známo. Přítomnost Kamila Krofta ve vedení této tajné odbojové organizace tak umožňovala snadší získání důvěry a uznání Londýna.

V červnu 1943 se vedení PRNV podařilo kontaktovat Edvarda Beneše. Dne 21. června zaslali Kamil Krofta a Emil Lány jménem PRNV a skupiny českých spisovatelů Edvardu Benešovi program, který obsahoval názory na poválečné uspořádání československého státu a na řešení německé otázky. Dopis byl předán švýcarskému profesoru hudby v Praze Marcelu Bornandovi,

²⁷ Srov. ZNAMENÁČKOVÁ, I.: *Kamil Krofta*. Plzeň 1995 (diplomová práce FPE ZČU).

²⁸ KROFTA, K.: *Nesmrtelný národ*. Praha 1940, s. 691.

který ho doručil prezidentovi do Londýna. V úvodu autoři poděkovali prezidentu Benešovi za jeho aktivitu, zejména pokud jde o Sovětský svaz. V další části ho potom informovali o svém čtyřbodovém programu, který nazvali *4 pražské body*. Zdůraznili v něm, že Češi si přejí republiku svobodnou a nezávislou. Má-li vstoupit ČSR do skupiny států, musí se tak stát jen se souhlasem a v přátelství k Rusku. Ve svém druhém bodu informovali Edvarda Beneše o tom, že je uznáván za ústavního a zákonného prezidenta a že jeho vláda je považována za vládu ústavní. Sdělili mu, že chtěli svolat stálý výbor parlamentu, ale že tak učinit nemohou, neboť někteří jeho členové (např. Rudolf Gajda) jsou nespolehliví. Navíc stálý výbor je vybudován na základě starých stran, o nichž lid v současnosti nechce již nic slyšet. Přeje si pouze zachovat existenci tří stran. Třetí bod programu se týkal otázky Němců. Stanovili v něm, že každý Němec bude občanem Říše a v žádném případě se nebude moci mísit do věcí československého státu. Majetek Němců bude konfiskován a Němci budou souzeni za spáchané zločiny. Věrní Němci potom dostanou povolení k pobytu v zemi jako cizinci. Závěrečný bod hovořil o reparacích. Všechny majetek Němců musí být zabaven, aby zaručil náhradu škod. ČSR má mít jako ostatní spojenci v Německu vyhrazenou zónu, aby z ní mohla sama čerpat náhradu škod. Němci musí být jako dělníci k dispozici ČSR pro opravné práce na území Československa. Pan prezident je v této souvislosti žádán, aby nebral záruky vůči minoritám, neboť Čechy jsou hospodářsky ruinovány a vše bylo transferováno do německých půjček.²⁹

Kamil Krofta a Emil Lány dále informovali Edvarda Beneše o tom, že před příchodem pana prezidenta do vlasti se vytvoří provizorní výbor složený z osob, jejichž jména budou později upřesněna. Předsedou bude některý ze spisovatelů, který podepsal manifest spisovatelů. Vyjádřili se, že je nutné, aby pan prezident zařídil, aby k nám co nejdříve po zhroucení Německa přišlo vojsko k udržení pořádku a aby byli ihned repatriováni naši dělníci z Německa a zatčení z koncentračních táborů a věznic. Sdělovali, že vytvoření odbojových skupin je při existenci gestapa ve srovnání s první světovou válkou o mnoho těžší. Zmínili se také o tom, že demokratické skupiny odboje dosud nenavázaly kontakt s odbojem komunistickým.³⁰

Kamil Krofta byl sice ve vedení PRNV, ale z bezpečnostních důvodů nebyl příliš zapojován a nezáčastňoval se hlavních jednání. Důvodem opatrnosti byla skutečnost, že byl zcela nepochybně hlídán gestapem a jeho aktivní účast by tak mohla ohrozit bezpečnost celé organizace. Do sítě PRNV se však nakonec podařilo proniknout konfidentům, jejichž zásluhou zatkl gestapo v létě 1944 prakticky celé vedení.

Kamil Krofta, který od smrti své manželky žil v Plzni u své provdané sestry Marty Charvátové, byl zatčen plzeňským gestapem již v lednu 1944.³¹ Oficiálním důvodem bylo poslušání cizího rozhlasu. Za tímto účelem se skutečně v bytě doktorky Burešové v Chrástu u Plzně pravidelně scházela společnost, do té se ale po čase dostal uduvač. Kamil Krofta byl krátce vězněn v Plzni a potom byl převezen na Pankrác.

V květnu 1944 byl převezen do Terezína. Sešel se zde se svou sestrou Josefou Schmidovou, manželkou pražského plukovníka ve výslužbě, a se svým přítelem a bývalým tajemníkem z Černínského paláce, doktorem Janem Jínou.³² Jan Jína byl převezen do Terezína v březnu 1944 a v té době měl za sebou již zkušenosti z Volksgerichtu a z berlínských Moabitů. Když přišel Krofta zdrcený smrtí své manželky a bratra Otakara do Terezína, snažil se mu všemožně jeho

²⁹ ČERVINKOVÁ, M. – OTÁHALOVÁ, L.: *Dokumenty z historie československé politiky*. Praha 1966, s. 714–715; ZNAMENÁČKOVÁ, I.: *Kamil Krofta*. Plzeň 1995 (diplomová práce FPE ZČU).

³⁰ Tamtéž.

³¹ Tamtéž.

³² AAVČR, f. Krofta Kamil (1883–1945), JÍNA, J.: *Kroftův příklad*. Srov. ZNAMENÁČKOVÁ, I.: *Kamil Krofta*. Plzeň 1995 (diplomová práce FPE ZČU).

úděl ulehčit. V polovině června však byl převezen z Terezína do Flossenbürgu a s Kroftou se setkal až po válce.³³

Dne 29. dubna 1945 byl Kamil Krofta na příkaz státního tajemníka Karla Hermanna Franka přivezen spolu s některými dalšími vybranými vězni (Jaroslavem Kvapilem, Vladimírem Krajínou) na zámek Jenerálka v Šarce. Karl Hermann Frank se snažil ke konci války nahradit některé příliš zkompromitované členy Bienertovy vlády (Emanuel Moravec, Walter Bertsch, Adolf Hrubý) lidmi, kteří měli důvěru národa. Mohli být v minulosti dokonce i členy odboje, ale jen národního, v žádném případě ne komunistického. Frank zamýšlel předat této nové vládě zamýšlené Českomoravské republiky moc a vydat se do amerického zajetí. Kamil Krofta a další vybraní kandidáti však Frankovu nabídku odmítli. Krofta tak již podruhé odmítl členství v protektorátní vládě. Poprvé to bylo v roce 1943. V Terezíně se o tom zmínil svému příteli Janu Jínovi, který vzpomínal: „*Vyprávěl mně o svých výsledcích u gestapa, vzpomínal, jak ho z Ejovic v červenci 1943 volali z Prahy do Černínského paláce. Protože dostal pozvání pozdě, nikam nejel. Téhož dne odpoledne přijelo gestapo z Plzně s výtkou, proč neodjel. Vysvětlil to. Bylo mu řečeno, aby se dostavil do Prahy příští úterý. Nežli však odejel toho dne, byl vyrozuměn, že již jezdit nemusí. Když pak byl později zatčen, řekl mu vyšetřující komisař, ví-li, proč měl v červenci do Prahy jeti. Odpověděl, že neví. Dověděl se to tedy teď: Frank ho chtěl vyzvat, aby vstoupil do t. zv. protektorátní vlády. Byl-li by nabídku přijal? Odpověděl: Ovšem že ne.*“³⁴

V noci ze sedmého na osmého května byl Kamil Krofta na Jenerálce osvobozen. Dočkal se sice konce války, ale byl silně psychicky i fyzicky poznamenán tím, co prožil v koncentračním táboře. Dr. Jan Jína vzpomínal na Kroftu a na své setkání s ním krátce po osvobození 16. května 1945. Šel ho tehdy pozdravit jménem ministerstva zahraničí v první den zahájení práce v Černínském paláci: „*Byl daleko zdravější, jak se mi zdál, nežli před rokem. To působila injekce svobody, porážky nacismu a návratu k možnosti práce. Těšil se na ni. Přednášel do rozhlasu, přednášel studentům. Ale utrpení posledních let přece se ozvalo v následcích. V polovině července onemocněl, dostal záchvat – zánlivě – mrtvice. Odjel hledat zotavení do Ejovic. Tam se záchvat opakoval a bylo nutno dopravit nemocného do sanatoria ve Vráži. Přivezli ho tam 29. července ve stavu velmi zbědovaném. Když se o tom dověděl pan prezident republiky, poutil mne příkazem, abych ke Kroftovi zajel a vyřídil mu prezidentovy pozdravy. Nemocný se z toho velmi těšil, měl toho dne, ve středu, dobrý den. Ale, bohužel, byl to den jeho poslední.*“³⁵

Kamil Krofta zemřel ve čtvrtek 16. srpna 1945 před desátou hodinou večerní na postupné ochrnutí nervů, které zasáhlo i zrak a zažívací ústrojí. Z rozhodnutí vlády měl 24. srpna státní pohřeb v Praze. Ve 14. hodin byl vykonán smuteční akt v Černínském paláci za účasti prezidenta republiky Edvarda Beneše a jeho manželky, zástupců vlády a dalších významných představitelů politického a veřejného života. Krátké projevy přednesli ministr školství a národní osvěty Zdeněk Nejedlý, státní tajemník ministerstva zahraničí Vladimír Clementis a rektor Karlovy univerzity v Praze prof. dr. Jan Bělehrádek. Prezident republiky rozhodl, aby ke státnímu pohřbu bývalého ministra zahraničí byl vypraven také vojenský průvod. Po skončení smutečního aktu v Černínském paláci byly ostatky slavnostně převezeny do Krematoria hlavního města Prahy ke zpopelnění. O půl páté odpoledne se zde konalo poslední rozloučení pozůstalých a blízkých přátel s Kamilem Kroftou.³⁶

³³ Tamtéž.

³⁴ AAVČR, f. Krofta Kamil (1883–1945), JÍNA, J.: *Kroftův příklad*. Srov. ZNAMENÁČKOVÁ, I.: *Kamil Krofta*. Plzeň 1995 (diplomová práce FPE ZČU).

³⁵ AAVČR, f. Krofta Kamil (1883–1945), JÍNA, J.: *Kroftův příklad*. Srov. ZNAMENÁČKOVÁ, I.: *Kamil Krofta*. Plzeň 1995 (diplomová práce FPE ZČU).

³⁶ Tamtéž.

Dne 26. srpna pak byla v kapli v Ejpovicích sloužena zádušní mše. Kroftovy ostatky byly uloženy do rodinné hrobky v Dýšíně u Plzně, kde od podzimu 1943 odpočívala i jeho manželka.

Závěrem

Tento článek je malou mozaikou zachycující významná pojítka Kamila Krofty k rodnému plzeňskému kraji. Krofta pochází z rodu, který reprezentují v rámci regionu a častokrát i v národním měřítku osvědčené a demokraticky orientované osobnosti, často špičkoví odborníci v oboru práva, medicíny či pedagogiky, umělci, podnikatelé a vysocí manažeři a také politikové nejen regionálního charakteru. Otec Kamila Krofty byl poslancem říšské rady, starostou a významným reprezentantem vlastenecké staročeské politiky. Národní citění a smysl pro službu republice jistě získal Kamil Krofta také na základě otcova příkladu a díky výchově. Od vlastenectví a úcty k odkazu národních buditelů je velmi blízko k historii, která se tak logicky stala Kroftovou specializací, a nebýt právě vlasteneckého citění, které ho vedlo k přesvědčení, že musí vše, včetně povolání, obětovat, jestliže ho vlast potřebuje, určitě by mohl v oboru vyniknout ještě výrazněji. Josef Krofta je ovšem pro Plzeň i národní politiku konce 19. století významnou osobností sám o sobě, bez návaznosti na pozdější význam svého syna. Vytěžit jeho pozůstalost v Archivu města Plzně jistě stojí za badatelské úsilí.

Richardov je v rámci regionu fenomén. Tato lokalita je dodnes vnímána jako speciální. I přesto, že zde v okolí vyrostly i další rekreační objekty a výlučná spjatost s původními obyva-

Obr. 1: Marie Kroftová, manželka purkmistra Josefa Krofty s dětmi. Zprava: nejstarší Marie s dvojčetem Josefou, Richard, Kamil, Marie Kroftová s nejmladší Annou, Otokar s dvojčetem Martou. Fotografie z rodinného archivu paní Hany Bobkové.

teli – příslušníky rodu Svátkových a Kroftových – pominula, zvláštní *genius loci* je zde stále přítomen. Místo bylo zkoumáno zejména pro předpokládanou míru vlivu, kterou jistě mělo na ty generace rodu, jež měly možnost zde vyrůstat pod vlivem většiny dospělých významných jedinců z širší rodiny, schopných svým dětem leccos předat. Výsledkem mohlo být zajímavé, podnětné a pestré výchovné prostředí pro dobu dospívání. Jeho výsledky se pak nemohly v dospělosti nějak nezáročit. Domníváme se, že nejenak tomu bylo i v případě Kamila Krofty.

Étapu Kroftova života ve spojení s Ejpovicemi u Plzně je poněkud tristní, ale jistě plodná a výrazná. Ejpovice byly Kroftovi azylem, ať už politickým, či společenským, byly zázemím, které v nelehkých dobách poskytovalo klid pro práci a relativní bezpečí venkova a rodinného kruhu. Část článku, která je Ejpovicím věnována, se ne náhodou soustředila na dvě významné Kroftovy práce. Kamil Krofta byl a je hodnocen především jako politik, jako osobnost blízká Edvardu Benešovi, někdy bohužel i negativně. Podobně jako u Beneše jsou i v jeho případě zvažovány soudobé politické možnosti v rámci funkce v době kolem Mnichova. Domníváme se, že právě jeho dvě knihy, a zejména publikace *Nesmrtelný národ*, jsou jakousi osobní odpovědí Kamila Krofty na tyto úvahy a jakýmsi jeho odkazem národu. Je však smutným faktem, že i nejtragičtější události Kroftova života, jakými byly smrt milované manželky a zatčení gestapem, jsou spojené s jeho rodným krajem. Osobní život Kamila Krofty a jeho rodu a zejména Kroftův historiografický odkaz jsou jistě tématem, které si další badatelskou pozornost zaslouží.

Summary

To Pilsen Roots of Historian and Politician Kamil Krofta

Kamil Krofta was an important historian of the second generation of Goll's school. His patriotic upbringing led him to make a decision to serve the homeland, if asked to do so. Therefore postponed the scientists work and teaching, and he consented to diplomatic and political work. He passed even in difficult times and its pre-war fate was experienced in high politics Munich event. The history, however, he did not lose ever and he gave it any time his diplomatic duties allowed to give. He left us a work that belongs to the top Goll's school's heritage. His sense of democracy and patriotism did not allow him to stay out during the occupation. Joined the resistance movement and paid with his life. His work, however, remained.

**K MISII LADISLAVA MOYŠA A JÁNA POCISKA MEDZI
AMERICKÝMI SLOVÁKMI V ROKU 1920¹**

ŠTEFAN KUCÍK

The author of the paper deals with the mission of Ladislav Moyš and Ján Pocisk among American Slovaks in 1920. He puts the mission into a broader context, analyses the reasons for the mission, and clarifies its results.

Key words: American Slovaks; Czechoslovakia; Constitution of the Czechoslovak Republic; Pittsburgh Agreement; Slovak autonomist movement.

Misia katolíckeho kňaza a bývalého užhorodského župana Ladislava Moyša a sociálnodemokratického poslanca Jána Pociska medzi americkými Slovákami v roku 1920 bola prvou z radu akcií financovaných československou vládou s cieľom paralyzovania slovenského autonomistického pohybu na pôde USA. Aj keď sa na jednej strane oficiálne československé kruhy na čele s prezidentom Tomášom G. Masarykom snažili marginalizovať význam amerických Slovákov pre vznik spoločného štátu a odmietali ich zasahovanie do domácich pomerov, na druhej strane sa usilovali ovplyvňovať verejnú mienku amerických Slovákov, paralyzovať ich hnutie za autonómiu Slovenska na základe *Pittsburskej dohody* a získať ich na provládne pozície. Prvá z akcií československej vlády, podobne ako aj všetky nasledujúce, však skončila neúspechom.

Len čo v novembri 1918 Tomáš G. Masaryk ukončil svoju misiu v USA, 27. toho istého mesiaca sa v Clevelande zišiel Ústredný výbor Slovenskej ligy v Amerike, aby rozhodol o vyslaní delegácie na Slovensko.² Podľa predsedu Ligy Alberta Mamateya³ úlohou delegátov bolo nadviazať priamy kontakt s politickými predstaviteľmi na Slovensku a upovedomiť ich o *Pittsburskej dohode* uzavretej s Tomášom G. Masarykom v máji 1918.⁴

Delegáti Slovenskej ligy v Amerike po svojom príchode na Slovensko vystupovali vo svojich verejných prejavoch nestranne. V slovenskej tlači publikovali *Prívet delegácie Slovenskej ligy v Amerike* datovaný 9. apríla 1919, v ktorom sa pozastavovali najmä nad prudkým politickým zápasom, ktorý sa v tom čase odohrával na Slovensku. V snahe zachovať si nestranný postoj a s ohľadom na uvedený politický zápas sa spočiatku obávali zveriť text *Pittsburskej dohody* Vavrovi Šrobárovi, ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska, ale i Ferdišovi Jurigovi a Andrejovi Hlinkovi, katolíckym kňazom a vedúcim predstaviteľom Slovenskej ľudovej strany (ďalej aj SLS).⁵ Boj medzi slovenskými politickými stranami pritom označili za zbytočné plytvanie energie malého národa.⁶

¹ Táto štúdia je súčasťou výskumu spojeného s plnením grantovej úlohy financovanej agentúrou VEGA č. 1/0620/11 s názvom *Politický katolicizmus v slovenskom agrárnom hnutí*.

² Nové Slovensko (Pittsburgh), 2. 12. 1918, s. 2–3.

³ Albert P. Mamatey, predseda Slovenskej ligy v Amerike v rokoch 1911–1920.

⁴ *Zpráva predsedu Slovenskej Ligy v Amerike, podaná na XII. Kongresse Slov. Ligy v Scranton, Pa., dňa 29. mája 1919.* Pittsburgh b. d., s. 9. K reflexii nad skutočným obsahom a významom *Pittsburskej dohody* pozri najmä KUCÍK, Š.: *Podiel amerických Slovákov na autonomistickom hnutí na Slovensku (1918–1938)*. Martin 2011, s. 25–28.

⁵ SIDOR, K.: *Slováci v zahraničnom odboji*. Bratislava 1929, s. 226–227.

⁶ *Prívet delegácie Slovenskej Ligy v Amerike*. Slováč (Ružomberok), 3. 5. 1919, s. 1.

Po svojom návrate do USA na XII. kongrese Slovenskej ligy v Amerike 29. mája 1919 v Scrantone, Pa., referovali o situácii na Slovensku dvaja z delegátov: Jozef Hušek, redaktor týždenníka *Jednota*, oficiálneho orgánu Prvej katolíckej slovenskej jednoty, a Milan Getting, redaktor *Newyorského denníka*. Logickým a správnym záverom referátu Jozefa Huška bolo, že v súčasnej situácii by autonómia Slovenska slúžila maďarskej iredente. Nároku Slovenska na autonómiu sa však nevzdal, no jeho uplatnenie posunul na obdobie, keď sa pomery na Slovensku skonsolidujú.⁷ Na druhej strane čechoslovakisticky vyhranený Milan Getting o otázke autonómie Slovenska ani nereferoval. Amerických Slovákov informoval, že na žiadosť ministra Vavra Šrobára vypracoval plán agitácie proti maďarizácii na Slovensku. Keďže pri uvedenej práci narážal na nedostatok prostriedkov, rozhodol sa vrátiť do USA, aby od amerických Slovákov vyžiadal tlačiareň pre agitáciu ministra Vavra Šrobára.⁸

Hoci Jozef Hušek, známy svojím odmietavým postojom proti akýmkoľvek čechoslovakistickým tendenciám, vo svojom referáte odporúčal neponáhľať sa s požiadavkou autonómie Slovenska, v Slovenskej lige v Amerike sa otázka slovenskej samosprávy stala predmetom veľmi živej diskusie.⁹ Dňa 31. júla 1919 zasadala v Pittsburghu Ústredná správa Slovenskej ligy, na ktorej prítomní americkí Slováci za základ svojho budúceho postupu v otázke autonómie Slovenska prijali brožúru *Politická náuka vzhľadom na Česko-Slovenský štát*.¹⁰ Z uvedenej brožúry vyplýva, že Slovenská liga v Amerike sa v otázke štátoprávneho usporiadania Česko-Slovenska,¹¹ a tým aj autonómie Slovenska, rozhodla zotrvať na svojom programe obsiahnutom v *Pittsburskej dohode*. Na druhej strane konečné štátoprávne usporiadanie Česko-Slovenska sa rozhodla ponechať na Slovákov na Slovensku.¹²

Ďalším, kto bezprostredne po skončení Veľkej vojny poskytol americkým Slovákom priame informácie o vývoji pomerov na Slovensku, bol Ignác Gessay. Tento známy slovensko-americký novinár nepatril do uvedenej delegácie Slovenskej ligy, ale na Slovensko bol vyslaný o niečo neskôr. Dôvodom jeho cesty bol nedostatok spoľahlivých informácií z Európy.¹³ Americkí Slováci sa preto rozhodli založiť informačnú kanceláriu najprv v Paríži a po zriadení riadnej poštovej dopravy medzi Česko-Slovenskom a USA aj na Slovensku.¹⁴ Touto úlohou bol poverený práve Ignác Gessay, redaktor *Nového Slovenska*.¹⁵

⁷ Zázpisnica XII. Kongressu Slov. Lígy v Am. vydržiavaného v Casino Halle v meste Scranton, Pa., dňa 29. mája, 1919. Pittsburgh b. d., s. 24.

⁸ Tamže, s. 30–31.

⁹ SIDOR, K.: *Slováci v zahraničnom odboji*. Bratislava 1929, s. 231.

¹⁰ Archív Spolku sv. Vojtecha v Trnave (ďalej ASSV), fascikel (ďalej fasc.) 299K3, Zázpisnica zo schôdze Ústrednej správy Slovenskej Lígy vydržiavanej dňa 31. júla 1919 v Henry Hotel, Pittsburgh, Pa. Autorom brožúry bol Ján A. Ferienčík a vyšla roku 1919. Porov.: FERIEŇČÍK, J. A.: *Politická náuka vzhľadom na Česko-Slovenský štát*. B. m. 1919.

¹¹ V štúdiu sa viackrát opakuje termín „Česko-Slovensko“, resp. „Československo“. Pri spôsobe jeho písania (so spojovníkom, alebo bez neho) som vychádzal z dvoch časových úsekov. Prvý z nich je vymedzený obdobím do 29. februára 1920, teda dátumu prijatia ústavy prvej ČSR – v ňom používam termín „Česko-Slovensko“ vzhľadom na deklarované rovnocenné postavenie Slovákov a Čechov v spoločnom odboji. Druhý úsek trval od 29. februára 1920 do 22. novembra 1938, t. j. do dňa vydania zákona o autonómii Slovenskej krajiny. V tom čase Československo fungovalo ako unitárny štát, preto v práci uvádzam aj príslušný termín „Československo“.

¹² FERIEŇČÍK, J. A.: *Politická náuka vzhľadom na Česko-Slovenský štát*. B. m. 1919, s. 7.

¹³ Dobrý Pastier (Middletown), apríl 1919, s. 7.

¹⁴ Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Slovenská liga v Amerike, k. 2, list A. P. Mamateya Františkovi Stasovi zo 17. 4. 1919.

¹⁵ *Nové Slovensko*, oficiálny orgán Slovenskej ligy v Amerike v rokoch 1918–1922. GESSAY, I.: *Slovensko po oslobodení*. Cleveland b. d., s. 4. ASSV, fasc. 236C10, poverenie pre I. Gessaya z 26. 4. 1919. Podrobne sa o vzniku kancelárie a jej aktivitách rozpisuje štúdia LETZ, R.: *Slovenská liga v Amerike a Slovenská liga na Slovensku*. Historický zborník 19, 2009, č. 1, s. 58–64.

Vo svojom referáte na schôdzi Ústredného výboru Slovenskej ligy v Amerike 24. októbra 1919 v Pittsburghu v otázke implementácie *Pittsburskej dohody* Gessay odporučil americkým Slovákom zaujať neutrálny postoj. V Slovenskej ľudovej strane presadzujúcej autonómiu Slovenska mu prekážala prítomnosť maďarského živlu, v ktorom videl hrozbu maďarského revizionizmu. Gessay navrhoval postupnú implementáciu jednotlivých bodov *Pittsburskej dohody* a radikálnych autonomistov spomedzi amerických Slovákov varoval, že okamžitá realizácia autonómie na Slovensku by bola pre spoločnú republiku osudná.¹⁶ Tak Gessayov, ako aj Hušekov postoj výrazne ovplyvnil oficiálne stanovisko Slovenskej ligy v záležitosti autonómie Slovenska, hoci Hušek začal čoskoro čoraz viac prechádzať na autonomistické, resp. prohlínkovské pozície.

Na uvedenej schôdzi Ústredného výboru Slovenskej ligy v Amerike v Pittsburghu boli prítomní aj delegáti Slovenskej ľudovej strany Jozef Rudinský a Jozef Kubala. Rudinského vyslalo do USA niekoľko vedúcich predstaviteľov SES na čele s Andrejom Hlinkom v auguste 1919 ako dôveryhodnú osobu, ktorej úlohou bolo medzi americkými Slovákami obhajovať myšlienku autonómie Slovenska v rámci Česko-Slovenska a informovať o aktivitách ľudovej strany. Zároveň mal uskutočniť finančnú zbierku na podporu jej autonomistického programu. Pred cestou sa k nemu na podnet Františka Jehličku pripojil aj obchodník Jozef Kubala. V Poľsku sa cestou obaja stali súčasťou Hlinkovej delegácie do Paríža. Po týždňovom pobyte v hlavnom meste Francúzska, kde sa misia delegácie skončila fiaskom, Rudinský s Kubalom pokračovali vo svojej pôvodnej ceste do USA, kam pricestovali 13. októbra 1919.¹⁷

V čase príchodu delegátov SES do USA bola verejná mienka amerických Slovákov krajne vyostrená proti politike ľudovej strany.¹⁸ Averziu voči nej vyvolali tak referáty Jozefa Hušeka a Ignáca Gessaya, ako aj faux pas Andreja Hlinku v súvislosti s jeho nepremyslenou cestou na mierovú konferenciu do Paríža. O vyvolanie protiludáckej nálady na schôdzi sa pričínal aj česko-slovenský vojenský atašé, plukovník Vladimír Hurban, ktorý prečítal kábelogram Ministerstva zahraničných vecí ČSR. Ten amerických Slovákov vystríhal pred agitáciou maďarských a poľských agentov. Delegáti totiž pricestovali do Ameriky na poľské pasy a víza, a nie česko-slovenské.¹⁹

Po predložení poverení a ich prečítaní bol Rudinský vyzvaný, aby ozrejmil svoje poslanie v Amerike. Rudinský v dlhom prejave vysvetlil pozície SES, ktorá rovnako ako Slovenská liga v Amerike žiadala postupnú autonómiu Slovenska. Ľudová strana ďalej požadovala, aby táto autonómia v zmysle *Pittsburskej dohody* bola zakotvená v mierových dokumentoch na parížskej mierovej konferencii. S Jozefom Kubalom prišli do Ameriky s cieľom agitácie v uvedenom smere a na tento účel sa chystali organizovať aj finančné zbierky.²⁰

Aj keď Ústredný výbor Slovenskej ligy v zámeroch cesty oboch delegátov SES nezistil nič, čo by bolo v rozpore s jej programom, zaujal voči nim negatívne stanovisko. Rudinský a Kubala nemali na svoju misiu poverenie od česko-slovenskej vlády a Slovenská liga nesúhlasila s Hlinkovou cestou na mierovú konferenciu v Paríži. Oboch delegátov obvinila z rozoštvávania Slovákov a Čechov v Amerike, čo mohlo negatívne ovplyvniť ich spolužitie tak v USA, ako aj v Česko-Slovensku.²¹ Na druhej strane Ústredný výbor Slovenskej ligy prijal na schôdzi memo-

¹⁶ GESSAY, I.: *Slovensko po oslobodení*. Cleveland b. d., s. 26–28, 37–38.

¹⁷ LETZ, R.: *Jozef Rudinský – významná osobnosť Turzovky*. In: Gajdičiar, I. (ed.): *Turzovka krížom-krážom*. Turzovka 2010, s. 328–329.

¹⁸ RUDINSKÝ, J.: *V Amerike a doma*. Ružomberok 1921, s. 11.

¹⁹ SIDOR, K.: *Zásahy Slovenskej Lígy v Amerike do politického vývinu slovenského (1914–1939)*. In: Šprinc, M. (ed.): *Slovenská liga v Amerike štyridsaťročná*. B. m. 1947, s. 54.

²⁰ ASSV, fasc. 299A6, zápisnica zo schôdze Ústredného výboru Slovenskej ligy v Amerike vydržiavanej dňa 24. októbra 1919 vo Fort Pitt Hoteli v Pittsburgh, Penna.

²¹ Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i., Archiv ÚTGM (ďalej MÚA AV ČR, AÚTGM), f. Tomáš Garrigue Masaryk, R – republika 1918–1937 (ďalej TGM – R), k. 459, *Rezolúcia Slovenskej Lígy prijatá na*

randum, v ktorom sa americkí Slováci postavili za postupnú implementáciu ustanovení *Pittsburskej dohody* v ČSR.²²

Odmietnutie Rudinského a Kubalu a memorandum Slovenskej ligy vyjadrujú snahu amerických Slovákov zostať verní svojmu programu autonómie Slovenska v rámci ČSR, na druhej strane však odzrkadľuje ich úsilie zachovať si neutrálny postoj a nesklnúť do politických zápasov a afér na Slovensku. Keďže v takejto situácii sa delegáti SLS nemohli opierať o autoritu Slovenskej ligy v Amerike, ich oporným bodom sa stali organizácie opozičné voči nej: Združenie slovenských katolíkov a Prvá katolícka slovenská jednota. Rudinský šíril svoje stanoviská najmä v týždenníku *Jednota*, kde mu bol naporúdzí redaktor Jozef Hušek, a v novinách *Obrana*, ktoré redigoval Ján M. Liščinský.²³ Obe organizácie združovali väčšinu amerických Slovákov.

Rozhodujúcim zlomom v postoji Jozefa Huška, ktorý ho posunul na autonomistické, resp. prohlínkové pozície,²⁴ bolo zrejme uväznenie Andreja Hlinku 12. októbra 1919 v Mírove. Hušek v novembri 1919 v *Jednote* napísal, že Hlinka bude súdený pre *Pittsburskú dohodu*, na základe čoho uzavrel, že súdená bude vlastne *Pittsburská dohoda* a cez ňu americkí Slováci a celá ich revolučná činnosť.²⁵

Predseda Združenia slovenských katolíkov Ján Kubašek zostával v postoji voči SLS rezervovanejší. V súvislosti s Rudinským a Kubalom sa zdráhal podniknúť konkrétne kroky pred návratom delegáta Združenia Antona Gracika zo Slovenska. Rudinský však vzhľadom na plynúci čas a väznenie Andreja Hlinku zvolal na 19. novembra 1919 do Pittsburghu poradu slovenských katolíckych kňazov a na nasledujúci deň zástupcov slovenských katolíckych organizácií, spolkov a časopisov. Cieľom týchto porád bolo položiť základ širokej a efektívnej agitácie za autonómiu Slovenska v rámci ČSR a začať pohyb za založenie katolíckeho tlačového fondu na podporu slovenskej katolíckej tlače na Slovensku.²⁶ Účastníci porád okrem iného zaslali prezidentovi ČSR kábelogram, v ktorom žiadali zakotvenie autonómie Slovenska v mierových zmluvách na parížskej mierovej konferencii na základe *Pittsburskej dohody*. Zároveň protestovali proti uväzneniu Hlinku a žiadali jeho okamžité prepustenie a vyšetrovanie jeho záležitosti pred neutrálnym slovenským fórom.²⁷

Na týchto poradách bola utvorená Slovenská katolícka rada, ktorej úlohou bolo dočasne do najbližšej konvencie Združenia slovenských katolíkov združiť prostredníctvom svojich zástupcov všetky slovenské katolícke organizácie v USA s cieľom podniknutia potrebných krokov v záujme autonómie Slovenska a ochrany väzneného Andreja Hlinku.²⁸ Slovenská katolícka

schôdzi ústrednej správy s ústredným výborom Slov. Lígy, vydržiavanej v Pittsburghu, Pa., dňa 24. a 25. októbra t. r. Príloha listu A. P. Mamateya V. Šrobárovi z 22. 11. 1919. (List bol bez príloh uverejnený v BIELIK, F. – RÁKOŠ, E. (ed.): *Slovenské vystahovalectvo. Dokumenty*. Diel III. Martin 1976, s. 165–172, dokument č. 325. List A. Mamateya, predsedu Slovenskej ligy v Amerike, V. Šrobárovi, ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska z 22. 11. 1919). ASSV, fasc. 299A9, *Prehlas a verejné osvedčenie Slov. Lígy*.

²² MÚA AV ČR, AÚTGM, f. TGM – R, k. 459, *Memorandum Slovenskej Lígy Prijaté na schôdzi ústrednej správy s ústredným výborom Slov. Lígy, vydržiavanej v Pittsburghu, Pa., dňa 24. a 25. októbra t. r.* Príloha listu A. Mamateya V. Šrobárovi z 22. 11. 1919; *Jednota* (Middletown), 29. 10. 1919, s. 1.

²³ SIDOR, K.: *Slováci v zahraničnom odboji*. Bratislava 1929, s. 235; LETZ, R.: *Jozef Rudinský – významná osobnosť Turzovky*. In: Gajdičiar, I. (ed.): *Turzovka krížom-krážom*. Turzovka 2010, s. 329–330.

²⁴ Hušek údajne ako jediný nepodpísal rezolúciu proti J. Rudinskému a J. Kubalovi. RUDINSKÝ, J.: *Československý štát a Slovenská republika*. Mních 1968, s. 91. Matúš Gazdík, tajomník Slovenskej ligy v Amerike, však uvádza, že podľa členov rezolučného výboru J. Hušek sám rezolúciu koncipoval a aj podpísal. ASSV, fasc. 299H5, *Zpráva tajomníka Slovenskej ligy, podaná na XIII. Kongresse Slovenskej Lígy vydržiavaného v dňoch 24.–25. júna 1920 v Milwaukee, Wisconsin*. Pittsburgh, Pa. b. d., s. 5.

²⁵ *Jednota* (Middletown), 19. 11. 1919, s. 4.

²⁶ *Jednota* (Middletown), 26. 11. 1919, s. 4.

²⁷ RUDINSKÝ, J.: *V Amerike a doma*. Ružomberok 1921, s. 16. Podobných kábelogramov bolo do ČSR zaslaných asi 20.

rada zo svojej schôdze 27. novembra 1919 zaslala kábelogram predsedovi mierovej konferencie v Paríži Georgesovi Clemenceauovi, v ktorom okrem iného uviedla: „*My v spojení s Českým nář. združením brali sme účast na tvorení štátu česko-slovenského. Sme hrdí na zjednotenie našich bratov v jednej republike, ale sme sklamaní, lebo v protive s dohodou a porozumením Slovákom odopretá je autonómia.*“²⁹ Zároveň sa mala vyslať delegácia amerických Slovákov na mierovú konferenciu v Paríži, prípadne, ak by sa konferencia skončila skôr alebo by delegácia na konferencii nebola prijatá, Slovenská katolícka rada sa mala obrátiť na americkým prezidentom Woodrowom Wilsonom propagovanú Spoločnosť národov, ktorej založenie sa očakávalo v najbližšom čase. Na uvedených fórach sa mala predniesť sťažnosť, že „*Slováci boli zavedení, oklamani, že Česi nechcú zadržať zmluvu učinenu medzi prezidentom Masarykom a jedinými zástupcami Slovákov, ktorí počas vojny mohli za Slovákov smeľe hovoriť a ktorí svojimi veľkými finančnými obeťami na začiatku umožnili a udržovali s Čechmi krvou i grošom na poli akciu za oslobodenie Zemí Českých a Slovenska*“.³⁰

Telegram ďalej ohlasoval príchod delegácie amerických Slovákov na mierovú konferenciu do Paríža s osobitným memorandom. Jozef Rudinský sa rozhodol nadviazať kontakty aj vo Washingtone a záležitosť predložiť zahraničnému výboru Senátu. V celej veci postupoval lojálne voči ČSR. O pripravovanom kroku najprv upovedomil Vyslanectvo ČSR vo Washingtone. To dokazuje, že akcia nebola namierená proti ČSR. Na ceste do Washingtonu ho sprevádzali Jozef Hušek a kapitán Gejza H. Mika, bývalý riaditeľ Československej tlačovej kancelárie v New Yorku. Delegáciu prijal vtedajší chargé d'affaires Jan Masaryk, no upozornil ju, že maďarské kruhy využívajú ich akciu za autonómiu Slovenska pre svoje iredentistické ciele. Delegácia sa preto rozhodla od svojho úmyslu ustúpiť a Rudinský dal pokyn, aby sa zastavila aj petícia v jednotlivých slovensko-amerických farnostiach, ktorá mala zvýšiť význam memoranda pred mierovou konferenciou v Paríži.³¹

Slovenská katolícka rada sa zlúčila so Združením slovenských katolíkov na jeho konvencii 18. decembra 1919 v Scrantone.³² Na nej referoval o svojej ceste na Slovensko aj delegát Združenia Anton Gracík, ktorého v ČSR prijal aj prezident Tomáš G. Masaryk. Gracík sa pred prezidentom údajne zastal Andreja Hlinku a odmietol jeho obvinenia z podpory maďarských záujmov.³³ Potom, čo Gracík na konvencii odobril stanovisko SLS v otázke autonómie Slovenska, jej účastníci sa jednomyselne vyslovili za postupnú autonómiu v rámci ČSR na základe *Pittsburskej dohody*, „*jako to Ľudová strana na Slovensku žiada a jako to jej poslanci Dr. Rudinský a p. Kubala americkú Slovač informovali*“.³⁴ Prítomní sa uzniesli zaslať kábelogramy a telegramy pápežovi Benediktovi XV., prezidentovi ČSR Tomášovi G. Masarykovi, pre slovenské kňazstvo biskupskému zástupcovi Richardovi Osvaldovi do Trnavy, predsedovi SLS Andrejovi Hlinkovi, prezidentovi USA Woodrowovi Wilsonovi a pápežskému delegátovi vo Washingtone Giovannimu Bonzanovi.³⁵ Okrem toho 14. januára 1920 Ústredný výbor Združenia slovenských

²⁸ Jednota (Middletown), 3. 12. 1919, s. 4.

²⁹ RUDINSKÝ, J.: *Československý štát a Slovenská republika*. München 1968, s. 92.

³⁰ BIELIK, F. – RÁKOŠ, E. (ed.): *Slovenské vystahovalectvo. Dokumenty*. Diel III. Martin 1976, s. 165–172, dokument č. 325. List A. P. Mamateya, predsedu Slovenskej ligy v Amerike, V. Šrobárovi, ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska z 22. novembra 1919.

³¹ RUDINSKÝ, J.: *Československý štát a Slovenská republika*. München 1968, s. 92; LETZ, R.: *Jozef Rudinský – významná osobnosť Turzovky*. In: Gajdičiar, I. (ed.): *Turzovka krížom-krážom*. Turzovka 2010, s. 331.

³² Jednota (Middletown), 24. 12. 1919, s. 1; Jednota (Middletown), 10. 12. 1919, s. 1.

³³ SNA, f. Slovenská liga v Amerike, k. 1, *Prehľad najvýznamnejších udalostí 1919. roku*.

³⁴ Jednota (Middletown), 24. 12. 1919, s. 1.

³⁵ Jednota (Middletown), 24. 12. 1919, s. 1.

katolíkov na svojej schôdzi v Pittsburghu odhlasoval osobný dar Hlinkovi vo výške 100 000 korún a 5 000 amerických dolárov na podporu slovenských katolíkov na Slovensku. Jozef Rudinský bol vymenovaný za organizátora Združenia a Jozef Kubala za pomocníka hlavného tajomníka Združenia.³⁶

Podobne hlavný úrad Prvej katolíckej slovenskej jednoty na svojej ročnej schôdzi 19.–20. januára 1920 v Clevelande privítal aj Rudinského a Kubalu a prijal rezolúciu, v ktorej obom delegátom prisľúbil morálnu a hmotnú pomoc. Prítomní zaujali postoj v prospech požiadavky autonómie Slovenska na základe *Pittsburskej dohody*. Popri uvedenej rezolúcii zaslali prezidentovi ČSR Tomášovi G. Masarykovi telegram, v ktorom ho žiadali o prepustenie predsedu SLS Andreja Hlinku na slobodu.³⁷

V čase, keď Rudinský s Kubalom rozvíjali s podporou slovensko-amerických katolíckych organizácií svoju agitačnú činnosť v záujme autonómie Slovenska v USA, predseda Slovenskej ligy v Amerike Albert Mamatey podnikol trojmesačnú cestu (10. decembra 1919 – 14. marca 1920) do ČSR. Jej cieľom bolo paradoxne to isté, o čo sa usilovali delegáti SLS v Amerike, t.j. inkorporácia *Pittsburskej dohody* do pripravovanej Ústavy ČSR.

O svojej ceste a misii Albert Mamatey referoval na zasadnutí Ústredného výboru Slovenskej ligy v Pittsburghu 8. apríla 1920.³⁸ Do ČSR cestoval cez Francúzsko a Švajčiarsko. V Paríži sa stretol so Štefanom Osuským, generálnym tajomníkom česko-slovenskej delegácie pri mierovej konferencii. Ten na Mamateyovu poznámku, že na mierovej konferencii v Paríži mala byť podľa vzoru rusínskej autonómie zmluvne zaistená samospráva Slovenska, odpovedal, že sa tak nestalo preto, lebo „*my vystupovali sme a pracovali s bratmi Čechmi počas celej války za svoje osamostatnenie AKO JEDNOTKA, ako dve vetve jedného národa, patriace dovedna. A že len tomu nášmu JEDNOTNÉMU vystupovaniu s bratmi Čechmi bolo čo ďakovať, že Spojenci uznali našu samostatnosť, naše odtrhnutie sa od Maďarov a pripojenie sa k Čechom*“.³⁹ Osuský sa však neobával o budúcnosť Slovákov: „*[...] ohľadom toho, žeby Slovensko nezachovalo si národný svojráz, Dr. Osuský nemá ani najmenšej obavy. On ma uistoval [...], že na udržanie slovenskej národnej samobytnosti Slovensko dostane v Česko-Slovenskej republike čokoľvek budú preň žiadať smerodajní mužovia slovenskí. [...] To, čo chceme my, (Slováci), to dostaneme! A len to! lebo to čo nechceme, to čo by Slovensku bolo na ujmu, alebo na skazu, ako ku príkladu nateraz osobitný snem, to nám nikto z vonku ani nenanúti, ani nenasugeruje*“.⁴⁰

Od tohto stretnutia vyznieva Mamateyovo intervenovanie v ČSR v záujme autonómie Slovenska nepresvedčivo. V Česko-Slovensku sa stretol s prezidentom Tomášom G. Masarykom, ministrom zahraničných vecí Edvardom Benešom, ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska Vavrom Šrobárom a inými. Vo februári 1920 sa zúčastnil na zasadnutí Klubu slovenských poslancov. Takmer všetci, s ktorými rokoval, sa zhodli v názore, že autonómia Slovenska s osobitným snemom by bola v danom čase pre Slovensko osudná. Išlo však výlučne o politikov centralistických politických strán a odporcov legislatívnej autonómie Slovenska.

So zasadnutím Klubu slovenských poslancov za prítomnosti Alberta Mamateya je spojený incident, keď pod rezolúciou klubu vyhlasujúcou, že v návrhu *Ústavy ČSR* je zabezpečené v podstate všetko, čo obsahuje *Pittsburská dohoda*, okrem snemu, ktorý by bol v danej situácii

³⁶ Jednota (Middletown), 28. 1. 1920, s. 1.

³⁷ PAUČO, J.: 75 rokov Prvej Katolíckej Slovenskej Jednoty 1890–1965. Cleveland 1965, s. 158.

³⁸ ASSV, fasc. 299A4, Zápisnica zo zasadnutia ústr. a výko. výboru Slov. ligy 8. apr. 1920 vo Fort Pitt Hoteli, Pittsburgh, Pa.

³⁹ Zpráva Predsedu Slovenskej Ligy v Amerike, podaná Ústrednému Výboru Slov. Ligy v Pittsburghu, Pa. dňa 8. apríla 1920 o jeho ceste a misi v Česko-slovenskej republike. Pittsburgh 1920, s. 8. Zvýraznil A. Mamatey.

⁴⁰ Tamže.

na ujmu Slovenska, boli sfaľšované podpisy poslancov za SLS Aloisa Kolíška, Jána Kovalíka, Štefana Onderča, Jozefa Siváka a Floriána Tománka. Táto záležitosť vyšla najavo až koncom roku 1922, keď uvedená rezolúcia bola v plnom znení citovaná v memorande Slovenskej ligy v Amerike adresovanom vláde a Národnému zhromaždeniu ČSR.⁴¹ Aj keď táto rezolúcia s podpismi poslancov SLS významne ovplyvnila postoje amerických Slovákov k otázke autonómie Slovenska, na postoj Alberta Mamateya už pravdepodobne nemala zásadnejší vplyv.

Deň pred odchodom do USA dostal Mamatey list od ministra pre zjednotenie zákonov a organizácie správy Milana Hodžu. V ňom sa aj on vyslovil proti osobitnému slovenskému snemu. Napriek zjavnej neochote hlavných politických predstaviteľov ČSR akceptovať požiadavku slovenského snemu však Mamatey v závere svojej správy neváhal skonštatovať, že „*Slovensku kynie veľká budúcnosť*“, aj keď dodal, že „*to vezme ešte nejaký čas*“.⁴² Je pritom známe, akú dôležitosť americkí Slováci pripisovali práve osobitnému slovenskému snemu. Jozef Hušek to vyjadril veľmi jasne: „[...] *autonómia bez snemu, bez zákonodarstva nie je autonómiou. Ved' autonómia je snem a snem, to je autonómia! Bez snemu nieto autonómie!*“⁴³ Albert Mamatey si musel byť vedomý dôležitosti osobitného slovenského snemu pre naplnenie zmyslu autonómie. Tiež musel vedieť, že obídením požiadavky snemu sa z *Pittsburskej dohody* odbúra kľúčová záruka rovnoprávneho postavenia Slovákov v Česko-Slovensku. Mamateyovu rezignáciu však v otázke obhajoby samobytnosti slovenského národa dokumentuje jeden z jeho listov Miloslavovi Franciscimu už na začiatku roku 1919: „*Ja sa fajtujem už vyše 4 rokov za tú národnú individualitu slovenského národa, že Slováci nie sú len nejaký 'appendix' českého národa, ale že Slováci sú práve tak samobytný národ ako Česi. No už som zunoval to ustavičné naťahovanie sa. Osud slovenského národa beztak nebudeme my určovať ztadeto z Ameriky, ale tí tam doma. – Vy, ja a stá iných tu v Amerike vykonali sme svoju povinnosť.*“⁴⁴

V súlade so svojím zmeneným postojom k otázke autonómie Slovenska a jeho evidentným priklonom k česko-slovenskej vládnej politike, podporovaným prísľubom miesta česko-slovenského konzula v Pittsburghu, sa Mamatey rozhodol paralyzovať agitáciu Rudinského a Kubalu medzi americkými Slovákami. Ešte počas svojho pobytu v ČSR zabezpečil, aby medzi amerických Slovákov boli vyslaní zástupcovia česko-slovenskej vlády, katolícky kňaz Ladislav Moyš a sociálny demokrat Ján Pocisk.⁴⁵ Voľba takejto kombinácie delegátov nebola náhodná. Vo februári 1920 totiž Anton Š. Ambrose, zástupca Česko-slovenskej americkej obchodnej spoločnosti ministromi Šrobárovi napísal, že by nebolo dobré, keby niekto cestoval do USA bez toho, aby ho sprevádzal katolícky kňaz, pretože v slovenskej Amerike najmä medzi katolíkmi vládne nespokojnosť, ktorá bola podnietená katolíckym kňazom Jozefom Rudinským a ktorú môže urovnať tiež len katolícky kňaz.⁴⁶

Ladislav Moyš, rodák z Liptovského Svätého Michala pri Ružomberku, po absolvovaní ľudovej školy v rodnej obci študoval na gymnáziu vo Vacove. Po štúdiu teológie v Spišskej Kapitule, kde z promaďarských postojov prešiel na slovenské pozície a spriatelil sa so spolu-

⁴¹ Memorandum Slovenskej Ligy v Amerike upravené na vládu a Národné Shromazdenie Česko-Slovenskej Republiky v záujme vtelenia Pittsburskej Dohody do ústavy Č-S Republiky. Pittsburgh 1922.

⁴² Zpráva Predsedu Slovenskej Ligy v Amerike, podaná Ústrednému Výboru Slov. Ligy v Pittsburghu, Pa. dňa 8. apríla 1920 o jeho ceste a misi v Česko-slovenskej republike. Pittsburgh 1920, s. 26.

⁴³ Jednota (Middletown), 18. 2. 1920, s. 4.

⁴⁴ ČULEN, K.: Zo zaviatych listov. (Z korešpondencie A. Mamateya s Dr. M. Franciscim). In: Literárny almanach Slováka v Amerike na rok 1962. Middletown b. d., s. 147.

⁴⁵ SNA, f. Slovenská liga v Amerike, k. 3, kábelogram A. Mamateya (nedatovaný); SNA, f. Slovenská liga v Amerike, k. 3, kábelogram br. Mamateya (nedatovaný).

⁴⁶ KRAJČOVIČOVÁ, N.: Americkí Slováci a slovenskí autonomisti v prvých rokoch po vzniku ČSR. In: Pekník, M.: Ferdinand Juriga: ľudový smer slovenskej politiky. Bratislava 2009, s. 259.

klerikom Andrejom Hlinkom, bol roku 1891 vysvätený za kňaza. Pre svoje slovenské národné čítanie zostal dlho kaplánom a špišský biskup ho zámerne často prekladal. Roku 1918 sa na podnet Vavra Šrobára stal županom Užhorodskej stolice.⁴⁷ Jeho činnosť a prenasledovanie maďarskými úradmi pred prvou svetovou vojnou boli známe aj americkým Slovákom.⁴⁸ Už v roku 1908 *Národný kalendár* priniesol jeho autobiografiu.⁴⁹

Ján Pocisk, rodák z Brestovian-Dolných Lovčíc pri Trnave, po vyučení za obuvníka v Sereďi navštevoval kurzy vyššej priemyselnej školy v Mníchove. Od začiatku deväťdesiatych rokov 19. storočia sa vo Viedni začal politicky angažovať v sociálno-demokratickej strane. V rokoch 1908–1918 bol členom Slovenského výkonného výboru Sociálnodemokratickej strany Uhorska. Počas prvej svetovej vojny udržiaval kontakty s českými sociálnymi demokratmi. Roku 1916 obnovil vydávanie *Robotníckych novín*. V rokoch 1919–1920 pôsobil ako hlavný tajomník Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej na Slovensku a v rokoch 1919–1925 bol za uvedenú stranu poslancom Národného zhromaždenia. Keďže medzi americkými Slovámi bol prakticky neznámy, dominantným z dvojice počas jej misie v USA sa stal Ladislav Moyša.

Moyša s Pociskom do USA vyslal Klub slovenských poslancov, de facto však boli delegátmi druhej československej vlády „červeno-zelenej koalície“, keďže tá ich misiu financovala. To vyšlo neskôr, keď už medzi americkými Slovámi rozvinuli svoju agitáciu, najavo a prispelo k odmietnutiu ich misie. Pred odchodom dostali inštrukcie od ministrov Vavra Šrobára, Edvarda Beneša a Milana Hodžu, ktoré boli doplnené na československých vyslanectvách Paríži a Londýne. Na cestu vyrazili z Prahy 15. februára 1920. Do New Yorku pricestovali parníkom *Imperator* 1. marca 1920.⁵⁰

Bezprostredne po príchode Moyša a Pociska sa konala poradná schôdza v newyorskom hoteli Vanderbilt. Jej predmetom bola organizácia ich prednáškovej cesty. Na schôdzi, ktorá skončila až po polnoci, prítomní prijali rezolúciu, v ktorej okrem iného privítali oboch delegátov a Slovenská liga so Združením slovenských katolíkov sa zaviazala, že ich na ich ceste budú čo možno najviac podporovať.⁵¹ Prednáškové turné Moyša a Pociska zastrešoval ústredný výkonný výbor v New Yorku.⁵² Miestne prednáškové výbory organizovali pri príležitosti prednášok delegátov zbierky na Československý červený kríž. Spolu sa údajne vyzbieralo vyše 5 000 amerických dolárov.⁵³

Prednáškové turné delegáti odštartovali 3. marca 1920 v New Yorku. Cieľom ich misie bolo teda potlačenie agitácie Rudinského a Kubalu, ktorých označili za maďarských agentov. Spájanie slovenského autonomistického hnutia s maďarským revizionizmom bolo v tomto období súčasťou protiautonomistickej argumentácie československých centralistických kruhov. Ďalším cieľom delegátov bolo získanie súhlasného stanoviska amerických Slovákov s *Ústavou Československej republiky* z 29. februára 1920 a vyslovenia dôvery jej druhej „červeno-zelenej“ vláde.⁵⁴ Hneď na prvej prednáške nechali odhlasovať rezolúciu nasledujúceho znenia: „*Ústava Česko-Slovenskej republiky nielen vyhovuje, ale ďaleko presahuje naše ústavné snahy a práve*

⁴⁷ Newyorský denník (New York), 4. 3. 1920, s. 1.

⁴⁸ ČULEN, K.: *Pittsburghská dohoda*. Bratislava 1937, s. 256.

⁴⁹ *Autobiografia Rev. Ladislava Moyša*. In: Národný Kalendár pre rímsko- a grécko-katolíkov a evanjelikov. Na prestupný rok 1908. Pittsburgh 1907, s. 172–182.

⁵⁰ MÚA AV ČR, AÚTGM, f. TGM – R, k. 459, správa L. Moyša a J. Pociska T. G. Masarykovi z 1. júna 1920.

⁵¹ Newyorský denník (New York), 4. 3. 1920, s. 1.

⁵² Jeho členmi boli Štefan Kasuľa, Jozef Ďulík, Ľudovít J. Karlovský, Klement Ihrský, Matúš Gazdík, Anton Gracík, Andrej Faybík a Gašpar J. Pánik. Predsedom výkonného výboru sa stal Štefan Krasuľa, tajomníkom Klement Ihrský a pokladníkom Andrej Faybík.

⁵³ MÚA AV ČR, AÚTGM, f. TGM – R, k. 459, správa L. Moyša a J. Pociska T. G. Masarykovi z 1. júna 1920.

⁵⁴ Tamže.

*preto odsudzujeme a zavrhuje všetky separatistické snahy podplatených maďarských agentov; a súčasne vyslovujeme svoju dôveru Česko-Slovenskej vláde.*⁵⁵ Kým takáto rezolúcia bola jednomysleľne prijatá sekularistickými čechofilskými Slovákami v New Yorku, v slovensko-amerických katolíckych kruhoch podporujúcich autonomistickú agitáciu Rudinského a Kubalu v rámci ČSR narazila na tvrdý odpor.

Katolícki americkí Slováci síce Moyša a Pociska privítali veľmi srdečne, keď však delegáti predložili uvedenú rezolúciu na schôdzi Ústredného výboru Združenia slovenských katolíkov 8. marca 1920 v Scrantone, Pa., schôdza rezolúciu odmietla. Vo svojom stanovisku sa prítomní postavili za štátnu jednotu Česko-slovenskej republiky a zároveň za autonómiu Slovenska na základe *Pittsburskej dohody*. Návrh *Ústavy ČSR* označili za nevyhovujúci ani z hľadiska práva Slovákov na samourčenie, ani z hľadiska ducha a znenia *Pittsburskej dohody*. V stanovisku podpísanom predsedom Združenia Jozefom Ďulíkom žiadali ústavné garancie postupného vybudovania administratívnej a zákonodarnej samosprávy Slovenska a aj oni odsúdili akékoľvek separatistické snahy podplatených maďarských agentov.⁵⁶ Okrem toho sa Združenie slovenských katolíkov jasne dištancovalo od iredentistických snáh F. Jehlicsku, J. Kmoška a V. Dvorcsáka v osobitnom vyhlásení publikovanom v tlači.⁵⁷

Moyšova a Pociskova rezolúcia sa stala kameňom úrazu aj pre Prvú katolícku slovenskú jednotu. Podobne ako v prípade Združenia slovenských katolíkov, aj táto v tom čase najväčšia slovenská organizácia na svete, perom svojho predsedu Andreja J. Pirhalu odmietla uvedenú rezolúciu akceptovať. Pirhala dôvodil, že americkí Slováci nemôžu vyslovovať dôveru inej ako americkej vláde. Tvrdenie, že *Ústava ČSR* ďaleko prevyšuje slovenské ústavné aspirácie, označili jednoducho za zavádzanie, keďže návrh ústavy podľa dostupných informácií nezaručoval Slovákom ani to, čo mu zaručovala *Pittsburská dohoda*.⁵⁸

Uvedené reakcie vedúcich predstaviteľov slovensko-amerických katolíckych organizácií vyvolali na stránkach slovenskej tlače v Amerike ostrú polemiku. V odpovedi na stanovisko Združenia slovenských katolíkov Ladislav Moyš publikoval v časopise *Slovák v Amerike* list ministra pre zjednotenie zákonov a organizácie správy Milana Hodžu zo 14. februára 1920 a už citovanú rezolúciu Klubu slovenských poslancov zo 6. februára 1920. V liste Hodža okrem iného uviedol, že politická samospráva Slovenska bude sústredená v zemskom zbore. Mal pozostávať z 21 členov volených župnými zastupiteľstvami. Osem členov malo tvoriť zemský výbor s výkonnou mocou a rozpočtovým právom. Ostatných šestnásť členov malo tvoriť zemský dozorný zbor dohliadajúci na funkcie zemského výboru.⁵⁹ Predseda Združenia slovenských katolíkov Jozef Ďulík reagoval na Moyšovu odpoveď v článku publikovanom v *Jednote* 31. marca 1920. V duchu stanoviska Združenia z 8. marca 1920 argumentoval, že návrh zákona o *Ústave ČSR* sa nezhoduje s *Pittsburskou dohodou*. Americkí Slováci v Združení slovenských katolíkov považujú preto za svoju povinnosť agitovať za svoje presvedčenie. V článku ďalej napísal: „*Idea národnej individuality Slovákov obsažená v ‚Dohode‘⁶⁰ je ideou, ktorá len tak ľahko nepadne ani následkom osvedčenia sa poslancov slovenského klubu. Ona zakladá sa na pravde a pravdu možno dočasu prekrútiť, ubiť, ale prv neskôr ona predsa výnede na vrch. Môžu všetci učenci dokazovať, môže to čsl. vláda celému svetu trúbiť, môže na to i klub slovenských*

⁵⁵ Newyorský denník (New York), 7. 3. 1920, s. 1. MÚA AV ČR, AÚTGM, f. TGM – R, k. 459, správa L. Moyša a J. Pociska T. G. Masarykovi z 1. júna 1920.

⁵⁶ Jednota (Middletown), 17. 3. 1920, s. 4; Slovák (Ružomberok), 14. 4. 1920, s. 1–2.

⁵⁷ Jednota (Middletown), 19. 5. 1920, s. 1; Slovák (Bratislava), 2. 7. 1920, s. 2.

⁵⁸ Jednota (Middletown), 17. 3. 1920, s. 4.

⁵⁹ Citované podľa Newyorský denník (New York), 6. 3. 1920, s. 2.

⁶⁰ *Pittsburskej dohode*.

poslancov pristat', že Česi a Slováci sú jeden národ, fakt je ten, že sú to dva národy, a tento fakt kedysi bezpochyby uznaný byť musí."⁶¹ Na margo listu Milana Hodžu Jozef Ďulík uviedol, že moc daná zemskému zboru je len exekutívnou mocou a ani zďaleka neznamená autonómiu. Ako uzavrel, „ústava, ktorá toľkúto ‚samosprávu‘ zabezpečuje nášemu národu, veru nielen nepresahuje, ale sa len ani nepribližuje ku našim ústavným snahám“.⁶²

Okrem výhrad autonomisticky vyhranených amerických Slovákov proti žiadaniu vyslovenia dôvery československej vláde, na základe ktorých boli neskôr Ladislav Moyš s Jánom Pociskom nútení v príslušnej formulácii svojej rezolúcie nahradiť slovo „vláda“ slovom „republika“, kritika slovensko-amerických autonomistov smerovala aj k samotnému spôsobu, akým Moyš získaval súhlas s uvedenou rezolúciou. Po prednáške, počas ktorej sa však textom rezolúcie nezaoberal, ju prečítal, a ak sa nik proti nej neozval, vyhlásil ju za prijatú. Takýto postup bol pre americkú prax neprijateľný.⁶³

Podobne Ján Pankuch vo svojej knihe *Dejiny clevelandských a lakewoodských Slovákov*⁶⁴ na strane 188 uvádza priam anekdotický príbeh. Moyš na prednáške údajne dôvodil, že Slováci nechcú na Slovensku autonómiu, pretože keď sa niekde poslanci pýtali sedliakov, či potrebujú autonómiu, odpovedali, že im treba chlieb, a nie automobil. Poslanci z toho uzavreli, že ľud sa vyslovil proti autonómii, keď sedliak, ktorý tomuto slovu nerozumel, si myslel, že je reč o automobiloch. U clevelandských Slovákov však Moyš pre takýto humor pochopenie nenašiel. Bol vážne napomenutý, že poslanci mali sedliakov poučiť, že pojem „autonómia“ znamená samosprávu.

Svoje odmietavé stanovisko voči agitácii Moyša a Pociska slovensko-americkí autonomisti vyjadrili aj smerom k rodákovi na Slovensku, a to vo vyhlásení, resp. ohlase uverejnenom z poverenia schôdze Ústredného výboru Združenia slovenských katolíkov v Pittsburghu 7. apríla 1920. Vo vyhlásení okrem iného uviedli: „*Fakt, že americký slovenský ľud je veľkou väčšinou ešte i dnes za zabezpečenie ‚Pittsburskej Dohody‘, nesmyjú nijaké rezolúcie, vnucované ľudu agentami československej vlády... Ústava Česko-slovenskej republiky neuznáva národnú samobytnosť Slovákov, a preto ani právo sebeurčenia slovanského národa Slovákov; jej základnou myšlienkou a cieľom je národná jednota československá a prostriedkom centralisácia všetkej štátnej moci.*“⁶⁵

Delegáti Moyš a Pocisk opustili americký kontinent 27. mája 1920 na lodi *Cretic*.⁶⁶ Podľa slov samotného Moyša rečnili na 55 piatich verejných zhromaždeniach v jedenástich štátoch USA, aj keď pozvánok dostali údajne vyše dvesto.⁶⁷ Po ukončení misie Ladislav Moyš referoval o potlačení autonomistickej agitácie Rudinského a Kubalu. Ako dôkaz uviedol prijatie svojej rezolúcie na všetkých zhromaždeniach, na ktorých vystúpili.⁶⁸ Až na nepatrné výnimky politickú orientáciu amerických Slovákov označil za protiautonomistickú.⁶⁹ Toto Moyšovo hodnotenie však nezodpovedalo skutočnosti. Naopak, XIX. konvencia Prvej katolíckej slovenskej jednoty, ktorá sa konala 13.–18. septembra 1920 v Milwaukee, Wis., vyslovila dôveru Andrejovi Hlinkovi ako predsedovi SĽS a deklarovala, že „*jeho práce a úsilia za blaho národa*

⁶¹ Jednota (Middletown), 31. 3. 1920, s. 4.

⁶² Tamže.

⁶³ Dobrý Pastier (Middletown), apríl 1920, s. 14–15; Jednota (Middletown), 7. 4. 1920, s. 4.

⁶⁴ PANKUCH, J.: *Dejiny clevelandských a lakewoodských Slovákov*. Cleveland 1930.

⁶⁵ Slovák (Bratislava), 6. 7. 1920, s. 1–2; Jednota (Middletown), 26. 5. 1920, s. 5.

⁶⁶ Newyorský denník (New York), 29. 5. 1920, s. 1.

⁶⁷ MÚA AV ČR, AÚTGM, f. TGM – R, k. 459, správa L. Moyša a J. Pociska T. G. Masarykovi z 1. júna 1920.

⁶⁸ Tamže; Slovenský denník (Bratislava), 26. 6. 1920, s. 2.

⁶⁹ Slovenský denník (Bratislava), 25. 7. 1920, s. 2.

a Cirkvi katolíckej bude i naďalej podporovať“.⁷⁰ Zároveň schválila stanovisko Združenia slovenských katolíkov v otázke autonómie Slovenska v rámci ČSR.⁷¹ Podobne Združenie slovenských katolíkov na svojej konvencii konanej 13. a 14. októbra 1920 v Chicagu potvrdilo svoj program autonómie Slovenska v intenciách *Pittsburskej dohody*.⁷² Misiu Ladislava Moyša a Jána Pociska konvencia Združenia znovu odmietla⁷³ a vydala osvedčenie, v ktorom ocenila pôsobenie Rudinského a Kubalu medzi slovensko-americkými katolíkmi: „Činnosť oboch výšmenovaných vyslancov ľudovej strany⁷⁴ v Amerike v značnej miere prispela k správne mu orientovaniu sa amerických Slovákov o cirkevných, politických a hospodárskych pomeroch v starej vlasti a blahosejne vlivala na zkonsolidovanie a uzdravenie verejného života amerických Slovákov-katolíkov, posilnila ich záujem a sympatie s úsiliami a snahami dp. Andreja Hlinku za kresťanské a autonómne Slovensko v rámci česko-slovenskej republiky.“⁷⁵ Tesne pred odchodom Rudinského z Ameriky sa ho zastala i *Jednota*. V reakcii na publikovanie Rudinského poľského pasu v *Národných novinách*, oficiálnom tlačovom orgáne Národného slovenského spolku, uviedla: „V drovi Rudinskem poznali sme dobrého Slovana, Slováka a loyálneho občana československej republiky. Všetko, čo mu vytknúť N. N.⁷⁶ môžu je to, že je za samosprávu Slovenska a za jej postupné vybudovanie v rámci čs. republiky.“⁷⁷

Ciele misie Moyša a Pociska sa tak nenaplnili. Navyše, vývoj pomerov medzi americkými Slovákami mal jednoznačne autonomistické tendencie, najmä keď americkí Slováci zistili, že v *Ústave ČSR* nie je zabezpečené ani to minimum, o ktorom ich vo svojich listoch ubezpečoval minister Milan Hodža. Tento vývoj nedokázal po Moyšovej a Pociskovej misii zvrátiť ani srbský kapitán Teodor Dimitrijevič⁷⁸ a po ňom Jozef Rudinský, tentoraz v službách československej vlády,⁷⁹ a ani samotný Vavro Šrobár s českým profesorom a prednostom referátu ministerstva školstva v Bratislave Václavom Maulem. V roku 1923 totiž silnejúci autonomistický pohyb medzi americkými Slovákami vyústil do vylúčenia „centralistov“ zo Slovenskej ligy v Amerike, ktoré schválil jej XV. kongres konaný v dňoch 27.–29. mája 1924 v Binghamtone, N. Y. Slovenská liga v Amerike sa tým vydala na cestu jednoznačnej podpory autonomistického hnutia

⁷⁰ PAUČO, J.: *75 rokov Prvej Katolíckej Slovenskej Jednoty 1890–1965*. Cleveland 1965, s. 159.

⁷¹ Tamže.

⁷² *Jednota* (Middletown), 20. 10. 1920, s. 4.

⁷³ *Dobrý Pastier* (Middletown), 21. 10. 1920, s. 6.

⁷⁴ Jozefa Rudinského a Jozefa Kubalu.

⁷⁵ RUDINSKÝ, J.: *V Amerike a doma*. Ružomberok 1921, s. 37.

⁷⁶ *Národné noviny*.

⁷⁷ *Jednota* (Middletown), 20. 10. 1920, s. 4.

⁷⁸ Srbský kapitán Teodor Dimitrijevič prišiel do USA ako člen delegácie československej cirkvi, ktorá pod vedením svojho prvého biskupa Gorazda Pavlíka od júna 1922 do januára 1923 vykonala misijnú cestu do USA medzi Čechov a Slovákov. Dimitrijevič tu usporiadal protiautonomistické prednáškové turné. Slovensko-americká tlač ho označila za Šrobárov predvoj. Dimitrijevičova protiautonomistická akcia pokračovala v roku 1923 aj na Slovensku, kde sa snažil zdiskreditovať autonomistických politikov rôznymi invetívami a zosmiešňovaním v pamfletoch, ktoré im menovite adresoval. Nepochybne nešlo o akciu jednotlivca, ale o dobre platenú kampaň proti autonomistom z kruhov niektorej z vládnych strán. Výsledkom Dimitrijevičovej činnosti boli viaceré súdne procesy, ktoré sa ťahali až do jeho zmiznutia z republiky v roku 1926 bez udania miesta pobytu, takže mu rozsudky ani nebolo možné doručiť. KRAJČOVIČOVÁ, N.: *Americkí Slováci a slovenskí autonomisti v prvých rokoch po vzniku ČSR*. In: Pekník, M.: Ferdinand Juriga: ľudový smer slovenskej politiky. Bratislava 2009, s. 264; LETZ, R.: *Biskup Ján Vojaššák a slovenská politika v medzivojnovom období*. In: Chalupecký, I. (ed.): Spišský biskup Ján Vojaššák. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej dňa 9. mája 2001 na Katolíckej univerzite v Ružomberku (Studia theologica Scepusiensia VI). Spišská Kapitula – Spišské Podhradie 2003 (= Studia theologica Scepusiensia VI), s. 46–47.

⁷⁹ Podrobne o tejto misii Jozefa Rudinského pozri v KUCÍK, Š.: *(Ne)cesta biskupa Jána Vojaššáka do slovenskej Ameriky v roku 1923*. In: Hromják, E. et al.: *Pohlady na osobnost biskupa Jána Vojaššáka*. Spišské Podhradie 2012, s. 105–134.

na Slovensku a v tomto kurze zotrvala až do vydania zákona o autonómii Slovenskej krajiny 22. novembra 1938.⁸⁰

Je preto zjavné, že bezprostredne po vzniku Česko-Slovenska Slovenská liga v Amerike vyslala na Slovensko delegáciu, ktorej úlohou bolo nadviazať kontakty s politickými predákmi na Slovensku a upovedomiť ich o *Pittsburskej dohode*. Na základe informácií delegátov o povojnovom vývoji na Slovensku sa táto strešná organizácia Slovákov v USA v otázke štátoprávneho usporiadania Česko-Slovenska, a tým aj autonómie Slovenska, rozhodla zotrvať na svojom programe obsiahnutom v *Pittsburskej dohode*, konečné štátoprávne usporiadanie Česko-Slovenska však ponechávala na Slovákov na Slovensku. Zachovať neutrálny postoj v záležitosti implementácie *Pittsburskej dohody* americkým Slovákom odporučil aj Ignác Gessay ako ďalší, kto bezprostredne po skončení Veľkej vojny poskytol americkým Slovákom priame informácie o vývoji pomerov na Slovensku. Slovenská liga sa preto rozhodla zaujať negatívny postoj voči delegátom Slovenskej ľudovej strany v Amerike Jozefovi Rudinskému a Jozefovi Kubalovi, ktorí prišli do USA v októbri 1919 s cieľom agitácie za autonómiu Slovenska v rámci Česko-Slovenska a informovania amerických Slovákov o aktivitách ľudovej strany. Na druhej strane Ústredný výbor Slovenskej ligy prijal memorandum, v ktorom sa americkí Slováci postavili za postupnú implementáciu *Pittsburskej dohody* v ČSR. Odmietnutie agitácie Rudinského a Kubalu a memorandum Slovenskej ligy boli vyjadrením snahy amerických Slovákov zostať verní svojmu programu autonómie Slovenska v rámci ČSR, na druhej strane odrážali ich úsilie zachovať si neutrálny postoj a neskĺznuť do politických zápasov a afér na Slovensku. Keďže v takejto situácii sa delegáti Slovenskej ľudovej strany nemohli opierať o autoritu Slovenskej ligy v Amerike, ich oporným bodom sa stali organizácie opozičné voči nej: Združenie slovenských katolíkov a Prvá katolícka slovenská jednota. V čase, keď Rudinský s Kubalom rozvíjali s podporou slovensko-amerických katolíckych organizácií svoju agitačnú činnosť v záujme autonómie Slovenska v USA, predseda Slovenskej ligy v Amerike Albert Mamatey podnikol trojmesačnú cestu do ČSR s cieľom inkorporácie *Pittsburskej dohody* do pripravovanej *Ústavy ČSR*. Albert Mamatey, ktorý však na svoje predchádzajúce postoje v otázke autonómie Slovenska rezignoval už minimálne od začiatku roku 1919, sa v súlade so svojím príklonom k česko-slovenskej vládnej politike, podporovaným príslubom miesta česko-slovenského konzula v Pittsburghu, rozhodol paralyzovať agitáciu Jozefa Rudinského a Jozefa Kubalu medzi americkými Slovákami. Ešte počas svojho pobytu v ČSR zabezpečil, aby medzi amerických Slovákov boli vyslaní zástupcovia česko-slovenskej vlády, katolícky kňaz Ladislav Moyš a sociálny demokrat Ján Pocisk. Okrem paralyzovania agitácie Rudinského a Kubalu, cieľom ich misie v USA bolo aj získanie súhlasného stanoviska amerických Slovákov s *Ústavou Československej republiky* a vyslovenia dôvery jej druhej „červeno-zelenej“ vláde. Misia Ladislava Moyša a Jána Pociska sa však skončila neúspešne. Združenie slovenských katolíkov a Prvá katolícka slovenská jednota, združujúce väčšinu amerických Slovákov, voči nej zaujali odmietavé stanovisko. Navyše, vývoj pomerov medzi americkými Slovákami mal jednoznačne autonomistické tendencie. Po vylúčení „centralistov“ zo Slovenskej ligy v Amerike, ktoré schválil jej XV. kongres v máji 1924, sa Slovenská liga vydala na cestu jednoznačnej podpory autonomistického hnutia na Slovensku a v tomto kurze zotrvala až do vydania zákona o autonómii Slovenskej krajiny 22. novembra 1938.

⁸⁰ Podrobne o tom pozri v KUCÍK, Š.: *Podiel amerických Slovákov na autonomistickom hnutí na Slovensku (1918–1938)*. Martin 2011.

Summary

Concerning the Mission of Ladislav Moyš and Ján Pocisk among American Slovaks in 1920

The author of the paper deals with the mission of the Roman Catholic priest Ladislav Moyš and the social democratic parliamentary deputy Ján Pocisk among American Slovaks in 1920. He puts their mission into a broader context, analyses its reasons and clarifies the results of the mission. He explains the initially cool attitude of the Slovak League of America to the question of the autonomy for Slovakia right after World War I, its disapproval of the policy of the Slovak People's Party and its delegates in the USA in 1919, and their subsequent turn to Slovak-American Catholic organizations. He informs on the trip of the president of the Slovak League Albert Mamatey to Czecho-Slovakia at the turn of 1919 and 1920. On his initiative, Ladislav Moyš and Ján Pocisk were sent among American Slovaks. The author explains the goals of their mission, describes the reactions of American Slovaks to the activities of the delegates and points to the impact of their mission on the subsequent development of situation among Slovaks in the USA up to the 1938.

STRÍDÁNÍ VLÁD A STABILITA POLITICKÉHO SYSTÉMU PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

JOSEF HARNA

The study put forward considers changes of government in the First Czechoslovak Republic, and aims to demonstrate that the various changes did not represent a fundamental crisis of government and that the political regime of this state was characterised by extraordinary stability and continuity of government. This thesis is also supported by a look at the admirable continuity in the make-up of government cabinets.

Key words: The First Czechoslovak Republic; frequent changes of government; continuity of cabinet members.

Během sotva dvacetileté existence první Československé republiky se v jejím vedení, totiž ve vrcholné exekutivní pozici, vystřídalo celkem osmnáct vlád. Již na první pohled jde o frekvenci, která může svádět a také sváděla k pochybnostem o stabilitě politického systému tohoto zcela nového státního útvaru, který se v roce 1918, na konci první světové války, vynořil uprostřed Evropy díky souhře řady okolností. Vznik Československa byl součástí velké geopolitické proměny mapy kontinentu, provázené zásadní proměnou mocenských vztahů a hlubokou rozkolísaností politických poměrů jak v mezinárodním měřítku, tak uvnitř jednotlivých států. Každý stát, ať již nový, nebo s minulostí, musel za této situace řešit množství vážných problémů vnějších i vnitřních v oblasti politické, ekonomické a sociální a není divu, že se s nimi vyrovnával tu s většími, tu s menšími obtížemi. Není také divu, že se objevily obavy, jak se ten který stát vypořádá s nebezpečně explozivní situací, a bylo mnohdy nejasné, jaký politický systém zvolí a jakými prostředky zajistí své fungování. V Československu se i za této situace etabloval a poměrně rychle stabilizoval parlamentně demokratický režim, který udržel relativní klid v zemi, zajistil od počátku svým občanům širokou škálu demokratických práv a svobod a plynule, podle svých možností, vytvářel podmínky pro všestranný rozvoj společnosti. Za celé dvacetiletí existence první republiky zde nedošlo ke změně takto definovaných vnitropolitických poměrů.

Přestože již v posledních letech na základě nesčetných fundamentálních historických analýz vykrytalizoval uvedený obraz první republiky,¹ stále se ještě v některých, i v poměrně nových, pracích objevují jisté pochybnosti o charakteru politického systému tohoto státu. Není přitom zcela zřejmé, zda jejich autoři vycházejí jen z nedostatečných znalostí materie, nebo již předem předléhají určitým předsudkům motivovaným často vlastními ideovými východisky.² Česká historiografie se tak musí znovu a znovu vracet k řadě již vyřešených témat a vyrovnávat se jak

¹ Zatím nejucelenější hodnocení meziválečného Československa přinesl Zdeněk Kárník ve své obsáhlé syntéze. Viz KÁRNÍK, Z.: *České země v éře první republiky (1918–1938)*. Díl I–III. Praha 2000–2003.

² Uveďme alespoň dvě novější práce, které opakují dávno již historickým výzkumem překonané výhrady vůči první Československé republice: WINGFIELD, N. M.: *Flag Wars and Stone Saints: How the Bohemians Lands Became Czech*. Cambridge – London 2007; HEINMAN, M.: *Czechoslovakia: The State that Failed*. New Haven – London 2009. K tomu viz kritické stanovisko in DEJMEK, J.: *Moderní dějiny československého státu v revizionistickém pohledu*. Český časopis historický 108, 2010, s. 664–677.

s celkovým, apriorně negativistickým postojem, tak s dílčími výhradami a pochybnostmi o kvalitě režimu, či dokonce o dějinném smyslu Československé republiky. Mezi řadou výtek adresovaných první republice bývá uváděno i ono četné střídání vlád, jež se hodnotí přinejmenším jako jeden z příznaků nedostatečné stability režimu. I když v tomto případě nejde o nejvážnější výhradu a ani o problém mimořádně interpretačně složitý, přece jen je záhodno provést určitou rekapitulaci, která by uvedla tuto v podstatě jevovou stránku existence státu do reálné roviny.³ Pokusme se tedy nastínit, v čem tkvěla ona příčina toho, že režim první republiky vykazoval i při tak častém měnění vrcholného exekutivního orgánu doslova obdivuhodnou stabilitu. Vlády se sice střídaly, ale politický systém přetrvával bez vážných výkyvů.⁴ K tomu se váže hned další otázka, a sice jaké faktory zajišťovaly zdejší v podstatě bezpečnou kontinuitu vládnutí. Dokázali bychom jich uvést, byť jen namátkou, dlouhou řadu: struktura a charakter politického stranictví, pozitivní, silně emotivní vztah většinového obyvatelstva k novému státu, přijatý volební systém aj. Soustředíme se však v následující stati zatím jen na vnější okolnosti demisí vlád a nástupu vlády nové a s tím související aspekty stability politického systému. Východisko výkladu je třeba hledat již v procesu vzniku republiky; proto nejprve několik slov k počátkům formování prvorepublikového politického systému.

Vyhlášení samostatnosti československého státu bylo z politologického i právního hlediska přerušením existujícího státoprávního stavu. Svým způsobem šlo o revoluční akt, nebo přinejmenším o projev diskontinuity politické moci.⁵ Rozhodující roli v převratu sehrálo několik masových českých politických stran, jejichž představitelé, sdružení tehdy v pražském Národním výboru, rozhodovali o ustavení orgánů nové státní moci. Převrat 18. října 1918 byl již nespočetkrát popsán a na tomto místě není třeba se jeho průběhem zabývat. Důležité pro charakterizaci nastupujícího režimu bylo, že vedoucí činitelé Národního výboru přebírali, alespoň v českých zemích, plynule moc z rukou rakouské administrativy. Jednali již přitom rámcově v souladu s názory slovenské politické reprezentace a zcela samozřejmě počítali se součinností představitelů dalších národností, jež žily na předpokládaném území nového státu (poslední očekávání se však, jak známo, nenaplnilo).⁶ Navzdory revolučnímu převzetí moci, usilovali od počátku o ustavení parlamentní demokracie s tradičním uspořádáním: oddělenou mocí legislativní a exekutivní (a přirozeně i mocí soudní). O tomto jejich cílevědomém úsilí svědčí kromě jiného i chvat, s nímž postupovali při vytváření základních struktur parlamentní demokracie, při ustavování jednotlivých vrcholných institutů státu. Tak hned 14. listopadu, přibližně dva týdny po převratu, se pražský Národní výbor z vlastního rozhodnutí přeměnil v (revoluční) Národní shro-

³ V té době v Evropě existovala řada dalších států, v nichž se střídaly vlády s podobnou nebo větší frekvencí než v Československu, přitom se však jejich vnitropolitická situace vyznačovala citelnou nestabilitou systému. Extrémní případ představuje tehdejší Portugalsko. Za 16 let trvání republiky (1910–1926) se tam vystříдалo 8 prezidentů a 44 ministerských předsedů. První vláda se udržela necelých 10 týdnů, časově nejstabilnější nominálně vládla necelý rok. Během té doby proběhlo 24 protivládních vzpour a povstání, bylo vyhlášeno 158 stávek a v ulicích Lisabonu vybuchlo 325 bomb. KLÍMA, J.: *Dějiny Portugalska*. Praha 1996, s. 166.

⁴ Zůstaneme-li u ryze formálních hledisek, pak nejkratší trvání v podmínkách „normální“ existence státu vykazuje v pořadí 15. (první Hodžova) vláda: 1 měsíc a 13 dní (ze „statistiky“ vyjímám Syrového úřednickou vládu, která byla oficiálně ve funkci 8, resp. 12 dnů. Šlo však o zcela nestandardní podmínky před a po schválení mnichovskéhoдиктату). Naopak nejdelší funkční období zažila 6. (první Švehlova) vláda: tři roky, dva měsíce a dva dny. Přehled československých vlád viz in ČAPKA, F.: *Dějiny země Koruny české v datech*. Praha 1999, s. 893–900.

⁵ HARNA, J.: *Právní postavení politických stran v první Československé republice*. In: Malý, K. – Soukup, L. (edd.): *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě*. Sv. I. Praha 2010, s. 447–482.

⁶ Známe je např. neúspěšné jednání zástupců Národního výboru s Josefem Seligerem a Lodgmanem von Auen 29. a 30. října 1918. Kategoricky odmítli jakoukoli politickou součinnost s nově se tvořícím státem a jeho reprezentací.

mázdění,⁷ které vzápětí prohlásilo nový stát republikou a zvolilo jejího prezidenta. Týž den byla také jmenována první československou vláda. Ve snaze legitimizovat i další orgány státní administrativy a obnovit samosprávu byly poměrně brzy, v červnu 1919, uspořádány alespoň v českých zemích volby do obecních zastupitelstev.⁸ Průběžně byly přijímány zákony nastolující již zmíněnou širokou paletu politických svobod a občanských práv. První volené národní shromáždění se ustavilo teprve v roce 1920, zato však vzniklo na základě všeobecných voleb uspořádaných na principu poměrného zastoupení, což dávalo i národnostním menšinám příležitost podílet se na správě státu. Systém poměrného zastoupení (stran) v parlamentu a v dalších orgánech státní moci předurčoval při sestavování vlád kromě jiného nezbytnost vytváření koalic. I když šlo často o koalice značně složité, jejich rozpad byl jen ojediněle primární příčinou pádu vlády. Daleko častější příčinou byly poměry uvnitř některé z koaličních stran, jež vedly k jejímu odchodu z vlády.

Jádro první koalice existovalo v zárodečné podobě již v Národním výboru, v němž dotčené (české) strany, přiznejme, že zatím pod tlakem vnějších okolností, postupovaly ve vzájemné součinnosti. Vedl je jednoznačně zájem o ustavení a pevné mezinárodní zakotvení vznikajícího státu. Přitom šlo z hlediska ideově-politického o koalici značně disparátní, což se poměrně brzy projevilo v názorových rozporech při řešení řady dílčích problémů. V těchto okamžicích začal působit nezbytný, přitom však základní princip pluralitní demokracie, souhra dvou fenoménů: konsensu a kompromisu v chování vládních stran. Schopnost jejich aplikace byla posléze rozhodujícím předpokladem kontinuity vládnutí a stability politické moci po celé období existence první republiky. Přehlédneme-li pak řadu proměn vládních garnitur, jež se v tomto období objevily, je evidentní, že většinou nedocházelo k nebezpečné vládní, natož k širší politické krizi. Vždy a téměř okamžitě se našla spolehlivá vládní většina, která vytvořila zázemí pro další exekutivní orgán. Převážná většina demisí a nástupů nové vlády byla de facto, jak snad ukáže následující přehled, určitou obměnou vlády předcházející a nezpůsobila diskontinuitu státní moci. Ani existenci obou úřednických (neparlamentních) vlád (1920–1921, 1926)⁹ nelze označit jednoznačně za projev krize vládnutí. Úřednické vlády vznikly jen proto, aby poskytl státotvorným stranám prostor k překlenutí doby, jež byla nezbytná pro konsolidaci původní koalice nebo pro ustavení koalice nové, disponující již nezbytnou parlamentní většinou. Přitom nedošlo k rozkolísání politické situace ve státě. Kontinuitu politického systému dotvrzují i jednotlivá vládní prohlášení přednášená obvykle v parlamentu při nástupu nové vlády, v nichž nastupující premiéři pravidelně prohlašovali, že navazují na výsledky dosažené vládou předcházející. Jisté rozpaky při formování vládní většiny lze snad postřehnout jen v prvních letech republiky. Šlo přitom o přirozené potíže nově se konstituujícího státu. Od roku 1921, resp. 1922 již nevznikaly při vytváření vlád vážnější problémy. Pokusme se v následujícím textu doložit tyto teze zhodnocením jednotlivých výměn vládních kabinetů za celé dvacetiletí existence první Československé republiky.

Pro stabilitu režimu bylo klíčovým rozložení politických sil. Jednoznačnou převahu mělo pět českých (resp. československých) politických stran, které přetrvávaly (s určitými modifikacemi)

⁷ V tom je obsažen jeden z revolučních (právně diskontinuitních) kroků. Zastupitelský prvek byl obsažen v tom, že šlo o zástupce politických stran, které získaly důvěru v předcházejících volbách (1911). Viz HARNA, J.: *Právní postavení politických stran v první Československé republice*. In: Malý, K. – Soukup, L. (edd.): *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938)* a jejich místo ve střední Evropě. Sv. I. Praha 2010, s. 447–482.

⁸ Na Slovensku nebylo uspořádání voleb možné vzhledem k válečnému stavu s Maďarskem a kromě toho nebyla ani stabilizována státní správa a dostatečně vymezena státní hranice.

⁹ Vládu Syrového ze září roku 1938 do své úvahy nezahrnuji. Byla nouzovým řešením v okamžiku přímého ohrožení státu zahraniční agresí. Viz KÁRNÍK, Z.: *České země v éře první republiky (1918–1938)*. Díl III. Praha 2003, s. 602–608.

z období před první světovou válkou.¹⁰ Jejich rázné vystoupení svědčí mj. o promyšleném, cílevědomém postupu. S odstupem času se stále výrazněji ukazuje klíčový význam agrární strany, a to nejen v okamžicích převratu. Její chování bylo rozhodujícím mocenskopolitickým faktorem udržujícím kontinuitu vládnutí i v komplikovaných situacích. Tato formace byla již na počátku republiky dostatečně silnou masovou politickou stranou se všemi atributy, které se k tomu vztahují.¹¹ Měla vždy zájem na účasti ve vládě a také byla členem všech vládních koalic a koaličních vlád a stála v pozadí i obou, resp. tří úřednických vlád. I když se již v literatuře objevuje toto hodnocení jejího chování, zdaleka se tato její role nedočkala obecného uznání.¹²

První československá vláda (1918–1919) se poněkud vymyká z úvah o stabilitě, či nestabilitě režimu první Československé republiky. Její postavení bylo nezpochybnitelné, navzdory tomu, že měla jen omezené mocenské nástroje a musela budovat od začátku státní a správní administrativu, vyrovnat se s tíživými důsledky války, čelit iredentě německého obyvatelstva, řešit připojení Slovenska, čelit maďarské agresi, hledat místo nového státu v mezinárodním kontextu a řešit řadu dalších problémů. Jak již bylo uvedeno, vláda se ujala plnění svých funkcí v procesu revolučních přeměn střední Evropy po první světové válce. Přestože se usilovně snažila o nastolení demokratických poměrů, sama nebyla produktem demokratických mechanismů obvyklých ve státech s pluralitním politickým systémem. Byla to sice vláda koaliční, šlo ovšem o specifickou vládní koalici, která vzešla pod tlakem okolností z dohody nejsilnějších, pouze českých politických stran, respektujících pozice československého zahraničního odboje z válečných let a do jisté míry i reálnou existenci slovenského faktoru, podílejícího se posléze na konstituování československého státu. Vzhledem k tomu, že samo revoluční Národní shromáždění (parlament) bylo také produktem revoluce, nemá smyslu zabývat se otázkou parlamentní většiny.¹³ Tento v podstatě kusý parlament jmenoval bez velkých sporů vládu a plně ji podporoval. Podle dohody stran tvořících předtím Národní výbor byla ve vládě vedené Karlem Kramářem zastoupena Česká státoprávní demokracie třemi členy,¹⁴ Česká strana agrární do ní vyslala čty-

¹⁰ Základ stranickopolitického systému první republiky tvořilo v zásadě pět českých, resp. československých stran: Česká státoprávní demokracie (Národní demokracie), Republikánská strana československého lidu rolnického a maloroelnického (strana agrární), Československá (Československá) sociálnědemokratická strana dělnická, Československá strana socialistická a Československá strana lidová (ta ještě v době převratu nepůsobila). Strany se rychle adaptovaly v novém státoprávním uspořádání, jemuž přizpůsobily i své oficiální názvy.

¹¹ Masová strana se v politologickém pojetí vyznačuje nejen velkým počtem členů, ale disponuje rozvětvenou organizační strukturou, která umožňuje nepřetržitý a pružný kontakt mezi stranickým ústředím a jednotlivými složkami strany (základními stranickými buňkami, přidruženými zájmovými organizacemi) apod. Agrární strana, nyní již strana republikánská, začala svou transformaci ve stranu masovou přinejmenším od roku 1905. V prvních letech po válce urychleně dotvářela tuto strukturu jak ve vertikálním, tak v horizontálním směru. V polovině dvacátých let tak její organizační síť pokrývala téměř všechna místa v českých zemích osídlená českým obyvatelstvem, disponovala dostatečnou sítí stranických organizací i na Slovensku a našla i formy prosazování svého vlivu na Podkarpatské Rusi. UHLÍŘ, D.: *Republikánská strana venkovského a maloroelnického lidu 1918–1938. Charakteristika agrárního hnutí v Československu*. Praha 1998; HARNA, J.: *Agrární strana v první Československé republice. Role organizační struktury jako nástroje vlivu ve státě a společnosti*. In: Harna, J. – Rašticová, B.: (edd.): *Agrární strana a její zájmové družstevní a peněžní organizace*. Uherské Hradiště 2010 (= Studie Slovákckého muzea 15), s. 7–22.

¹² Agrární strana přitom musela řešit řadu vnitrostranických problémů, zejména urychleně regenerovat a dále budovat stranickou strukturu narušenou v letech světové války. Viz *Sjezdová zpráva Republikánské strany československého venkova 1919–1922*. Praha 1922, s. 5n. Svůj státoprávní postoj chtěla demonstrovat i změnami svého názvu: 1919 – Republikánská strana československého venkova; 1922 – Republikánská strana československého lidu rolnického a maloroelnického.

¹³ Revoluční Národní shromáždění mělo mít podle prozatímní ústavy 156 členů. Ve skutečnosti v něm zasedalo o dva poslance méně. Po rozšíření v březnu 1919 mělo 268 členů. *Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí*. Praha 1928, s. 17.

ři své zástupce, za klub České strany socialistické v ní zasedli tři důvěrníci, československé sociální demokraty reprezentovali rovněž tři zástupci a za klub strany lidové se v ní objevil jen jeden důvěrník. Stejně tak klub slovenských poslanců byl zastoupen jen jedním členem. Podle dohody se zahraniční akcí byli ve vládě v postavení nestraníků ministr zahraničních věcí Edvard Beneš a Milan Rastislav Štefánik ve funkci ministra vojenství.

Uvážíme-li, jak složitá konstelace politických sil stála v pozadí vlády tak řečené celonárodní (ve smyslu československé národní jednoty) koalice, pak není divu, že tato sestava nemohla mít dlouhého trvání. Zatím byl rozhodujícím pojítkem již zmíněný zájem vyhlásit a upevnit postavení „národního“ státu. Problémy, které před vládou stály, měly doslova grandiózní rozměry, vláda před nimi ale nikterak nerezignovala. Jakmile se však dostalo na pořad dne řešení dílčích, zejména sociálních problémů, narůstalo uvnitř koalice pnutí, které nakonec přerostlo v otevřenou roztržku, vedoucí až k demisi vlády. Prapůvodní příčiny jejího konce je ale třeba hledat spíše v procesech, které probíhaly uvnitř některých politických stran.¹⁵ V tomto okamžiku šlo především o vývoj uvnitř strany sociálně demokratické. V ní sílil vliv revoluční vlny šířící se z bolševického Ruska, ale vyvěrající rovněž z domácích sociálních problémů, který stranu štěpil na směry, zjednodušeně řečeno, komunistický a demokratický.¹⁶ Souběžně s rozkolem v této straně docházelo na řadě míst k sociálním střetům, na jejichž řešení neexistovala v této straně ani ve vládě jednotná stanoviska. Nespokojenost s koalicí se projevila nejprve ve straně národně demokratické, která se rozhodla vyzvat své zástupce, ministry Aloise Rašína a Jaroslava Stránského,¹⁷ k odchodu z vlády. Oba zatím pod tlakem prezidenta ve vládě setrvali, ale vládní krize nebyla zažehnána. Rostoucí vliv komunistického směru v sociální demokracii a posléze výsledky voleb do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 15. června 1919, v nichž dosáhla drtivé převahy právě sociální demokracie, vystupňovaly tlak na přestavbu vlády. Dne 4. července se vláda rozhodla podat demisi. Přestože šlo „pouze“ o volby do obecních zastupitelstev, které právně nemají vliv na existenci vlády, byl signál, jež daly o skutečném rozvrstvení politických sil, natolik silný, že se stala rekonstrukce vlády nevyhnutelnou. Prezident s ohledem na tuto situaci demisi vlády přijal a pověřil sestavením vlády představitelem sociální demokracie, dosavadního vyslance ve Vídni Vlastimila Tusara.

Designovaný premiér stál před složitým problémem. Strana národně demokratická odmítla vstoupit do vlády, neboť nedostala záruky, „že bude prováděno to, co pokládá za životní zájem republiky v politice vnitřní i zahraniční“.¹⁸ Blíže nebyl tento postoj objasněn, bylo však zřejmé, že strana nesouhlasila s některými opatřeními hospodářského charakteru a měla také obavy z extrémních sil na levici politického spektra. Účast ve vládě, aniž by uvedl důvody, odmítl i klub strany lidové. Pád vlády však vůbec neznamenal krizi vládnutí. V tomto okamžiku se poprvé výrazně projevila zmíněná státoporná role strany agrární, která měla programově zájem na účasti ve vládě, a nerozpakovala se proto vstoupit jako jediná občanská strana do koalice se stranami socialistickými. Vznik této tzv. rudozelené koalice byl prvním významnějším předělem v jinak povětšinou nevzrušivém mechanismu dalšího střídání vlád.

¹⁴ Oficiální názvy stran se zejména v prvních letech po válce měnily. V textu užívám často názvy neoficiální, které se vesměs ustálily již ve své době a byly fixovány bohatou historickou literaturou.

¹⁵ *Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí*. Praha 1928, s. 49.

¹⁶ Symptodem vnitrostranické krize bylo vystoupení poslanců Františka Modráčka a Josefa Hudce ze strany. Založili (posléze neúspěšnou) Stranu československého lidu pracujícího.

¹⁷ Premiér Karel Kramář se od ledna jednání vlády neúčastnil, pobýval jako vedoucí československé delegace v Paříži na mírové konferenci.

¹⁸ *Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí*. Praha 1928, s. 50.

Druhá československá vláda byla jmenována prezidentem republiky 8. července 1919. Byli v ní zastoupeni českoslovenští sociální demokraté, agráři a českoslovenští socialisté (spojení se stranou pokrokovou), každá strana čtyřmi ministry, slovenský poslanecký klub dvěma, resp. třemi zástupci.¹⁹ Opět jako nestraník byl ve vládě ministr zahraničí Edvard Beneš. Vláda měla dostatečnou většinu 198 hlasů,²⁰ ale mohla počítat případ od případu i s podporou dvou stran, národní demokracie i strany lidové, které sice odmítly vstoupit do koalice, avšak nevyhlásily zásadní opozici. Vyhradily si jen volnost jednání vůči vládě. Nástup tzv. rudozelené koalice tak neznamenal otevřenou krizi vládnutí, přesto bylo zřejmé, že jde s ohledem na množství úkolů souvisejících především s nedokončeným konstituováním státu opět jen o přechodné řešení, sloužící v prvé řadě k překlenutí problémů stabilizace politického stranictví v novém státě. Největší slabinou druhé československé vlády byl nadále pokračující rozkol ve straně sociálně demokratické, v níž nebezpečně sílil onen radikálně revoluční proud, etabloující se již jako tzv. marxistická levice. Na stabilitu vlády však působily i rozpory mezi koaličními stranami, ať již šlo o stížnosti na chování odborových organizací spjatých se sociální demokracií,²¹ nebo o spory ekonomického charakteru mezi stranou agrární a zástupcem československých socialistů ve vládě. Hrozby demisí se ale nerealizovaly, neboť život druhé československé vlády ukončily první parlamentní volby. Po dobu jejího trvání, navzdory neustálému napětí, byla přijata řada legislativních opatření, včetně schválení ústavy a některých závažných volebních zákonů, na jejichž základě mohly být vůbec parlamentní volby uspořádány. To mimo jiné svědčí o jisté toleranci vůči vládě z pozice českých stran opozičních.

Výsledky parlamentních voleb 18. a 25. dubna 1920 opět potvrdily početní převahu sociálně demokratické strany. Ve skutečnosti však již šlo o stranu hluboce nahlozanou vnitřním rozkollem. Radikalizace členské základny se projevovala i v jejím vedení, což se zásadně promítlo do osudů další, již **třetí československé vlády**. Jejím sestavením pověřil prezident opět Vlastimila Tusara. I navzdory drtivému volebnímu vítězství²² musela sociálně demokratická strana i nyní hledat pro sestavení nové vlády partnery. Nebylo možné počítat se stranami německými, v jejichž postojích stále přetrvával zásadní odpor k československému státu. Očekávalo se, že bude možné sestavit novou vládu na bázi národní koalice. Strana národně demokratická, stejně jako strana lidová, však opět vstup do vlády odmítly, a tak Tusarovi nezbývalo, než vytvořit alespoň vládu na bázi předcházející rudozelené koalice. Znovu se projevila jako státotvorný faktor strana agrární, která vstoupila do koalice bez zvláštních podmínek. Ve straně socialistické se sice našlo několik odpůrců vstupu do koalice, avšak nejvíce problémů měl Vlastimil Tusar s vlastní stranou. V ní se mezitím již zřetelně vyhranilo tzv. marxistické křídlo, které sociálně demokratické straně de facto znemožňovalo podílet se účinně na řešení úkolů souvisejících s budováním státu. Proti účasti ve vládě se vyslovila část poslanců této strany, pro byla většina jejího zastupitelstva. Vláda jmenovaná prezidentem 27. května 1920 se mohla formálně v poslanecké sněmovně opřít o 116 hlasů z celkového počtu 281 poslance. K získání alespoň těsné většiny jí

¹⁹ Dne 6. prosince 1918 bylo zřízeno ministerstvo pro sjednocení zákonů a organizace správy.

²⁰ Strana sociálně demokratická, Československá strana socialistická (spolu s pokrokaři) a strana agrární, strana pokroková a slovenský poslanecký klub disponovaly 198 hlasy z celkového počtu 254 členů Revolučního Národního shromáždění.

²¹ Snaha Odborového sdružení československého získat do svých organizací členy jiných odborových centrál i s použitím nejrůznějších forem donucení. ČAPKA, F.: *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*. Brno 2008, s. 49–62.

²² Československá sociálně demokratická strana dělnická získala v celostátním měřítku 25,7 % hlasů, zatímco druhá strana, agrární, pouhých 9,7 %. *Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919*. Československá statistika, sv. 1, 1922.

scházelo 25 hlasů. Schválení vládního programu bylo dosaženo jen po zásahu prezidenta, jemuž se osobním jednáním s předsedy parlamentních klubů podařilo alespoň zmírnit opoziční postoje stran stojících mimo koalici, získat pro vládu podporu části poslaneckého klubu národní demokracie a poslance nevelké německo-maďarské sociální demokracie. Konkrétně vládní program schválilo 140 poslanců, proti se vyslovilo 109 přítomných. Již tento moment naznačil labilitu postavení třetí československé vlády. Byla vládou menšinovou a nemohla mít delší životnost.²³ Rozhodující příčinou jejího pádu byl však stále trvající rozkol uvnitř sociální demokracie. Sociálně demokratická strana ztratila zcela akceschopnost, což následně doslova paralyzovalo samotnou vládu. Rostoucí aktivity jejího marxistického křídla, které se stavělo otevřeně proti setrvání strany v koalici, vedly posléze k rozhodnutí svolat stranický sjezd, jenž by rozhodl o jejím dalším směřování. Vzhledem k tomu, že vláda nedisponovala v parlamentu většinou, dostával se ke slovu tzv. Stálý výbor Národního shromáždění, v němž zasedali zástupci stran zastoupených v parlamentu. Mírnou většinu v tomto grémiu měly strany, kterým záleželo na stabilitě politického systému a na zabrání všeoobecnému chaosu.²⁴ Zasedali v něm společně jak zástupci stran koaličních, tak strany národně demokratické a strany lidové. V existenci tohoto seskupení lze přirozeně spatřovat jisté omezení parlamentní demokracie, avšak ani tento stav nemohl trvat delší dobu. V okamžiku, kdy se marxistické křídlo československé sociální demokracie rozhodlo provést v září 1920 vnitrostranický převrat, ohlásil ministerský předseda Tusar odchod sociálně demokratických ministrů z vlády. V týž den, 14. září 1920, ohlásila odchod z koalice i strana agrární. Vláda přestala de facto existovat. Prezident její demisi přijal, stát však nezůstal bez exekutivy. Politický systém byl schopen okamžitě nalézt náhradu. Vzhledem k tomu, že se na obzoru nerýsovala nová vládní formace, jmenoval T. G. Masaryk po dohodě s představiteli pěti nejsilnějších parlamentních stran 15. září 1920 již čtvrtou, tentokrát neparlamentní (úřednickou) vládu. Šlo o klasickou vládní krizi, jen s tím rozdílem, že nedošlo k ohrožení politického systému a už vůbec ne k obecnému ohrožení parlamentní demokracie. Nepolitický kabinet vznikl z vůle oné pětice státotvorných politických stran. O jejich podporu se však úřednická vláda mohla opřít jen při řešení administrativních otázek.

Čtvrtá československá vláda, tzv. neparlamentní či úřednická v čele s dosavadním prezidentem zemské polické správy v Brně Janem Černým, se okamžitě ujala svých funkcí. Vezme-li v úvahu její personální složení, pak šlo o vládu s nejvyšší odbornou kvalifikací pro výkon exekutivní funkce. Sestávala ve své většině z vysokých státních úředníků, kteří byli dostatečně zasvěceni do problematiky jednotlivých resortů, takže nedošlo k narušení výkonu běžných vládních funkcí.²⁵ Její poslání specifikoval T. G. Masaryk v dopise ministerskému předsedovi následovně: „*Vaše vláda má být vládou pracovní, a to v pravém slova smyslu. To neznamena v nejmenším odklon od směru odstupující vlády. Vaše vláda jest zatímni, očekávám však, že se jako celek i jednotliví členové tím nedáte nijak zdržovat od úsilné práce administrační.*“²⁶ Jiná je otázka, že vláda nedisponovala vlastním politickým potenciálem a byla nucena respektovat stanoviska již uvedené pětice „československých“ stran. Prodělala několik kritických okamžiků. Narážela na nevělu parlamentu zejména v ekonomické oblasti, což vedlo posléze např. k demisi ministra financí Karla Engliše. Vláda se přesto zhostila svého poslání. Podařilo se jí zejména

²³ Třetí československá vláda (druhá Tusarova) byla jedinou menšinovou vládou za celé období první republiky.

²⁴ Stálý výbor se skládal z 24 členů (16 poslanců, 8 senátorů). Vládní koalice v něm disponovala často jen většinou jednoho hlasu. Někdy jí pomohli němečtí sociální demokraté, kteří hlasovali pro konkrétní předlohy Tusarovy vlády. *Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí*. Praha 1928, s. 236.

²⁵ Charakteristiky členů první úřednické vlády viz in KOLÁŘ, F. et al.: *Politická elita meziválečného Československa 1918–1938*. Praha 1998.

²⁶ Tamtéž, s. 239.

zastavit nástup bolševického proudu a usměrnit jej do mezí parlamentní demokracie a utlumila vzepjaté nacionální napětí v pohraničí osídleném silnou německou menšinou. Není proto namístě katastrofické líčení situace, které vyslovil jinak pozorný kritik poměrů Ferdinand Peroutka: „*Stát existuje, ale je dosud tak málo vnitřně a psychologicky vybudován, že v těchto měsících téměř nikdo neví kudy kam.*“²⁷ Hned nato však uvádí, že působily faktory, které zabránily chaosu a dokázaly stabilizovat parlamentní demokracii. Byla to podle něj tuhá kázeň a stálost režimu podmíněná schopností koaličního kompromisu. Tyto faktory se v období působení úřednické vlády prosadily zvláštní formou. Na přelomu let 1920 a 1921 vykrytalizoval totiž zvláštní neformální neparlamentní orgán složený z vedoucích představitelů oněch již zmíněných stran, známý ve své době jako tzv. Pětka. V situaci, kdy neexistovala oficiálně uzavřená dohoda o koaliční spolupráci, stala se Pětka základnou pro dosahování konsensu nezbytného pro práci úřednické vlády. Postavení Pětky se dále upevnilo v okamžiku vážného onemocnění prezidenta republiky na jaře roku 1921. Instituce Pětky bývá jedním z častých předmětů kritiky politického systému první republiky. S obviněním z nedemokratičnosti nelze plně souhlasit, uvědomíme-li si, že v ní zasedali autoritativní (přitom volení) představitelé stran, které byly základem budoucí koalice. Sice zprostředkovaně, ale přece jen lze rozpoznat i v této situaci existenci zastupitelského principu.²⁸ Domnívám se, že je blíže pravdě hodnocení zdůrazňující její koordinační roli při hledání většinové podpory úřednické vládě, která byla bezmocná především v okamžicích, kdy se jednalo o záležitosti povýtce politické. Podporu parlamentu se dařilo získávat právě působením Pětky. Stále zřetelněji se však ukazovalo nezbytným, aby strany převzaly přímou odpovědnost za řízení státu. Jakmile došlo k dohodě o sporných finančních a zásobovacích otázkách, zesílilo již otevřené volání po obnově politické vlády založené opět na celonárodní (československé) koalici. Ministerský předseda na posledním zasedání této vlády sdělil, že „*úkoly vytyčené této vládě v jmenovacím listu pana prezidenta republiky jsou splněny, ježto situace parlamentní jest upravena, že jest možno sestaviti vládu parlamentní. V důsledku toho bylo jednomyslně usneseno požádati pana prezidenta, aby přijal demisi celé vlády*“.²⁹ Demisi úřednické vlády přijal prezident po roce jejího působení 26. září 1921. Předpokládalo se, že v čele nové vlády stane předseda tehdy již evidentně mocensky nejsilnější politické strany Antonín Švehla.³⁰ Ten však odmítl a sestavením nové vlády byl posléze po poměrně složitých jednáních mezi Pětkou a prezidentem pověřen dosavadní ministr zahraničí Edvard Beneš. Přestože nová vláda vznikla po dohodě stran Pětky, nebyla čistě parlamentní vládou. Bylo v ní zastoupeno několik nestranických ministrů, včetně premiéra Beneše, který v té době nebyl ještě členem žádné strany.

Pátá československá vláda se mohla v poslanecké sněmovně opřít o nevelkou, ale vcelku spolehlivou majoritu 13 hlasů.³¹ Její pozici však oslabovala skutečnost, že do vlády nevstoupili, vyjma představitele strany lidové Jana Šrámka, další členové Pětky, předseda strany agrární Antonín Švehla, sociální demokrat Rudolf Bechyně, národní demokrat Alois Rašín i zástupce

²⁷ PEROUTKA, F.: *Budování státu*. Sv. IV. Praha 1936, s. 2158.

²⁸ Podrobně k problematice Pětky viz tamtéž, s. 2158–2173.

²⁹ *Z protokolů schůzí 4. československé vlády (I. Černého)*. Praha 1982, s. 131 (zápis z 66 schůze z 26. září 1921).

³⁰ Vliv agrární strany se zakládal na její relativně silné vnitřní jednotě. Formálně si v poslanecké sněmovně udržela i po odchodu 22 poslanců do klubu Československé strany komunistické postavení nejsilnější parlamentní strany československá sociální demokracie. Disponovala stále ještě 52, resp. 48 mandátů proti 41 mandátu strany agrární.

³¹ Po řadě stranických secesí a dalších přesunů mezi poslaneckými kluby disponovaly strany Pětky na podzim roku 1921 v poslanecké sněmovně aktuálně 156 mandátů, což byla dostatečná většina, uvážíme-li, že dolní sněmovna měla v té době 285 poslanců. Ze 142 senátorů náleželo ke klubům koaličních stran 94 senátorů. *Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí*. Praha 1928, s. 1299n.

československých socialistů Jiří Stříbrný. Vznikla tak v podstatě dvě soupeřící mocenská centra. Přesto šlo o další krok ke konsolidaci poměrů. Designovaný premiér jako politický realista znal složitost situace, v níž se ujímal vedení kabinetu, a již proto ladil program vlády přednesený 18. října 1921 v uvážlivém tónu. Začaly se projevovat symptomy uklidňování vnitrostátních poměrů a relativně se stabilizovalo i postavení Československa v mezinárodním měřítku. Zmírnění bezprostředního ohrožení státu, které do té doby hnalo politické strany „do houfu“, však vedlo k oslabení vůle ke kompromisům a záhy se rozhořel boj o prosazení některých partikulárních požadavků. Vláda přesto plnila své úkoly, oslabovalo ji spíš silící napětí mezi premiérem a Pětkou. Kromě toho se přechodem poslanců Slovenské ľudové strany do opozice zúžila vládní většina. Edvard Beneš dospěl k přesvědčení, že nastal čas, aby konečně odpovědnost za vládu převzali všichni představitelé stran zastoupených v Pětce. Kromě toho on sám byl příliš zatížen zahraničněpolitickými úkoly. Z uvedených důvodů podal 5. října 1922 demisi vlády. Tento krok nevyvolal v podstatě na vnitropolitické scéně žádné otřesy, i když sestavení nové vlády trvalo nečekaně několik týdnů.

Novou, již **šestou československou vládu** jmenoval prezident 7. listopadu 1922. Šlo již skutečně o vládu celonárodní koalice. Premiérem se stal Antonín Švehla, v té době naprosto autoritativní osobnost československé politické scény. Byli v ní konečně všichni političtí zástupci stran zastoupených v Pětce. Celkem přešlo do nového kabinetu z bývalé vlády osm ministrů. Ministrem zahraničí zůstal Edvard Beneš. Ve své funkci setrvala vláda tři roky a dva měsíce. Šlo o nejdelší funkční vládní období v celém dvacetiletí existence první republiky. Podařilo se překonat řadu problémových momentů, avšak jednota koalice se začala štěpit od léta 1924, kdy se vyhrotil spor o otázku agrárních cel a sociálního pojištění mezi agrární stranou a stranou sociálně demokratickou. Nedařilo se dosáhnout kompromisu, až konečně zastupitelstvo sociálně demokratické strany rozhodlo o vystoupení svých zástupců z vlády. Objevil se tak požadavek vypsání nových parlamentních voleb, na jejichž základě by byla ustavena nová vláda. Souběžně s tím se vyhrotil několikavrstevný konflikt Jiřího Stříbrného s dalšími politickými činiteli, jež ho posléze vedl k rezignaci na post ministra a místopředsedy vlády.³² Situace se vyhrotila zvláště v souvislosti s jubilejními oslavami svátku Jana Husa a následnou politickou diskusí a roztržkou s Vatikánem. V této situaci podal demisi Jiří Stříbrný a solidaritu s ním vyslovili další zástupci Československé strany socialistické ve vládě. Volby do Národního shromáždění se uskutečnily 15. listopadu 1925 a vláda podle demokratických zásad podala demisi. Z rozhodnutí prezidenta republiky vedla vládní záležitost až do 9. prosince, kdy byla jmenována vláda nová.

Sestavením již **sedmé československé vlády** byl opět pověřen Antonín Švehla, o němž se věřilo, že je snad jako jediný schopen za situace, která se vytvořila v důsledku voleb, sestavit novou vládní majoritu. Volby totiž konečně potvrdily změny, které od roku 1920 proběhly v rozložení politických sil.³³ Strana agrární se stala i oficiálně nejsilnějším článkem politického spektra. Strana sociálně demokratická utrpěla citelné ztráty způsobené přechodem mnoha jejích členů a stoupenců ke straně komunistické. Ta se naopak stala druhou nejsilnější stranou. Bylo zřejmé, že nebude možné vládu sestavit na půdorysu dosavadní koalice, jejíž strany získaly pouhých 146 mandátů, když poslanecká sněmovna čítala 300 členů. Aby získal alespoň mírnou vládní většinu, přizval designovaný premiér do koalice stranu živnostenskou, disponující 13

³² K aféře Jiřího Stříbrného viz VYKOUPILOV, L.: *Jiří Stříbrný. Portrét politika*. Brno 2003, s. 98–110.

³³ Pro porovnání uvedme změny v počtu mandátů před volbami a po nich. Československá sociální demokracie 55 (po volbách 29), strana agrární 42 (45), českoslovenští socialisté 27 (28), národní demokraté 22 (13), strana lidová 21 (31), Slovenská ľudová strana 11 (23), komunistická strana 19 (41). Z německých stran zaznamenaly přírůstek hlasů nacionálně umírněné strany. *Volby do poslanecké sněmovny v listopadu 1925*. Praha 1926.

mandáty. Kontinuitu vládnutí opět potvrdila skutečnost, že z předcházející šesté vlády přešlo do nové celkem devět ministrů. Volby však nikterak nesmazaly animozity, které se nahromadily mezi koaličními stranami. Trvalo zejména napětí mezi stranou agrární a sociálně demokratickou, která byla ve veřejnosti tísněna masou komunistických stoupenců. Rozpory se vyhrotily v březnu 1926, kdy agrární strana vystoupila opět s požadavkem dalšího zvýšení obilních cel a na druhé straně bránila z důvodů státní fiskálních platovým úpravám státních úředníků. Ukázalo se, že dohoda není možná. Koalice se sama rozešla. Ministerský předseda podal demisi vlády a prezident ji přijal 18. března 1926. Vzhledem k tomu, že se okamžitě nerýsovala nová vládní většina, jmenoval již podruhé od vzniku republiky vládu úřednickou.

Osmé československé vládě předsedal již osvědčený vysoký státní úředník Jan Černý. Ve srovnání s rokem 1920 byla druhá úřednická vláda v obtížnější pozici. V pozadí nestálo žádné politické seskupení, o něž by se vláda mohla v politických otázkách opírat. Nejbližší jí byla agrární strana. Ta také zahájila čilou aktivitu směřující k vytvoření nové vládní koalice. Vzhledem k oslabení socialistického bloku rezignovali agrární vyjednávači (největší úsilí vyvinul Milan Hodža) na spolupráci se socialistickými stranami a soustředili se na hledání kompromisu se stranami občanskými. Výsledky parlamentních voleb a složení poslanecké sněmovny si vynutily hledat dohodu s německými občanskými stranami, německým Svazem zemědělců (Bund der Landwirte) a Německou křesťansko-sociální stranou lidovou (Deutsche christlich-soziale Volkspartei) a usilovat i o navázání spolupráce se Slovenskou stranou lidovou. Na rozdíl od dříve uplatňovaného principu národnostního tentokrát krystalizoval blok stran na principu zájmovém. Agrárnímu seskupení šlo o prosazení nového zákona o zemědělských clech, seskupení katolických stran prosazovalo přijetí zákona o úpravě platů duchovenstva (tzv. zákon kongruový). Obě předlohy byly schváleny parlamentem během června 1926 a bylo jen otázkou času, kdy se takto vytvořená většina seskupí do koalice, o níž se opíre parlamentní vláda. Jakmile podala úřednická vláda žádost o propuštění, prezident jí 12. října 1926 vyhověl a týž den jmenoval novou, opět již parlamentní vládu vedenou znovu Antonínem Švehlou.

Devátá československá vláda, obecně známá jako vláda celně-kongruové koalice, byla nejvýraznější změnou v dosavadním fungování politického systému československého státu. Poprvé se vytvořila koalice složená jen z občanských stran (bez účasti socialistických stran). Odtud také dobově oblíbené označení koalice panská. Tato změna je kromě jiného i jedním z dokladů postupujícího zrání demokratických poměrů. Socialistické strany, které utrpěly ve volbách citelnou porážku, ztratily pro stranu agrární váhu nepominutelného koaličního partnera. Kromě toho obě socialistické strany očekávaly, že se jim v roli opozice podaří zregenerovat řady svých stoupenců a o vstup do koalice neusilovaly. Potvrdilo se tak, že se v Československu může prosadit zásada střídání koalic. Rovněž poprvé ve vládě zasedli zástupci dvou německých občanských stran. Kořeny této změny tkvěly již ve změnách probíhajících před volbami roku 1925. Sílily tendence k oslabení negativistického postoje ke státu a přesvědčení, že účast ve vládě usnadní prosazování požadavků německého etnika. Zrání nové koalice trvalo poměrně dlouho, začalo již během krátké existence druhé Švehlovy vlády a vyžádalo si i odklad několika měsíců působení druhé úřednické vlády Jana Černého. V nové koaliční vládě tak posléze působilo pět zástupců strany agrární (včetně Antonína Švehly v postavení premiéra), jedním členem byla zastoupena živnostenská strana, lidová strana dvěma ministry a po jednom členu měly dvě německé strany: Svaz zemědělců a Německá křesťansko-sociální strana lidová (Bund der Landwirte a Deutsche christlich-soziale Volkspartei). Předpokládalo se, že do koalice dodatečně vstoupí i národní demokracie (jakmile se smíří s koaliční spoluprací s Němci) a že se podaří získat i Hlinkovu slovenskou lidovou stranu. Parlamentní kluby obou stran podpořily vládní prohlášení a pro obě byly rezervovány některé vládní resorty obsazené zatím nepolitickými odbor-

níky.³⁴ Vláda se tak opírala o parlamentní většinu 162 poslanců, v některých případech však pro její předlohy hlasovali i poslanci jiných stran hlásících se momentálně k opozici.³⁵ Klub Hlinkovy slovenské strany ľudové se rozhodl vstoupit do vlády v lednu roku 1927 a získal dvě ministerská křesla. Národní demokracie se připojila ke koalici až v dubnu 1928 a byla zastoupena ve vládě jedním ministrem. Největší slabinou třetí Švehlovy vlády byla skutečnost, že sám premiér byl dlouhodobě nemocný a nemohl se přímo účastnit řízení vládních záležitostí. Zastupoval ho ministr sociální péče Jan Šrámek, který vykonával oficiálně (od 13. října 1927) funkci náměstka předsedy vlády. Šrámek měl sice schopnost obratného vyjednávče, zdaleka však nedisponoval politickou autoritou rovnající se autoritě Švehlově. Sice nepřímo, ale citelně vládu oslabily výsledky voleb do zemských zastupitelstev uspořádané 2. prosince 1927. Prokázaly pokles prestiže stran vládní koalice.³⁶ Ani vnitřní soudržnost koalice nebyla, navzdory původnímu očekávání, příliš pevná. Nespokojení se cítili zástupci strany národně demokratické, jimž se nedařilo prosazovat některé požadavky průmyslu proti postojům strany agrární. Spor vyústil demisí ministra financí Karla Engliše. Řešení demise bylo odloženo na konec listopadu roku 1928, dobu, kdy odezní oslavy desátého výročí vzniku republiky. Koalice ztratila většinu a bylo zákonité, že se objeví požadavek rozpuštění sněmovny a vypsání nových voleb. Vláda tento požadavek odmítla s odůvodněním, že volby do zemských zastupitelstev nejsou volbami politickými, a nemění tudíž parlamentní většinu. Koaliční strany její stanovisko podpořily. Vnitřní jednota koalice však nebyla zcela pevná ještě z dalšího důvodu. Hlinkova slovenská ľudová strana uvažovala již delší dobu o smyslu své účasti v koalici. Nedařilo se jí pokročit v prosazení autonomie Slovenska. Konkrétním podnětem k jejímu odchodu z vlády se však stal proces s místopředsedou strany Vojtěchem Tukou,³⁷ obviněným z protistátní činnosti ve prospěch Maďarska. A konečně, narůstaly v prostředí agrární strany hlasy žádající, aby se Jan Šrámek vzdal funkce náměstka předsedy vlády. Republikánská strana se domnívala, že by se měl faktického řízení vlády ujmout její nejstarší zástupce, totiž ministr národní obrany František Udržal. Po řadě delikátních jednání se nemocný Anton Švehla vzdal 1. února 1929 funkce premiéra.³⁸ Prezident nato jmenoval Františka Udržala „*správce předsednictva ministerské rady*“. Šlo o zcela nezvyklý postup. V pozadí zřejmě stálo přesvědčení, že se Antonín Švehla znovu vrátí do aktivní politiky.³⁹ Následně pak byla jmenována již desátá československá vláda, v níž ale kromě postu premiéra nedošlo k žádným personálním změnám.⁴⁰

Desátá československá vláda byla pokračováním vlády předcházející nejen co do jejího personálního obsazení, ale zdědila i problémy hromadící se v koalici. Nejvýznamnějším bylo pokračování procesu s Vojtěchem Tukou. Poté, kdy byl uznán vinným z úkladů proti republice, roz-

³⁴ Poněkud problematické bylo postavení Edvarda Beneše. Jako ministr zahraničí byl nezpochybnitelný, byl ovšem v té době již členem Československé národně socialistické strany, která nebyla součástí vládní koalice. Přesto se jej podařilo uhájit prohlášením, že je ve vládě jako odborník a nezastupuje svou stranu. Vzdal se také poslaneckého mandátu.

³⁵ *Volby do poslanecké sněmovny v listopadu 1925*. Praha 1926.

³⁶ Zatímco opozice získala 3.383.000 hlasů, stranám vládní koalice odevzdalo své hlasy jen 3.091.000 voličů, tj. 47,7 %. *Národní shromáždění Republiky československé v druhém desetiletí*. Praha 1938, s. 59.

³⁷ Vojtech (Béla) Tuka (1880–1946) byl právník, poslanec, člen správního výboru a jeden z místopředsedů Hlinkovy slovenské ľudové strany, šéfredaktor *Slováka*, ústředního deníku strany. Pozornost na sebe upoutal uveřejněním článku *Vacuum iuris*, v němž uvedl tezi, že nebyly splněny podmínky dané Slovensku v roce 1918 a po deseti letech končí jeho právní vztah k Československu.

³⁸ Údajný vzkaz Švehlův: „*Protože můj zdravotní stav vyžaduje ještě určité doby šetrnění a opatrnosti, složím úřad předsedy vlády*.“ Cit. podle *Národní shromáždění Republiky československé v druhém desetiletí*. Praha 1938, s. 61.

³⁹ Jak známo, nedošlo k tomu. Zdravotní stav Švehlův se navzdory několika nadějným momentům nezlepšil a 12. prosince 1933 tento politik zemřel.

⁴⁰ Teprve během jejího funkčního období došlo k personální změně ve vedení čtyř resortů.

hodlo se vedení ľudové strany na protest proti rozsudku vystoupit z koalice. Vládní seskupení ztratilo majoritu a ukázalo se nezbytným vypsat nové parlamentní volby. Proběhly 27. října 1929. V též den podala první Udržalova vláda žádost o propuštění z funkce. Třetí parlamentní volby od vzniku republiky dosvědčily značné přesuny vlivu stran ve veřejnosti.⁴¹ Ve vztahu k otázce sestavování vládních kabinetů znamenaly další z mezníků v politickém životě státu, ani v tomto případě se však nedotkly podstaty politického systému. Agrární strana si udržela své dominantní postavení, významný přírůstek zaznamenaly strany socialistické, včetně německé sociální demokracie, které se nyní hlásily o účast ve vládě. Bez nich také nebylo možné sestavit vládní většinu. Přitom se projevoval velký zájem i dalších politických subjektů. Do koalice se hlásilo deset politických seskupení (z toho osm politických stran).⁴² Vytvářel se tak mimořádně složitý útvar se zastoupením stran občanských i socialistických, stran československých i německých, který byl posléze neoficiálně pojmenován široká koalice. Sestavování vládního kabinetu bylo přirozeně mimořádně obtížné, vyžádalo si delší čas a také několikrát přímý i nepřímý zásah prezidenta do složitých koaličních jednání.⁴³ Mimo vládní koalici z možných účastníků nakonec zůstala Hlinkova slovenská ľudová strana a Německá křesťansko-sociální strana lidová. Obě absence dílčím způsobem poškodily další vývoj vnitropolitických vztahů.

Novou, již **jedenáctou československou vládu**, v čele se staronovým premiérem Františkem Udržalem, mohl prezident jmenovat teprve 7. prosince 1929. Vláda mohla počítat v poslanecké sněmovně s drtivou většinou 209 hlasů. Opozice disponovala jen 91 hlasem. Nástup široké koalice znamenal definitivní stabilizaci politického systému první republiky. Další změny vlád se vyznačovaly zpravidla jen nevýznamnými obměnami v obsazení jednotlivých vládních resortů. Definitivně se upevnily pozice strany agrární, o čemž svědčí i skutečnost, že některé demise vlád a nástupy vlád nových probíhaly doslova z podnětu nebo z potřeb této strany. Dalším dokladem stabilizace je i ještě více vystupňovaná kontinuita v personálním složení vlád i kontinuita v obsazování jednotlivých vládních resortů. Tyto charakteristiky nikterak nepopírají složitost až konfliktnost jednání v koalici. Vždyť vlády musely čelit náporu velké hospodářské krize a poté stupňujícímu se národnostnímu napětí uvnitř i ohrožení státu ze zahraničí. Pokud se týká délky funkčního období, patřila jedenáctá vláda k druhé nejdéle sloužící vládě (dva roky a téměř 11 měsíců). Během této doby došlo v jejím složení jen k drobným změnám. V dubnu roku 1930 se vzdal ze zdravotních důvodů postu ministra financí nestranický ministr Karel Engliš. O rok později v dubnu 1932 podal demisi zástupce živnostenské strany ministr železnic Rudolf Mlčoch. Oba byli nahrazeni nestranickými ministry.

V říjnu roku 1932 podal ze zdravotních důvodů demisi ministerský předseda František Udržal a 29. října jmenoval prezident **dvanáctou československou vládu**. Premiérem se stal dosavadní předseda poslanecké sněmovny, agrární poslanec Janem Malypetr. Všech 15 ministrů již mělo zkušenosti s ministerskou funkcí a 10 z nich působilo dokonce v předcházející Uržalově vládě. Není třeba pochybovat o tom, že se kontinuita projevila i ve vládním programu a ve stylu práce. První Malypetrova vláda řešila řadu ožehavých problémů nejen v oblasti hospodářské a sociální, čelila aktivizaci německých nacionálních stran, což řešila prosazením zákona o zákazu činnosti a rozpouštění politických stran v roce 1933. Do krize se dostala v okamžiku, kdy byla nucena pod tlakem ekonomické krize přistoupit k devalvaci české měny. Proti tomuto

⁴¹ *Volby do poslanecké sněmovny v říjnu 1929*. Praha 1930.

⁴² Vládní koalici tvořily: republikánská strana (46 poslanců), sociální demokraté (43, z toho čtyři poslanci volebního sdružení polských a židovských stran), národní socialisté (32), strana lidová (25), národní demokracie (14), strana živnostenská (12), německá sociální demokracie (21), německý Svaz zemědělců spolu s německou pracovní a hospodářskou pospolitostí (16).

⁴³ HARNA, J.: *Krize evropské demokracie a Československo 30. let 20. století*. Praha 2006, s. 99–111.

záměru se kategoricky postavila národně demokratická strana, která v okamžiku, kdy nedosáhla dohody, vystoupila z koalice. Premiér byl nucen podat návrh na demisi vlády a prezident ji 14. února 1934 přijal. Hned nato jmenoval již **třináctou československou vládu** opět v čele s Janem Malypetrem. Vládní koalice se zúžila o stranu národně demokratickou, která prohlásila, že přechází do tzv. státoporné opozice. Ztráta podpory 14 národně demokratických poslanců nemohla ohrozit vládní většinu (široká koalice měla 195 mandátů). Z předcházejícího kabinetu přešlo do druhé Malypetrovy vlády celkem 13 ministrů z 15. Její funkční období ukončily čtvrté parlamentní volby, konané 19. května 1935. Nejvíce hlasů získala, jak známo, Sudetoněmecká strana. Jen díky volební matematice ji v poslanecké sněmovně, pokud se týká počtu mandátů, předstihla strana agrární. Katastrofální ztráty utrpěly německé aktivistické strany (německý Svaz zemědělců, německá sociální demokracie i strana křesťansko-sociální).

Rok 1935 byl mimořádný nejen kvůli volbám, které významně proměnily rozložení politických sil.⁴⁴ Pozoruhodná byla kromě jiného „frekvence“ výměny vlád. Během roku došlo třikrát k demisi vlády a jmenování vlády nové. Poprvé byl tento akt odpovědí na parlamentní volby. Jednáním o sestavení nové, již **čtrnácté československé vlády** byl pověřen již potřetí Jan Malypetr. Jeho snahou bylo vytvořit opět vládu na půdorysu široké koalice. Do koalice se přihlásily všechny strany, které se jí zúčastnily již před volbami. Nově se do koalice vrátila strana živnostenská. Designovaný premiér usiloval ještě o rozšíření vládní majority se slovenskou ľudovou stranou a německou stranou křesťansko-sociální, nebyl však úspěšný. V parlamentu disponovaly koaliciční strany 166 mandáty, což představovalo dostatečnou vládní většinu. Podnět k druhé „výměně“ vlády v tomtéž roce vycházel vysloveně z přesunů v agrární straně. Dne 20. října zemřel nečekaně předseda poslanecké sněmovny, agrární poslanec Bohumil Bradáč. Vedení agrární strany se rozhodlo delegovat na toto místo dosavadního předsedu vlády Jana Malypetra. Ten skutečně podal 29. října 1935 demisi. Ostatní ministři se k ní nepřipojili. Nepředpokládalo se, že dojde k rekonstrukci celé vlády. Prezident republiky jmenoval do čela již **patnácté československé vlády** ministra zemědělství, agrárního poslance a významného slovenského politika Milana Hodžu. Personální obsazení vlády se nezměnilo, vyjma nového obsazení ministerstva zemědělství agrárnickým poslancem Josefem Zadinou. Důvodem další procedury demise stávající vlády a nástupu vlády nové byla volba prezidenta republiky. Dne 18. prosince 1935 byl dosavadní ministr zahraničí Edvard Beneš zvolen prezidentem republiky. Hodžova vláda mu dala na základě nepsaných zvyklostí k dispozici vládní křeslo. Nový prezident pak požádal vládu, aby dále vykonávala své funkce. Oficiálně byla **šestnáctá československá vláda** jmenována v den prezidentské volby. Jedinou změnou bylo, že Milan Hodža vedle výkonu funkce premiéra převzal i správu ministerstva zahraničí. Teprve v únoru následujícího roku byl jmenován do této funkce Kamil Krofta a později došlo i ke změnám ve vedení ministerstva financí. Premiér se pokusil rozšířit její zázemí vstupem německé křesťansko-sociální strany do koalice a získal jejího předsedu Erwina Zajicka k přijetí postu ministra bez portfeje. Překvapivý byl konec této vlády. Jeho příčinou byl zásadní rozpor mezi ministrem financí, nepolitickým Josefem Kalfusem, a požadavky agrárních ministrů týkajícími se úpravy obilních cen. Ministr financí podal demisi a 21. července prezident jmenoval **sedmáctou československou vládu**, již potřetí v čele s ministerským předsedou Hodžou. Tato již poslední koaliciční vláda se ujala své funkce v době prudkého nárůstu napětí v důsledku rostoucích aktivit Sudetoněmecké strany, jednající již zcela v intencích protičeskoslovenské politiky hitlerovského Německa. Zásadní změnou byl odchod německých aktivistických stran z koalice a odchod německých ministrů z vlády brzy po

⁴⁴ Podrobné výsledky voleb viz in *Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935*. Československá statistika, sv. 134, 1936.

anšlusu Rakouska k Německu na jaře 1938. Konec třetí Hodžovy vlády souvisel s politickou krizí v září 1938, kdy se stupňoval zahraniční nátlak na Československo směřující k odtržení pohraničních oblastí českých zemí od československého státu. Přijetí tzv. anglo-francouzského ultimata vedlo ke vzednutí lidové vlny odporu proti vládě a ta 22. září abdikovala. Jde o jediný případ demise vlády vynucené masovým tlakem veřejnosti.

Osmnáctá československá vláda byla vládou úřednickou, snažící se narychlo mobilizovat obranu státu proti hrozbě přímé agrese. Její angažmá ukončil mnichovský diktát z 29. září, který znamenal nejen ztrátu rozsáhlých území ve prospěch Německa, ale byl svými důsledky i příčinou konce první republiky a rychlého rozkladu parlamentní demokracie v Československu.

Přehled střídání vlád v první Československé republice snad ukázal, že nešlo o zásadní krize vládnutí. Politický režim tohoto státu se vyznačoval mimořádnou stálostí a kontinuitou vládnutí. Výrazně tento rys dokresluje i pohled na obdivuhodnou kontinuitu personálního obsazení vládních kabinetů. Jednoznačně nelze uvést, zda šlo o výhodu, či o zablokování vývoje politické sféry. Když nic jiného, jde o projev stability a jisté vyzrálosti politického systému, který se vytvořil záhy po vzniku republiky. Povšimněme si alespoň četnosti angažmá některých politiků ve vládních křeslech. Nejčastěji se v ministerské funkci ocital Edvard Beneš. V roli ministra zahraničí působil v 15 kabinetech a jeho kariéru na tomto postu ukončilo až jeho zvolení prezidentem republiky. Beneš měl ovšem z řady důvodů výjimečné postavení a další politiky, objevující se v roli ministrů, s ním lze těžko srovnávat. Proto jen stručný přehled. V jedenácti vládách zasedl předseda lidové strany Jan Šrámek, nejčastěji v čele ministerstva pro sjednocení zákonů. S Janem Šrámkem se vyrovnal Milan Hodža, který působil rovněž v jedenácti vládách, jako ministr školství, zemědělství aj. a ke konci republiky ve třech vládách v pozici premiéra. Emil Franke usedl v jedenácti kabinetech, i když často jen střídal některého z ministrů, kteří během funkčního období z vlády odešli. Ivan Dérer působil v deseti vládních kabinetech, nejčastěji jako ministr spravedlnosti. Sociální demokrat Rudolf Bechyně se objevil v devíti vládách, většinou jako ministr železnic, a významný agrárník Josef Černý zastával sedmkrát post ministra vnitra. Specifické důvody způsobily kontinuitu vládních postů u německých ministrů. Tak německý agrárník Franz Spina byl ministrem v osmi vládách (ke konci republiky jen jako ministr bez portfeje) a německý sociální demokrat Ludwig Czech v sedmi kabinetech (buď jako ministr sociální péče, nebo ministr zdravotnictví). Vzhledem k dlouhodobé nemoci byl nejvýznamnější stranickopolitický činitel první republiky Antonín Švehla „pouze“ šestkrát členem vlády (z toho třikrát premiérem), stejně tak byl v šesti kabinetech i nestranický ministr Jan Černý. U řady dalších bychom rovněž našli opakovaná angažmá ve vládních křeslech.

Přehled vládních kabinetů, které se vystřídaly v letech první republiky, ukazuje několik skutečností doplňujících charakteristiku politického systému tohoto státu. Potvrzuje se jednak vůle k vytvoření a udržení parlamentní demokracie. Podařilo se poměrně rychle a bez velkých excesů překonat léta poválečného rozvratu a vytvořit na základě koaličních dohod pevnou majoritu, o níž se mohly jednotlivé vlády opírat. Přejedání od jedné vlády k následující probíhalo bez citelných politických turbulencí, někdy šlo jen o pouhou procedurální formalitu. Je pravdou, že politický systém, který se ustálil v Československu, vyžadoval demokratické a stabilní poměry v Evropě. Všeobecný nástup diktátorských a totalitních režimů ve třicátých letech ukázal, že Evropa nebyla pro demokracii zralá. Československo zůstalo osamocené a nemohlo úspěšně čelit zejména agresivitě nacistického Německa. Tragický konec první republiky však nezpochybňuje pozitivní vklad tohoto státu do dějin parlamentní demokracie obecně.

Příloha: Délka funkčního období vlád první Československé republiky

pořadí	předseda	funkční období	roky	měsíce	dny
1.	Karel Kramář	14. 11. 1918 – 8. 7. 1919	0	7	24
2.	Vlastimil Tusar	8. 7. 1919 – 25. 5. 1920	0	10	17
3.	Vlastimil Tusar	25. 5. 1920 – 15. 9. 1920	0	3	21
4.	Jan Černý	15. 9. 1920 – 26. 9. 1921	1	0	11
5.	Edvard Beneš	26. 9. 1921 – 7. 10. 1922	1	0	11
6.	Antonín Švehla	7. 10. 1922 – 9. 12. 1925	3	2	2
7.	Antonín Švehla	9. 12. 1925 – 18. 3. 1926	0	3	9
8.	Jan Černý	18. 3. 1926 – 12. 10. 1926	0	8	25
9.	Antonín Švehla	2. 10. 1926 – 1. 2. 1929	2	3	20
10.	František Udržal	1. 2. 1929 – 7. 12. 1929	0	10	6
11.	František Udržal	7. 12. 1929 – 29. 10. 1932	2	10	22
12.	Jan Malypetr	29. 10. 1932 – 14. 2. 1934	2	3	16
13.	Jan Malypetr	14. 2. 1934 – 4. 6. 1935	1	4	13
14.	Jan Malypetr	4. 6. 1935 – 5. 11. 1935	0	4	1
15.	Milan Hodža	5. 11. 1935 – 18. 12. 1935	0	1	13
16.	Milan Hodža	18. 12. 1935 – 21. 7. 1937	1	7	3
17.	Milan Hodža	21. 7. 1937 – 22. 9. 1938	1	2	1
18.	Jan Syrový	22. 9. 1938 – 4. 10. 1938	0	0	8 (+5)

Summary

Changes in Government and the Stability of the Political System in the First Czechoslovak Republic

A look at the government cabinets during the years of the First Czechoslovak Republic reveals a number of facts that shed considerable light on the characteristics of the political system of this state. It also demonstrates the will to create and maintain parliamentary democracy. The years of post-war decline were overcome relatively quickly and without great excesses, and the coalition agreements reached meant the various governments could rely on a secure majority. The transition from one government to the next took place without appreciable political turbulence, and was sometimes merely a procedural formality. It is true that the political system that took hold in Czechoslovakia was dependent on democratic and stable conditions elsewhere in Europe. The rise of dictatorial and totalitarian regimes in the nineteen thirties showed that Europe was not ready for democracy. Czechoslovakia remained isolated and was unable to resist the aggression of Nazi Germany in particular. The tragic end of the First Republic does nothing, however, to cast doubt on the positive contribution made by this state to the history of parliamentary democracy in general.

**PROF. MARIAN SZYJKOWSKI A ČESKO-POLSKÁ VZÁJEMNOST I
(1921–1939)¹**

ROMAN BARON

Marian Szykowski (1883–1952), a Professor of Jagiellonian University in Krakow and head librarian of the Jagiellonian University Library became the historic first chairman of the Department of Polish Language and Literature at Charles University in Prague ninety years ago. At the same time, this was actually not only the first department of Polish studies in this country, but anywhere in the world outside the territory of the Polish state. This study explores a cycle of questions relating to the circumstances of the establishment of Czech Polish studies and the field's further evolution in the interwar period. Prague's Polish studies program contributed in a significant way not only to deepening the knowledge of Polish literature and culture in the Czech milieu, but it also played an important role in cultivating Czech-Polish mutuality. And there was one man in particular who had a considerable part in this: Professor Szykowski from Krakow, for whom the idea of Czechoslovak-Polish rapprochement literally became both his life's mission and his fate.

Key words: Czech Polish studies; Czech-Polish mutuality; Czech-Polish relations; Charles University.

Vznik Československa po první světové válce vytvořil vhodné podmínky pro všestranný rozvoj české a slovenské vědy. Jedním z cílů tehdejších vědeckých elit, soustředěných především na české Univerzitě Karlově, bylo vybudovat v Praze mezinárodně uznávané centrum slavistických studií. Za tímto účelem byl mj. pozván v Lipsku působící slovinský učenec Matija (Matyáš) Murko (1861–1952), jenž se stal profesorem jazyka a literatury jižních Slovanů. Zanedlouho mu byla také svěřena reorganizace celého Slovanského semináře. O naplnění předpokladů již záhy svědčil i nově založený časopis *Slavia*, který začal od svého vzniku plnit úlohu ústředního orgánu československé slavistiky.²

Přirozeně brzy vyvstala otázka personálního zajištění dalších složek takto široce koncipovaných slavistických studií, a to včetně polonistiky. Matija Murko energicky přistoupil rovněž k řešení tohoto úkolu. Reálně se začalo počítat se dvěma kandidáty. Oba příznacně pocházeli z bývalé Haliče. Stanisław Dobrzycki (1875–1931)³ absolvoval Jagellonskou univerzitu v Kra-

¹ Studie vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace RVO: 67985963 (Historický ústav AV ČR, v. v. i.).

² KUDĚLKA, M. et al.: *Československá slavistika 1918–1939*. Praha 1977, s. 19n.; KUDĚLKA, M.: *O pojetí slavistiky*. Praha 1984, s. 122n.

³ VYDRA, B.: *Stanisław Dobrzycki*. Slovanský přehled 23, 1931, s. 555; GRABOWSKI, T.: *Stanisław Dobrzycki*. *Slavia* 11, 1932, s. 369–371; POLLAK, R.: *Dobrzycki Stanisław*. In: *Polski słownik biograficzny*. Tom V. Kraków 1939–1946, s. 272–273; PRAŽMOWSKI, M.: *Działalność naukowa i pedagogiczna Stanisława Dobrzyckiego*. Poznań 1963; KOLBUSZEWSKI, J.: *Stanisław Dobrzycki. Twórczość historyka literatury*. Wrocław 1980; PĘDZIŃSKA, D.: *Dobrzycki Stanisław*. In: *Wielkopolski słownik biograficzny*. Warszawa – Poznań 1981, s. 151–152; STARNAWSKI, J.: *Zarys dziejów Katedry Języków i Literatur Słowiańskich na uniwersytecie fryburskim*. Wrocław 1984; MACIEJEWSKI, J.: *Dzieje poznańskiej polonistyki uniwersyteckiej 1842–1988*. Poznań 1992, s. 24n.

kově, byl profesorem slovanských jazyků a literatur na Freiburské univerzitě ve Švýcarsku a od roku 1919 působil na nově vzniklé Poznaňské univerzitě. V letech 1920–1921 zde zastával funkci děkana filozofické fakulty. Marian Szykowski (1883–1952)⁴ absolvoval univerzitu ve Lvově, byl mimořádným profesorem Jagellonské univerzity, kustodem zdejší univerzitní knihovny a dopisujícím členem Polské akademie věd a umění v Krakově. Na rozdíl od Dobrzyckého však nebyl slavistou, nýbrž polonistou zaměřeným navíc na západoevropskou preromantickou literaturu. A k tomu všemu neznal ani české prostředí. Připomeňme, že Stanisław Dobrzycki jako student pobýval v Praze (1897/1898), kde navštěvoval přednášky Jana Gebauera, Františka Pastrnka, Jiřího Polívky či Tomáše Garrigua Masaryka.⁵ Naproti tomu Marian Szykowski se ve stejné životní situaci rozhodl doplnit si studia v Ženevě.

Dne 16. listopadu 1921 podali profesori Jiří Polívka, Františka Pastrnek a Matija Murko žádost o zřízení katedry polského jazyka a literatury na Univerzitě Karlově.⁶ Současně navrhli ustavení šestičlenné komise ve složení Jan Máchal, František Pastrnek, Emil Smetánka, Jan Jakubec, Jiří Polívka a Matija Murko, jež se měla dále touto otázkou zabývat. Již na prvním zasedání komise, které se konalo přesně o měsíc později, padlo rozhodnutí obrátit se na zmíněné polské profesory s dotazem, zda by přijali pozvání do Prahy na nově zřízenou katedru polonistiky. Od obou kandidátů přišla kladná odpověď (od Szykowského o něco dříve). Komise pak pokračovala ve své práci a v květnu 1922 přijala rozhodnutí, jímž ministerstvu školství a národní osvěty doporučila oba profesory.⁷ Nakonec byl zvolen Marian Szykowski, jenž projevil větší zájem a odhodlání ucházet se o post profesora na první katedře polonistiky nejen u nás, ale i mimo Polsko. Stanisław Dobrzycki, jenž měl za sebou téměř dvacet let pobytu v zahraničí, patrně dal nyní přednost domovu a poklidnému rodinnému životu (v té době měl již pět dětí; nejmladší dceři Anně byly dva roky). Rozhodl se

Obr. 1: Marian Szykowski – profesor Jagellonské univerzity v Krakově a Univerzity Karlovy v Praze (Narodowe Archiwum Cyfrowe).

⁴ Základní biografické a bibliografické údaje lze získat v encyklopedických heslech: KUDĚLKA, M.: *Marian Szykowski*. In: Kudělka, M. et al.: *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760*. Biograficko-bibliografický slovník. Praha 1972, s. 442–443; KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, K.: *Marian Szykowski*. In: Korzeniewska, E. (ed.): *Słownik współczesnych pisarzy polskich*. Tom III. (R–Ž). Warszawa 1964, s. 312–318; KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, K.: *Marian Szykowski*. In: Starnawski, J. (ed.): *Słownik badaczy literatury polskiej*. Tom V. Łódź 2002, s. 298–307. Viz také ĎURČANSKÝ, M.: *Marjan Szykowski (1883–1952)*. Akademický bulletin, 2008, č. 12, s. 35.

⁵ Dokonce jeho autorský debut (1895) se týkal české problematiky; na stránkách předního varšavského literárněvědného měsíčníku *Ateneum* pojednal o etnografické výstavě v Praze. Ještě jako student také přiblížil Elišku Krásnohorskou čtenářům krakovského *Czasu*. Srov. PRAŽMOWSKI, M.: *Działalność naukowa i pedagogiczna Stanisława Dobrzyckiego*. Poznań 1963, s. 292.

⁶ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), inv. č. 698, osobní spis Mariana Szykowského, dopis J. Polívky, F. Pastrnka a M. Murka Filozofické fakultě UK, 16. 11. 1921.

⁷ AUK, inv. č. 698, osobní spis Mariana Szykowského, dopis děkana V. Tillého, 19. 5. 1922.

zůstat na Poznaňské univerzitě (od roku 1955 Univerzita Adama Mickiewicze), kterou v akademickém roce 1924/1925 vedl ve funkci jejího (třetího) rektora.⁸ Paradoxně tak přijel do Prahy kandidát s mnohem menšími předpoklady pro vědeckou práci v oblasti slavistiky a bez znalostí českého prostředí.

„Mladý“ krakovský profesor si velmi dobře uvědomoval, v čem spočívají jeho hlavní překážky na cestě ke stolici polského jazyka a literatury pražské univerzity. Když za ním na podzim roku 1921 přijeli do Krakova Matija Murko a Oldřich Hujer,⁹ aby ho poprvé seznámili se svým návrhem týkajícím se československé polonistiky, dotyčný ani nemusel předstírat své obrovské překvapení. Nemohl vůbec pochopit, co přimělo pražské kolegy k tomu, aby se v této záležitosti obrátili právě na nic netušícího kustoda krakovské univerzitní knihovny, jenž se navíc doposud vědecky nevěnoval slovanství a také postrádal jakékoliv vazby na českou vědu či kulturu.¹⁰ Szykowski neměl ponětí o tom, že tím hlavním důvodem bylo doporučení předního polského literárního vědce prof. Ignacyho Chrzanowského. Matija Murko líčí ve svých pamětech pozadí těchto událostí následovně: „*Opravdu šťastnou ruku jsem měl při výběru profesora pro polský jazyk a literaturu, Mariana Szykowského, jehož mi doporučil především prof. Chrzanowski v Krakově. Prof. Szykowski se zvláště osvědčil důkladnými pracemi o polské účasti v českém národním obrození.*“¹¹ Na druhé straně Szykowského jméno nebylo v české vědecké obci zcela neznámým pojmem, jak o tom např. svědčí zpráva o jeho habilitačním spise na stránkách *Českého časopisu historického*.¹²

Kustod Jagellonské knihovny lákavou nabídku sice neodmítl, ale ani nepřijal. Na jedné straně zde byly důvody jako význam pražské univerzitní polonistiky pro šíření polské kultury a vzájemné polsko-československé sblížení, na straně druhé především neznalost českého jazyka a přilnutí k vědeckému, literárnímu a divadelnímu životu v Krakově. Nechyběly ani obavy spojené s dalším rodinným životem a jeho finanční stránkou.¹³ Ve chvíli, kdy se definitivně rozhodl pro odchod do Prahy a kdy byla jeho volba akceptována ze strany Univerzity Karlovy, zahájil intenzivní přípravu. Zahrnovala zejména pokus o zvládnutí základní české gramatiky a získání alespoň skrovné slovní zásoby v tomto jazyce. Během dovolené u Baltu v létě 1922 např. četl s česko-polským slovníkem v ruce pohádku Jana Karafiáta *Broučci*. Jeho příhoda s tím spojená jen potvrzuje „zrádnou blízkost“ obou západoslovanských jazyků. Některá slova či slovní spojení vyvolávají totiž u sousedního národa smích a pobavení, jelikož (téměř) stejně znějí, ale mají zcela jiný význam.¹⁴

⁸ WALCZAK, B.: *Stanisław Dobrzycki (1 IX 1924 – 31 VIII 1925)*. In: Schramm, T. (ed.): *Poczet rektorów Almae Matris Posnaniensis*. Poznań 2004, s. 37–47. V letech 1922–1927 patřil také k čelným představitelům Poznaňské společnosti přátel věd (zastával funkci generálního tajemníka); od roku 1929 byl členem Slovanského ústavu v Praze.

⁹ Od roku 1919 byl profesorem srovnávacího jazykozpytu indoevropského na pražské univerzitě. Srov. KUDĚLKA, M. et al.: *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník*. Praha 1972, s. 175–176.

¹⁰ Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza (dále ML), Oddělení rukopisů, rkp. 1382, SZYKOWSKI, M.: *Lemiesz i lutnia*. Tom I. *Wspomnienia*, s. 2n. Viz také BARTOŠ, O.: *K pražskému působení Mariana Szykowského*. *Slavia* 54, 1985, s. 245.

¹¹ MURKO, M.: *Paměti*. Praha 1949, s. 171.

¹² Jednalo se o monografii SZYKOWSKI, M.: *Myśl Jana Jakuba Rousseau w Polsce w XVIII wieku*. Kraków 1913. Srov. *Český časopis historický*, 1914, č. 1, s. 129.

¹³ Od roku 1906 byl Marian Szykowski ženat s Wandou Lewickou. Po roce se jim narodilo jediné dítě, pozdější známá herečka Krystyna Ankiewicz (1907–1985). Srov. AUK, inv. č. 698, osobní spis Mariana Szykowského, Osobní výkaz. Viz také MAŚNICKI, J. – STEPAN, K.: *Pleograf. Słownik biograficzny filmu polskiego 1896–1939*. Kraków 1996.

¹⁴ ML, Oddělení rukopisů, rkp. 1382, SZYKOWSKI, M.: *Lemiesz i lutnia*. Tom I. *Wspomnienia*, s. 20. Viz také LOTKO, E.: *Zrádná slova v polštině a češtině. Lexikologický pohled a slovník*. Olomouc 1992; TARAJO-LIPOWSKA, Z.: *Kapoan Naopak. O czeskim dla Polaków, być może mało zaawansowanych, ale mocno zainteresowanych*. Olomouc 1992.

Obr. 2: Marian Szyjkowski (stojící druhý zleva) v profesorském sboru pražské slavistiky. Vedoucí semináře pro slovanskou filologii UK Matija Murko sedí druhý zleva (Archiv MÚA AV ČR).

Ještě před příchodem do Prahy uspořádal ve spolupráci s československým konzulátem v Krakově, v jehož čele stál tehdy konzul Josef Šedivý, cyklus přednášek předního českého polonofila, znalce polské kultury a propagátora česko-polské vzájemnosti Adolfa Černého.¹⁵ Početné publikum tvořili především univerzitní a středoškolští profesori, literáti, úředníci, polští a jihoslovanští studenti a v neposlední řadě také členové místní české komunity.¹⁶ Bývalý lektor polštiny na pražské univerzitě věnoval svou poslední, v pořadí již čtvrtou přednášku životnímu dílu Jaroslava Vrchlického a Julia Zeyera. Na závěr této kulturně-společenské akce pak obdržel od předsedy krakovského Svazu spisovatelů M. Szyjkowského květinový koš s velmi výstižným nápisem na stuze: „*Przyjacielowi Polski Adolfowi Czernemu, Związek Literatów, Kraków, 22 III 1923.*“¹⁷ Szyjkowski takto rovněž naznačil, jakým směrem se bude ubírat jeho univerzitní i mimouniverzitní činnost po přestěhování do Československa.

Za počátek české polonistiky¹⁸ lze právem považovat úvodní přednášku prof. Mariana Szyjkowského proslovenou na půdě Univerzity Karlovy, v aule nové univerzitní budovy v Břehové ulici, 13. října 1923. K posluchačům se sice obrátil ve své mateřštině, avšak písemná verze byla

-sowanych. Wrocław 2000. Po několika letech tuto příhodu vyličil ve své přednášce *Vesele o Polsku a polštině* předseda Československo-polského klubu v Brně, Maxmilián Kolaja: „*A Brouček nohama dupá a dupá a dupá. Vyslovoval [Szyjkowski] krátké a, neboť polština nemá dlouhých samohlásek. Žeromski se dal opravdu do smíchu. A herec Kamiński tím více. Proč se smáli, to jistě mnohý z laskavých posluchačů již pochopil. Slovesný tvar ‚dupá‘, vyslovený po polsku (sic!) s krátkým a, je v polštině podstatné jméno a znamená onu část těla, na které se sedává.*“ Srov. Archiv města Brna (dále AMB), R 47 Československo-polský klub v Brně, KOLAJA, M.: *Vesele o Polsku a polštině* (stropis), s. 1.

¹⁵ Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), Zastupitelský úřad (dále ZÚ) Polsko, Velvyslanectví ČSR ve Varšavě 1918–1939, inv. č. 13, k. 17, dopis A. Černého československému konzulovi v Krakově J. Šedivému, 5. 3. 1923.

¹⁶ AMZV, ZÚ Polsko, Velvyslanectví ČSR ve Varšavě 1918–1939, inv. č. 13, k. 17, přednášky p. leg. rady Adolfa Černého v Krakově.

¹⁷ AMZV, ZÚ Polsko, Velvyslanectví ČSR ve Varšavě 1918–1939, inv. č. 13, k. 17, dopis konzula J. Šedivého československému vyslanectví ve Varšavě, 23. 3. 1923.

¹⁸ K tomu viz ŘEHÁČEK, L.: *Přehled dějin české polonistiky na Karlově univerzitě v Praze*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensia 5, 1964, fasc. 1–2, s. 244n.; KREJČÍ, K.: *Založení stolice polského jazyka a literatury na Karlově univerzitě*. In: Bešta, T. (ed.): *Padesát let polonistiky na Univerzitě Karlově v Praze*.

publikována (po dvou letech) v češtině.¹⁹ Na přednášce se shromáždili nejen studenti a profesoři, nýbrž také kruh nejzasloužilejších českých polonofilů. Tuto významnou událost v kontextu česko-polských vědeckých a kulturních kontaktů si tak nenechali ujít mj. Adolf Černý, František Kvapil, Václav Kredba či František Vondráček.²⁰ Szykowski nepochybně naplnil jejich přání a očekávání, a to již samotnou volbou tématu a jeho zpracováním. Věnoval se totiž česko-polským stykům v dějinách a písemnictví. I když k této látce přistoupil z hlediska vědeckého, snažil se přitom poukázat na potřebu česko-polského sblížení v současnosti. Nutno dodat, že se tohoto vlastního ideového programu přes veškeré překážky a těžkosti, které ho v této souvislosti v budoucnu čekaly, nikdy nevzdal.

Vzhledem k tomu, že nebyl zcela přesvědčen o správnosti svého rozhodnutí a nechtěl odejít do neznáma, aniž by si ponechal možnost návratu, nastoupil na krakovské univerzitě roční dovolenou. Za této situace byl prezidentem Československé republiky jmenován smluvním profesorem (26. července 1923). Ministr školství a národní osvěty Rudolf Bechyně pak informoval o tomto jmenování samotného M. Szykowského (dopisem ze dne 4. října 1923).²¹ Poměrně brzy polský profesor dospěl k názoru, že jej jeho nové působení natolik naplňuje, že by zde měl i nadále setrvat. Patrně nejdůležitější byla v tomto ohledu skutečnost, že mezi českými studenty našel jak vděčné posluchače, tak i nadané a pilné jednotlivce.

Aktuální se tehdy stala otázka jmenování Szykowského řádným profesorem Univerzity Karlovy. Již 24. ledna 1924 profesorský sbor jednohlasně schválil příslušnou žádost slavistické komise a o týden později se děkan František Krejčí obrátil v této záležitosti na ministerstvo. Dobrozdání kladlo důraz zejména na didaktické dovednosti kandidáta a na jeho rozsáhlé vědecké dílo, které jen za předchozí rok (1923) obohatil dvěma významnými knižními publikacemi.²² Za daných okolností nastalo dlouhé a jen těžko vysvětlitelné mlčení ze strany ministerstva školství a národní osvěty. Po jisté době nastala situace začala Szykowského do té míry znepokojovat, že začal pomýšlet na návrat do Krakova ještě před uplynutím roční dovolené (tedy před 20. listopadem 1924). Krátce před tímto termínem (13. listopadu 1924) děkan Emil Smetánka apeloval na ministerstvo: „*Protože odchodem Szykowského by utrpěla újmu univerzita a uškodilo by se jistě poměru česko-polskému i politicky (zejména když prof. Szykowski je z porážedného proti Čechům Krakova), mám za svou povinnost obsah zprávy p. prorektora [F. Pastrnka] oznámiti s důtklivou žádostí, aby, má-li jmenování prof. Szykowského býti provedeno, stalo se skutkem co nejdříve.*“²³ Děkanova intervence a urgency byla úspěšná. Rychlý odchod polského badatele z české univerzity se tak nekonal. Ke jmenování Szykowského řádným pro-

Praha 1977, s. 18–33; KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, K.: *Polonistyka czeska w latach 1945–1995*. Pamiętnik Literacki [Londýn], 1996, s. 37–59; KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, W osiemdziesięciolecie utworzenia Katedry Języka i Literatury Polskiej w Uniwersytecie Karola w Pradze. Zarys dziejów czeskiej polonistyki literackiej. Slavia 72, 2003, č. 4, s. 421–444; KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, K.: Rycerze hermeneutyki i „ciemni wykładacze“. (Czeska polonistyka literacka: kierunki rozwoju, metodologie, gatunki historycznoliterackie ujęć literatury polskiej). In: Štěpán, L. (ed.): 80 let české polonistiky. Brno 2004, s. 13–36; KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, K.: O tradycjach, zadaniach i wyzwaniach czeskiej polonistyki literackiej. Slavia Occidentalis 68, 2011, s. 243–248.

¹⁹ SZYKOWSKI, M.: *Styky česko-polské v dějinách a písemnictví. (Vstupní přednáška pronesená 13. října 1923 na Univerzitě Karlově)*. In: Horák, J. – Hýsek, M. (edd.): Sborník prací věnovaných profesoru dru Janu Máchalovi k sedmdesátým narozeninám 1855–1925. Praha 1925, s. 172–183.

²⁰ KREJČÍ, K.: *Tricetiletí polonistických studií na Karlově universitě*. Slovanský přehled 39, 1953, č. 9, s. 285.

²¹ AUK, inv. č. 698, osobní spis Mariana Szykowského, dopis ministra R. Bechyně M. Szykowskému, 4. 10. 1923.

²² AUK, inv. č. 698, osobní spis Mariana Szykowského, žádost slavistické komise (ve složení J. Máchal, F. Pastrnek, M. Hýsek, M. Murko, J. Polívka, J. Vlček) o jmenování M. Szykowského řádným profesorem Univerzity Karlovy v Praze, 17. 1. 1924.

²³ AUK, inv. č. 698, osobní spis Mariana Szykowského, dopis děkana E. Smetánky ministerstvu školství a národní osvěty, 13. 11. 1924.

fesorem polského jazyka a literatury na Univerzitě Karlově došlo formálně 22. prosince 1924 s účinností od 28. října 1924.²⁴

Vzhledem ke špatným československo-polským vztahům – způsobeným hlavně nedávným konfliktem o Těšínsko, Spiš a Oravu – vedoucí katedry polonistiky v Praze nemohl (zejména ze začátku) počítat s přirozeným zájmem o svůj obor ze strany českých studentů či veřejného mínění. První ledy se v tomto směru hnuly až po roce od jeho příchodu, kdy československým územím, resp. českými zeměmi, slavnostně projížděly ostatky velíkána polské i slovanské literatury, šestého nositele Nobelovy ceny za literaturu (1905), Henryka Sienkiewicze. Do Pantheonu Národního muzea se s ním symbolicky přišli rozloučit představitelé politického, náboženského i vědeckého života (mj. předseda vlády Antonín Švehla, primas český František Korda či prezident České Akademie věd a umění Josef Zubatý). Prezident republiky Tomáš Garrigue Masaryk poslal obrovský věnec s nápisem „Autorovi *Quo vadis*“.²⁵

O Szykowského úspěchu v roli vysokoškolského učitele tak v první řadě rozhodly jeho vlastní přednosti a povahové vlastnosti. Studenty si získal hlavně tím, že byl komunikativní, extrovertní, společenský a tolerantní. Měl také smysl pro humor a optimistický přístup k životu. Jako vynikající řečník dovedl dokonale zaujmout posluchače, a to nejen z řad studentů. Jako příklad uveďme názor Jaroslava Bidla, jenž informoval svého krakovského kolegu, známého badatele o dějinách polské kultury, Stanisława Kota, že „Szykowski, jak asi od něho samého se dozvíte, je zde spokojen a zůstane v Praze na trvalo. Také Kozłowski²⁶ z Poznaň, který byl pozván na jeden semestr, zde přednáší s úspěchem. Ač jeho přednášky jsou poněkud těžkopádné, má přece slušný počet posluchačů. Szykowski jako velmi dobrý řečník se těší veliké oblibě posluchačů.“²⁷

Na rozdíl od jiných zahraničních slavistů a kolegů, M. Murka z katedry jihoslovanských jazyků a literatur či Vladimíra Andrejeviče Franceva (1867–1942)²⁸ z katedry ruského jazyka a literatury, se Szykowskému podařilo splnit rovněž nelehký úkol vychovat si svého nástupce.²⁹ Karel Krejčí (1904–1979)³⁰ sice začal studovat germanistiku, ale záhy přesunul svůj zájem na polonistiku. Stal se nejlepším žákem prof. Mariana Szykowského a později jako vůbec první Čech dosáhl všech vědeckých hodností v oboru polonistiky. Již ve svých třiceti letech publikoval habilitační spis *Polská literatura ve věrech revoluce* (Praha 1934), který připsal mamince Anně rozené Strejčkové. Ta byla příbuznou Jaroslava Golla – od mládí znalce a obdivovatele

²⁴ AUK, inv. č. 698, osobní spis Mariana Szykowského, dopis ministra školství a národní osvěty M. Szykowskému, 27. 1. 1925.

²⁵ Podrobněji viz BARON, R.: *Rzecz o niektórych związkach Henryka Sienkiewicza z Czechami*. In: Hofman, I. – Maguś, W. (edd.): *Przez Kresy i historię po obrzeża polityki*. Profesorowi Marcelemu Kosmanowi w półwiecze pracy naukowej. Tom II. Toruń 2011, s. 33–37.

²⁶ Jedná se o Władysława Mieczysława Kozłowského (1857–1935), profesora filozofie na Poznaňské univerzitě, spoluzakladatele prvního v Polsku sídličního Kola polsko-československého (Koło Polsko-Czechosłowackie w Poznaniu), přítele T. G. Masaryka. První ze zmiňovaných přednášek se konala 9. října 1923 a byla později zveřejněna: KOZŁOWSKI, W. M.: *Národní filozofie polská a idea slovanská*. Česká mysl 20, 16. 1. 1924, sešit 1, s. 1–17.

²⁷ BILIŃSKI, P. – ĎURČANSKÝ, M. (edd.): *Korespondencja Stanisława Kota z Jaroslavem Bidlo*. Odrodzenie i Reformacja w Polsce 52, 2008, s. 258, dok. č. 14, List Jaroslava Bidla do Stanisława Kota, Praha 17 XII 1923.

²⁸ V. A. Francev byl mj. žákem Josefa Perwolda. Před příchodem do Prahy dlouhodobě působil na ruské univerzitě ve Varšavě. Srov. KUDĚLKA, M. et al.: *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník*. Praha 1972, s. 121.

²⁹ KAVKA, F. – PETRÁŇ, J.: *Dějiny Univerzity Karlovy*. Sv. IV. 1918–1980. Praha 1998, s. 143. Viz také ML, Oddělení rukopisů, rkp. 1382, SZYJKOWSKI, M.: *Lemiesz i lutnia*. Tom I. *Wspomnienia*, s. 52.

³⁰ FORST, V. (ed.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. Sv. II/2. Praha 1993, s. 970–972. Viz také čísla časopisů věnovaná K. Krejčímu: *Slavia* 60, 1991; *Pamiętnik Słowiański* 31, 1981.

polské romantické poezie.³¹ Předmluvu napsal jeho školitel, jenž také usiloval o získání finanční podpory pro tuto publikaci v rodném Polsku. Dodnes pak nebyla překonána Krejčího syntéza *Dějiny polské literatury* (Praha 1953), i když v ní použitá terminologie byla nolens volens poplatná době svého vzniku.

K mladým spolupracovníkům prof. Szyjkowského patřila také lektorka polštiny na české i německé univerzitě dr. Iza Šaunová (1896–1960). Než se provdala za Josefa Šauna, jmenovala se Izydora Horowicz. V roce 1919 se přestěhovala ze Lvova do Prahy, kde vystudovala germanistiku.³² Oba s manželem se aktivně podíleli na činnosti Akademického kola přátel Polska (AKPP), které vzniklo přesně rok po úvodní přednášce Szyjkowského v Praze.³³ Členy tohoto sdružení byli studenti (v dalších letech už i bývalí studenti) se zájmem o prohlubování česko-polských vědeckých a kulturních vztahů. Jednalo se tedy o nepočetnou skupinu mladých lidí, kteří se svým profesorem sdíleli myšlenku nutnosti a závažnosti československo-polského sblížení prostřednictvím vzájemného poznávání a obohacování.

V čele těchto českých sympatizantů Polska stál po celou dobu existence AKPP Jaroslav Michl. Szyjkowski v něm viděl přímo ideální typ činovníka na poli sbližování obou západoslovanských národů. V nepublikovaných pamětech charakterizoval svého o generaci mladšího spolupracovníka takto: „*Tohoto čelného představitele mladého polonofilského hnutí v Československu*

Obr. 3: Prof. M. Szyjkowski (třetí zleva) jako host a přednášející v Polsko-československém spolku ve Varšavě v roce 1926. Druhý zleva předseda Akademického kola přátel Polska v Praze JUDr. Jaroslav Michl (Narodowe Archiwum Cyfrowe).

³¹ KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, K.: *Uwiedzeni przez polską literaturę. Czeska polonistyka literacka*. Warszawa 2003, s. 206–207 (život a dílo Karla Krejčího, s. 206–222).

³² Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), Karel Krejčí – pozůstalost (Iza Šaunová – pozůstalost).

³³ DOLIWA, J.: *Polsko-československé kulturní vztahy v letech 1925–1934 v činnosti organizací polsko-československé vzájemnosti*. Brno 1985 (disertační práce FF UJEP), s. 16.

musím více přiblížit, integrální polonofilství se v něm totiž ztělesnilo nejplněji. Dr. Michl měl za sebou polské vzpomínky, které zpravidla vytvářejí pro Polsko příznivé výchozí podmínky, jak jsem se o tom přesvědčil v mnoha případech. Vůdce mladých sympatizantů Polska v Československu měl ty nejmilejší vzpomínky na několik let strávených na střední škole v Krakově, kde jeho otec, lékař v bývalé rakouské armádě, pobýval s posádkou. Z Krakova si náš Jaroslav přivezl znalost polské řeči, polských zvyků a forem společenského styku, a v důsledku toho všeho i polský způsob uvažování, aniž se přitom cokoli změnilo na jeho českém národním vědomí. Byly to ty nejpozitivnější prvky, doslova bychom řekli ideální materiál, na jehož základě se dal jednoduše vytvořit modelový typ činovníka na poli „sblížení“ [překlad R. B.].“³⁴

Kromě předsedy Jaroslava Michla patřili k neaktivnějším členům AKPP jeho zástupci Karel Krejčí a manželé Šaunovi či pokladník Jiří Riess, současně autor prvního nástinu dějin tohoto spolku. Szykowski se stal čestným členem. Dalšími pak byli buďto významní čeští polonofilové, jako Adolf Černý či advokát Josef Fuhrich, dlouholetý předseda Společenského česko-polského klubu v Praze, nebo polští diplomaté působící v Praze, např. polský vyslanec v Československu v letech 1924–1927 hrabě Zygmunt Lasocki či polský konzul Tadeusz Lubaczewski.³⁵

Odhlédneme-li od organizačních aktivit spojených s pobytem četných polských hostů v Praze, Akademické kolo přátel Polska se věnovalo především přednáškové činnosti. Za tímto účelem se nejčastěji scházeli v Hotelu de Saxe v Hybernské ulici. Mezi přednášejícími převažovali současní i bývalí vědci v oboru humanitních věd (někteří z nich si časem zvolili diplomatickou či politickou dráhu). Z národnostního hlediska se jednalo výhradně o Čechy a Poláky. Jedinou výjimku zde zřejmě představoval Slovák Juraj Slávik, tehdejší ministr vnitra a budoucí poslední předválečný vyslanec Československa v Polsku. Za všechny přednášející uveďme (v abecedním pořadí) alespoň následující: Henryk Batowski, Roman Dyboski, Walery Goetel, Konstanty Grzybowski, Wacław Grzybowski, Vlastimil Hoffman, Miloslav Hýsek, Jiří Horák, Emanuel Janoušek, Roman Jaworski, Emil Kipa, Adam Kleczkowski, Karel Krejčí, Kamil Krofta, Tadeusz Lehr-Splawiński, Tadeusz Lubaczewski, Zdeněk Nejedlý, Iza Šaunová, Juraj Slávik, Marian Szykowski, Tadeusz Zieliński.³⁶

„Studentský“ spolek československo-polského přátelství vyvíjel svou činnost do roku 1933, kdy podlehl dlouhodobým sjednocovacím tlakům ze strany Československo-polské společnosti v Praze (dříve Společenský česko-polský klub v Praze) a zanikl.³⁷ Bezprostředně po příchodu do Prahy se Szykowski zapojil do aktivit této organizace usilující o praktické naplňování vize česko-polské vzájemnosti. Společně s Jaroslavem Michlem se stal členem výboru.³⁸ Nelze opomenout ani Szykovského zásluhy spojené s rozmanitou podporou jiných spolků česko-polské vzájemnosti na území obou států.

³⁴ ML, Oddělení rukopisů, rkp. 1382, SZYKOWSKI, M.: *Lemiesz i lutnia*. Tom I. *Wspomnienia*, s. 111.

³⁵ AMZV, ZÚ Polsko, inv. č. 25, k. 40, Spolky, Akademickie Koło Przyjaciół Czechosłowacji, Krakov, Zpráva o činnosti Akademického kola přátel Polska v správních letech 1928/1929 a 1929/1930, s. 7; Zpráva o činnosti Kola přátel Polska v správním roce 1931, s. 5.

³⁶ ML, rkp. 1382, SZYKOWSKI, M.: *Lemiesz i lutnia*. Tom I. *Wspomnienia*, s. 113; AMZV, ZÚ Polsko, inv. č. 25, k. 40, Spolky, Akademickie Koło Przyjaciół Czechosłowacji, Krakov, Zpráva o činnosti Akademického kola přátel Polska v správních letech 1928/1929 a 1929/1930, s. 1–2.

³⁷ DOLIWA, J.: *Polsko-československé kulturní vztahy v letech 1925–1934 v činnosti organizací polsko-československé vzájemnosti*. Brno 1985 (disertační práce FF UJEP), s. 21.

³⁸ AMB, R 47 Československo-polský klub v Brně, inv. č. 5, K. Moravec, Výroční jednatelská zpráva Společenského česko-polského klubu v Praze za dobu od 24. října 1923 do 27. ledna 1925, s. 1, 6. Později se stal také čestným členem. Viz JENIŠTA, O. (ed.): *Československo-polská společnost v Praze. Zpráva o činnosti ve správním roce 1935*. Praha 1935, s. 2.

V případě Polsko-československého klubu ve Lvově (1926–1935) bychom mohli mluvit dokonce o „zakladatelském impulsu“. Tamější přednáška pražského polonisty na téma česko-polské kulturní unie byla totiž rozhodujícím podnětem k formálnímu vzniku čechofilského spolku v tehdy významném centru polské vědy a kultury.³⁹ Szykowski k této události poznamenal: „Ve Lvově mě přijali srdečně a pohostinně. Z české strany přednášky organizačně připravil konzul Štilip, člověk statečný a rozumný. Z polské strany se o to postaral prof. Lehr-Splawiński a student Batowski, velmi slibná síla na slovanofilském poli. Na tyto dny sjeli se do Lvova Češi ze vzdálených východních zákoutí, z Tarnopole a Sokale – celkem je jich tam na 3000. Svou první předášku jsem proto věnoval právě jim. Mluvil jsem česky o Žeromském. Byl to český kulturní svátek. [...] Třetí [přednáška] zahajovala činnost Spolku polsko-československého, který byl ustaven o několik dnů později za předsednictví prof. Splawińskiego [překlad R. B.].“⁴⁰

V rámci spolkové přednáškové činnosti se prof. Szykowski nejednou obracel i k brněnským posluchačům. Přímo ideálním partnerem pro tyto účely byl pro něj Československo-polský klub v Brně (1925–1939),⁴¹ jemuž po celou dobu existence předsedal zakladatel polonistiky na Masarykově univerzitě Maxmilián Kolaja.⁴² Jako příklad lze uvést přednášku proslovenou v aule Masarykovy univerzity (Sirotčí 7) během „večera na paměť 25. výročí úmrtí Stanisława Wyspiańskiego“ (24. listopadu 1932).⁴³ Vedoucí pražské katedry polonistiky přispěl rovněž do jubilejní publikace brněnských polonofilů a čechofilů nazvané *Jdeme dál! K desátému výročí Československo-polského klubu v Brně 1925–1935*. Mezi dalšími autory zde najdeme mj. starostu města Brna Karla Tomeše, brněnského historika a polonistu Zdeňka Hájka, průkopníka brněnské jazykovědné polonistiky Adolfa Kellnera či předsedy polonofilských a čechofilských spolků Františka Krále (Československo-polský klub v Ostravě), Franciszka Błońskiego (Akademický kruh přátel Československa v Krakově) a Kazimierze Kierského (Polsko-československý spolek v Poznani). Samozřejmě nemohl chybět ani předseda brněnského Klubu Maxmilián Kolaja.⁴⁴ Dodejme, že členové Klubu měli možnost postupně se seznamovat s vědeckými monografiemi Szykowského přímo ve spolkové knihovně.⁴⁵

Pražský polonista se při propagaci myšlenky česko-polské vzájemnosti zdaleka neomezoval jen na přednáškovou činnost. Měl k tomu dobré předpoklady. Již v době svého krakovského

³⁹ PIWOWARCZYK, M.: *Polish and Czech cooperation exemplified by the Polish-Czechoslovakian Club in Lviv (Lwów) in the period between 1926–1935* (38). *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal* 2, 2010, s. 24.

⁴⁰ LA PNP, Karel Krejčí – pozůstalost (Iza Šaunová – pozůstalost), SZYKOWSKI, M.: *Wspomnienia* (strojopis), s. 3. K otázce Čechů v Haliči viz ДРБАЛ, О. – КРІЛЬ, М. – МОТОРНИЙ, А. – МОТОРНИЙ, В. – ТОПИХКА, Є.: *Чеху в Галичині. Біографічний довідник*. Львів 1998; TOPINKA, E.: *Archiv spolku Česká beseda ve Lvově (1867–1936). K 140. výročí založení spolku Česká beseda ve Lvově*. Lvov 2007; BARON, R.: *Obraz Čechů v polské společnosti. Příklad Haliče*. *Slovanský přehled* 95, 2009, č. 2, s. 279–288; VACULÍK, J.: *České menšiny v Evropě a ve světě*. Praha 2009, s. 117–118.

⁴¹ BARON, R.: *K otázce českého polonofilství na Moravě. Československo-polský klub v Brně (1925–1939)*. In: Pospíšil, I. – Madecki, R. et al.: *Česká polonistika: nové výzvy, nová témata*. Brno 2012, s. 75. Viz také ČAPKA, F.: *Národnostní spolky v Brně v první polovině 20. století*. In: Kordiovský, E. (ed.): *Politické strany a spolky na jižní Moravě*. Brno 1993 (= XXII. Míkulovské sympozium 1992), s. 229–238.

⁴² MADECKI, R.: *Maxmilián Kolaja – zakladatel brněnské polonistiky. K 85. výročí otevření lektorátu polštiny v Brně*. In: Pančíková, M. (ed.): *85. výročí polonistiky na Univerzitě Komenského v Bratislavě*. Bratislava 2009, s. 197–204.

⁴³ AMB, R 47 Československo-polský klub v Brně, pozvánka.

⁴⁴ SZYKOWSKI, M.: *Drogi poznawania współczesnej literatury polskiej*. In: *Jdeme dál! K desátému výročí Československo-polského klubu v Brně 1925–1935*. Brno 1935, s. 35–39. Viz také MADECKI, R. – ŠTĚPÁN, L. (edd.): *Poláci v Brně a na jižní Moravě*. Brno 2008; BARON, R.: *Zdeněk Hájek – český (moravský) historik polských dějin*. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada společenských věd* 26, 2012, č. 2, s. 211–222.

⁴⁵ AMB, R 47 Československo-polský klub v Brně, k. 1, inv. č. 2, katalog knihovny.

působení vynikl jako autor velmi zdařilých novinových článků. Spolupráce s tiskem a (literárními) časopisy představovala důležitou součást jeho úsilí o uskutečnění československo-polského sblížení. Současně se jednalo o neodmyslitelný prvek autorova naturelu či životního stylu. Oslovoval především polské čtenáře v Krakově (*Dziennik Polski, Ilustrowany Kurier Codzienny, Kurier Literacko-Naukowy*), Varšavě (*Kurier Warszawski, Przegląd Literacki, Przegląd Współczesny*), Poznani (*Kurier Poznański, Slavia Occidentalis, Tęcza*), Lodži (*Epoka*), Lvově (*Pamiętnik Literacki*) a Katovicích (*Polonia*). Na české čtenáře se obracel především prostřednictvím *Slavie, Národních listů* a *Slovanského přehledu*. Přispíval také do *Prager Presse* a *Slavisches Rundschau* (polskou rubriku zde vedla jeho kolegyně z univerzity Iza Šaunová).⁴⁶

V publicistické práci musel přirozeně zohledňovat politický či ideový profil jednotlivých titulů. Upřednostňoval proto ty, jež byly československo-polskému sblížení nakloněny. Když např. velmi populární krakovský *Ilustrowany Kurier Codzienny* začal mít výhrady k jeho česofilským článkům, rozhodl se tuto spolupráci ukončit. Jako prostředník mezi Československem a Polskem se poměrně často ocital v situaci, kdy byl vystaven útokům z obou stran. Někteří Poláci (hlavně závistiví a nepřející kolegové a později také diplomaté) mu vyčítali zaprodanost a protežování českých zájmů na úkor Polska, naproti tomu ze strany československých diplomatů se začala objevovat obvinění z nedostatku česofilství a také z účasti na polské protičeské kampani.⁴⁷ Szykowski se však nenechal těmito pomluvami odradit a vytčeného cíle se držel se vši rozhodností. V jeho myšlení i praxi se zrcadlil synkretismus kulturní politiky meziválečného Polska opřený o historickou tradici programu česko-polské vzájemnosti. Jeho působení v Československu lze v tomto smyslu přirovnat např. k synchronním postojům či strategiím polské kulturní elity ve Francii.⁴⁸

Problematicke česko-polských vztahů či kontaktů zasvětil rovněž beze zbytku svou badatelskou práci. Pod vlivem četby prací českých kolegů Jaroslava Vlčka a Jana Máchala se jako vůbec první literární vědec začal zevrubně zabývat otázkou podílu polské kultury a vědy na českém národním obrození. I jeho samotného překvapil rozsah zkoumaného jevu. Výsledky bádání začal postupně zveřejňovat v podobě objemných svazků pod stejnojmenným názvem *Polská účast v českém národním obrození*. První svazek vyšel péčí Slovanského ústavu v Praze v roce 1931. Po čtyřech letech následoval díl druhý. Vydání již hotového třetího dílu zmařila německá okupace Československa, a proto mohl vyjít až v roce 1946. Čtvrtý byl sice připraven do tisku, avšak Slovanský ústav tehdy ztratil nakladatelské právo. Pátý a šestý svazek zůstaly již pouze v rukopise.⁴⁹

Autor postavil svou stěžejní práci na několika vúdčích osobnostech českého i polského písemnictví sledovaného období. Podrobil analýze jejich tvorbu v kontextu vzájemných česko-pol-

⁴⁶ ZIEJKA, F.: *Publicystyka Mariana Szykowskiego*. *Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historycznoliterackie* 39, 1980, s. 182n.; BYLINA, S. – JAROSZEWICZ-KLEINDIENST, B. – MADANY, E. – RUSSOCKA, J.: *Stosunki literackie polsko-czeskie i polsko-słowackie 1890–1939*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 124n.; ŠVRČINO-VÁ, R.: *Vědecké a publicistické práce prof. Marjana Szykowského v československých časopisech (1923–1952)*. Praha 1985 (diplomová práce FF UK), s. 16.

⁴⁷ Srov. např. AMZV, Kroftův archiv 14, Politické věci, státy, Polsko, vzájemné vztahy, č. j. 152.401/III.1/28; SLÁVIK, J.: *Moja pamät – živá kniha. Moje poslanie vo Varšave 1936–1937*. Ed. J. Němeček et al. Bratislava 2010, s. 206, 271; ML, rkp. 1382, SZYKOWSKI, M.: *Lemiesz i lutnia*. Tom I. *Wspomnienia*, s. 5, 82.

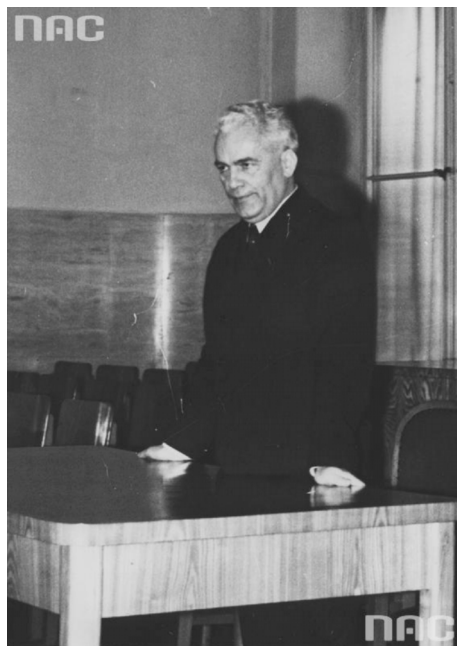
⁴⁸ Srov. DELAPERRIÈRE, M.: *Literatura polska w interakcjach. Szkice porównawcze z literatury i kultury*. Warszawa 2010 (zejména kapitola IV „Interakcje polsko-francuskie“).

⁴⁹ Osudy nevydaných svazků podrobně popsala KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, K.: *Marian Szykowski*. In: Kardyni-Pelikánová, K.: *Uwiedzeni przez polską literaturę. Czeska polonistyka literacka*. Warszawa 2003, s. 263n. Viz také BLÁHOVÁ, E. – HLOUŠKOVÁ, J. – ŠLAUFOVÁ, E. – WOLLMAN, S. – ZELENKA, M. (edd.): *Slovanský ústav v Praze. 70 let činnosti*. Praha 2000, s. 32. Pasáž „Bibliografie knižních publikací Slovanského ústavu, jeho členů a spolupracovníků (1928–1999)“ obsahuje i práce M. Szykowského, viz s. XI.n).

ských vlivů (např. podnětů, zápůjček, překladů, vzorů, názvosloví atd.). Z tohoto pohledu se nejprve věnoval českým vědcům a literátům. V prvním svazku se jednalo o Josefa Dobrovského, Antonína Jaroslava Puchmajera, Josefa Jungmanna a Václava Hanku; v druhém zaměřil pozornost na Pavla Josefa Šafaříka, Jána Kollára a Františka Ladislava Čelakovského; třetí vyhradil pro Karla Hynka Máchu a „jeho kruh“ (sem zahrnul Václava Svatopluka Štulce, Karla Sabinu, Václava Bolemlíra Nebeského, Karla Jaromíra Erbena a Josefa Jaroslava Kalinu). Poslední tři svazky, v nichž se snažil postihnout percepci polské romantické literatury v českém prostředí, zůstaly (až na dílčí úryvky či nepatrné výjimky) pouze v rukopise. V samostatných monografiích pojednal o dílech Adama Mickiewicze, Juliusze Słowackého a Zygmunta Krasińskiego v kontextu českého kulturního života.⁵⁰

Zhodnocení výsledků Szyjkowského vědecké práce na poli česko-polské literární komparatistiky není vůbec jednoduchou záležitostí. Na jedné straně bylo oceňováno jeho přímo benediktinské úsilí a shromáždění neuvěřitelného množství archivního i knižního materiálu, v němž doložil dosud netušené bohatství česko-polských literárních kontaktů od konce 18. do druhé poloviny 19. století, na straně druhé zde však existovaly jisté výhrady k metodologii bádání (paradigma pozitivismu versus paradigma strukturalismu) či příliš jednostrannému přístupu ke zkoumaným jevům, a sice z hlediska polské literatury a kultury. Podstatu problému nejpregnantněji vyjádřila polsko-česká, resp. polská i česká literární vědkyně, emeritní profesorka Masarykovy univerzity v Brně Krystyna Kardyni-Pelikánová: „Szykowski se svým šestisvazkovým opusem zapojil do sporu o genealogii české kultury. [...] ukázal cesty, jimiž polský romantismus pronikal k českým čtenářům, dokázal také, že v jistých obdobích si díla polských romantiků oblíbili nejen druhořadí literáti, ale i ti nejtalentovanější, již se jimi zároveň inspirovali. Naproti tomu se mu nepodařilo prokázat – jak předpokládal – že polská romantická literatura spoluvytvářela českou mentalitu či kulturní formaci, ačkoli u jednotlivých [českých] autorů mohla sehrát i tuto roli [překlad R. B.].“⁵¹

Patrně pod vlivem stále se zhoršujících česko-slovensko-polských politických vztahů Szykowski dospěl k názoru, že už dále nemůže reali-

Obr. 4: Přednáška prof. Szyjkowského Poezja Mickiewicza jako źródło czeskiego romantyzmu, Praha 23. 2. 1939 (Narodowe Archiwum Cyfrowe).

⁵⁰ K tomu viz KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, K.: *Marian Szykowski*. In: Kardyni-Pelikánová, K.: *Uwiedzeni przez polską literaturę. Czeska polonistyka literacka*. Warszawa 2003, s. 263–268; SZYJKOWSKI, M.: *Juliusz Słowacki w české literatuře*. *Slavia* 18, 1947, č. 1–2, s. 212–220; SZYJKOWSKI, M.: *Adam Mickiewicz v Čechách – Syntéza (poslední kapitola nevydané monografie)*. In: *Komparatistika. Genologie. Translatologie*. Brno 2000 (= *Litteraria Humanitas VIII*), s. 183–192; SZYJKOWSKI, M.: *Zikmund Krasicki v české literatuře – Syntéza (závěrečná kapitola nevydané monografie)*. In: *Komparatistika. Genologie. Translatologie*. Brno 2000 (= *Litteraria Humanitas VIII*), s. 193–205.

⁵¹ KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, K.: *Marian Szykowski*. In: *Komparatistika. Genologie. Translatologie*. Brno 2000 (= *Litteraria Humanitas VIII*), s. 249. Viz také JANASZEK-IVANIČKOVÁ, H.: *O współczesnej komparatystyce literackiej*. Warszawa 1980, s. 188–189; MĚŠTAN, A.: *Česká literatura 1785–1985*. Toronto 1987, s. 49.

zovat poslání, které si před příchodem do Prahy zvolil. Rozhodl se proto získat zpět polské státní občanství⁵² a vrátit se do Polska.⁵³ Na Jagellonské univerzitě v Krakově, kde jeho kolega Lehr-Splawiński právě zastával funkci rektora, měl řídit novou katedru západoslovanských studií (od 1. října 1939). Záhy vypuknuvší německo-polská válka však tyto plány nekompromisně pohřbila. Szykowski zůstal v Praze, odkud sledoval tragické osudy svého národa. Ani jeho druhá vlast na tom nebyla o mnoho lépe. Szykowského přání, aby došlo k česko-polskému sblížení, se nenaplnilo. Brzy přestala také existovat katedra polonistiky na Univerzitě Karlově, kterou od základů budoval. Nejen polské, ale i české vysoké školství bylo totiž německým okupantům trnem v oku.⁵⁴ Mohlo se tedy zdát, že jeho životní dílo bylo nenávratně ztraceno.

Summary

Prof. Marian Szykowski and the Czech-Polish Mutuality I (1921–1939)

This year (2013) the fields of Czech linguistic and literary Polish studies commemorate one of their most significant anniversaries. Ninety years ago at Charles University the first department of Polish language and literature in the Czech lands – as well as anywhere outside the territory of the Polish state – was founded. The Krakow professor who had concomitantly been the head librarian of the Jagiellonian library, Marian Szykowski (1883–1952), was selected as chairman of this department. By contrast with his rival candidate for the job, Stanisław Dobrzycki, before taking up the position he had not known the Czech milieu and in his scholarly work he had not taken the Slavic context into account. Szykowski, however, fairly quickly overcame these shortcomings. Already in his first lecture (October 14, 1923) he made it unmistakably clear that he would strive for Czech-Polish cultural rapprochement. He worked tirelessly for this ideal both on the University grounds as well as in public. He took significant part in the activities of several associations for Czech-Polish mutuality in both lands, and his students even founded their own Academic Circle of Friends of Poland (1924–1933). For propagating his opinions and popularizing scholarly findings he made free use of his extraordinary journalistic talent. He was also successful as a researcher, even though the greater part of his pivotal six-volume work – *Polish Participation in the Czech National Revival* – remained (for non-scholarly reasons) only in manuscript form. As a college educator he was very well liked and he was able to even prepare his successor, the leading Czech expert on Polish studies, Karel Krejčí (1904–1979), for the role. However, in the fall of 1939 there were all indications that all of Szykowski's life's work, all that he had accomplished, was lying in ruins.

⁵² Československým občanem se stal před datem 14. června 1930, kdy prezident Masaryk potvrdil jeho jmenování řádným členem Slovanského ústavu (společně s univerzitním kolegou V. A. Francevem). Srov. *Ročenka Slovanského ústavu za rok 1930*. Praha 1931, s. 16–17.

⁵³ ŠVRČINOVÁ, R.: *Vědecké a publicistické práce prof. Marjana Szykowského v československých časopisech (1923–1952)*. Praha 1985 (diplomová práce FF UK), s. 16. Podle Otakara Bartoše se Szykowski rozhodl pro návrat do Polska během účasti na sjezdu zahraničních polonistů, který se konal ve Varšavě v září 1938. Viz BARTOŠ, O.: *K pražskému působení Mariana Szykowského*. *Slavia* 54, 1985, s. 248.

⁵⁴ ML, rkp. 1382, SZYKOWSKI, M.: *Lemiesz i lutnia*. Tom I. *Wspomnienia*, s. 88.

**K PŮSOBENÍ VICEGUVERNÉRA PODKARPATSKÉ RUSI
JAROSLAVA MEZNÍKA V LETECH 1937–1938**

JAROSLAV VACULÍK

The new head of the Land Office of Uzhhorod, the deputy governor of Carpathian Ruthenia Jaroslav Mezník, who assumed his office on January 9, 1937, was received with gratification because he was not connected with any political party. This was because his predecessor, provincial president Antonín Rozsypal – as an Agrarian Party member – preferred activities of this government party. An act on provisional regulation of the position of Carpathian Ruthenia's governor, which came into effect on October 8, 1937, implemented the first stage for setting forth the autonomy of this country in the Constitution. The then provincial vice-president Jaroslav Mezník became as of this date the deputy governor. He remained in this function until the establishment of an autonomous government in October 1938.

Key words: History; Czechoslovak Republic; Subcarpatian Russia; Jaroslav Mezník.

Pozdější viceprezident a viceguvernér Podkarpatské Rusi (1934–1938) a prezident Země moravskoslezské (1941) Jaroslav Mezník se narodil 4. dubna 1884 v Křižanově u Velkého Meziříčí. V roce 1907 promoval na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, od roku 1913 působil na Okresním hejtmanství v Zábřehu. V době vzniku ČSR se zasloužil o převzetí pohraničního území severní Moravy pod kontrolu československých úřadů. Po připojení Slovenska byl jmenován hlavním slůžným (okresním hejtmanem) v Trnavě, poté přešel na ministerstvo pro správu Slovenska, kde se stal šéfem prezidia.¹ Stejnou funkci poté zastával na Zemském úřadě v Bratislavě a v roce 1934 nastoupil jako zemský viceprezident v Užhorodě.

Podkarpatská Rus zahrnovala části bývalých žup užhorodské, berehovské, ugočské a marmarošské. Sídla prvních tří žup: Užhorod, Berehovo a Sevluš (obě poslední s maďarskou většinou), zůstala součástí země, zatímco centrum marmarošské župy – Marmarošská Sihot' – připadlo Rumunsku. Zákonem z 26. června 1937 o prozatímní úpravě postavení guvernéra Podkarpatské Rusi, který vstoupil v platnost 8. října 1937, byla provedena první etapa v realizaci ústavně zakotvené autonomie této země. Dosavadní zemský viceprezident dr. Jaroslav Mezník se stal od tohoto data viceguvernérem. Společně s guvernérem Konstantinem Hrabarem předsedal zemskému výboru a zemskému zastupitelstvu, s guvernérem jednou až dvakrát týdně konferoval o aktuálních otázkách a zároveň byl předsedou zemského úřadu.

V červnu 1936 byla v Užhorodě dokončena nová budova zemského úřadu s monumentální reprezentativní fasádou a elegantními pracovními místnostmi zemského prezidenta, od 8. října 1937 viceguvernéra. S touto vkusnou novostavbou kontrastovalo sídlo guvernéra, které se nacházelo ve špinavé, zchátralé a nevhodně upravené budově bývalého župního domu. Zde se 8. května 1919 sešly národní rady užhorodská, chustská a prešovská, aby odhlasovaly připojení země k ČSR.

Viceguvernér Mezník usiloval o restauraci starého paláce bývalého župního domu a o moderní přístavbu za 3,5 mil. Kč. Zároveň měl být ze státních prostředků rekonstruován starý hrad v Užhorodě s 18 velkými sály a 19 obytnými místnostmi, který byl ve vlastnictví mukačevské

¹ Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), f. G 400 Mezník Jaroslav, JUDr. (dále G 400), k. 11, inv. č. 203.

eparchie řeckokatolické církve. Ta by si za prostředky získané jeho prodejem postavila novou budovu pro teologický seminář.²

Předmětem debaty byl nejen tento Mezníkův plán, ale i otázka umístění sídla guvernéra Hrabara. Zatímco Mezník chtěl upravit jako sídlo guvernéra župní dům, podkarpatští politici, např. Msgre. Avhustyn Vološyn nebo agrární senátor dr. Edmund Bačynskij, trvali na umístění guvernéra v nové budově zemského úřadu, a to s odvoláním na veřejné mínění.³

Svůj projekt obhajoval dr. Mezník na poradě 5. dubna 1937. Zdůrazňoval, že prof. ing. arch. Adolf Libscher, který vypracoval regulační plán pro Malé Galago v Užhorodě, orientoval nejmonumentálnější Rozsypalovu ulici na budovu župního úřadu, který tuto ulici impozantně uzavíral. Také Poštovská ulice s moderní budovou pošty, projektovanou profesorem pražské umělecké akademie architektem Josefem Gočárem, otvírala prospekt na župní dům.

Postavení viceprezidenta Mezníka nebylo jednoduché. V dopisu ministru vnitra Josefu Černému Mezník upozorňoval na stařecký egocentrismus zemského prezidenta Antonína Rozsypala, který „*měl nechuť ke mně a žárlil na mně, že jsem mladší a mám převzít jeho funkci. Snažil se přinutit mne k odchodu z Podkarpatské Rusi*“.⁴ Mezník nesouhlasil s opovrhováním Rusíny, zanedbáváním poctivé uvědomovací a organizační práce, odmítal korupční metody, právo a pořádek považoval za hlavní základ, na kterém se měla budovat tak velká a důležitá vládní strana, jako byla strana republikánská. Předsedu agrární strany Rudolfa Berana ujišťoval, že „*v zájmu státním musíme s Republikánskou stranou, speciálně na Podkarpatské Rusi, co nejúžeji spolupracovat*“.⁵

Spor o umístění sídla guvernéra měl dopady až v Praze, když ministerský předseda dr. Milan Hodža odmítl poskytnout dr. Mezníkovi audienci. Mezník argumentoval, že místnosti přednosty zemského úřadu užíval až do svého penzionování 31. prosince 1936 zemský prezident Antonín Rozsypal a po něm viceprezident Mezník jako přednosta úřadu. Ale podkarpatští politikové usilovali o to, aby do čela veřejné správy byl postaven guvernér a prvním krokem mělo být jeho umístění v budově zemského úřadu. To by se ovšem stalo předmětem zbytečných sporů mezi guvernérem a viceguvernérem.

Hospodářská krize let 1929–1933 negativně ovlivnila politickou stabilitu na Podkarpatské Rusi. Parlamentní volby v roce 1929 skončily vítězstvím státotvorných stran – republikánské se 77 419 hlasy a národnědemokratické se 48 609 hlasy. Naproti tomu v parlamentních volbách 1935 zvítězila KSČ se 79 405 hlasy, zatímco Republikánská strana získala jen 60 744 hlasy. Za nimi zůstaly Autonomistický blok vedený Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou (HSLŠ) se 46 050 hlasy a maďarské strany se 34 247 hlasy. Stabilizačním prvkem byla česká a slovenská menšina. V obecních volbách roku 1938 bylo ze 13 658 hlasů odevzdáno 5 258 hlasů pro národní socialisty, 3 655 pro sociální demokracii a 2 347 pro republikány.⁶

Zemský prezident Antonín Rozsypal, který byl penzionován k 31. prosinci 1936, působil na Podkarpatské Rusi 13 a půl roku. Byla kritizována jeho těsná spolupráce s agrární stranou, a to, že zajistil navrácení 100 kostelů a far řeckokatolické církvi, zároveň byl oceňován jako dobrý úředník čistých rukou, otec země. Opozice kritizovala, že otevřel 616 českých tříd a umístil 900 nezaměstnaných českých učitelů, podporoval kulturní rozvoj Maďarů a Židů a nepřijímal do státní správy Ukrajince. Za jeho působení ovšem vzrostlo ukrajinské národní sebevědomí a vzniklo třináct ukrajinských časopisů. Komunistická *Karpatskaja pravda* jej hodnotila jako

² MZA, f. G 400, k. 8, inv. č. 183.

³ Jména rusínských politiků uvádíme v přepisu z ukrajinského jazyka, který byl oficiálně zaveden 25. listopadu 1938.

⁴ MZA, f. G 400, k. 8, inv. č. 183, dopis ministru vnitra z 8. 4. 1937.

⁵ Tamtéž, dopis předsedovi agrární strany 9. 4. 1937.

⁶ MZA, f. G 400, k. 8, inv. č. 186.

„reakcionáře, který pronásledoval pracující lid“. Naproti tomu maďarský aktivistický tisk uváděl, že Rozsypal „nepracoval pro kariéru nebo slávu, ani pro peníze, ale z lásky a oddanosti k zemi a lidu“. ⁷ Podle novin *Uj Közlöny* byl zemský prezident „člověk dobrý, čestný, upřímný, syn lidu laskavý vůči stranám [...] Konal vždy jen svou povinnost“. ⁸

Podle maďarských agrárníků Rozsypal nebyl suchým byrokratem, ale demokratem liberálního smýšlení, který udržoval styky s veškerým obyvatelstvem. Dle novin *Beregs Ujság* to byl „milý starý pán, výborný člověk, dobrý úředník, praktický politik, přísný úředník, dobrý přednost, dobrý administrátor, dobrý a spravedlivý člověk“. Berehovské noviny *Egyetérteli* napsaly, že „konsolidoval poměry, získal téměř všechny vrstvy pro stát a demokracii. Nečinil rozdíl mezi národnostmi a náboženstvími“. Naproti tomu opoziční *Karpáti Magyar Hirlap* uvedla, že „ztrácí agrární strana, pracoval jen pro stranu. Všechny úřady sloužily agrární straně. Maďaři mu nejsou za nic vděční“.

Nástup nového přednosty zemského úřadu dr. Mezníka, ke kterému došlo 9. ledna 1937, byl přijat s uspokojením. Na vstupní projev dr. Mezníka odpověděl jménem zaměstnanců vládní rada dr. Alexandr Beskid v ruském jazyce. Ukrajinské noviny *Zemlja i Volja* ale uvedly, že „byli bychom šťastnější, kdyby v čele Zemského úřadu stál Ukrajinec. Na Slovensku téměř všichni vysocí úředníci jsou Slováci, u nás Češi“. ⁹ Podle maďarských novin *Keleti Ujság* „Maďaři a Židé s důvěrou přijali dr. Mezníka. Nebylo zde národnostní války a rovněž antisemitismus u nás byl neznámou věcí“. Židovský *Zsidó Néplap* označil Mezníka za mladého energického úředníka: „Je dobrým žákem T. G. Masaryka a E. Beneše, nezná rozdíl mezi náboženstvím a rasou.“ ¹⁰ Dle opozičního *Karpáti Magyar Hirlap* „Mezník je úředníkem od hlavy až k patě, nezná žádných stran, ani jiných ohledů, zná jen správný chod administrativy“.

Mezník přebíral zemi se složitými národnostními, náboženskými a sociálními poměry. Ze 728 000 obyvatel bylo 447 000 Rusínů, 110 000 Maďarů, 92 000 Židů, 34 000 Čechů a Slováků, 13 000 Němců a 13 000 Rumunů. Národnostnímu složení odpovídala i náboženská struktura: 360 000 řeckých katolíků, 112 000 pravoslavných, 103 000 židů, 70 000 římských katolíků, 70 000 kalvínů a 5 000 bez vyznání. ¹¹

Snad nejzávažnějším problémem Podkarpatské Rusi byla národnostní otázka, zvláště postavení maďarské menšiny a také otázka rusko-ukrajinská.

Maďaři představovali na Podkarpatské Rusi 15 % obyvatelstva, ve svém jazyce mohli komunikovat s úřady pouze v soudních okresech Berehovo (72 % Maďarů), Užhorod (27 %) a Sevljuš (25 %). Naproti tomu v soudním okrese Mukačevo, kde Maďaři tvořili „jen“ 18 % obyvatel, neměli postavení kvalifikované jazykové menšiny. V zemském zastupitelstvu se smělo maďarsky mluvit pouze ve věcech, které se vztahovaly na soudní okresy, které měly kvalifikovanou většinu maďarského obyvatelstva. ¹²

Ještě závažnější byla rusko-ukrajinská otázka. Na 29. června 1937 svolal dr. Mezník poradou o jazykové otázce na Podkarpatské Rusi. V úvodním referátu rozdělil Rusíny do tří skupin: a) velkoruský směr, který zastával myšlenku jednoho ruského národa; b) ukrajinský směr, jenž považoval Rusíny za Malorusy; c) domácí směr, který se hlásil k podkarpatskému lidovému nářečí. Mezník uváděl jako příklad řešení jazykové otázky jazykový zákon z roku 1920, který zajišťoval plnou paritu českého a slovenského jazyka v celé republice. Toto řešení považoval za

⁷ MZA, f. G 400, k. 4, inv. č. 149.

⁸ Tamtéž.

⁹ *Zemlja i Volja*, 4. 1. 1937.

¹⁰ *Zsidó Néplap*, 8. 1. 1937.

¹¹ MZA, f. G 400, k. 5, inv. č. 163.

¹² MZA, f. G 400, k. 9, inv. č. 189.

vhodné i při úřadování na Podkarpatské Rusi, a to zavedením parity spisovné řeči ruské a ukrajinské. Složitější bylo stanovení vyučovacího jazyka ve školách, kde bylo nutno se přizpůsobit potřebám žáků, resp. rodičů.¹³

V diskusi k Mezníkovu referátu se zásadně odlišovala stanoviska stoupenců ukrajinského a ruského směru. Avhustyn Vološyn doporučoval ruský jazyk pouze jako fakultativní a stavěl se proti ruským paralelním třídám. JUDr. Mychajlo Braščajko upozorňoval, že ministerstvo školství a národní osvěty již 20. prosince 1919 uznalo spisovný jazyk maloruský a že termín Rusín je totožný s označením Ukrajinec nebo Malorus. Jazykový chaos prý způsobil bývalý zemský prezident Antonín Rozsypal. Odmítl zavádění jazykového dualismu, který by na dlouhá léta ustálil jazykový boj. Tvrdil, že ruský jazyk „*není pro nás potřebný*“. Podle poslance Juliana Révaje na Podkarpatské Rusi žil jen ukrajinský národ, a proto vyučovací řeč měla být ukrajinská. Majitel tiskárny Fedor Révaj doporučoval ruský jazyk pouze jako nepovinný ve vyšších třídách středních škol. Ředitel městské nemocnice dr. Mykola Dolinaj uváděl, že jediným lidu srozumitelným jazykem je ukrajinština. Naproti tomu berní adjunkt Mykola Lizanec doporučoval, aby na obecných školách rozhodovali o vyučovacím jazyku rodiče.

Ze svých pozic nehodlali ustoupit ani zastánci ruského směru. Předseda spolku Duchnoviče Vasil Antalovskij uvedl, že existuje jeden ruský jazyk s dialekty velkoruským, maloruským a běloruským: „*Náš lid mluví rusky, zpívá rusky, modlí se rusky, kostel má ruský*.“¹⁴ Učitel Michail Vasilenko doporučoval, aby o vyučovacím jazyku rozhodla vůle lidu. Školní inspektor Štefan Fedor doporučoval zvláštní školy pro děti ruské a ukrajinské: „*Přitom na Podkarpatské Rusi není ukrajinského lidu a ukrajinská orientace vznikla uměle*.“ Další školní inspektor V. Šperik doporučoval řídit se vůlí většiny obyvatelstva obce.

Za této situace vstupovala Podkarpatská Rus a její viceguvernér do jubilejního roku ČSR. Koaliční představitelé byli plni optimismu. Agrární činitel dr. Drbal, považovaný za nejnadanějšího z tamních českých osobností, konstatoval, že státní smýšlení podkarpatoruského národa je stoprocentně příznivé: „*Je docela nespravedlivé obvinění, že lidé jsou naladěni proti Čechům*.“¹⁵

Agrárníci usilovali o spolupráci s autonomistickými stranami zemědělského charakteru – Autonomním zemědělským svazem (Andrej Brodij) a Ruskou nacionální autonomistickou stranou (Stepan Fencyk), které kromě autonomie prosazovaly heslo pevné a zdravé zemědělské třídy. Agrárníci vylučovali spolupráci se sociálními demokraty, komunisty a všemi ukrajinofilskými stranami.¹⁶

Karpatorusskoje slovo psalo, že „*naši ukrajinomani přesvědčují vlivné lidi o tom, že uskutečnění ruských nacionálních požadavků nepřeje si národ, ale jen přívrženci Budapešti a Varšavy, že vůbec není loajálních ruských učitelů [...]. Považovat ruské učitelstvo za protistátní element je neopodstatněné. [...] doposud žádný ruský učitel nebo profesor nebyl arestován za protistátní činnost. Přitom takových ukrajinských učitelů, profesorů, studentů je dost*.“¹⁷

Zástupci Autonomního zemědělského svazu poslanec Andrej Brodij, poslanec Ivan Pješčak a senátor Julius Földösi předložili karpatoruským členům Národního shromáždění návrh na neodkladné uskutečnění co nejširší autonomie. Navrhli ustavit společný karpatoruský klub a požadovali, aby vláda ihned přijala osnovu zákona o autonomii Podkarpatské Rusi a vypjala volby do autonomního sněmu. Návrh byl ale zdejšími koaličními poslanci odmítnut.¹⁸

¹³ MZA, f. G 400, k. 9, inv. č. 188, zápis o poradě 29. 6. 1937.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tisa, 20. 2. 1938.

¹⁶ MZA, f. G 400, k. 8, inv. č. 184.

¹⁷ Karpatorusskoje slovo, 15. 3. 1938.

¹⁸ Ruskýj vestník, 3. 4. 1938.

V červnu 1938 přijela na Podkarpatskou Rus delegace Karpatoruského svazu v USA vedená dr. Alexejem Gerovským, která zdůraznila, že musí dominovat zájmy československého státu a Podkarpatské Rusi: „Američtí Rusíni cítí se morálně zodpovědnými za osud této země.“ V téže době se objevil návrh smlouvy mezi První ukrajinskou centrální národní radou a Centrální národní ruskou radou, který obsahoval požadavek 66% podílu Rusínů ve všech veřejných podnicích, kteří také měli zastávat vedoucí místa, a to z poloviny Ukrajinci a z poloviny Rusové. Úředními řečmi Podkarpatské Rusi měly být ukrajinština a ruština. Pokud by byl vedoucím Ukrajinec, zástupcem by byl Rus a opačně. Autonomní sněm měl být volen na základě většinového volebního systému a předsedou sněmu měl být guvernér.¹⁹

V srpnu 1938 se v maďarském listu *Uj Közlöny* objevila zpráva o chystaném odvolání dr. Mezníka, který údajně „nesplnil očekávané naděje. Nedovedl vybudovat potřebné vztahy ani s obecními, ani s politickými stranami“.²⁰ List předvídal, že viceguvernérem se stane vládní rada dr. Alexandr Beskid, který byl považován za nejvzdělanějšího a nepopulárnějšího rusínského úředníka.²¹

Uj Közlöny požadoval, aby autonomní správu Podkarpatské Rusi vedl muž pocházející z národnostní většiny. Kritizoval dr. Mezníka za jeho údajně uzavřenou vojáckou povahu, pro kterou si prý nezískal oblibu svých úředníků.²² Pro tuto kritiku státní zastupitelství číslo zabavilo. To listu nezabránilo již v dalším čísle napsat, že „viceguvernér Mezník je již několik měsíců padlým člověkem“.²³

Důsledkem Mnichova byl konec centralistické politiky na Podkarpatské Rusi. Na abdikaci prezidenta Edvarda Beneše reagoval dr. Mezník osobním dopisem exprezidentovi, ve kterém uváděl: „Vám se obdivujeme a Vás milujeme.“²⁴ Ve své odpovědi odepsal dr. Beneš z Londýna: „A přijde doba, kdy zase bude vše dobře – vždyť naše cesta byla cesta práva, spravedlnosti i rozumu.“²⁵

Dne 16. října 1938 ministr vnitra autonomní vlády Edmund Bačynskij poslal viceguvernéra Jaroslava Mezníka na dovolenou na neurčitou dobu do dalšího rozhodnutí. Vedením administrativy byl pověřen nový viceguvernér dr. Alexandr Beskid, dosavadní přednosta úřadu gubernátora. Podle novin *Ruskij narodnyj holos* byla „napravena velká chyba pražské vlády“.²⁶ *Russkaja pravda* psala o dovolené, ze které nebude návratu.²⁷ Noviny *Uj Közlöny* označily dokonce dr. Mezníka za „zkrachovaného člověka“.²⁸

Na Podkarpatské Rusi museli vlastenci jako dr. Mezník uvolnit místo Andreji Brodijovi a podobným dobrodruhům. Koncem října 1938 se moci na Podkarpatské Rusi ujal ukrajinský směr, přestože podle ministerstva vnitra převažovali Rusíni ruského směru v poměru 72 : 28 %. Ukrajinský směr označilo ministerstvo za jednotný a výbojný, zatímco ruský směr byl kompromitován hungarismem a polonofilstvím.²⁹

Po první vídeňské arbitráži 2. listopadu 1938 Podkarpatská Rus ztratila hlavní město Užhorod a zemský úřad se musel přestěhovat do Chustu. Českých zaměstnanců do Chustu přešlo jen

¹⁹ MZA, f. G 400, k. 7, inv. č. 180.

²⁰ *Uj Közlöny*, 18. 8. 1938.

²¹ MZA, f. G 400, k. 6, inv. č. 179.

²² *Uj Közlöny*, 30. 8. 1938.

²³ *Uj Közlöny*, 31. 8. 1938.

²⁴ MZA, f. G 400, k. 11, inv. č. 203, dopis J. Mezníka E. Benešovi z 6. 10. 1938.

²⁵ Tamtéž, dopis E. Beneše J. Mezníkovi z 30. 10. 1938.

²⁶ *Ruskij narodnyj holos*, 18. 10. 1938.

²⁷ *Russkaja Pravda*, 18. 10. 1938.

²⁸ *Uj Közlöny*, 20. 10. 1938.

²⁹ MZA, f. G 400, k. 7, inv. č. 181, dopis ministerstva vnitra J. Mezníkovi z 28. 10. 1938.

velmi málo. V zemské správě převládaly silné protičeské tendence. Oficiální orgán autonomní vlády *Novaja svoboda* útočil proti českým úředníkům „rozsypalovcům“. Koncentrační tábory se pomalu plnily přívrženci ruského směru, kteří pracovali ilegálně proti ukrajínofilské autonomní vládě.³⁰

Dne 19. listopadu 1938 přijalo Národní shromáždění návrh poslance Juliana Révaje na vydání zákona o autonomii Karpatské Ukrajiny. Jihokarpatští Rusíni byli označeni za etnickou součást ukrajinského národa. Úřední řeči se stala 25. listopadu ukrajinština. Pro osnovu hlasovalo 147 poslanců, proti 23.

V listopadu 1938 obdržel Jaroslav Mezník dopis předsedy autonomní vlády Msgre. Avhustyna Vološyna, který ho informoval o dobré práci československého četnictva, které úspěšně odrazilo útoky polských a maďarských teroristů.³¹

Schopnosti dr. Jaroslava Mezníka, vlastence, který se stal 14. listopadu 1941 obětí nacistické perzekuce,³² zhodnotil někdejší ministr financí dr. Karel Trapl: „*Mezník byl nesporný organizační talent, nezatížený byrokratickým duchem* [...]“.³³

Summary

On the Activities of Deputy Governor of Carpathian Ruthenia Jaroslav Mezník in the Period of 1937–1938

In 1937, as the head of the Land Office, Jaroslav Mezník took over Carpathian Ruthenia in a complicated national, religious and social situation. Probably the most serious problem of Carpathian Ruthenia was the nationality issue, in particular, the position of the Hungarian minority and the Russian-Ukrainian issue. Therefore, in June 1937, Jaroslav Mezník convened a meeting on the language issue of Carpathian Ruthenia, where supporters of Russian and Ukrainian orientation clashed.

³⁰ MZA, f. G 400, k. 7, inv. č. 182, dopis B. G. J. Mezníkovi z 28. 11. 1938.

³¹ Tamtéž, dopis A. Vološyna J. Mezníkovi z 22. 11. 1938.

³² Blíže VAŠEK, F. – ŠTĚPÁNEK, Z.: *Moravský zemský prezident JUDr. Jaroslav Mezník – důsledný odpůrce nacistu*. Vlastivědný věstník moravský 29, 1977, s. 3–22.

³³ MZA, f. G 400, k. 11, inv. č. 203.

PŘÁVNÍ ÚPRAVY ŘEŠENÍ VÁLEČNÝCH ŠKOD 1938–1945

EMIL KORDIOVSKÝ

Damages caused by occupation and state of war were investigated and filed by affected citizens, businesses and institutions after the war, and then partially compensated to people and corporate bodies in deep financial need in the form of allowance. The decision was made by the President who issued decrees, namely Decree of the President of the Republic of 31st August 1945 concerning the registration and identification of war damage and damage caused by abnormal circumstances taking effect on 8th September 1945 (Decree No. 54/1945) and Decree of the President of the Republic of 28th September 1945 concerning advances on compensation for some property war damages (Decree No. 82/1945). These decrees were complemented by a variety of laws, regulations and policy directives of various ministries. Compensation was gradually terminated at the beginning of the 1950s.

Key words: War damage; Decrees of the President of the Republic; laws; compensation.

Bezprostřední ohrožení republiky přivedlo Československo do víru válečných událostí, na rozdíl od ostatní Evropy, již v roce 1938, kdy od květnových událostí bylo pohraničí obsazeno jednotkami Stráže obrany státu,¹ v září vojsky Československé armády a na počátku října 1938 wehrmachtem.² Škody na majetku, ale i zdraví československých občanů jak z této doby, tak z doby okupace a posléze pak především z období osvobození v dubnu 1945 až do odchodu sovětských vojsk na podzim téhož roku se staly předmětem celostátního šetření a nahrazování válečných škod.

První škody, které utrpěli českoslovenští občané a některé podniky a které vznikly již v době ohrožení státu v květnu až září a poté po okupaci pohraničí v říjnu 1938 a vytvoření tzv. protektorátu v březnu 1939, byly zčásti odškodňovány ještě před 15. březnem 1939, zčásti též v době protektorátu a pouze nedořešené škody z této doby byly přihlašovány až po skončení války. Většinou šlo o opuštěný nebo poškozený materiál na výstavbu pohraničního opevnění, neproplacené práce na opevňování pohraničí nebo opuštěné statky v důsledku útěku českého obyvatelstva z okupovaného pohraničí a Podkarpatské Rusi do vnitrozemí či ze Slovenska po 14. březnu 1939.³ Tyto škody nebyly po válce posuzovány jako škody válečné, ale byly hrazeny v plné výši podle zákona č. 131/1936 Sb., o obraně státu, případně byly odškodňovány podle vládního nařízení č. 93/1940 Sb., o přihlašování a zjišťování škod vzniklých v letech 1938

¹ KORDIOVSKÝ, E.: *Jednotky stráže obrany státu na jižní Moravě*. In: Kordiovský, E. – Zemek, M. (edd.): *Boj proti fašismu a okupaci na jižní Moravě*. Praha 1985 (= XIV. Mikulovské sympozium 1984), s. 160–169.

² TRAPL, M.: *Zkáza první Československé republiky*. In: Bartoš, J. – Trapl, M.: *Dějiny Moravy*. Díl IV. Svobodný stát a okupace. Brno 2004, s. 165.

³ Např. František Otáhal z Kobylí, č. p. 592: Státní okresní archiv (dále SOkA) Mikulov, f. NAD 6, k. 178, nebo brnělavská firma bratří Gallusů: Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA Brno), f. B 280 Zemský národní výbor, k. 1309, ad. Právní úprava odškodnění byla zveřejněna v zákonu č. 131/1936 Sb. ze dne 13. května 1936, o obraně státu (Hlava VII – Ustanovení o náhradách a o válečných škodách, § 146), ve vládním nařízení ze dne 26. 10. 1939, o přihlašování a zjišťování škod vzniklých v letech 1938 a 1939 v souvislosti s některými politickými událostmi, zveřejněné v částce č. 93/1940 Sb. ze dne 26. 10. 1939 a ve vládním nařízení ze dne 29. května 1941, o odškodnění osadníků na území bývalé Československé republiky, připojeném k Maďarsku, zveřejněné částce č. 317/1941 Sb.

a 1939 v souvislosti s některými politickými událostmi, a vládního nařízení č. 317/1941, o odškodnění osadníků na území bývalé Česko-Slovenské republiky, připojeném k Maďarsku.⁴ V době protektorátní nebylo považováno za škodu zabavení majetku židovských občanů, kteří byli přinuceni opustit pohraničí v říjnu 1938 či po 15. březnu 1939 odejít do koncentračních táborů, takže i tyto ztráty na majetku židovských občanů musely být řešeny až po skončení války. Škody z doby okupace a osvobozovacích bojů pak byly zjišťovány a posuzovány jako škody válečné a vztahovaly se na ně poválečné dekrety a vyhlášky.

Jedním z prvních impulzů pro zjišťování válečných škod po skončení války byl dopis Státního úřadu statistického ze dne 25. července 1945, adresovaný Kanceláři prezidenta republiky, Úřadu předsednictva vlády, prezidiím všech ministerstev a dalším centrálním úřadům, označený jako *Zjišťování osobních a věcných škod způsobených bývalou Německou říší*.⁵ V něm je upozorňováno na blížící se mírové jednání a s ním na řešení otázek reparačních. Podle tohoto dopisu si už některá ministerstva sama iniciativně zjišťovala válečné škody ve své působnosti. Protože zjištěné údaje měly různou vypovídací hodnotu, Státní úřad statistický doporučoval provést o místních a věcných škodách soustavné statistické šetření.

První právní úpravou řešení válečných škod z doby po skončení války se stal dekret prezidenta republiky č. 54/1945 Sb., o přihlašování a zjišťování válečných škod a škod způsobených mimořádnými poměry, z 31. srpna 1945, který nabyl účinnost 8. září 1945. Hned v § 1 bylo stanoveno, čeho se dekret týká: „(1) *Podle tohoto dekretu se vyšetřují a zjišťují škody, které v době po 17. září 1938 utrpěli českoslovenští státní občané v obvodu zemí České a Moravskoslezské nebo v cizině na životě, těle nebo na zdraví (usmrcením, vězněním, internováním, deportováním, zlým nakládáním apod.) nebo odcizením, zavlčením mimo státní území, zabráním, zničením, poškozením nebo jinakou ztrátou věcí movitých nebo nemovitých, anebo jiným způsobem (na výdělku, důchodu apod.), jestliže tyto škody byly způsobeny:*

- a) *jakýmkoli válečným činem nebo jinakým opatřením některé válčící strany, jejich bojových jednotek nebo příslušníků,*
- b) *při dočasné okupaci území republiky Československé orgány okupačních států nebo orgány jednajícími z jejich příkazů, persekucí z důvodů politických, národních nebo rasových, nebo*
- c) *teroristickými akcemi organizací státu nepřátelských nebo osob veřejně nebezpečných [...].*

Dále pak byly v dekretu stanoveny podmínky a způsob přihlašování škod.

Již 3. září 1945 vydalo ministerstvo vnitra směrnici ministerstva vnitra č. 208/1945 Ú. 1. k provedení dekretu prezidenta republiky ze dne 31. srpna 1945, č. 54 Sb., o přihlašování a zjišťování válečných škod a škod způsobených mimořádnými poměry,⁶ která stanovovala postup při podávání přihlášek škodních událostí. Podle něj přiznání škod vykazovali poškození na tištěném formuláři, nazvaném *Přihláška válečných škod a škod způsobených mimořádnými poměry podle dekretu prezidenta republiky ze dne 31. srpna 1945, č. 54 Sb.* Vyplněné přihlášky se podávaly dvojmo: první exemplář opatřený červeným pruhem byl určen Státnímu úřadu statistickému, druhý po zpracování do celooobecního soupisu byl zaslán příslušnému okresnímu národnímu výboru. Konečné datum podání místním národním výborem bylo stanoveno na 26. září 1945, doručení na okresní národní výbor na 29. září 1945.⁷

Následoval dekret prezidenta republiky č. 82/1945 Sb. ze dne 28. září 1945, o zálohách na náhradu za některé válečné škody majetkové, neboť bylo zjevné, že přihlašované škody jsou tak

⁴ Zde se jednalo o odškodnění za majetek zanechaný na Podkarpatské Rusi a na Slovensku.

⁵ Národní archiv (dále NA), f. Státní úřad statistický I, k. 80.

⁶ MZA Brno, f. B 280 Zemský národní výbor, k. 230, výnos ministerstva vnitra ze dne 3. září 1945, č. G-8300-31/8-45-III 3.

⁷ Směrnice ministerstva vnitra č. 208/1945 Ú. 1.

veliké, že je nebude možné v plném rozsahu kompenzovat a v některých případech hodných zřetele bude třeba poskytnout postiženým co nejrychleji alespoň částečnou podporu pro jejich odstraňování. V § 1 bylo konstatováno, že „do konečné úpravy náhrady válečných škod [...] lze poskytnouti ze státních prostředků zálohy na náhradu za škody, které utrpěli v době od 30. září 1938 do skončení válečných operací českoslovenští státní příslušníci v obvodu zemí České a Moravskoslezské nebo v cizině [...]“. Následující § 2 stanovil, že „zálohu lze poskytnouti toliko osobám sociálně slabým“, a § 6 stanovil, že příslušný okresní národní výbor může poskytnout zálohu na škodu odhadnutou pouze do výše 250 000 Kčs, vyšší škody mohou být zálohovány pouze rozhodnutím zemského národního výboru.

Ne všechny přihlášené škody však byly poškozenými občany odhadnuty reálně. Aby nedošlo ke zneužití přihlášek, bylo již v dekretu prezidenta republiky č. 54/1945 Sb. v § 4 stanoveno, že „o přihlášených škodách provede okresní národní výbor potřebné šetření, zejména řízení důkazní“. Následující paragraf přikázal zřizování tzv. smíšených komisí, složených z odborníků a znalců různých oborů, kteří přihlašované škody měli posoudit. Tyto komise byly zřízeny nejprve u zemského národního výboru, později pak i u národních výborů okresních.

Relativní stručnost zákona 82/1945 Sb. vyvolala potřebu jeho novelizace a upřesnění některých paragrafů. Proto byl vydán zákon č. 161/1946 Sb. ze dne 18. července 1946, o zálohách na náhradu za některé válečné škody a škody způsobené mimořádnými poměry. Podobně upřesňoval výplatu záloh na škody třetí zákon č. 210/1948 Sb. ze dne 20. července 1948, o některých opatřeních v oboru záloh na náhradu za některé válečné škody a škody způsobené mimořádnými poměry. V té době už byla převážná část záloh na škody postiženým občanům a právnickým osobám vyplacena. Proto se v druhém odstavci článku I stanovuje, že zálohy na náhradu za škodu lze poskytovat ve volných platidlech jen do vyčerpání částky 2 070 000 000 Kčs, do níž se započítávají zálohy poskytnuté už od 1. ledna 1947. Odstavec 4 pak uvádí, že z částky uvedené v odstavci 2 budou státní pokladnou uhrazeny zálohy vyplacené v roce 1947 a dále z ní bude uvolněno pro rok 1948 pouze 870 000 000 Kčs. Totéž bylo zopakováno ve vládním nařízení č. 116/1949 Sb. ze dne 22. dubna 1949, o dalších přesunech působnosti ve veřejné správě, v němž bylo vyplácení náhrad přesunuto na krajské a okresní národní výbory.

Zatímco před únorovým převzetím moci v zemi komunistickou stranou v roce 1948 byly zálohy poskytovány v duchu Benešových dekretů a prováděcích zákonů a nařízení všeobecně, při proplácení záloh na odškodnění postižených občanů se začalo po únoru 1948 uplatňovat tzv. třídní hledisko, podle něhož měla být provedena revize „všech případů, kde se záloh na náhradu válečné škody dostalo osobám státně nespolehlivým, které státní nespolehlivost projevíly nepřátelským stanoviskem k lidově-demokratickému zřízení [...]“. Okresní národní výbory zjistí, které osoby státně nespolehlivé dostaly zálohu a výsledek revize [...] zašlou krajskému národnímu výboru, jenž zavede řízení o vrácení poskytnuté zálohy [...]“.⁸

Vedle již citovaných přímých zákonů a nařízení se řešení válečných škod dotýkaly také zákony o stavební obnově. Jednalo se o zákon č. 107/1946 Sb. ze dne 7. května 1946, o úpravě stavební činnosti a přidělu stavebních hmot. Ten v § 1 uváděl: „Stavební obnovou (v dalším jen obnova) se rozumí provedení všech prací, jimiž se stavební objekty (budovy, veřejná i soukromá zařízení a pod.), zničené nebo poškozené v souvislosti s válečnými událostmi nebo s nepřátelskou okupací tak, že jsou neužitelné nebo méně užitelné, uvádějí do řádného stavu (§ 13) nebo nahrazují novými stavbami, však jen v rozsahu nezbytném pro nutné ubytování obyvatelstva, pro zajištění hospodářského života a řádného provádění zdravotní péče nebo důležité výro-

⁸ SOKA Brno-venkov se sídlem v Rajhradě, f. A7 – ONV Židlochovice, k. 152, *Sbírka oběžníků pro KNV* 2, 1950, č. 14, poř. č. 194, zn. 223-20/12-49-V/5 ze dne 9. 2. 1950.

by nebo cenných kulturních hodnot v postižené obci nebo území [...]. Provádění a zejména vydávání výměrů o obnově jednotlivých obcí (§ 8) přísluší zemským národním výborům [...], okresní – a po případě oblastní komisi pro obnovu (§ 2) a zmocněnci pro obnovu [...].“ Paragraf 2 určoval, že „úkolem těchto komisí bude zejména, aby po místním ohledání v postižených obcích připravily podklady pro výměr o obnově těchto obcí [...]“. Zmocněnci pro obnovu (§ 3) byly „osoby s potřebnými odbornými a pokud možno i místními znalostmi“. V postižených obcích (§ 4) mají „vlastník, po případě obec [...] v nejkratší době odstraniti sutiny a trosky“. Poválečný nedostatek stavebních hmot řešil § 5, podle nějž „v každé obci nutno odstraniti sutiny (na veřejných prostranstvích i na soukromých pozemcích), jakož i zbytky staveb, pokud jich nemůže býti použito pro konečnou obnovu stavby a pokud nejde o památkově nebo jinak cenný objekt. Při tom budiž dbáno toho, aby se pokud možno získalo co nejvíce ještě použitelných hmot. Tyto hmoty se zajišťují pro účely obnovy v obci a smí býti s nimi nakládáno jen podle pokynů zemské komise nebo z jejího pověření podle pokynů stavebního úřadu [...]“. Následující § 6 ukládal: „[...] v nejkratší době budiž u každého zničeného nebo poškozeného stavebního objektu odborně zjištěno, jaká škoda na něm vznikla a jaký je jeho stavební stav (zejména též zda a jaká jeho stavební část je ještě použitelná pro obnovu).“

Zákon byl několikrát novelizován⁹ a nakonec zrušen zákonem č. 313/1948 z 30. prosince 1948.

Ne přímo se dotýkaly odškodnění i další zákony, vyhlášky a nařízení ústředních orgánů. Tak např. v dekretu presidenta republiky č. 12/1945 Sb. ze dne 21. června 1945, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, bylo v § 12 konstatováno, že „úhrad bude použito [...] k hrazení válečných škod a škod, způsobených na majetku osob perzekvovaných po čas okupace z důvodů národních, politických a rasových.“ Totéž nalezneme v dekretu presidenta republiky č. 28/1945 Sb. ze dne 20. července 1945, o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci, a to v § 9: „[...] úhrad, zaplacených přidělci Národnímu pozemkovému fondu, použije tento fond na [...] zmírnění válečných škod a škod, způsobených na majetku zemědělcům perzekvovaným v době okupace z důvodů národních, politických nebo rasových [...]“.

Ve vyhlášce č. 30/1945 Sb. ministra vnitra ze dne 27. července 1945, o platnosti ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 3. srpna 1944, č. 11 Úředního věstníku československého o obnovení právního pořádku hlava III, článek 12 říká: „Zákon zvlášť stanoví, jak budou odčiněny škody vzniklé důsledkem mimořádných poměrů doby nesvobody.“

Také dekret presidenta republiky č. 108 ze dne 25. října 1945, o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, v pasáži o přidělovém řízení konstatuje v § 7, odstavci 3: „Při přidělování konfiskovaného majetku budiž přihlíženo především k účastníkům národního odboje a jejich pozůstalým rodinným příslušníkům, k osobám poškozeným válkou, národní, rasovou nebo politickou persekucí, k osobám vracejícím se do pohraničí, které byly nuceny opustiti, nebo do vlasti z ciziny a k osobám, které v důsledku územních změn přeložily své bydliště na ostatní území Československé republiky.“

Zmínku můžeme nalézt i v zákonu č. 128/1946 Sb. ze dne 16. května 1946, o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetku vzházejících: „Podle § 4 odst. 1 nárok vzešlý z majetkových převodů [...], pokud k nim došlo po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo politické persekuce,

⁹ Zákon č. 115/1947 ze dne 12. 6. 1946; zákon č. 151/1946 z 18. 7. 1946; zákon č. 42/1947 ze dne 7. 3. 1947; zákon č. 122/1947 ze dne 23. 7. 1947; zákon č. 125/1947 ze dne 4. 7. 1947; zákon č. 177/1948 ze dne 2. 8. 1948.

přísluší tomu, kdo neplatným převodem pozbyl věci (práva) nebo kdo jiným neplatným majetkově-právním jednáním byl poškozen, anebo jejich právním nástupcům.“

Konečně odškodnění se týká i zákon č. 164/1946 Sb. ze dne 18. července 1946, o péči o vojenské a válečné poškozence a oběti války a fašistické persekuce, který v § 1 nařizuje: „*Osobám, které utrpěly poškození zdraví nebo těla v důsledku vojenské služby, válečných událostí nebo fašistické persekuce, jakož i pozůstalým po osobách, které zemřely za těchto okolností nebo v důsledku těchto okolností, a rodinným příslušníkům osob, jež se za těchto okolností staly nezvěstnými, dostane se zaopatření ze státních peněz jako odškodnění [...].“*

Vedle těchto zákonných úprav byly ministerstvem vnitra či jinými ústředními vydavateli vydávány další směrnice a pokyny, jak postupovat při zjišťování škod a odškodňování postižených fyzických a právnických osob, případně státních orgánů (např. při škodách na majetku státu, obcí nebo státních úřadů). Ve fondech Národního archivu a Moravského zemského archivu v Brně bylo zjištěno celkem 26 směrnic a pokynů takto vydaných ministerstvem vnitra. Sledujeme-li jejich obsah, zjišťujeme, že po prvotních vysvětlujících a zpřesňujících informacích se po roce 1948 objevují již pouze vyhlášky, které sdělují, jak mají státní orgány postupovat při revizích a vymáhání neoprávněně vyplacených záloh nebo vracení záloh osobami majetnými. Složitost celé problematiky odškodňování vedla 15. dubna 1948 k vydání *Úředního listu republiky Československé* č. 599/1948, který obsahoval úplné znění směrnic ministerstva vnitra vydaných v dohodě s ministerstvem financí a ostatními zúčastněnými ministerstvy o poskytování a vyplácení záloh na náhradu za některé válečné škody a škody způsobené mimořádnými poměry (viz příloha C). V části A je rozebíráno, na které škody lze a na které nelze poskytnout zálohu, v části B to, komu lze zálohu poskytnout, v části C je uvedeno pořadí, podle kterého jsou škody zálohovány, v části D je upřesněna výše zálohy, kterou je možno oprávněným žadatelům poskytnout, v části E se mluví o tom, kdo o poskytnutí zálohy rozhoduje, v části F se zmiňuje to, jakým způsobem probíhá řízení o poskytnutí zálohy, a nakonec v části G je uvedeno, jakým způsobem jsou zálohy vypláceny a jak jsou evidovány.¹⁰

Další směrnice a pokyny byly vydávány zemskými národními výbory nebo příslušnými okresními národními výbory, které rozpracovávaly obdržené informace od vyšších orgánů a usměrňovaly postup při poskytování záloh na úhradu válečných škod, po roce 1948 pak hlavně k vymáhání neoprávněně vyplacených náhrad.

Přílohy:

A) Dekrety prezidenta republiky, zákony a vyhlášky k náhradám válečných škod

A.I) Dekrety, zákony a vládní nařízení, řešící přímo problematiku válečných škod a jejich odškodnění:

Zákon č. 131/1936 Sb. ze dne 13. května 1936, o obraně státu.

Vládní nařízení č. 31/1940 Sb. ze dne 26. 10. 1939, zveřejněné 27. 3. 1940, o přihlašování a zjišťování škod vzniklých v letech 1938 a 1939.

Vládní nařízení č. 317/1941 ze dne 29. května 1941, o odškodnění osadníků na území bývalé Česko-Slovenské republiky, připojeném k Maďarsku.

Dekret prezidenta republiky č. 54/1945 Sb. ze dne 31. srpna 1945, o přihlašování a zjišťování válečných škod a škod způsobených mimořádnými poměry.

¹⁰ Viz přílohu E.

Dekret presidenta republiky č. 82/1945 Sb. ze dne 28. září 1945, o zálohách na náhradu za některé válečné škody majetkové.

Směrnice ministerstva vnitra č. 208/1945 Ú. 1. k provedení dekretu presidenta republiky ze dne 31. srpna 1945, č. 54 Sb., o přihlašování a zjišťování válečných škod a škod způsobených mimořádnými poměry (výnos ministerstva vnitra ze dne 3. září 1945, č. G-8300-31/8-45-III 3).

Zákon č. 79/1948 Sb. ze dne 7. dubna 1948, kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 16. května 1946, č. 128 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetku vzházejících.

Zákon č. 161/1946 Sb. ze dne 18. července 1946, o zálohách na náhradu za některé válečné škody a škody způsobené mimořádnými poměry.

Zákon č. 164/1946 Sb. ze dne 18. července 1946, o péči o vojenské a válečné poškozence a oběti války a fašistické persekuce.

Zákon č. 210/1948 Sb. ze dne 20. července 1948, o některých opatřeních v oboru záloh na náhradu za některé válečné škody a škody způsobené mimořádnými poměry.

Vyhláška č. 599/1948 Ú. 1. I ministerstva vnitra ze dne 15. dubna 1948, kterou se uveřejňuje úplné znění směrnic ministerstva vnitra vydaných v dohodě s ministerstvem financí a ostatními zúčastněnými ministerstvy o poskytování a vyplácení záloh na náhradu za některé válečné škody a škody způsobené mimořádnými poměry.

A.II) Dekrety, zákony a vládní nařízení, které se ve svém obsahu odvolávaly nebo dotýkaly problematiky válečných škod a jejich odškodnění:

Dekret presidenta republiky č. 12/1945 Sb. ze dne 21. června 1945, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa.

Dekret presidenta republiky č. 28/1945 Sb. ze dne 20. července 1945, o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci.

Vyhláška č. 30/1945 Sb. ministra vnitra ze dne 27. července 1945, o platnosti ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 3. srpna 1944, č. 11 Úř. věst. čsl. o obnovení právního pořádku.

Dekret presidenta republiky č. 108/1945 Sb. ze dne 25. října 1945, o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondch národní obnovy.

Zákon č. 128/1946 Sb. ze dne 16. května 1946, o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetku vzházejících.

Vládní nařízení č. 116/1949 Sb. ze dne 22. dubna 1949, o dalších přesunech působnosti ve veřejné správě.

A.III) Zákony a nařízení, řešící stavební obnovu objektů a závodů poškozených válečnými událostmi

Zákon č. 86/1946 Sb. ze dne 12. dubna 1946 o stavební obnově.

Zákon č. 107/1946 Sb. ze dne 7. května 1946, o úpravě stavební činnosti a přidělu stavebních hmot.

Zákon ze dne 7. března 1947, č. 42 Sb., o některých opatřeních ve stavebnictví souvisejících s dvouletým hospodářským plánem.

Zákon č. 115/1947 Sb. ze dne 12. června 1947, jímž se mění a doplňuje zákon ze dne 12. dubna 1946 č. 86 Sb. o stavební obnově.

Vyhláška č. 125/1947 Sb. ministra techniky ze dne 4. července 1947 o úplném znění zákona o stavební obnově.

Zákon č. 177/1948 o některých opatřeních ve stavebnictví souvisejících s dvouletým hospodářským plánem.

B) Dekret presidenta republiky č. 54/1945 Sb. ze dne 31. srpna 1945, o přihlašování a zjišťování válečných škod a škod způsobených mimořádnými poměry

K návrhu vlády ustanovují:

§ 1

(1) Podle tohoto dekretu se vyšetřují a zjišťují škody, které v době po 17. září 1938 utrpěli českoslovenští státní občané v obvodu zemí České a Moravskoslezské nebo v cizině na životě, těle nebo na zdraví (usmrcením, vězněním, internováním, deportováním, zlým nakládáním apod.) nebo odcizením, zavražděním mimo státní území, zabráním, zničením, poškozením nebo jinakou ztrátou věcí movitých nebo nemovitých, anebo jiným způsobem (na výdělků, důchodu apod.), jestliže tyto škody byly způsobeny

a) jakýmkoli válečným činem nebo jiným opatřením některé válčící strany, jejich bojových jednotek nebo příslušníků,

b) při dočasné okupaci území republiky Československé orgány okupačních států nebo orgány jednajícími z jejich příkazů, persekucí z důvodů politických, národních nebo rasových, nebo

c) teroristickými akcemi organizací státu nepřátelských nebo osob veřejně nebezpečných.

(2) Za týchž předpokladů se vyšetřují a zjišťují také škody způsobené právníky osobám nebo jiným souborům osob a majetkovým podstatám, jejichž sídlo je v obvodu zemí České nebo Moravskoslezské.

§ 2

(1) Při ocenění škody hledí se ke škodě, která skutečně vznikla a byla způsobena skutečnostmi uvedenými v § 1 odst. 1.

(2) Škody majetkové oceňují se zpravidla podle pořizovací ceny věci v den účinnosti tohoto dekretu; nelze-li takto určit majetkovou škodu, je vzítí za základ obecnou cenu v době, kdy se škoda stala.

(3) Pro ocenění jiných škod jest zpravidla směrodatnou výše zákonného nároku na náhradu v takovém nebo obdobném případě podle předpisů platných v den účinnosti tohoto dekretu.

(4) Podrobné směrnice pro ocenění těchto škod vydá ministerstvo vnitra v dohodě se zúčastněnými ministerstvy.

§ 3

(1) Soupis a vyšetřování škod provádějí okresní národní výbory.

(2) Okresní národní výbor, příslušný podle § 6 odst. 2 k přijetí přihlášky, předloží do 10 dnů po uplynutí lhůty, uvedené v § 6 odst. 3, jeden stejnopis přihlášek u něho podaných po provedení nezbytného předběžného přezkoumání podle směrnic ministerstva vnitra přímo Státnímu úřadu statistickému.

§ 4

(1) O přihlášených škodách provede okresní národní výbor potřebné šetření, zejména řízení důkazní. Vyšetřené přihlášky (druhý stejnopis) s doklady (§ 7 odst. 3) předloží okresní národní výbor příslušným smíšeným komisím, kterým přísluší zjištění škod (§ 5).

(2) Smíšená komise zařídí podle potřeby nutné doplnění šetření, načež zjistí v každém jednotlivém případě škodu podle ustanovení § 2 a zapíše svůj posudek do přihlášky. Posudek komise se straně nesděluje.

§ 5

(1) Smíšené komise (dále komise) zřídí se u okresních národních výborů. Práce spojené s činností komisí obstarává okresní národní výbor, u něhož jsou komise zřízeny.

(2) Každá komise se skládá:

1. ze zástupce okresního národního výboru, u něhož je zřízena, jako předsedy,
2. ze zástupce okresního finančního ředitelství,
3. z odborníka, jež povolá předseda komise z osob, označených mu okresním národním výborem pro jednotlivé druhy škod; tohoto člena komise, není-li státním zaměstnancem, vezme předseda před zahájením jednání do slibu o tom, že bude svědomitě a nestranně plnit své povinnosti.

(3) K jednání komise může předseda přibrati další spolehlivé a nestranné znalce s hlasem poradním.

(4) Pro jednání komise platí přiměřeně, pokud tento dekret neustanovuje jinak, předpisy o řízení ve věcech náležejících do působnosti politických úřadů.

(5) Komise se platně usnází za přítomnosti všech členů a rozhoduje většinou hlasů.

(6) Funkce členů komise jest čestná.

(7) Člen komise, jenž není státním zaměstnancem, má nárok, jestliže nemá stálého bydliště v sídle komise, na náhradu skutečně zaplaceného nutného jízdného z místa svého bydliště do sídla komise a zpět a na náhradu nutných skutečných výloh, spojených se stravováním mimo dům a noclehem. Přitom třeba dbáti nezbytné úspornosti ve veřejné správě. Jízdým se rozumí jízdné nejvýše II. třídy vlakové anebo jízdné za použití jiného hromadného veřejného dopravního prostředku (autobusu, lodi). Náhradu těchto skutečných výloh může ministerstvo vnitra paušalovati v dohodě s ministerstvem financí. Náhrady ty hradí se ze státních prostředků po předložení řádně doloženého cestovního účtu, jež upraví zemský národní výbor. Pokud člen komise jest státním zaměstnancem, jest postupovati podle předpisů platných pro státní zaměstnance.

§ 6

(1) Řízení o soupisu, vyšetření a zjištění škody se zavede pouze na podkladě přihlášky. K podání přihlášky je oprávněn poškozený, nebo právní nástupce, a nejsou-li známi, osoba spravující poškozený majetek, jinak místní národní výbor. Přihlášku stran majetku, který byl zkonfiskován, zajištěn nebo jest ve státní správě nebo je dán pod národní správu, podá ten, kdo při počátku účinnosti tohoto dekretu má dotčený majetek ve vlastnictví, ve správě nebo jej zajistil, jinak místní národní výbor. Přihlášky nebo soupisy škod, jež byly podány před počátkem účinnosti tohoto dekretu, nejsou podkladem k zavedení řízení.

(2) Přihláška se podává u okresního národního výboru, v jehož obvodu má strana své bydliště (sídlo). Nemá-li strana bydliště v obvodu zemí České a Moravskoslezské, podá přihlášku u okresního národního výboru, v jehož obvodu měla poslední bydliště. Neměla-li strana vůbec bydliště v zemích České a Moravskoslezské, podá přihlášku u ministerstva vnitra.

(3) Přihláška musí býti podána nejpozději do 21 dnů ode dne účinnosti tohoto dekretu, jinak nebude k ní přihlášeno. Prokáže-li však strana, že nemohla přihlášku podati ve lhůtě pro vážné překážky, může býti přihlédnuto i k přihlášce později podané.

§ 7

(1) Přihláška se podává ve dvou stejnopisech na tiskopisech, jejichž vzor stanoví ministerstvo vnitra.

(2) Přihláška má obsahovati zejména:

a) osobní a rodné údaje poškozeného i přihlašovatele (§ 6 odst. 1), jejich bydliště /sídlo/, národnost a státní příslušnost,

- b) přesný popis škody s údajem, kdy, kde, kým, jakým způsobem a za jakých okolností byla způsobena,
 - c) označení důkazních prostředků (úřední osvědčení, písemná svědectví, označení svědků, fotografie apod.),
 - d) výši škody, jakož i výši a druh požadované náhrady, zejména zda se požaduje vrácení odcizeného nebo zavlčeného majetku, anebo jiná věc téhož druhu, jakosti a ceny, kterou třeba uvést,
 - e) prohlášení, zda, kdy a kde podala strana již dříve přihlášku, obdržela-li náhradu, zálohu nebo podporu a v jaké výši, nebo byla-li jí škoda nahrazena zcela nebo zčásti jinak.
- (3) Doklady, které má strana po ruce, buďtež připojeny v příloze k přihlášce, pokud možno v opisu soudně ověřeném.

§ 8

- (1) Z podání přihlášky, vyšetření a zjištění škody nevzniká straně právní nárok na náhradu škody.
- (2) Úprava odškodnění se vyhrazuje zvláštním předpisům.

§ 9

Soudy, úřady a jiné orgány veřejné správy jsou povinny spolupůsobit při provádění tohoto dekretu.

§ 10

Kdo v přihlášce nebo v řízení o ní učiní vědomě nesprávné údaje nebo jakkoli působí na jiného, aby nesprávnými údaji nebo jiným jednáním porušil správnost šetření, bude potrestán – nejde-li o čin trestný soudně – okresním národním výborem pro přestupek pokutou do 50 000 K nebo trestem vězení do 6 měsíců nebo oběma těmito tresty. Byla-li uložena pokuta, buď pro případ její nedobytnosti zároveň uložen náhradní trest vězení podle míry zavinění v mezích sazby trestu na svobodě. Byl-li vedle pokut uložen i trest na svobodě, nesmí trest na svobodě spolu s náhradním trestem vězení přesahovati nejvyšší mez sazby trestu na svobodě.

§ 11

Tento dekret platí jen v zemích České a Moravskoslezské a nabývá účinnosti osmého dne po vyhlášení; provede jej ministr vnitra v dohodě se zúčastněnými ministry.

Dr. Beneš v. r.
Fierlinger v. r.
Nosek v. r.

C) Vyhláška ministerstva vnitra 599/1948 Ú. I. I ze dne 15. dubna 1948, kterou se uveřejňuje úplné znění směrnic ministerstva vnitra vydaných v dohodě s ministerstvem financí a ostatními zúčastněnými ministerstvy o poskytování a vyplácení záloh na náhradu za některé válečné škody a škody způsobené mimořádnými poměry

Směrnice byly vydány výnosem ministerstva vnitra ze dne 6. listopadu 1946 č. G-8330-1/11-1946-III/1, doplněným výnosem ministerstva vnitra ze dne 9. dubna 1948 č. G-8330/7-25/3-1948-II/7.

(1) Definitivní řešení válečných škod bylo možno zatím uskutečniti jen v oboru t. zv. škod osobních zákonem ze dne 18. července 1946, č. 164 Sb., o péči o vojenské a válečné poškozence a oběti vál-

ky a fašistické persekuce, kdežto konečnou úpravu odškodnění majetkových a statních škod způsobených válečnými a mimořádnými poměry (srov. § 8, odst. 2 dekretu č. 54/1945 Sb.) bylo nutno odložit na dobu pozdější.⁽²⁾ Snaha přispět k odstranění nebo aspoň částečnému zmírnění škod způsobených válečnými událostmi, a to jednotně, stejnoměrně a spravedlivě, a pokud to toho času finanční možnosti státu připouští, vedla k vydání zákona č. 161/1946 Sb., o zálohách na náhradu za některé válečné škody a škody způsobené mimořádnými poměry. Zákon ten má platnost celostátní a ruší e jím dřívější předpisy o poskytování záloh, totiž dekret presidenta republiky ze dne 28. září 1945 č. 82 Sb. o zálohách na náhradu za některé škody majetkové, platný v zemích České a Moravskoslezské, jakož i nařízení Slovenské národní ady ze dne 7. listopadu 1945, č. 130 Sb. n. SNR., o poskytování zálohy na náhradu škod, způsobených válečnými událostmi, platné na Slovensku.

A. Na které škody lze, a na které nelze poskytnouti zálohu.

(1) Zákon č. 161/1946 Sb. neomezuje se, jak tomu bylo dosud, na úzký okruh škod, na které možno poskytovat zálohy. Podle § 1 tohoto zákona lze až do konečné úpravy náhrady za škody válečné a za škody způsobené mimořádnými poměry poskytnouti zálohu na náhradu za škody, které utrpěli v době po 17. září 1938 českoslovenští státní občané na území republiky Československé nebo v cizině odcizením, zavlčením mimo státní území, zabráním, zničením, poškozením nebo jinakou ztrátou věcí movitých nebo nemovitých anebo jiným způsobem (na výdělků, důchodu a pod.), jestliže tyto škody byly způsobeny

- a) jakýmkoliv válečným činem nebo jinakým opatřením některé válčící strany, jejich bojových jednotek nebo příslušníků, nebo
- b) při dočasné okupaci území republiky Československé orgány okupačních států nebo orgány jednajícími z jejich příkazů, persekucí z důvodů politických, národních nebo rasových, nebo
- c) teroristickými akcemi organisací států nepřátelských nebo osob veřejně nebezpečných.

(2) Doba, ve které škoda mohla vzniknouti, není zákonem výslovně vymezena; všeobecně je určen jen její počátek (t.j. den po 17. září 1938), kdežto konečný den není zákonem stanoven. Z ustanovení § 1, písm. a) zákona se ovšem podává, že válečným činem mohla být škoda zpravidla způsobena jen za trvání válečných operací, t.j. nejpozději do skutečného zastavení bojů v jednotlivých územních oblastech. Taktéž dočasná okupace [písm. b)] orgány okupačních států nebo orgány jednajícími z jejich příkazů nemohla trvati déle a skončila se tedy odchodem okupačních orgánů z jednotlivých územních oblastí.

(3) Zákon nečiní ani rozdílu, zda škody vznikly na území republiky Československé, či v cizině. Zálohu lze tedy poskytovat bez zřetele k tomu, kde škody vznikly. (O zjišťování škod v cizině, viz odd. B, odst. 8).

(4) Okruh škod je tak značný, že je nelze vypočítati. U škod vzniklých válečnými činy nerozhoduje, zda vznikly při útočných či obranných operacích (při postupu či ústupu); nezáleží ani na tom, kterou válčící stranou byly škody způsobeny, zda nepřátelskou či vlastní nebo spojeneckou. Za válčící stranu jest považovati i partyzány a jiná organisovaná hnutí odboje.

(5) Podle zákona č. 161/1946 Sb. je možno i nadále poskytovat zálohy na škody stavební, i když obnova stavebních objektů bude provedena se státní podporou podle zákona č. 86/1946 Sb., o stavební obnově. V tomto případě musí však býti zálohy použito ke snížení státem zaručené zápůjčky nebo k jejímu úplnému nebo částečnému zaplacení [srov. § 6 odst. 3, § 18, odst. 1, písm. a), § 20, odst. 4 a § 24, odst. 1, č. 1, písm. g) tohoto zákon].

(6) Zálohu nelze poskytnouti:

- a) tak zvané škody osobní, které utrpěli českoslovenští státní občané na životě, těle, nebo na zdraví (usmrcením, vězněním, internováním, deportováním, zlým nakládáním a pod.) přes to, že byly předmětem soupisu podle dekretu č. 54/1945 Sb.,

b) na škody, jejichž úhrady se může poškozený domáhati podle jiných předpisů, nebo mezinárodních dohod. Sem spadají zejména plnění ve prospěch čs. armády nebo spojeneckých armád, pokud za ně přísluší náhrada podle zákona o obraně státu č. 131/1936 Sb., podle zákonů o požadování dopravních prostředků pro vojenské účely, podle zákonů o ubytování vojska a pod., dále podle dohody uzavřené s vládou Spojených Států Amerických (srov. vyhlášku ministerstva vnitra ze dne 8. března 1946, č. č. G-8350-6/3-46-III/1, uveřejněnou v Ú. I. I č. 42, běž. č. 73 a pod.,

c) na škody, za které byla již poškozenému poskytnuta podle jiných předpisů přiměřená záloha, podpora, výpomoc, příspěvek a pod. (na př. na škody podle vl. nař. č. 93/1940 Sb. o přihlašování a zjišťování škod, vzniklých v letech 1938 a 1939 v souvislosti s některými politickými událostmi nebo podle vl. nař. č. 317/1941 Sb. o odškodnění osadníků) a nebo které byly již poškozenému třeba z prostředků soukromých (služební platy, ušlý výdělek), nahrazeny,

d) na škody za ztrátu majetkových hodnot, pro které přísluší postiženým nárok na restituci (zejména podle § 24 dekretu č. 5/1945 Sb. a zák. č. 128/1946 Sb.), pokud ovšem restituce je proveditelná.

(7) Ustanovení odst. 6, písm. d) těchto směrnic nevylučuje přiznání zálohy na škodu, způsobenou na restituovaném majetku, která při restituci nebyla uhrazena, pokud jsou ovšem dány podmínky pro přiznání zálohy podle zákona č. 161/1946 Sb. a podle těchto směrnic.

(8) Zálohu nelze poskytnouti na škody, způsobené na konfiskovaném majetku (dekrety č. 12/1945 Sb., č. 28/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb., nařízení č. 104/1945 Sb. n. SNR, ve znění nařízení č. 64/1946 Sb. n. SNR) osobám spravujícím tento majetek, ani jestliže mezi tím majetek takový byl přikázán do vlastnictví jejich nebo jiných fyzických osob.

B. Komu lze zálohu poskytnouti.

(1) Podle § 1 zákona č. 161/1946 Sb možno poskytnouti zálohu na náhradu za škody, které utrpěli českoslovenští státní občané, tedy pouze poškozené osoby fyzické (ozůstali po nich), nikoliv také za škody, které byly způsobeny právnickým osobám nebo jiným souborům osob a majetkovým podstatám, třeba by jejich sídlo bylo na území Československé republiky. (Tím však není nijak dotčena platnost směrnic ministerstva vnitra ze dne 15. dubna 1946, č. G-8330/10/4-46-III/1, uveřejněných v Úředním listě I, č. 70, běž. č. 106 o poskytování záloh na náhradu za některé válečné škody majetkové obcím). Pomoc státu u škod způsobených právnickým osobám omezuje se zatím jen na poskytování záruk za úvěry podle zákona o stavební obnově č. 86/1946 Sb., dekretu č. 78/1945 Sb. o přechodném finančním zabezpečení hospodářských podniků § 4, odst. 1, písm. d)] a podle čl. XXIV finančního zákona pro rok 1946, č. 59/1946 Sb

(2) Zálohu lze poskytnouti jen těm československým státním občanům (pozůstalým po nich), kteří mají bydliště v Československé republice, nikoliv také československým státním občanům, kteří mají bydliště v cizině.

(3) Předpokladem pro poskytování zálohy je, že škody byly vyšetřeny a zjištěny (§ 2 zák. č. 161/1946 Sb). Podmínkou však není, že škody byly přihlášeny podle dekretu č. 54/1945 Sb., resp. podle nař. č. 67/1945 Sb. n. SNR. Při zjišťování škod nutno postupovati obdobně podle zásad § 2 dekretu č. 54/1945 Sb a podle čl. I, II a IV směrnic pro oceňování škod Smíšenými komisemi u zemských národních výborů, vydaných ministerstvem vnitr v dohodě se zúčastněnými ministerstvy pod č. G-8310-27/10-45-III/3 (viz příloha A).

(4) Zjištění škod pro účely zákona č. 161/1946 Sb. přísluší Smíšeným komisím (dále komise), které se zřídí u okresních národních výborů. Každá komise se skládá: 1. ze zástupce okresního národního výboru, u něhož je zřízena, jako předsedy,

2. ze zástupce berní správy,

3. z odborníka, kterého povolá předseda komise z osob označených mu okresním národním výborem pro jednotlivé druhy škod. Jinak platí obdobně předpisy dekretu č. 54/1945 Sb. a instrukce ministerstva vnitra pro Smíšené komise u zemských národních výborů č. G-8310-27/10-45-III/3 (viz přílohu B). Tentopostup dlužno zachovávat i na Slovensku, kde dekret č. 54/1945 Sb. neplatí.

(5) Převyšuje-li uplatňovaná škoda částku 250.000 Kčs, předloží okresnímu národní výbor spis zemskému národnímu výboru, na Slovensku pověřenectvu vnitra; zjištění škody provede v tomto případě smíšená komise, zřízená u zemského národního výboru podle dekretu č. 54/1945 Sb., resp. smíšená komise, která se zřídí u pověřenectva vnitra a bude složena ze zástupce pověřenectva vnitra jako předsedy, ze zstupce pověřenectva pro finance a z odborníka, jež povolá předseda komise z osob, označených mu pověřenectvem vnitra pro jednotlivé druhy škod.

(6) Zjištění škod, provedené před vydáním těchto směrnic smíšenou komisí u zemského národního výboru, je závazné pro přiznání zálohy podle zákona č. 161/1946 Sb.

(7) Vyšetřování a zjišťování tzv. osobních škod pro účely zálohování podle zákona č. 161/1946 Sb. samozřejmě odpadá, poněvadž škody ty jsou upraveny zákonem č. 164/1946 Sb. a zálohy na tyto škody podle zákona č. 161/1946 Sb. nelze vůbec poskytovat. (8) Škody vzniklé v cizině, nutno vyšetřovati prostřednictvím československých zastupitelských úřadů, při čemž se zároveň zjistí, zda poškozený neobdržel již náhradu (zálohu nebo výpomoc) za utrpěnou škodu, po případě zda nemá takový nárok vůči státu, kde škoda vznikla. Spisy jest v takových případech předkládati ministerstvu vnitra, jež zařídí další čeho je třeba.

(9) Poskytnutí zálohy je vázáno podmínkou (§ 2 zák. č. 161/1946 Sb), že poškození jsou osoby skutečně sociálně slabé, které osvědčí 1. u škod na věcech,

a) že neprodlené opatření nebo zřízení odcizené, zavlčené, zabrané, zničené nebo ztracené věci, po případě uvedení poškozené věci do dřívějšího – užívatelského stavu, je ještě nezbytně nutné proto, aby se obnovila nebo zachovala jejich existence, a

b) že náklady na opětné opatření nebo zřízení věci, po případě na její uvedení do dřívějšího – užitelného stavu, nemohou hraditi z vlastních prostředků, zejména z jiného majetku válekou nebo okupací nepoškozeného;

2. u škod na výdělku, důchodu, hotovostech, cenných papírech, vkladech, jiných pohledávkách a pod., že poskytnutí zálohy je nezbytně nutné, aby se obnovila nebo zachovala jejich existence.

(10) Za sociálně skutečně slabé jest považovati osoby, jež vzhledem k svým nynějším rodinným, majetkovým a výdělkovým poměrům nejsou samy s to, bez ohrožení výživy své a své rodiny uhraditi ani částečně náklad a ani si opatřiti prostředky k odčinění vzniklých škod.

(11) Za podmínek uvedených v předchozích odstavcích lze poskytnouti zálohu i sociálně skutečně slabým pozůstalým po poškozeném, vůči nimž měl poškozený podle zákona alimentární povinnosti, byla-li jejich výživa podstatně závislá na příjmu poškozeného a je-li i nyní výživa pozůstalých zejména nezletilých bez poskytnutí zálohy ohrožena.

(12) Zálohu nelze za žádných okolností poskytnouti u škod na věcech osobám, jichž vlastní prostředky ať z majetku nebo z výdělku by postačily k opatření nebo zřízení náhradní věci, po př. na její uvedení do dřívějšího – užitelného stavu; také osoby, které neprokážou národní a státní spolehlivost, jsou z poskytování záloh vyloučeny.

(13) Záloha se neposkytuje v tom případě, že poškozený získal již půjčkou od Fondu národní obnovy, národního výboru, nebo od národní správy majetkových podstat a j. náhradní věci, leda že by poškozený tyto půjčené náhradní věci od nich již odkoupil a nemůže bez ohrožení své existence zaplatiti tržovou cenu.

(14) Zálohy na náhradu škody lze poskytnouti jen v těch případech, kdy příslušnému úřadu došla žádost o zálohu nejpozději do 15. května 1948.

C. Pořadí naléhavosti škod (§ 7 zák. č. 161/1946 Sb).

(1) Podle § 7 zákona stanoví se toto pořadí naléhavosti, v němž zálohy na náhradu jednotlivých druhů škod mají být poskytovány: I. Šatstvo, prádlo, obuv, bytové zařízení, živý a mrtvý inventář (nářadí, stroje), zásoby, vozidla nutná pro výkon povolání nebo pro provoz podniku, živnosti a p.; II. obytné budovy, lékařské ordinace, místnosti lékáren, živnostenské a obchodní provozovny, hospodářská stavení (sýpky, stodoly, chlévy a pod., avšak jen v těch případech, pokud nemůže k odčinění škody dojít podle ustanovení zákona o stavební obnově č. 86/1946 Sb. ve znění zákona č. 115/1947 Sb.;

III. poškození na polích, lesích, vodních dílech, melioračních zařízeních a pod.; škody na movitých a nemovitých věcech, vyjímajíc věci pod IV.;

IV. zadržené mzdy, starobní a invalidní důchody, platy, ztráta povolání, pohledávky všeho druhu, hotovosti, cenné papíry, vklady a pod.; zde budiž přihlédnuto k žádostem účastníků národního odboje za osvobození a to zejména těch, kteří uzavřeli manželství po 4. květnu 1945, avšak před počátkem účinnosti zákona o státní podpoře novomanželům, a potřebují záloh na obnovení své existence, zejména na založení domácnosti.

(2) I při tomto stanoveném pořadí jest však při poskytování záloh na náhradu u jednotlivých druhů škod dáti přednost škodám způsobeným persekucí z důvodů politických, národních nebo rasových.

D. Výše zálohy.

(1) Zálohu lze poskytnouti až do 50 % zjištěné škody, nejvýše však do částky 50.000 Kčs. V případech hodných zvláštního zřetele (všeobecné zadlužení z titulu válečných škod vzniklé, jež ohrožuje samu existenci poškozeného, naprostá nemožnost jiným způsobem obnoviti nebo zachovati existenci poškozeného, zvlášť tíživé výdělkové poměry, větší počet dětí poškozeného a pod.), možno poskytnouti zálohu až do částky 100.000 Kčs, nikdy však do částky vyšší než 50 % zjištěné škody. Okresní národní výbory (Ústřední národní výbor) v případech, ve kterých hodlají povolit zvýšené zálohy (přes 50.000 Kčs do 100.000 Kčs) – i když jsou k tomu podle § 6, odst. 1 zákona č. 161/1946 Sb samy příslušny – jsou povinny vyžádati si předem souhlas zemského národního výboru (pověřenectva vnitra) a tomuto předložit jednací spisy k nahlédnutí.

(2) Výše zálohy podle odst. 1 poskytnutá neřídí se však výší celkové škody, kterou poškozený utrpěl a v rámci předpisu odst. 1 jest povoliti jen takovou zálohu, která se jeví nezbytně nutnou bez ohledu na celkovou výši utrpěné škody.

(3) Od povolené částky se odčítá z veřejných prostředků přiznaná náhrada, záloha, podpora či jiná výpomoc.

E. Kdo rozhoduje o poskytování záloh.

(1) O poskytování zálohy rozhoduje:

a) okresní národní výbor, nepřevyšuje-li zjištěná škoda 250.000 Kčs, jinak

b) v zemích České a Moravskoslezské zemský národní výbor, na Slovensku pověřenectvo vnitra.

(2) Při stanovení místní příslušnosti okresních národních výborů k přijímání žádostí o zálohu a k rozhodování o těchto žádostech podle místa žadatelova bydliště byla rozhodnou úvaha, že je účelným soustřediti věci válečných škod, které utrpěla určitá osoba, u jediného orgánu a to bez

ohledu na místo, kde jednotlivé škody vznikly, po případě na skutečnost, kde škoda byla přihlášena. Rozhodování svěřuje se v první řadě okresním národním výborům, které podle svých místních znalostí mohou nejlépe posoudit, zda předpoklady pro přiznání zálohy jsou dány. Důsledkem určení místní příslušnosti podle žadatelova bydliště bude, že o zálohách, které Slovák, bydlící dnes v zemích českých, utrpěl na Slovensku, bude rozhodovati okresní neb zemský národní výbor v zemích českých a naopak o žádostech Čechů, bydlících nyní na Slovensku, budou rozhodovati slovenské orgány, i když škoda vznikla v zemích českých.

(3) Nemá-li okresní národní výbor, u něhož byla podána žádost za poskytnutí zálohy, přihlášku škody, k jejímuž přijetí byl příslušný jiný orgán, vyžádá si ji od tohoto orgánu i se všemi jednacími spisy.

(4) Byla-li žádost o poskytnutí zálohy podána již před účinností zákona č. 161/1946 Sb. u jiného orgánu (úřadu), postoupí tento orgán (úřad) okresnímu národnímu výboru příslušnému podle místa žadatelova bydliště. Sejně tomu bude, změní-li žadatel později své bydliště. K žádosti za zálohu připojí se zároveň přihláška škody (byla-li podána) se všemi přílohami a spisovými doklady (spisovým materiálem).

F. Řízení o poskytnutí zálohy.

(1) Řízení o poskytnutí zálohy na náhradu za škodu se zavede jen na žádost poškozeného nebo pozůstalých po něm. Co jest třeba uvést v žádosti, stanoví § 5, odst. 2 zák. č. 161/1946 Sb. K žádosti musí být připojeny zejména doklady, z nichž je zřejmo, že jsou splněny předpoklady pro přiznání zálohy podle § 2 tohoto zákona (viz odd. B těchto směrnic). (2) Pokud soupis válečných škod, provedený podle dekretu č. 54/1945 Sb., platného v zemích České a Moravskoslezské a podle nařízení Slovenské národní rady č. 67/1945 Sb. n. SNR platného na Slovensku, nezahrnuje všechny škody, na které podle zákona č. 161/1946 Sb. je možno zálohy poskytovat, musí rozhodující orgány (ONV, ZNV a pověření vnitřní) žádosti o zálohu na náhradu za takové škody považovati zároveň za přihlášky škod. To bude zejména praktickým u žadatelů majících bydliště v zemi České nebo Moravskoslezské ohledně škod vzniklých jim na Slovensku, a u žadatelů bydlících na Slovensku pak u škod vzniklých jim v zemích českých a vůbec u škod, které jdou nad okruh škod podle nařízení č. 67/1945 Sb. n. SNR.

(3) Není-li žádost náležitě doložena, zejména schází-li doklady o tom, že jsou splněny podmínky pro přiznání zálohy podle § 2 cit. zák., zařídí okresní národní výbor buďto svým orgánem, anebo prostřednictvím místních národních výborů potřebné doplnění žádosti. Po tyto účely byl vydán zvláštní dotazník (č. skl. 308 Státní tiskárny v Praze), který až do vyčerpání zásob dlužno přizpůsobiti předpisům § 2.

(4) Okresní národní výbor před rozhodnutím o přiznání zálohy zjistí, po případě přezkouší správnost údajů žadatelových o tom, zda mu nebyla již z veřejných prostředků přiznána náhrada, po případě poskytnuta záloha, podpora či jiná výpomoc (zápůjčka, příspěvek na její splácení, záruka za úvěr a pod.), jakého druhu, v jaké výši, kdy a kterým orgánem (úřadem). Všechna tato data jest zapsati do dotazníku.

(5) Shledá-li příslušný národní výbor (pověření vnitřní), že nejsou dány podmínky pro poskytnutí zálohy, zamítne žádost. Zjistí-li však, že předpoklady pro přiznání zálohy jsou dány, vyhotoví výměr o tom, avšak nedoručí jej hned straně, nýbrž zařídí nejdříve u zemského národního výboru, na Slovensku u pověření vnitřní nebo orgánu jím určeného, čeho je třeba k výplatě zálohy (§ 6, odst. 2 zákona č. 161/1946 Sb.). Teprve, když tento orgán sdělí okresnímu národnímu výboru, že zálohu poukazuje k výplatě, doručí okresní národní výbor výměr stranám.

(6) Ve výměru jest vždy uvést jednotlivé druhy škod, na které se záloha poskytuje. Poskytuje-li se záloha na náhradu za škody na věcech, buď stranám připomenuto, že jsou povinny použiti

zálohy na opětné opatření nebo zřízení věci, po případě na uvedení do dřívějšího stavu, neučinily-li tak již dříve.

(7) Při poskytování záloh na náhradu za válečné škody majetkové budiž vždy, byla-li uplatněna škoda na stavebním objektu, v rozhodnutí určeno, zda a jaká část zálohy připadá na náhradu stavební škody na tom kterém objektu (srov. § 6, odst. 3 zák. o stavební obnově č. 86/1946 Sb).

(8) Převyšuje-li uplatňovaná škoda částku 250.000 Kčs, předloží okresní národní výbor spisy zemskému národnímu výboru (pověřenectvu vnitra) k rozhodnutí. Je samozřejmým, že spisy musí být již předem u okresních národních výborů náležitě vybaveny, aby je zemský národní výbor (pověřenectvo vnitra) nemusel vracet k doplnění.

(9) Doručuje se, aby pokud je to jen možno, případy z téže obce (části obce) byly řešeny vždy najednou.

(10) Rozhodnutí okresních a zemských národních výborů nemají (jak tomu bylo podle § 6 dekretu č. 82/1945 Sb) platnost konečnou. O opravných prostředcích platí tudíž všeobecné předpisy.

(11) Veškeré písemnosti a úřední úkony ve věcech upravených zákonem č. 161/1946 Sb., jsou osvobozeny od poplatků a dávek za úřední úkony ve věcech správních. To se týká zejména osvobození všech podání stran od olkových poplatků.

G. Výplata záloh a jich evidence.

(1) Výplatu záloh provádí vždy zemský národní výbor, na Slovensku pověřenectvo vnitra nebo orgán jím určený. Má-li poškozený zápůjčku, poskytnutou nebo zaručenou státem, poukáže vyplácející úřad zálohu, budou-li mu potřebné údaje o zápůjčce oznámeny před poukazem výplaty zálohy, přímo věřiteli po účet poškozeného.

(2) Řádnou evidenci vyplacených záloh vedou však nejen orgány, které výplatu záloh provádějí, nýbrž i okresní národní výbory příslušné podle bydliště žadatelova. Výše povolené zálohy se ve všech případech zaznamená nejen v dotazniku, nýbrž i v přihlášce škody – byla-li podána – a v přehledných výkazech.

(3) Z poskytnutí zálohy na náhradu za škody nevzniká straně právní nárok na tuto náhradu. Nepřízná-li se snad později při definitivním odškodnění náhrada za přihlášenou škodu vůbec, po případě přizná-li se jen v částce nižší než povolená záloha, bude strana povinna celou zálohu nebo případnou její část ihned vrátiti na vyzvání orgánu, který ji přiznal (§ 6, odst. 1 zák.), pokud tento orgán straně neposkytne na řádně odůvodněnou žádost v případech hodných zvláštního zřetele přiměřené úlevy při plnění této povinnosti.

Summary

Legislation of War Damage Settlements 1938–1945

Damage to property but also to the health of Czechoslovak citizens from the time of a state of emergency in 1938, the period of occupation and then liberation of the Czechoslovak territory in April 1945 until the withdrawal of the Soviet troops in autumn of the same year became a subject of a national investigation and war damage compensation.

First damages suffered by Czechoslovak citizens and some businesses that incurred at the time of a state of emergency in September 1938, after the occupation of border area in October, as well as during the occupation after 15th March 1939 were partially compensated still before 15 March 1939 or at the time of the Protectorate, and only unresolved damages from this period were dealt with after the war. These

damages were paid in full based on the Act No. 131/1936 concerning the state defense, Government Regulation No. 93/1940 concerning registration and identification of damages occurred from 1938 to 1939 in connection with certain political events, and based on Government Regulation No. 317/1941 concerning the compensation to settlers in the territory of the former Czechoslovakia annexed to Hungary. Damages from the time of occupation (e.g. confiscated Jewish property or property of citizens who fled after the separation of border areas) and the liberation were later investigated and referred as war damages in the post-war presidential decrees and subsequently in laws, regulations and occasionally also in policy directives issued by ministries that were at first elaborated by provincial committees and by national regional committees after the reorganization in 1948. Namely, Decree of the President of the Republic of 31st August 1945 concerning the registration and identification of war damage and damage caused by abnormal circumstances taking effect on 8th September 1945 (Decree No. 54/1945) and Decree of the President of the Republic of 28th September 1945 concerning advances on compensation for some property war damages (Decree No. 82/1945). These decrees were complemented by a variety of laws, regulations and policy directives of various ministries.

The study quotes and summarizes decrees and laws that relate directly to the above topic and also those referring to war damage compensation.

NELEGÁLNÍ FINANCE A TAJNÉ FONDY NA CESTĚ KSČ K MOCI

FRANTIŠEK HANZLÍK

The content of the study is the use of secret funds and illegally acquired funds by the Communist Party and secret services in the army and the Ministry of Interior in the struggle for political power in the years 1945–1948.

The first section is devoted to the wider context of the financing of political parties in the postwar period. The next part deals with the role of the secret services, which was dominated by the Communist Party during 1945 because of obtaining illegal finances and creating slush funds.

The final section is devoted to the fates of the main actors of illegal transactions made by the intelligence service of the Ministry of Interior, which remained for a long time shrouded in mystery.

Key words: Secret funds; intelligence; finance; defense intelligence; the Communist Party; the secret services; political parties; illegal.

Problém financování politických stran

V letech 1945–1948 probíhal v Československu zápas o politickou moc, který vyvrcholil převzetím moci komunistickou stranou v únoru 1948. Hlavními aktéry tohoto zápasu se staly politické strany. Jejich vedoucí činitelé spolurozhodovali o obsahu Košického vládního programu a o poměru sil v nově konstituované vládě Národní fronty Čechů a Slováků. Osvobození republiky, které bylo jejich hlavním cílem, se stalo realitou 9. května 1945. Po osvobození získal zápas o politickou moc ve všech oblastech života společnosti novou dimenzi. Vedení jednotlivých politických stran měla zcela rozdílné představy o realizaci vládního programu. Od nejvyšších článků státní moci, představovaných především vládou a posléze Prozatímním národním shromážděním až po jejich nejnižší stupně reprezentované Národními výbory, se střetávaly zájmy politických stran ve snaze získat co největší podíl na politické moci.¹ Všechny politické strany se proto snažily neustále rozšiřovat svoje členské základny a počty svých příznivců. Vedení politických stran si postupně uvědomovala, že jejich vliv ve společnosti je přímo závislý na počtu organizovaných členů a voličů. Tuto skutečnost plně potvrdily květnové volby v roce 1946.

Žádná z politických stran se při své každodenní činnosti neobešla bez rozsáhlého aparátu, jehož základ tvořili placení funkcionáři. Vysoké výdaje představovaly také náklady předvolební kampaně, různé stranické konference, sjezdy a další politické akce. Proto se všechny politické strany snažily získat finanční prostředky k pokrytí těchto nezbytných nákladů různými způsoby. Příspěvky, které platili členové všech politických stran, stačily pouze na pokrytí části nezbytných výdajů. Funkcionáři, kteří byli zodpovědní za hospodaření, hledali proto neustále další zdroje příjmů. Dostávali se přitom mnohdy až na samou hranici zákonů a v mnoha případech

¹ Bliže viz HANZLÍK, F.: *Únor 1948 výsledek nerovného zápasu*. Praha 1997.

docházelo k jejich porušování. Pokud to bylo pro všechny politické strany výhodné, nacházely i určitý kompromis při jednáních vlády a také na úrovni vedení politických stran při projednávání zákonů, které jim mohly přinést profit. Například při projednávání zákona, který politické strany osvobodil od majetkových dávek, při jednání o přidělení konfiskovaných tiskárenských podniků atd.² Příjmy z tiskařských podniků a stranického tisku přitom tvořily nezanedbatelný zdroj příjmů stranických pokladen.

Část funkcionářů politických stran (většinou funkcionáři na úrovni celostátního vedení) byla placena z titulu zastávaných funkcí ve státní správě nebo i v parlamentu. Šlo především o vládní činitele, poslance parlamentu i osoby působící v armádě a v bezpečnosti. Největší zastoupení v těchto složkách měla komunistická strana. O obsazení uvedených míst na všech úrovních probíhal neustálý zápas. Ve snaze zajistit každodenní fungování svých politických aparátů se všechny politické strany potýkaly ve větší či menší míře s finančními problémy. Tato situace je nutila využívat při získávání finančních prostředků rozličných metod a prostředků. Od zadlužení až po využívání podezřelých finančních zdrojů v rozporu s tehdy platnými zákony. Mezi KSČ a všemi ostatními politickými stranami byl základní rozdíl. Komunistická strana se ve velmi krátké době po osvobození stala významnou mocenskopolitickou silou. V zápase o politickou moc využívala vedle demokratických prostředků také metod, které byly v rozporu s platnými zákony a ústavou. Tato skutečnost se promítla i v metodách a způsobech získávání finančních prostředků ve prospěch strany.

Nelegální finance a tajné fondy

Komunistická strana ovládla v létě roku 1945 ministerstvo vnitra (MV) a všechny tehdy existující tajné služby.³ Výše uvedené pozice umožňovaly vedení komunistické strany při získávání finančních prostředků porušovat tehdy platné zákony a předpisy s minimálním rizikem, že bude tato činnost odhalena. Získané prostředky byly následně používány nejen k financování činnosti komunistické strany, ale i k jiným účelům. Svědčí o tom i obsah dokumentů uložených v Národním archivu (NA), v Archivu bezpečnostních složek (ABS) i ve Vojenském ústředním archivu (VÚA).

Převážnou část finančních prostředků získávalo vedení komunistické strany cestou tajných služeb, především zásluhou vojenského obranného zpravodajství a odboru pro politické zpravodajství ministerstva vnitra „Z“. Tajné služby ovládané komunistickou stranou sehrály významnou roli i v zápasu o politickou moc mezi komunisty a jejich protivníky. Po roce 1989 vyšly publikace, které toto potvrzují.⁴ Podílely se i na nelegálním získávání finančních prostředků. Úkoly v tomto smyslu uložilo vedení KSČ komunistům, kteří stáli v čele tajných služeb. Šlo o přísně utajované operace. O jejich skutečném významu a poslání věděli pouze jednotlivci, kteří je řídili. K nim patřili především šéf armádního obranného zpravodajství (OBZ) Bedřich Reicin a jeden z vedoucích činitelů zpravodajské služby ministerstva vnitra dr. Zdeněk Toman.⁵ Nevěděl o nich ani kpt. JUDr. Karel Vaš, který byl v roce 1946 zástupcem Bedřicha Reicina. Vzni-

² KAPLAN, K.: *Majetkové zdroje KSČ v letech 1945–1952*. Praha 1993, s. 5–6.

³ V čele armádního obranného zpravodajství (OBZ) stál pplk. Bedřich Reicin, zemské odbory bezpečnosti II. řídil Emil Hršel, přednostou 2. oddělení hlavního štábu MNO se stal pplk. JUDr. Anton Rašla, kterého v říjnu 1945 vystřídal plk. Karel Hanus. Do čela zahraniční rozvědky ministerstva vnitra byl postaven Zdeněk Toman, původním jménem Zoltán Goldberger. Všichni jmenovaní byli členy KSČ.

⁴ Blíže viz HEJL, V.: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1990; HORA, O.: *Svědectví o puči*. Díl. I–II. Praha 1991; KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945–1948*. Praha 1990; KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*. Praha 1993; HANZLÍK, F.: *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1948*. Praha 2003.

⁵ Obranné zpravodajství vzniklo na základě nařízení sovětského velení u 1. čs. armádního sboru v SSSR v lednu 1945. Od samého počátku stál v jeho čele Bedřich Reicin. JUDr. Zdeněk Toman stál v čele zahraniční rozvědky ministerstva

kaly dokonce i kuriózní situace, kdy agenti vojenské zpravodajské služby zjistili, že jejich kolegové z rozvědky ministerstva vnitra provádí v zahraničí nelegální transakce. Tuto skutečnost hlásili jejich nadřízeným, aniž tušili, že tuto operaci řídí.⁶ Mezi jednotlivými akcemi, které realizovaly tajné služby, a ostatními transakcemi, na kterých se podílely jiné subjekty, nebyl žádný bezprostřední vztah. Shodným rysem nelegálního získávání finančních prostředků bylo používání stejných metod a prostředků. Jednalo se například o tzv. markové obchody, pašování zlata, drahokamů, bižuterie, lihovin, cigaret a dalšího zboží.

V rámci tajných služeb vznikaly v rozporu s tehdy platnými zákony tajné fondy. S nimi podle vlastního uvážení a bez jakéhokoliv omezení disponovali ti, kteří rozhodovali o jejich vytvoření. Část prostředků byla využita ve prospěch KSČ a další část na financování různých aktivit, které nebylo možno hradit legální cestou z oficiálních fondů zpravodajských služeb.

Dnes nelze přesně zjistit, jaký byl celkový objem finančních prostředků, které různými, většinou nelegálními způsoby tajné služby získaly. Obsah archivních pramenů však svědčí o tom, že šlo řádově o desítky až stovky milionů korun. Lze jen velmi těžko prokázat, jaká část z těchto nelegálně získaných financí byla využita komunistickou stranou, jaká část zůstala tajným službám a kolik finančních prostředků skončilo na soukromých kontech aktérů těchto transakcí doma i v zahraničí.⁷ Z obsahu archivních pramenů je zřejmé, že tyto finanční prostředky byly využívány mimo jiné i k podplácení a korumpování osob pro KSČ jakkoliv využitelných, a to jak v armádě, v bezpečnostních složkách, tak i v jiných institucích.

O existenci tajných fondů OBZ věděl i ministr obrany gen. Ludvík Svoboda. Informaci o tom, že šéf OBZ Bedřich Reicin disponuje tajnými fondy se značným množstvím finančních prostředků, sdělil v dopise Klementu Gottwaldovi ze dne 2. prosince 1952.⁸ Gen. Svoboda se o tajném fondu OBZ zmiňuje i v souvislosti s koupí automobilu pro gen. Moskalenka při jeho návštěvě v Československu v roce 1949. Byl mu věnován jako odměna za jeho podíl na osvobození. Až později se při jednání vlády zjistilo, že podle stávajících zákonů neexistuje způsob jak automobil výrobcí zaplatit. Problém vyřešil tehdejší přednosta 5. oddělení hlavního štábu ministerstva národní obrany (MNO) plk. Bedřich Reicin, když automobil zaplatil právě z onoho tajného fondu.

Tajné fondy obranného zpravodajství

Ve fondech Archivu bezpečnostních složek i ve Vojenském ústředním archivu najdeme dílčí informace o získávání finančních prostředků vojenským obranným zpravodajstvím z různých

vnitra. Za války působil v Anglii. Informace o přísném utajování nelegálního získávání finančních prostředků tajnými službami ministerstva vnitra a ministerstva národní obrany potvrzuje ve svých výpovědích kpt. Adolf Püchler, který se tajných operací podílel. Zdeněk Toman nařídil přísné utajení všeho, co se týkalo získávání peněz pro KSČ. Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále VÚA-VHA), f. 100/52, sv. 33, a. j. 231, výpověď Adolfa Püchlera ze dne 16. prosince 1949.

⁶ Při plnění jiných úkolů zjistil nelegální transakce v Anglii, řízené Zdeňkem Tomanem, důstojník OBZ Vilém Kahan. VÚA-VHA, f. 100/52, sv. 33, a. j. 231, záznam se soudruhem mjr. Kahanem ze dne 1. března 1951 v komisi stranické kontroly.

⁷ Jeden z aktérů nelegálních transakcí Zdeněk Toman byl zatčen v dubnu 1948. Po zatčení Tomana spáchala jeho manželka sebevraždu. Při vyšetřování události byla v jejích bytě nalezena vkladní knížka na její jméno, na které bylo uloženo 250 000 Kč a dalších 50 000 na jméno Zdeňka Tomana. Nemí vyloučeno, že i tyto finanční částky mohly pocházet z nelegálních transakcí, které Toman organizoval. SLANINA, J.: *Akce „TOMAN“*. Sekuritas Imperii, 1994, č. 1, s. 122.

⁸ Koncem roku 1952 byl gen. Ludvík Svoboda krátce internován. V té době napsal obsáhlý dopis Klementu Gottwaldovi, v němž se v souvislosti s vyjádřením k činnosti Bedřicha Reicina zmiňuje také o tajném fondu OBZ.

zdrojů ještě v průběhu války. Fakta z archívních pramenů potvrzují i osobní svědectví pamětníků. S největší pravděpodobností vznikl tajný fond OBZ ještě v době války. Bezprostředně po jejím skončení došlo k jeho rozšíření.

Po vstupu 1. čs. armádního sboru na Slovensko na podzim roku 1944 byla vyhlášena na osvobozených územích mobilizace. Vojenské obranné zpravodajství v čele s Bedřichem Reicinem vzniklo v lednu 1945. Ve velmi krátké době byly konstituovány orgány OBZ u všech součástí armádního sboru.⁹ Jedním z hlavních úkolů OBZ bylo prověření všech osob, které na základě mobilizační vyhlášky nastupovaly na Slovensku do jednotek sboru. Příslušníci polního četnictva 1. čs. armádního sboru, které bylo OBZ podřízeno, zatýkali i kolaboranty a zrádce (skutečné i domnělé) z řad civilního obyvatelstva. Již v únoru 1945 byl na základě nařízení npor. Bedřicha Reicina zřízen internační tábor v obci Velká u Popradu. Do tábora byly polním četnictvem odevzdávány osoby, které byly nejdříve vyšetřovány příslušníky OBZ v Popradu. Většinou šlo o civilní osoby, které byly označeny spoluobčany za kolaboranty. Ve svých pozdějších stížnostech udávali vězňáci, že jim byly po příchodu do tábora při výsleších odebrány příslušníky OBZ všechny cenné předměty (kožené kabáty, hodinky, peníze, prsteny atd.).¹⁰

K zatýkání civilních osob na Slovensku se vyjádřil i pplk. JUDr. Karel Vaš ve své rozsáhlé výpovědi v roce 1955, kde uvádí: „*Rychlým postupem Sovětské armády byl celý defenzivní aparát postaven před těžké úkoly. Šlo nejen o zneškodňování německých sabotérů, diverzantů a špiónů, ale i zatýkání a zajištění zrádců a jiných např. elementů z řad civilního obyvatelstva, jako velitelů tzv. Hlinkových gard atd. Všichni zatčení byli dáni k dispozici sovětským orgánům k dalšímu opatření, k potrestání a odsunu.*“¹¹ Bedřich Reicin v době, kdy byl sám vyšetřován jako člen „*protistátního spikleneckého centra Rudolfa Slánského*“, označil bezhlavé zatýkání civilního obyvatelstva za zločin. K tomu Karel Vaš v dokumentu z roku 1955 dále říká: „*Vždyť tento zločin jsem prováděl na základě sovětských rozkazů, které pro mne byly svaté [...]. A dále pak, že vlastně s oddělením OBZ sboru pracovaly paralelně operativní skupiny kontrarozvědky 38. armády, která vlastně dělala tentýž 'zločin', zatýkala civilní osoby a kolaboranty a která od oddělení sboru přebírala naše zatčené k dalšímu opatření.*“¹²

Podobné praktiky uplatňovali příslušníci OBZ i při prověřování příslušníků bývalé armády Slovenské republiky, kteří se hlásili do 1. čs. armádního sboru. Osudy tisíců důstojníků a vojáků slovenské národnosti ovlivnily výsledky jednání Vojenské rady při předsednictvu vlády ze dne 12. dubna 1945. V jeho průběhu se projednávala otázka přijímání důstojníků, rotmistrů a vojáků, kteří nastupovali do armády na osvobozeném území na základě mobilizační vyhlášky. Plk. Mikuláš Ferjenčík navrhl, aby ti, kdo nebudou přijati do armády jako kolaboranti a zrádci, byli odesláni ke sboru a následně do koncentračních táborů.¹³ Směrnice MNO k realizaci zmíněného usnesení

⁹ Blíže viz HANZLÍK F.: *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1948*. Praha 2003.

¹⁰ O těchto skutečnostech vypovídal podrobně bývalý příslušník 1. čs. armádního sboru v SSSR Michal Uram v březnu 1953 při výslechu v Košicích. Národní archiv (dále NA), f. MNB 8/10, k. 66. Další osud skupiny internovaných z tábora Velké u Popradu ukazuje na tehdejší praktiky Reicinova OBZ. Bez jakéhokoliv vyšetřování a obvinění byli přesunuti nejdříve do Martina a potom do Prahy. V internaci strávili více než pět měsíců. Dne 12. července 1945 obdržel jejich stížnost a žádost o předání civilním bezpečnostním složkám státní tajemník v MNO gen. Mikuláš Ferjenčík. VÚA-VHA, f. MNO, Státní tajemník, č. j. 101 177, 1945.

¹¹ HANZLÍK, F. – POSPÍŠIL, J. – POSPÍŠIL, J.: *Sluha dvou pánů*. Vizovice 1999, s. 76. Pplk. JUDr. Karel Vaš byl od ledna 1945 v hodnosti nadporučíka zástupcem přednosty oddělení obranného zpravodajství 1. čs. armádního sboru v SSSR kpt. Bedřicha Reicina.

¹² HANZLÍK, F. – POSPÍŠIL, J. – POSPÍŠIL, J.: *Sluha dvou pánů*. Vizovice 1999, s. 76.

¹³ VÚA-VHA, f. VR, č. j. 3/taj./1945. Toto opatření se mělo podle návrhu plk. Ferjenčíka týkat pouze důstojníků a vojáků, kteří se prokazatelně provinili v období války buď na východní frontě, nebo v boji proti SNP a měli být za své činy potrestáni.

obsahovala však i ustanovení, které považovalo příslušníky bývalé slovenské armády a domobranu, na rozdíl od českého vládního vojska, za vojáky nepřátelské armády. Proto je příslušníci OBZ většinou bez jakéhokoliv prověřování odesílali do zajateckých táborů Rudé armády v Polsku. Později následoval jejich odsun do táborů na území SSSR. Tento osud stihl tisíce bývalých vojáků a důstojníků slovenské armády bez toho, že by se jakýmkoliv způsobem provinili. Většina z nich skončila v táborech na území SSSR, odkud se vraceli ještě několik roků po skončení války.¹⁴ Před odesláním do sovětských zajateckých táborů jim byly zabaveny peníze, všechny cennosti, dobrá obuv nebo uniformy. O cenné věci byli připraveni mnohdy i důstojníci a vojáci, kteří byli později do armády přijati. Skupinu 416 slovenských vojáků, kteří byli počátkem května 1945 odesláni po prověření OBZ v Žilině do sovětských internačních táborů ve Vrútkách a v Dolném Kubíně, odmítli jejich velitelé přijmout. Nakonec byli zařazeni do jednotek sboru. Po skončení války podali v červnu 1945 oficiální stížnost státnímu tajemníkovi MNO gen. Mikuláši Ferjenčíkovi.¹⁵

Ke stížnosti se oficiálně vyjádřil přednosta Hlavní správy obranného zpravodajství MNO pplk. Bedřich Reicin. Fakticky potvrdil skutečnosti uváděné ve stížnosti se závěrem, že tento postup byl zcela běžný, neboť šlo o vojáky nepřátelské armády a zabavené finanční prostředky, cennosti a další věci byly využity ve prospěch bojujících jednotek.¹⁶

Armádní obranné zpravodajství obdrželo po skončení války také značné obnosy německých marek a dokonce i rublů od sovětské armády. Německé marky byly později využity k různým účelům v americkém okupačním pásmu v Německu.¹⁷

Za branné pohotovosti státu do konce roku 1945 byl OBZ svěřen úkol zajistit bezpečnost osvobozených území a „vyčistit“ je s pomocí vojenských jednotek od zbytků německé armády, Wehrwolfu a jiných diverzních skupin. Armádní obranné zpravodajství bylo nadřazeno všem vojenským jednotkám i bezpečnostním orgánům ministerstva vnitra. Při plnění tohoto úkolu zatýkaly bezpečnostní oddíly OBZ nejen příslušníky bývalé německé armády a podzemního hnutí, ale i osoby, které se v pohraničí podílely na rabování v období divokého odsunu sudetských Němců, tzv. zlatokopy. Do rukou příslušníků bezpečnostních oddílů OBZ se tak dostávaly rovněž značné finanční částky a cenné předměty. To byl další ze zdrojů tajných fondů OBZ.

Okolnosti vzniku tajného fondu byly prošetřovány po zatčení gen. Bedřicha Reicina v únoru 1951. Výsledkem důstojníků, kteří o vzniku a existenci fondu byli informováni, se podařilo zjistit, že jeho základ tvořily finance, které pocházely z nálezů sovětských peněz poblíž města Bochov u Karlových Varů. Byla vypracována přísně tajná zpráva o nálezů sovětských peněz, o vytvoření tajného fondu OBZ a o použití finančních prostředků fondu do roku 1951.¹⁸

V polovině června 1945 našli vojáci jednotky, která obsazovala pohraničí při pátrání po německých zbraních, v rybníce nedaleko Bochova pytle se sovětskými penězi. Pod dozorem velitele posádky mjr. Josefa Pospíšila byly peníze přepočítány a usušeny. Pytle obsahovaly celkem 23 470 desetičveroncových bankovek z roku 1937. Na základě rozhodnutí mjr. Pospíšila odvezl bankovky dne 15. června 1945 npor. Karel Suchý se třemi důstojníky na velitelství 11. divize do Plzně.

¹⁴ Blíže viz HANZLÍK, F.: *K osudům důstojníků a vojáků armády Slovenské republiky koncem roku 1944 a v průběhu roku 1945*. In: *Válečný rok 1944*. Praha 2001.

¹⁵ Úřední záznam kpt. Zelinky o nepřistojnostech při hlášení se důstojníků u náhradního pluku ze dne 7. června 1945. VÚA-VHA, f. MNO, Státní tajemník, č. j. 100045/45.

¹⁶ Reicinova odpověď na stížnost kpt. Zelinky. Ze zápisu je zřejmé, že jeho obsah nepřipravoval osobně Bedřich Reicin, neboť je napsán ve slovenském jazyce. VÚA-VHA, f. MNO, Státní tajemník, č. j. 100049/45.

¹⁷ Tyto informace sdělil autorovi v rozhovoru dne 21. února 2002 genmjr. v. v. doc. Ing. Oldřich Kvapil, CSc., který po únoru 1948 stál v čele čs. vojenské rozvědky.

¹⁸ NA, f. MNB 8/1, k. 56.

Po dohodě s Národní bankou československou byly 18. června odevzdány filiálce národní banky v Plzni. Služebním hlášením podřízených důstojníků OBZ se informace o nálezů peněz dostala k přednostovi Hlavní správy OBZ pplk. Reicinovi. Na základě jeho rozhodnutí převzal bankovky v Plzni po předložení plné moci příslušník OBZ npor. Pavel Fiala a odvezl je do Prahy na Hlavní správu OBZ. Podle Reicinova vyjádření měly být bankovky odevzdány sovětským orgánům, protože se jednalo o bankovky protisovětských německých zpravodajských skupin.¹⁹ Podle údajů uvedených ve zprávě činila celková hodnota červoncových bankovek 2 348 300 rublů. V přepočtu podle tehdy platného kurzu šlo o více než 10 500 000 korun. Postupně byla celá částka vyměněna za československé koruny.

Podle vyjádření gen. Oldřicha Kvapila byly peníze ponechány Reicinovi sovětskou armádou na hrazení výdajů, které nebylo možno platit z oficiálních zdrojů přidělených OBZ.²⁰ Ke vzniku fondu a jeho účelu se při vyšetřování vyjádřil i Reicinův nástupce gen. Josef Musil: „*Podle sdělení gen. Reicina byl tento fond utvořen se souhlasem nejvyšších stranických orgánů a nejvyšších vojenských funkcionářů za tím účelem, aby v případě, že by reakční strany nechtěly v parlamentě povolit úvěr pro zpravodajskou službu, aby zde byl fond, ze kterého tato by byla dotována.*“²¹

Až do konce roku 1946 měl peníze uloženy ve svém trezoru Bedřich Reicin a byly využívány podle jeho rozhodnutí. V té době byl anonymním dopisem upozorněn zástupce Reicina plk. gšt. Josef Černík na existenci tajného fondu a na skutečnost, že peníze jsou uloženy u Reicina v trezoru a že s nimi disponuje podle vlastního uvážení. Po jeho rozhovoru s Reicinem byly peníze uloženy ve městské spořitelně v Bubenči a využívány dále na základě rozhodnutí Reicina. Ve zprávě o tajném fondu je uveden i přehled výdajů. Značné částky byly použity na činnost Sdružení zahraničních vojáků druhého odboje, které ovládala KSČ. Výdaje činily více než 770 000 korun. Na nákup automobilu pro gen. Moskalenka v lednu 1949 a jeho přepravu do SSSR bylo vydáno více jak 335 000. Menší částky byly vydány na jiné účely. Např. dar ministru národní obrany k narozeninám 25 000 Kčs, dar maršálu Vasilevskému 34 607 Kčs, dary pro návštěvu z SSSR 100 000 Kčs, rozloučení gen. Bedřicha Reicina při odchodu z OBZ na místo náměstka ministra národní obrany 17 000 Kčs.

Z tajného fondu OBZ byly hrazeny i výdaje Okresního národního výboru v Přerově ve výši 69 870 Kčs na exhumaci a pohřbení více než 250 Karpatských Němců ze Slovenska, zastřešených příslušníky OBZ pod velením ppor. K. Pazúra v Lověšicích u Přerova dne 17. června 1945.²² Po zatčení Bedřicha Reicina a vyšetřování okolností vzniku a použití tajného fondu OBZ byly zbývající finanční prostředky ve výši více než 7 000 000 korun převedeny do paušálu vojenské kontrarozvědky.²³

K financování činnosti, která byla v rozporu s tehdy platnými zákony, používal Reicin i finanční prostředky přidělené OBZ. Šlo především o takzvaný zpravodajský paušál, který byl využíván k financování agentů OBZ. Počátkem roku 1947 nařídil Reicin odposlechy telefonických hovorů vedoucích funkcionářů armády včetně ministra národní obrany gen. Ludvíka Svobody. Od ÚV KSČ si vyžádal tři spolehlivé pracovníky na obsluhu odposlouchávacího zařízení. Osoby, které obsluhovaly odposlouchávací zařízení v budově generálního štábu, neby-

¹⁹ NA, f. MNB 8/1, k. 56.

²⁰ Rozhovor s gen. O. Kvapilem dne 21. února 2002.

²¹ NA, f. MNB, 8/6, k. 61, protokol o výpovědi gen. Josefa Musila dne 17. července 1951.

²² NA, f. MNB 8/1, k. 56.

²³ NA, f. Komise I., sv. 11, a. j. 198, zápis z pohovoru plk. Josefem Lvem v budově ÚV KSČ dne 27. července 1957. Plk. Lev celou transakci realizoval.

ly zaměstnány ani u OBZ, ani u ministerstva národní obrany, aby nemohla být zjištěna jejich totožnost. Byly pravidelně vypláceny ze zmíněného zpravodajského paušálu a vedeny jako agenti OBZ.²⁴

Odposlouchávány byly všechny služební i soukromé hovory osob podle seznamu, který vypracoval Reicin. Pokud to umožňovala kapacita odposlechového zařízení, byly odposlouchávány náhodně ještě další osoby. Získané informace předával Reicin K. Švábovi, který stál v čele evidenčního oddělení ÚV KSČ. Současně byly získané informace využívány k přípravě perzekuce generálů a důstojníků po uchopení moci komunistickou stranou v únoru 1948. Odposlouchávací zařízení bylo využíváno v ještě větším rozsahu po únoru 1948.²⁵

Bedřich Reicin zřejmě disponoval ještě dalšími finančními prostředky, které využíval podle svých potřeb. Také ty nebyly nijak evidovány a účtovány. Z nich vyplácel například odměny svým agentům, kteří nebyli vedeni v evidenci spolu s agenty ostatních příslušníků OBZ. Stejně tak vyplácel pravidelné měsíční odměny v tisícových částkách některým ze svých řidičů.²⁶

Také finanční prostředky a cennosti, které získaly bezpečnostní oddíly OBZ při svém působení v pohraničí v létě a na podzim 1945, nebyly většinou nijak evidovány. Byly využívány libovolně na základě rozhodnutí Bedřicha Reicina. Docházelo i k obohacování jednotlivých příslušníků bezpečnostních oddílů OBZ. Podle svědectví těch, kdo byli vyšetřováni po zatčení Bedřicha Reicina, se v jeho kanceláři nacházelo v létě roku 1945 několik beden zlata, šperků a dalších cenných předmětů, které rovněž nebyly nijak evidovány. Později byly uloženy ve třech trezorech na Hlavní správě OBZ. Podle tehdy platných zákonů měly být okamžitě odevzdány Fondu národní obnovy. Až v lednu 1947, opět na základě upozornění anonymního pisatele, byl na základě nařízení plk. gšt. Josefa Černíka se souhlasem Bedřicha Reicina proveden jejich soupis a byly odevzdány Fondu národního majetku.²⁷

OBZ se pod vedením Bedřicha Reicina podařilo velmi rychle vybudovat výsadní postavení v armádě i vůči ostatním bezpečnostním složkám ministerstva vnitra. Svědčí o tom i jeho úloha při realizaci zpravodajské ochrany průmyslu, faktické podřízení finanční stráže OBZ, ale i omezení činnosti 2. oddělení hlavního štábu a získání vedoucího postavení vůči Státní bezpečnosti (StB).²⁸ Rychlý růst vlivu OBZ a osobní moci Bedřicha Reicina vyvolával pochybnosti a různé úvahy i u důstojníků, kteří jej znali již z doby jeho působení u našich jednotek v SSSR. Jedním z nich byl i plk. MUDr. Josef Škvařil. K působení OBZ po roce 1945 uvádí: *„Stále více vtírá se člověku myšlenka, že za Reicinem musel stát činitel mnohem mocnější a vlivnější ve straně, pod jehož vedením mohla být rychle budována tato rozsáhlá organizace tak, že od roku 1945 rychle zasáhla do všech odvětví politického a hospodářského života naší osvobozené vlasti.“*²⁹

²⁴ NA, f. MNB 8/10, k. 66, protokol o výpovědi gen. L. Klena z 18. září 1951.

²⁵ Telefonické spojení mezi ministry a vysokými státními úředníky bylo realizováno ve zvláštní telefonní síti „Černín“, jejíž provoz byl pod kontrolou OBZ. O zařazení každého účastníka do této telefonní sítě rozhodoval osobně náměstek ministra národní obrany gen. Reicin. Podle sdělení gen. Kvapila byla na ministerstvu národní obrany a na generálním štábu instalována odposlechová zařízení v místnostech kde probíhala různá jednání, v kancelářích a dokonce i ve výtazích. Rozhovor s gen. O. Kvapilem dne 21. února 2002.

²⁶ Podle sdělení Václava Kruntoráda, řidiče Bedřicha Reicina, mu byla měsíčně tzv. na ruku vyplácena částka 2000 Kčs. Od roku 1946 do roku 1951, kdy působil jako řidič Reicina, šlo o značnou částku, která nebyla nikde vykazována. Rozhovor s Václavem Kruntorádem dne 2. července 2002.

²⁷ NA, f. Komise I., sv. 11, a. j. 197, záznam o pohovoru s plk. gšt. Josefem Černíkem v budově ÚV KSČ dne 6. července 1957.

²⁸ Blíže viz HANZLÍK F.: *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1948*. Praha 2003.

²⁹ VÚA-VHA, f. 100/52, sv. 34, a. j. 245, dopis gen. J. Škvařila A. Čepičkovi ze dne 23. ledna 1951.

Faktická nekontrolovatelnost OBZ a ničím neomezený růst osobní moci Bedřicha Reicina vedly i k jejímu zneužívání k osobnímu obohacování samotného Reicina, jeho přátel i známých v armádě a na ministerstvu vnitra. OBZ i zpravodajská služba ministerstva vnitra se podílely také na nelegálním financování komunistické strany. V období let 1945–1948 úzce spolupracovali komunisté v OBZ se svými protějšky v odboru pro politické zpravodajství ministerstva vnitra.

Nelegální finance pro KSČ od rozvědky ministerstva vnitra

Získávání financí pro KSČ na ministerstvu vnitra organizoval a řídil především Zdeněk Toman, který až do svého zatčení počátkem března 1948 stál v čele zahraniční rozvědky. O této činnosti věděla pouze úzká skupina „spolehlivých“ důstojníků OBZ a odboru pro politické zpravodajství. Svědectví o tom podává bývalý pracovník 2. oddělení Hlavního štábu (HŠ) MNO Adolf Püchler, který působil za války ve Francii a později v Londýně. Používal krycích jmen – Medák, Fery Novak nebo Andrej Schojerman.³⁰

Adolf Püchler pracoval pro 2. oddělení HŠ od roku 1927 jako agent a od roku 1937 jako placený agent. V Anglii vstoupil v roce 1940 do čs. vojenských jednotek. V průběhu války pracoval v 2. oddělení londýnského MNO, které vedl gen. František Moravec. Po válce někteří příslušníci Moravcova 2. oddělení přešli do služeb OBZ a bezpečnostních složek ministerstva vnitra. V OBZ a v rozvědce MV pracovali po válce většinou odborníci, o které byla v nově konstituovaných zpravodajských službách po odstranění gen. Moravce z funkce přednosty 2. oddělení HŠ MNO nouze. Jejich význam pro OBZ, 2. oddělení HŠ MNO a pro rozvědku MV spočíval nejen v tom, že byli odborníky na zpravodajskou činnost, ale především proto, že měli rozsáhlé kontakty ze svého působení v zahraničí za války.

Jak se ukázalo, měli tito příslušníci předmnichovské vojenské zpravodajské služby i pozoruhodné kontakty na osoby z různých oblastí života společnosti v Československu. Byli mezi nimi například významní státní činitelé, vládní úředníci, významné osoby z podnikatelských kruhů, ale také osoby s kriminální minulostí a z podsvětí. Motivy jejich působení ve prospěch zpravodajských služeb ovládaných komunisty byly různé. Patřili mezi ně ti, co měli v průběhu války spory s gen. Františkem Moravcem, ale i důstojníci, kteří pracovali pro tyto služby ze zjištěných důvodů.

Proto byli využíváni i k plnění různých „choulostivých“ úkolů. K nim patřily také nelegální transakce, pomocí nichž získávaly tyto složky finanční prostředky, které nepodléhaly žádné kontrole a evidenci a byly dále používány k různým účelům. Od financování komunistické strany až po rozsáhlou korupci. O jednom z největších a nejrozsáhlejších případů získávání finančních prostředků nelegální cestou hovoří ve své výpovědi z roku 1949 již zmíněný Adolf Püchler, který sehrál v sérii po sobě jdoucích transakcí klíčovou roli.

Dne 15. dubna 1946 obdržel Püchler od dr. Tomana z ministerstva vnitra úkol získat v Anglii větší obnos liber. Při rozhovoru s Püchlerem Toman uvedl, že jde o velmi choulostivý úkol. Püchler proto žádal Tomana, aby mu sdělil, zda získané libry budou sloužit pro potřebu zpravodajských služeb, nebo k jiným účelům. Toman na tuto otázku neodpověděl. Až po delším naléhání sdělil, že peníze budou použity ve prospěch KSČ. Za splnění úkolu slíbil Püchlerovi patnáctiprocentní provize.

³⁰ VÚA-VHA, f. 100/52, sv. 34, a. j. 240, výpověď Adolfa Püchlera ze dne 16. prosince 1949. Název 2. oddělení HŠ MNO bylo převzato podle francouzského vzoru a jednalo se o oddělení zpravodajské.

V Anglii mělo být získáno celkem 50 000 liber. Při tehdy platném kurzu 350 Kč za libru činila celková částka 17 500 000 korun. V první fázi měla být získána částka 5 000 liber za prodej broušeného skla do prstenů z Jablonce. Od dr. Tomanu z trezoru obdržel Adolf Püchler 450 000 Kčs a následně od neznámého majora Sboru národní bezpečnosti (SNB) dalších 50 000 Kčs. Těmito penězi zaplatil zboží, které přivezl následující den osobní tajemník gen. Bohumila Bočka Aladár Berger, který v celém případě sehrál také důležitou úlohu.³¹ Berger se osobně velmi dobře znal s Bedřichem Reicinem. Obrannému zpravodajství předával podrobné zprávy o gen. Bočkovi. Při přebírání zboží od Bergera zjistil Püchler, že disponuje ještě částkou 1 000 000 korun, které získal prodejem briliantů továrníku Liebikovi. Odkud brilianty pocházely, mu Berger nesdělil. Po projednání celé transakce s Tomanem informoval okamžitě Püchler o celé akci plk. Reicina. Jeho odpověď zněla: „Nyní jsi u dr. Tomanu na ministerstvu vnitra a to je jeho věc!“³²

Püchler ohlásil Tomanovi na MV, že za peníze, které od něj obdržel, získal potřebné zboží a je připraven celou akci v Anglii realizovat. Ten vyslechl jeho informace a vzápětí požadoval navrácení 500 000 korun, které dal Püchlerovi na nákup zboží, protože údajně očekával kontrolu pokladny. Poradil Püchlerovi, aby vypůjčil peníze od Bergera. Ten odmítl peníze zapůjčit a navrhl Püchlerovi, aby peníze vypůjčil od obchodníka Václava Klabíka. S Václavem Klabíkem se Püchler znal velmi dobře již z období první republiky. Klabík měl úzké kontakty na významné osobnosti a pracoval pro gen. Josefa Bártíka. Püchler zařizoval Klabíkovi v roce 1945 zastoupení v Anglii, kde Klabík ihned uzavřel obchody za desetitisíce liber. Klabík proto Püchlerovi bez problémů půl milionu korun oproti podpisu půjčil. První transakce na získání finančních prostředků tak byla nakonec financována nikoliv z peněz ministerstva vnitra, ale půjčkou od majitele velkoobchodu a restaurací Václava Klabíka. Jednalo se o zcela průhledný tah Zdeňka Tomanu. V případě neúspěchu se mohl od celé akce distancovat a důsledky případné finanční ztráty by nesl Adolf Püchler.

Další problémy vznikly s dopravou zboží do Anglie. Pro přepravu kurýrní diplomatickou poštou bylo nutno vyřídit kurýrní list, aby mohla být zásilka zapečetěna jako kurýrní pošta. Žádanku vyřídil na MNO Aladár Berger a ministerstvo vnitra žádanku potvrdilo. Na ministerstvu zahraničí chtěli úředníci před zapečetěním zkontrolovat obsah pytlů. Byli upozorněni na skutečnost, že se jedná o kurýrní poštu ministerstva vnitra, kterou není možno otevírat. Po telefonátu Zdeňka Tomanu nakonec bez dalších průtahů úředníci pytle zapečetili. Před odletem do Anglie obdržel Püchler od Tomanu obálku a zvláštní pečeti. Získané libry měl dát do obálky, zapečetit a odevzdat určené osobě. O jeho odletu do Anglie věděli ještě další důstojníci 5. oddělení HŠ, kteří žádali Püchlera, aby jim z Anglie přivezl cigarety, kávu a další různé věci, což jim slíbil.

Zboží bylo dopraveno kurýrní cestou ve třech pytlích do Anglie. Püchler dostal 14 dní dovolenou na prodej zboží. Získal asi 3 500 liber. Koncem května 1946 přiletěl do Anglie dr. Toman a převzal libry osobně. Pět set liber ponechal Püchlerovi a požadoval nákup prvotřídních látek pro ministra Noska, čokolády, kakaa a čaje. Depeši přišel požadavek z HŠ MNO na nákup 500 000 cigaret. Také OBZ požadovalo nakoupit 100 000 cigaret a další zboží. Od pobočníka

³¹ Aladár Berger se narodil 11. června 1900 ve Vrbové, okr. Piešťany. Absolvoval obchodní školu. Mluvil slovensky, maďarsky, francouzsky, anglicky, německy, polsky a srbsky. Za války působil ve Francii a později v Anglii. V roce 1940 nastoupil do armády, ale ze zdravotních důvodů byl 28. října 1941 propuštěn. Ve Francii i v Anglii obchodoval s různým zbožím. Byl například dodavatelem látek pro Edvarda Beneše, generály Hasala nebo Bočka a pro další významné politické činitele v Anglii. Po únoru 1948 odešel do zahraničí. HANZLÍK, F.: *Případ Adolf Püchler*. Praha 2006, s. 135–138.

³² VÚA-VHA, f. 100/52, sv. 34, a. j. 240, výpověď Adolfa Püchlera ze dne 17. prosince 1949.

gen. Bočka škpt. Matyse obdržel Püchler seznam osob s velikostmi košil, obuvi plášťů atd. V seznamu se objevila i jména gen. Píky, Ferjenčíka a dalších. Veškeré zboží bylo z Anglie odesíláno zpět na základě stejného kurýrního listku kurýrní cestou přes čs. vojenskou misi.

Z Anglie přivezl Püchler cigarety a další zboží také Václavu Klabíkovi. Celní úředníci však u něj cigarety zajistili a požadovali zatčení Püchlera. Po zákroku Tomana a Reicina a po zaplacení cla byl po jednodenním zajištění na hlavním štábu propuštěn a pokračoval v organizování dalších transakcí. Toman nařídil Püchlerovi, aby prodal 3 000 liber získaných v Anglii a za získané peníze splatil dluh u Klabíka a nakoupil perly k dalšímu prodeji v Anglii. Koncem června 1946 sdělil Berger Püchlerovi, že má objednány perly za 1 000 000 korun. Berger zřejmě prodával i různé věci, které obdržel od Zdeňka Tomana. Při jedné z návštěv ukazoval Püchlerovi kufr plný různých fotoaparátů od Tomana, které měl prodat. Také perly byly přepraveny kurýrní cestou do Anglie. Perly prodávali v Anglii Püchlerovi agenti. Celkem za ně obdržel částku 8 000 liber. Při pobytu v Londýně měl za úkol sledovat tři týdny gen. Heliadora Píku.³³

V první polovině září roku 1946 se akce s perlami za 800 000 Kčs opakovala, včetně nákupu zboží pro prominenty. Tentokrát převzala peníze manželka dr. Tomana. Püchler podle čísel bankovek zjistil, že za ně nakupovala různé zboží. Transakce s perlami se opakovaly ještě koncem roku 1946, a to za 10 500 liber, v lednu a v březnu 1947 bylo nakoupeno a prodáno perel za 700 000 a za 1 000 000 Kčs.³⁴

Na československém velvyslanectví v Londýně pracovala od roku 1945 expozitura odboru pro politické zpravodajství ministerstva vnitra „Z“. Jejím přednostou byl do listopadu roku 1946 plk. gšt. Jan Krček. Na doporučení šéfa rozvědky MV Zdeňka Tomana se jeho nástupcem se stal JUDr. Evžen Zeman. S ním Adolf Püchler úzce spolupracoval. V budově měl dokonce vyčleněnu pro svoji potřebu pokladnu k ukládání získaných peněz.³⁵

Začátkem roku 1947 začala anglická policie vyšetřovat prodej perel. Celní úředníci i příslušníci policie delší dobu sledovali spolupracovníky Adolfa Püchlera, kteří v Anglii prodávali přivezené perly. Anglická policie si u čs. velvyslanectví vyžádala povolení k prohlídce budovy expozitury odboru „Z“ ministerstva vnitra, která nespádala pod diplomatickou ochranu. Během prohlídky nebyly nalezeny žádné kompromitující materiály. V tisku však byla zahájena kampaň kompromitující naše velvyslanectví. Püchler využil své známosti z období války a za úplatek 6 000 liber se mu podařilo kampaň zastavit. V tisku dokonce vyšly zprávy dementující předcházející informace. Jeho spolupracovníci v Anglii, občané Československa, byli odsouzeni k několikaletému vězení a poté vyhoštěni z Anglie. Udání na Adolfa Püchlera o jeho činnosti v Anglii se dostalo i na ministerstvo vnitra, kde s ním měl být sepsán po jeho návratu protokol. Po zásahu dr. Tomana se dr. Munk, který měl protokol sepsovat, Püchlerovi dokonce omluvil.

Od počátku října 1947 organizoval dr. Toman další transakce, tentokrát s dolary a s markami v americkém okupačním pásmu v Německu. Odbor pro politické zpravodajství i 5. oddělení HŠ OBZ oficiálně nakupovaly značné obnosy německých marek v České národní bance pro

³³ VÚA-VHA, f. 100/52, sv. 34, a. j. 240, výpověď Adolfa Püchlera ze dne 17. prosince 1949. Výsledky sledování gen. Píky byly v roce 1949 využity vedle jiných materiálů ve vykonstruovaném procesu, jehož výsledkem bylo odsouzení gen. Píky k trestu smrti.

³⁴ VÚA-VHA, f. 100/52, sv. 34, a. j. 240, výpověď Adolfa Püchlera ze dne 17. prosince 1949.

³⁵ JUDr. Evžen Zeman, původním jménem Eugen Ackerman, se narodil 12. června 1914 v Mukačevě na Zakarpatské Ukrajině. V roce 1937 ukončil studium Právnické fakulty UK v Praze. Od roku 1932 byl členem KSČ. Za války působil v Anglii. Velmi dobře se znal se Zdeňkem Tomanem. Mluvil slovensky, maďarsky a anglicky. Jako jediný z aktérů nezákonných transakcí byl krajským soudem v Praze odsouzen v prosinci 1948 za zneužití moci úřední k dvaceti měsícům vězení nepodmíněně. Na jeho trestný čin se vztahovala amnestie prezidenta republiky z června 1948. Trest mu byl zkrácen a byl propuštěn ze služeb ministerstva vnitra. HANZLÍK, F.: *Případ Adolf Püchler*. Praha 2006, s. 176–177.

služební potřeby, které pak využívali jejich důstojníci k nelegálním transakcím v americkém okupačním pásmu v Německu. Podle vyjádření jednoho z důstojníků OBZ vyžadoval Reicin z titulu své funkce zvláštní přiděly valut i přes 2. oddělení HŠ MNO.³⁶

V polovině října 1947 navštívil Zdeněk Toman Berlín. Po návratu zavolal Püchlera, ukázal mu 10 000 dolarů a nařídil, aby zjistil kurz na černém trhu. Püchler se obrátil telefonicky na švagra Zdeňka Tomana dr. Imricha Rosenberga, s nímž Toman neudržoval žádné styky. Ten odkázal Püchlera na hotel Central, kde fungovala černá burza. V hotelu Central našel Püchler několik známých, kteří za války působili v čs. vojenských jednotkách v Anglii a kteří se po návratu zabývali výhradně černou burzou. Od nich získal informaci, že aktuální kurz je asi 230 korun za dolar. Zároveň jej známí upozornili, aby dolary neprodával vzhledem k tomu, že kurz dolaru neustále roste. Důvodem byl zvyšující se zájem o dolary ze strany polských Židů, kteří se stěhovali do Palestiny. Odhadovali růst kurzu v krátké době až na 280 korun. Toman nařídil prodat 2 000 dolarů. Za ně obdržel Püchler částku 460 000 korun, kterou odevzdal Tomanovi.

Vedle prodeje dolarů organizoval Püchler také prodej zlata na černém trhu. Na pozvání Tomana se dostavil do jeho bytu, kam vzápětí přišel i další pracovník ministerstva vnitra Jiří Šindelář. Ten měl k dispozici asi 7 kg čtrnáctikarátového zlata a další dolary. Püchler dostal od Tomana úkol vše prodat na černém trhu. Po skončení jednání odejeli všichni na ministerstvo vnitra. Toman ve své kanceláři ukázal Püchlerovi plechovku, v níž byly ve vatě uloženy drahokamy. Nařídil mu, aby zjistil jejich cenu. Znamý Püchlera z hotelu Central Vilém Weiss nechal drahokamy ohodnotit. Jejich cena byla 1 300 000 korun. Drahokamy odevzdal opět Tomanovi na ministerstvu vnitra. Zároveň obdržel nový úkol, a to zjistit aktuální cenu zlata. Ta se pohybovala kolem 234 korun za gram. Toman předal Püchlerovi 7 kg zlomkového zlata s nařízením, aby je prodal a byl přitom velmi opatrný. Zlato prodával opět přes své známé v hotelu Central. Za několik dnů mu vyplátili 1 600 000 korun. Následně získal dalších 1 300 000 za prodej drahokamů. Za získané peníze nakupoval Toman přes ministerstvo zahraničních věcí marky. V Německu za ně agenti StB a OBZ nakupovali zlato, dolary, drahokamy a další zboží. Za část prostředků nakoupili domy a další nemovitosti v americkém okupačním pásmu. Ostatní dolary a zlato putovaly do Československa přes gen. Františka Dasticha.

Zdeněk Toman pobýval na přelomu října a listopadu 1947 v Německu. Po návratu okamžitě telefonicky povolal Püchlera. V kanceláři měl 10 kg ryzího zlata a ještě dalších 10 kg zlata různé kvality. V krabici měl dále prsteny, brilianty, zlaté náušnice, různé zlaté věci a 10 000 dolarů. Tyto věci postupně Püchler prodával prostřednictvím osob z hotelu Central a dalších známých překupníků. Cena zlata v té době již dosáhla 380 korun za jeden gram a kurz dolaru 280 korun.

V polovině prosince navštívil Püchlera dr. Jan Kysutský (původním jménem Arpád Haas) z ministerstva zahraničních věcí. V průběhu rozhovoru nabídl Püchler Kysutskému k prodeji zlato, které měl od Tomana. Kysutský oznámil Püchlerovi, že zná velmi dobře člověka ze Slovenské banky v Bratislavě, který provádí různé finanční transakce pro politické činitele. Za několik dnů se setkali v bytě Kysutského. Člověk, který se Püchlerovi nepředstavil, odmítl zlato koupit, protože nemělo označení Československé národní banky. Navrhoval, že nechá zlato rozpustit, označit znakem Československé národní banky a poté jej odkoupí za 400 korun za gram. Na tento návrh Püchler nepřistoupil. Když společně prohlíželi zlaté pruty, zjistili, že mají znak říšské německé banky.

Při prodeji zlata vznikl mezi Tomanem, Püchlerem a Šindelářem konflikt, neboť se zjistilo, že v zásilkách zlomkového zlata bylo i zlato, které mělo podstatně nižší hodnotu. Od svých známých zjistil Püchler, že se o něm Toman vyjadřuje jako o zloději, lumpovi a darebákovi. Zla-

³⁶ VÚA-VHA, f. 100/52, sv. 32, a. j. 217, výpověď plk. Otakara Žampacha o Bedřichu Reicinovi.

to se znaky říšské banky se Püchlerovi nedařilo prodat. Toman proto požadoval jeho urychlený prodej a vyplacení částky v korunách. Nakonec vznikl mezi Tomanem a Püchlerem další konflikt, který skončil tím, že Püchler odmítl dále pro Tomana pracovat a vrátil cestou Šindeláře celých 7 kg zlata určeného na prodej. To bylo v době, kdy se Püchler vracel koncem listopadu 1947 na místo v 5. oddělení HŠ MNO.

V průběhu roku 1947 nakoupili agenti StB a OBZ v Německu pro dr. Tomana kolem 30 kg zlata a desetitisíce dolarů a následně je prodali v Československu. Podle vyjádření dr. Tomana se jednalo o prostředky určené pro ÚV KSČ. Dne 14. ledna 1948 navštívil Püchlera důstojník OBZ Vilém Kahan a informoval jej o tom, že dr. Toman část peněz uložil v Anglii na své soukromé konto. Důvěryhodný svědek viděl, jak jmenovaný ukládá osobně v anglické bance větší obnos peněz.³⁷

Zdeněk Toman se podílel ještě na řadě dalších nelegálních akcí, jejichž cílem bylo získat finanční prostředky.³⁸ Jednou z nich byla i akce spojená se jménem velitele bývalého židovského pracovního tábora v Ostrovcu v Polsku Mariana Kargula. Po obsazení Polska německou armádou nabídl Němcům zřízení židovských pracovních táborů. Při ústupu Němců, když se přiblížila fronta, mu bylo údajně dovoleno změnit jméno a byl odeslán do Maďarska. V období Slovenského národního povstání se objevil na Slovensku, kde navázal úzké kontakty především s vojenskými činiteli Slovenského národního povstání (SNP) a se členy vládní delegace, která byla na Slovensko poslána z Londýna. V průběhu povstání se bojů nezúčastnil a pohyboval se většinou na velitelství v Banské Bystrici. Této skutečnosti využil po skončení války. Jako účastníku odboje za národní osvobození mu bylo 21. srpna 1945 uděleno prozatímní československé občanství a stal se zástupcem československého průmyslu v zahraničí. V Polsku byl naopak na konci války zapsán na listinu válečných zločinců.

V Brazílii založil Kargul exportní firmu. Při svém pobytu v zemi však byl poznán bývalými vězni pracovního tábora v Ostrovcu, kteří emigrovali do Brazílie. Podali svědectví o tom, že za války okrádal Židy, kteří byli v táboře internováni. Informace se objevila i v americkém tisku. Kargulovi se podařilo část emigrantů podplatit a ti naopak svědčili v jeho prospěch. V letech 1945–1948 se podle vyšetřovacích spisů dopustil řady trestných činů, především podvodů a devizových deliktů. Byl několikrát zadržen a vyslýchán. Již v roce 1946 byl československé bezpečnosti známý fakt, že Ing. Marian Kargul je ve skutečnosti Marian Kierbel, bývalý velitel židovského pracovního tábora v Ostrovcu v Polsku. Tuto skutečnost potvrdily v roce 1947 i polské úřady.

Šetření však bylo vždy zastaveno na základě nařízení ministerstva vnitra po intervenci Zdeňka Tomana. Za jeho propuštění intervenovali i generálové S. Korbel, I. Trebichavský, J. Nosko, M. Vesel i státní tajemník MNO J. Lichner. V roce 1946 byla při zatčení Kargula prověřována jeho účast v SNP. Dva příslušníci StB, kteří měli za úkol jeho činnost prověřit, podplatil. Obdrželi celkem 60 000 Kčs a každý z nich navíc motocykl Jawa 250, psací stroj a kožený kabát. Výsledek prověření byl kladný pro Kargula.³⁹ Velitel StB Jindřich Veselý sděloval ve svém dopise v červnu 1947 poslanci ÚNS Ing. Milanu Reimanovi, že Kargul má potvrzení o účasti v SNP i od gen. M. Ferjenčíka a gen. J. Noska.⁴⁰ Kargul (Kierbel) kompromitoval celou řadu významných představitelů hospodářského a politického života. Osobně se znal z období

³⁷ VÚA-VHA, f. 100/52, sv. 34, a. j. 240, výpověď Adolfa Püchlera ze dne 22. prosince 1949.

³⁸ V Německu nakoupil 100 000 teploměrů, které se značným ziskem prodal ve Švýcarsku. Dále obchodoval s kanadskými kožichy, fotoaparáty, se skvosty, s cizími valutami, poživatinami atd. Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), f. 310-83-3.

³⁹ ABS, f. 310-75-5.

⁴⁰ ABS, f. 310-75-5.

SNP i s Rudolfem Slánským, Bohumilem Laušmanem, gen. M. Ferjenčíkem, plk. A. Rašlou, gen. M. Širicou a s řadou dalších osobností. V jedné ze zpráv StB z roku 1947 její autor uvádí: „Upozorňuji na to, že na tomto případě je osobně zainteresováno velmi mnoho prominentních osob a vysokých úředníků i z ministerstva vnitra.“⁴¹

Podle údajů uvedených ve vyšetřovacích protokolech věnoval Kargul ve prospěch KSČ částku 500 000 Kčs. JUDr. Zdeňku Tomanovi odevzdal 28 000 amerických dolarů a 4 000 švýcarských franků, fotoaparáty, kameru a další zboží. Pro Československou národní banku získával v zahraničí valuty, stříbro i zlato. Ve Švýcarsku například získal pro Československou národní banku 5 tun stříbra. Nakonec byl ale dne 20. března 1948 předán polským bezpečnostním orgánům.⁴²

Adolf Püchler věděl i o vztazích Kargula na Zdeňka Tomana a o jeho známostech s prominentními osobami. Po návratu na 5. oddělení HŠ žádal Püchler od Reicina několik dní dovolené na cestu do Anglie, odkud si chtěl přivést osobní věci zanechané u paní Davidovičové, u které při pobytech v Anglii bydlel. Podle jeho vyjádření měl v Anglii také automobil, který hodlal prodat. Bedřich Reicin s jeho cestou do Anglie souhlasil a požadoval, aby pro něj přivezl různé věci. O cestě do Anglie hovořil Püchler také s gen. Bočkem. Ten rovněž souhlasil s jeho cestou a stejně jako Reicin žádal o nákup různých věcí, především šperků pro manželku.

V době, kdy jednal Püchler s Reicinem, přišel z ministerstva vnitra přípis podepsaný Jindřichem Veselým, velitelem Státní bezpečnosti, ve kterém žádal odebrání pasu a znemožnění cesty Püchlera do Anglie. Reicin nejdříve odmítl tento požadavek realizovat a po kurýru poslal na MV dopis, v němž žádal vysvětlení celého případu. Bylo zřejmé, že jde o mstu Zdeňka Tomana za to, že Püchler odmítl další spolupráci s ním. Ministerstvo vnitra zdůvodnilo své stanovisko tím, že Püchler v Anglii po roce 1945 prováděl šmelinu v takovém rozsahu, že by byl po příjezdu do Anglie zatčen a odsouzen nejméně na deset let.

Reicin, který byl podrobně informován o činnosti Püchlera ve prospěch Zdeňka Tomana, oznámil Püchlerovi, že si má vše vyřídit sám přímo s ministerstvem vnitra. Ten povolení k cestě do Anglie nakonec nedostal. Za této situace se Püchler rozhodl o všem podrobně informovat JUDr. Karla Vaše, který působil až do konce roku 1946 na 5. oddělení HŠ.

Karel Vaš od roku 1939 spolupracoval se sovětskými tajnými službami a měl úzké kontakty i na ministerstvo vnitra.⁴³ Ukázal Püchlerovi dokumenty, z nichž bylo zřejmé, že dr. Zdeněk Toman na něj shromažďuje kompromitující materiály. Karel Vaš spolu s Adolfem Püchlerem napsali koncem roku 1947 rozsáhlý dopis generálnímu tajemníkovi KSČ Rudolfu Slánskému. Podrobně v něm vylíčili celou činnost a spolupráci Püchlera s Tomanem. Dopis podepsal pouze Püchler. Následně se snažil odevzdat dopis osobně Slánskému. Nebyl však k němu připuštěn. Nakonec zanechal dopis jeho tajemnici dne 8. ledna 1948. Jednu kopii dopisu předal také Reicinovi. Později Püchler zjistil, že se o jeho dopisu ví na ministerstvu vnitra a že byl dokonce sekretářkou roznášen po kancelářích.

Püchler požádal Vaše o schůzku. Při rozhovoru mu sdělil, že by rád odešel z armády. Vaš mu nabídl práci. Na dotaz o jakou práci jde, sdělil Vaš Püchlerovi, že by pracoval pro Sovětský svaz. Püchler potom podal žádost o propuštění z armády.

⁴¹ ABS, f. 310-83-3.

⁴² Údaje o předání Kargula do Polska se liší – v dokumentu z roku 1952 je uvedeno datum 20. března 1948, v dalším dokumentu z roku 1954 je uvedeno datum předání 23. srpna 1948. ABS, f. 319-22-27; f. 310-75-5.

⁴³ Milada Trískalová, pozdější manželka JUDr. Karla Vaše, pracovala jako sekretářka JUDr. Zdeňka Tomana a měla podrobné informace o akcích, které organizoval. Ty předávala Karlu Vašovi.

Přísně tajné

Po převzetí moci komunistickou stranou v únoru 1948 se veškeré informace týkající se nelegálního získávání finančních prostředků v její prospěch staly nejstřeženějším státním tajemstvím. Až do roku 1989 byly přísně utajovány všechny archivní prameny, které obsahovaly dokumenty mající jakýkoli vztah k této problematice. V souvislosti s procesem proti spikleckému centru v čele s Rudolfem Slánským, v němž figuroval za armádu i Bedřich Reicin, byly vyšetřovány okolnosti vzniku a využívání tajného fondu OBZ. Nelegální získávání finančních prostředků rozvědkou ministerstva vnitra v letech 1946–1948 však nebylo nikdy podrobně vyšetřováno. Adolf Püchler byl v průběhu ledna a února 1948 několikrát pozván na ÚV KSČ, kde s ním hovořil tajemník Ústředního sekretariátu KSČ Osvald Závodský.⁴⁴ Upozorňoval jej na to, že proti němu Z. Toman „něco chystá“. Dne 2. března 1948 získal Püchler od švagra Zdeňka Tomana, který byl jeho přítelem, informaci, že má být zatčen. Zároveň mu sděloval, že je nejvhodnější doba k opuštění republiky. Püchler se svým zatčením počítal, ale o opuštění republiky nikdy neuvažoval. Nakonec byl Adolf Püchler dne 5. března 1948 zatčen Státní bezpečností a uvězněn.

Kolem dalšího osudu Zdeňka Tomana vznikla řada vážných pochybností a podezření. Již 12. ledna 1948 na něj byl vydán zatykač. Zatčen však byl až 27. dubna 1948. Dne 22. června 1948 se mu podařilo uprchnout ze zajišťovací vazby ve vězeňské nemocnici na Karlově náměstí a krátce na to opustil republiku. Podle vyjádření některých důstojníků obeznámených s případem byl Zdeněk Toman významným důvěrníkem Bedřicha Reicina. Podle jejich názoru se mu pravděpodobně právě proto podařilo dostat z policejní vazby a přes hranice. Toman opatroval Reicinovi finance, perské koberce, starožitnosti i další věci. Reicin měl údajně i soukromá konta ve Švýcarsku a v Izraeli.⁴⁵

Dne 8. května 1948, ještě v době, kdy byl Toman vězněn, spáchala jeho manželka sebevraždu skokem ze čtvrtého patra domu, v němž bydlela. V její kabelce byl zapečetěný dopis pro tehdejšího velitele StB Jindřicha Veselého. Závěr vyšetřování celého případu nepřinesl nic, co by zpochybňovalo sebevraždu. Zdeněk Toman byl v nepřítomnosti v roce 1949 odsouzen k trestu smrti a ztrátě veškerého majetku.⁴⁶

Důstojníka OBZ Adolfa Püchlera držela StB v naprosté izolaci. V květnu 1948 byl převezen z vězení na ministerstvo vnitra. Tam jej pracovníci ministerstva přesvědčovali, aby své peníze a auto v Anglii předal ministerstvu vnitra. Tím by se podle nich po propuštění z vězení vyhnul podezření, že chce uprchnout do zahraničí. Püchler podepsal potřebné formuláře na předání auta, částky 3 000 liber uložených u paní Davidovičové a 2 075 liber uložených u jeho agenta Schaleho. Jakmile podepsal potřebné dokumenty, byl opět odvezen zpět do vězení.⁴⁷

Po útěku Zdeňka Tomana navrhoval důstojník OBZ Vilém Kahan jeho fyzickou likvidaci v Německu, buď ve Frankfurtu, nebo v Mnichově. Tuto možnost kategoricky odmítl Osvald Závodský, tehdejší šéf StB.⁴⁸ Podivné okolnosti vývoje případu mohou vést ke vzniku základní otázky. Uprchl skutečně Zdeněk Toman s pomocí Bedřicha Reicina, nebo byl jeho odchod

⁴⁴ Osvald Závodský nastoupil ze stranické funkce ke Sboru národní bezpečnosti v listopadu 1948. Dne 29. srpna 1950 byl jmenován velitelem Státní bezpečnosti. V lednu 1951 byl zatčen, v prosinci 1953 odsouzen k trestu smrti a v březnu 1954 popraven.

⁴⁵ VÚA-VHA, f. 100/52, sv. 32, a. j. 217, výpověď plk. Otakara Žampacha o Bedřichu Reicinovi.

⁴⁶ ABS, f. V 5456 MV.

⁴⁷ VÚA-VHA, f. 100/52, sv. 34, a. j. 240, výpověď Adolfa Püchlera ze dne 22. prosince 1949.

⁴⁸ VÚA-VHA, f. 100/52, sv. 33, a. j. 231, záznam se soudruhům mjr. Kahanem dne 1. III. 1951 v komisi stranické kontroly.

přípraven obranným zpravodajstvím a Toman následně organizoval v zahraničí špionáž ve prospěch Československa?

Uvedený případ nelegálního získávání finančních prostředků a následně řešení vzniklé situace ukazuje, že nejen OBZ, ale i ostatní tajné služby působily v letech 1945–1948 s vědomím výlučného postavení a nepostižitelnosti za porušování platných zákonů. Zároveň potvrzuje, že Komunistická strana Československa i její čelní představitelé neváhali využít v zápasu o politickou moc jakékoliv metody a prostředky vedoucí ke stanovenému cíli. Zcela zjevně se drželi známého hesla: Účel svěťí prostředky. V tomto smyslu byla politika komunistické strany po únoru pokračováním metod a prostředků používaných v době zápasu o politickou moc v letech 1945–1948. Zcela běžné bylo každodenní porušování tehdy platných zákonů a dokonce i vnitřních norem (stanov) samotné komunistické strany.

Již v době před únorem 1948 docházelo k úzkému propojení stranických a státních orgánů, včetně bezpečnostních složek. O personálním složení a obsahu činnosti bezpečnostních složek fakticky rozhodovalo vedení KSČ. Nelegální praktiky využívaly tyto služby s vědomím KSČ a mnohdy s jeho posvěcením již v době, kdy KSČ nedisponovala neomezenou mocí.

Finanční prostředky získané šéfem rozvědky ministerstva vnitra dr. Zdeňkem Tomanem měly být využity především k financování volební kampaně KSČ v roce 1948. Vývoj vnitropolitické situace nakonec vedl k rozhodujícímu střetnutí o politickou moc ještě před zahájením volební kampaně. Získané finanční prostředky byly využity k jiným účelům. Vedení komunistické strany vyčleňovalo peníze na podporu masových akcí, které byly namířeny proti „buržoazní reakci“. Komunistická strana financovala například sjezd závodních rad a také sjezd rolnických komisí. Na tyto účely nařídil organizační sekretariát ÚV KSČ vyčlenit 40 000 korun.⁴⁹ Komunisté financovali i svaz účastníků velkých manifestací, převážně dělníků z továren v Praze, na Kladně a z blízkého okolí Prahy na Staroměstské a Václavské náměstí v průběhu únorových dnů roku 1948.

Počátkem roku 1948 organizovala KSČ dokonce třítydenní kurzy pro velitele stanic SNB, který rovněž financovala. Důvodem byl údajně nedostatek finančních prostředků na ministerstvu vnitra. Do kurzů byli přijímáni i příslušníci SNB, kteří nebyli členy KSČ. Těm byly dokonce slibovány výhody při závěrečných zkouškách.⁵⁰

O uchopení moci komunistickou stranou bylo rozhodnuto v únoru 1948. Zároveň začal zápas o významné pozice uvnitř komunistické strany. Za této situace učinilo vedení KSČ opatření, aby se informace o nelegálním získávání finančních prostředků nedostalo na veřejnost.

Adolf Püchler byl jedním z prvních, kteří skončili ve vězení bezprostředně po únoru 1948. Nikdy nebyl obviněn za nezákonné jednání, kterého se prokazatelně dopustil před únorem 1948. Nakonec byl obviněn za spoluodpovědnost z porušování povinností ve strážní službě. Důvodem byla skutečnost, že v době svého pobytu ve věznici StB podplatil strážné, kteří mu do vězení nosili dopisy od manželky a dalších osob, alkohol a další potraviny. Přestože se na všechny činy, jichž se dopustil, plně vztahovala amnestie prezidenta republiky ze dne 19. června 1948, zůstal ve vězení. Počátkem srpna 1948 byl převezen do věznice OBZ.

Dne 22. října 1948 bylo vydáno usnesení vojenské prokuratury o upuštění od jeho stíhání, odůvodněné amnestií prezidenta republiky. Přesto byl až 8. dubna 1949 odsouzen za spoluvinu na zločinu porušení povinností ve strážní službě na sedm měsíců nepodmíněně. V době, kdy měl být propuštěn z vězení – v prosinci 1949, sepsal rozsáhlý protokol o své činnosti od dvacátých let, který má více než 400 stran. Značnou část dokumentu tvoří informace o desítkách osob,

⁴⁹ NA, f. 02/3, sv. 1, a. j. 49, zápis ze schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ ze dne 13. února 1948.

⁵⁰ NA, f. 100/24, sv. 39, a. j. 828.

kteří působili za války v Anglii. Tyto informace byly v mnoha případech využity OBZ k odstranění důstojníků, kteří za války působili v Anglii z armády. Z archívních pramenů nelze zjistit, kdy byl Adolf Püchler z vězení propuštěn.⁵¹ Na začátku šedesátých let, kdy byly prošetřovány nezákonné procesy z padesátých let, byl Adolf Püchler rehabilitován. Své rehabilitace se však již nedožil. Zemřel 29. dubna 1961.

Také okolnosti útěku Zdeňka Tomana a jeho aktivit do roku 1948 zůstaly dodnes zahaleny rouškou tajemství. Zdeněk Toman po svém útěku z Československa žil až do osmdesátých let ve venezuelském Caracasu. Na sklonku života se přestěhoval ke své sestře do USA. Po listopadu 1989 byl rehabilitován. Byl mu zrušen trest smrti a vyměřen zbytkový trest jeden rok vězení. Ani při rozhovoru s historikem Josefem Slaninou v americké Santa Barbaře v roce 1994 nesdělil bližší podrobnosti o svém útěku z Československa a o svém podílu na nelegálním financování KSČ. Přesné datum jeho úmrtí není známo. Zemřel v USA v druhé polovině devadesátých let.

Summary

Illegal Financing and Secret Funds on the Czechoslovak Communist Party's Path to Power

The study analyzes the creation of illegal slush funds and their use by the Communist Party and the secret services in the army and the Ministry of Interior in the struggle for political power in the years 1945–1948. The text is based on a detailed study of archival sources deposited in the fund Ministry of National Security at the National Archives in Prague and other materials stored in the Military History Archive in Prague and in the Security Services Archives.

The first section is devoted to the wider context of the financing of political parties in the postwar period. The next part deals with the role of the secret services, which was dominated by the Communist Party in 1945 because of obtaining illegal finances and creating slush funds. The main attention is focused on creating a slush fund of so called Defense Intelligence at the end of the war and immediately after the liberation. Furthermore, the study shows how the funds were obtained by Interior Ministry intelligence abroad by violation of applicable laws.

The study also includes examples of the use of finances obtained illegally by the Communist Party in the struggle for political power and its efforts to conceal everything that this issue touches. The final section is devoted to the fates of the main actors of illegal transactions made by the intelligence service of the Ministry of Interior.

⁵¹ Autorovi studie se nepodařilo objasnit okolnosti propuštění Adolfa Püchlera z vězení ani ve spolupráci s historiky vězeňské služby. V roce 2008 kontaktoval autora vnuk Adolfa Püchlera Pavel Formánek. Podle jeho sdělení se nepodařilo ani jeho otci (synovi Adolfa Püchlera, který se narodil v roce 1954) objasnit okolnosti jeho věznění a propuštění z vězení. Podařilo se mu zjistit pouze to, že v roce 1956 působil, zřejmě ve službách československé rozvědky, v Maďarsku. Püchlerovu synovi byl po narození vystaven rodný list na jméno Formánek. Ani na základě několika žádostí mu v šedesátých a v sedmdesátých letech nebylo úřady povoleno změnit jméno na Püchler. Rozhovor s Pavlem Formánkem v Praze dne 23. března 2008.

**„SPRAWY CZECHOSŁOWACKIE”
W DZIAŁALNOŚCI EDUKACYJNEJ INSTYTUTU ŚLĄSKIEGO
PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ**

LECH KOŚCIELAK

After the World War II Silesian Institute in Katowice developed an interest in Czechoslovakian issues. A Czechoslovakian Department was created at the Silesian Institute in June 1947. The Department dealt with Czechoslovakian issues and the academic cooperation. As part of the educational activity it published books, academic related announcements and organised Czechoslovakian Evenings. The programme of the Czechoslovakian Department concentrated on a reading action of an educational character. An example of such an action were the Czechoslovakian Evenings which were open lectures attended by all the people interested with Czechoslovakian issues. The meetings took place every month from October 1947 to May 1948. In June 1948 The Silesian Institute ceased its activity in Czechoslovakian issues.

Key words: Czechoslovakian matters; Silesian Institute; cultural and educational relationships between Poland and Czechoslovakia; Czechoslovakian Department of the Silesian Institute; Academic Announcements; Czechoslovakian Evenings.

Nie ulega wątpliwości, że w powojennej Polsce żywo interesowano się tym, co się działo za południową granicą, czyli w na powrót odtworzonym państwie Czechów i Słowaków. Kwestia czechosłowacka szczególnie bliska była społeczności Górnego Śląska, bezpośrednio dotykającego ziem czeskich. Zainteresowania naukowo-informacyjne powojenną Czechosłowacją rozwijane były przede wszystkim w instytucjach stowarzyszeniowych, często o rodowodzie przedwojennym. Jedną z takich zasłużonych instytucji w działalności edukacyjnej był Instytut Śląski w Katowicach. Ważnym zagadnieniem badawczym, które należy podnieść, to próba odpowiedzi na pytanie o sposoby zainteresowania sprawami czechosłowackimi po II wojnie światowej przez środowisko intelektualne, skupione wokół katowickiego Instytutu Śląskiego.

Zaraz po zakończeniu II wojny światowej Polska i Czechosłowacja pozostawały w nienajlepszych stosunkach, śmiało można powiedzieć, że były to złe relacje wzajemne. Spory graniczne i różniące oba państwa podejście do kwestii narodowościowych, choćby sprawa Zaolzia, utrudniały zawarcie porozumienia satysfakcjonującego stronę polską i czechosłowacką.¹ Zainteresowanie Czechosłowacją było więc rozwijane bardziej w ramach kontaktów indywidualnych przez ludzi ze środowisk naukowych i literackich niż w ramach instytucjonalnych. Kontakty miały więc charakter osobowy a nie organizacyjny.

Dopiero dzięki powstaniu w lutym 1946 roku. Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej „sprawy czechosłowackie” nabrały po części charakteru instytucjonalnego.

¹ O polsko-czechosłowackich sporach po II wojnie światowej pisał szczegółowo KAMIŃSKI, M.: *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948*. Warszawa 1990. O tym, że nie wszystkie sfery stosunków polsko-czechosłowackich charakteryzowały wyłącznie kwestie sporne por. FRIEDL, J.: *Stosunki między Polską a Czechosłowacją w latach 1945–1948 – wyłącznie spory?* In: Patek, A. – Rojek, W. (red.): *Naród – państwo – Europa Środkowa w XIX i XX wieku*. Kraków 2006, s. 233–239.

W całym kraju powstawały komitety wojewódzkie, powiatowe, miejskie, gminne, szkolne, zakładowe itd. Także na Górnym Śląsku Towarzystwo zainicjowało udaną działalność w Katowicach. Cała akcja była wynikiem rzuconego przez Rząd Polski hasła o pogłębieniu przyjaźni z Czechosłowacją. Inicjatywa spotkała się ze szczerym i żywym odzewem, gdyż kto nie chciał aktywnie współpracować z Towarzystwem Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, zapisywał się do Towarzystwa Polsko-Czechosłowackiego. Marek St. Korowicz w swojej znamiennej książce, wydanej już na obczyźnie, stwierdził, że „przeważna ilość członków zapisała się do Towarzystwa z przekonania o jego celowości i z sympatii do Czechów i Słowaków”.²

Dopiero jednak podpisanie układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej między Polską i Czechosłowacją w dniu 10 marca 1947 roku w Warszawie,³ umożliwiło szersze zainteresowanie Czechosłowacją i skierowało problematykę czechosłowacką na nowe tory. Instytucją, która była bardzo zainteresowana „sprawami czechosłowackimi” i chciała rozwijać tę problematykę w swojej działalności informacyjno-edukacyjnej był Instytut Śląski w Katowicach. Instytucja prowadząca akcję naukowo-badawczą i wydawniczą od 1933 roku. Po wojnie, Instytut Śląski został uruchomiony z wielką energią przez przedwojennego dyrektora dra Romana Lutmana.⁴

Kolejnym etapem przełomu w stosunkach kulturalno-oświatowych polsko-czechosłowackich było podpisanie w dniu 4 lipca 1947 roku w Pradze umowy o współpracy kulturalnej, która weszła w życie w marcu 1948 roku na lat pięć.⁵ Zawarte umowy nie pozostały na papierze, lecz, jak podkreślił dr Marek Korowicz, były planowo wykonywane.⁶ Umowa o współpracy kulturalnej była realizowana tuż po jej podpisaniu, zanim oficjalnie weszła w życie.

Stąd, już od drugiej połowy 1947 roku dochodziło do ważnych zmian w stosunkach kulturalno-oświatowych polsko-czechosłowackich, zmian, które odmieniły postrzeganie południowego sąsiada w wielu ośrodkach intelektualnych Polski. W pierwszej kolejności powstawały Koła Przyjaciół Czechosłowacji w środowiskach akademickich. Następnie podejmowane były aktywne prace z dziedzin „wzajemności” polsko-czechosłowackich w środowiskach naukowych Krakowa, Poznania, Wrocławia i Katowic. Równocześnie problematyka czechosłowacka wchodziła szerokim frontem na łamy polskich pism naukowych i społeczno-literackich; prym wiodły *Życie Słowiańskie*, *Przegląd Zachodni* i *Zaranie Śląskie*.⁷ Ciężar informacyjno-popularyzatorski przyjęły na siebie dwa czasopisma: krakowski *Dziennik Polski* i katowicka *Odra*. W pierwszym ukazywał się dodatek pod tytułem *Sprawy Słowiańskie*, na łamach drugiego zaś mieściła się rubryka *Listy z Czechosłowacji*.⁸ Natomiast wysiłki naukowo-popularyzatorskie nad zbliżeniem polsko-czechosłowackim najbardziej widoczne były w Krakowie, Poznaniu, Wrocławiu i Katowicach. I właśnie w katowickim Instytucie Śląskim zainicjowano prace czecho-słowacystyczne, dla prowadzenia których powołano odrębny dział czechosłowacki. Było to możliwe dzięki rozbudowie struktury organizacyjnej Instytutu.

Z początkiem czerwca 1947 roku został utworzony w Instytucie Śląskim Wydział Czechosłowacki. Dyrektor Instytutu Roman Lutman zaproponował kierowanie Wydziałem

² KOROWICZ, M.: *W Polsce pod sowieckim jarzmem*. Londyn 1955, s. 80.

³ *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 07.10.1948, poz. 346.

⁴ KOROWICZ, M.: *W Polsce pod sowieckim jarzmem*. Londyn 1955, s. 77.

⁵ Instytut Śląski. Seria VI. Sprawy czechosłowackie, czerwiec 1948, komunikat nr 50, s. 1.

⁶ Tamże, s. 2.

⁷ NAWROCKI, W.: *Szkice czeskie i słowackie. Z problematyki współczesnej literatury czeskiej i słowackiej oraz jej recepcji w Polsce w latach 1944–1984*. Kraków 1988, s. 231.

⁸ Tamże, s. 232.

drowi Markowi Stanisławowi Korowiczowi. Przed Wydziałem postawiono kilka ważnych celów społecznych i naukowych. Wydział Czechosłowacki został utworzony przede wszystkim dla współpracy naukowej polsko-czechosłowackiej i dla informacji naukowej wewnątrz kraju o sprawach czechosłowackich.⁹ O celach tych można mówić, że były nie tylko ambitne, ale pomyślane z rozmachem. Stąd zadania postawione przed Wydziałem Czechosłowackim zostały określone szeroko.¹⁰ Głównym zadaniem było nawiązywanie i utrzymywanie stałej współpracy naukowej i ogólnokulturalnej polsko-czechosłowackiej. Wydział miał zajmować się sprawami polsko-czechosłowackimi nie tylko z punktu widzenia regionu śląskiego, ale i ogólnopolskiego. Przy czym swoimi zainteresowaniami obejmował cały obszar Czechosłowacji. Dodatkowo, w swej pracy miał korzystać z pomocy znawców zagadnień polsko-czechosłowackich ze wszystkich ośrodków naukowych i publicystycznych w Polsce.

W jaki sposób chciano skutecznie realizować postawione przed Wydziałem zadania? Otóż przygotowane zostały najbardziej naówczas potrzebne formy działania. Opracowany został plan wydawnictw książkowych, komunikatów informacyjno-naukowych oraz tzw. wieczorów czechosłowackich, urządzanych w Instytucie regularnie raz na miesiąc. Ustalony również został plan kontaktów z instytucjami naukowymi i humanistycznymi w Czechosłowacji.¹¹

Działalność Wydziału Czechosłowackiego w głównej mierze miała być jednak rozpatrywana z punktu widzenia spraw górnośląskich. Było to zrozumiałe, gdyż Instytut Śląski w Katowicach już od czasów przedwojennych interesował się szczególnie kwestiami dotyczącymi Śląska. Przed II wojną światową „sprawa śląska” rozpatrywana była również pod kątem Śląska Cieszyńskiego. Przyłączenie Zaolzia do Polski w 1938 roku było wnikliwie analizowane, choć nie udało się ukryć triumfalizmu panującego po stronie polskiej. Po II wojnie światowej sprawa przynależności państwowej Zaolzia znów powróciła, ale w zmienionych warunkach politycznych nie mogła stać się kwestią pierwszorzewną. Nie leżało to w interesie Związku Radzieckiego, dążącego do skupienia wokół siebie jak największej liczby nieskonfliktowanych państw środkowoeuropejskich. Wszelkie spory należało więc odsunąć na bok lub je pominąć.

Jak wynika z przygotowanego programu działania dla Wydziału Czechosłowackiego kierownictwo Instytutu Śląskiego wołało patrzeć na Czechosłowację całościowo niż odgrzebywać animozje przedwojenne. Obszar państwa czechosłowackiego traktowano jako terytorium jednolite, choć zamieszkiwane przez dwa bliskie sobie narody słowiańskie. Kierownictwo Instytutu Śląskiego odcinało się w ten sposób od bieżącej polityki i nierozwiązanych sporów występujących nadal między Polską a Czechosłowacją. Nie zajmowano się tak zwaną sprawą polską w Czechosłowacji. Nakreślony program Wydziału Czechosłowackiego przedstawiał pozytywny stosunek do zagadnień czechosłowackich, bez animozji i uprzedzeń. Na pewno doświadczenia przedwojenne, jak i nowa zmieniona sytuacja polityczno-geograficzna nakazywały daleko idącą powściągliwość. Szczególnie, że obaj główni animatorzy kierunku działań Instytutu byli zaangażowani w jego pracę merytoryczną zarówno przed wojną, jak i po wojnie. Funkcję dyrektora Instytutu pełnił cały czas dr Roman Lutman, a Wydziałem Czechosłowackim zawiadywał dr Marek Stanisław Korowicz. Ten ostatni z czasów przedwojennych był przede wszystkim znany z analizowania stanu prawnego Górnego Śląska. Teraz powracał aż do lat studenckich, w których zaczął rozwijać swoje zainteresowania zagadnieniem stosunków polsko-czechosłowackich.¹²

⁹ KOROWICZ, M.: *W Polsce pod sowieckim jarzmem*. Londyn 1955, s. 80.

¹⁰ Instytut Śląski. Seria VI. Sprawy czechosłowackie, lipiec 1947, komunikat nr 1, s. 5.

¹¹ KOROWICZ, M.: *W Polsce pod sowieckim jarzmem*. Londyn 1955, s. 80–81.

¹² Tamże, s. 78–79.

Program działania Wydziału Czechosłowackiego został dobrze opracowany, choć w wielu zamierzeniach pozostał raczej deklaracyjny. Sprecyzowany został w sześciu istotnych punktach, w których znalazły się:

- 1) akcja wydawnicza, obejmująca publikacje naukowe i literackie służące wzajemnemu poznaniu się obu narodów, oraz ich wspólnym interesom za granicą;
- 2) akcja odczytowa, przeprowadzana systematycznie w Katowicach, a później w innych miastach Polski, której celem będzie informowanie społeczeństwa polskiego o ważniejszych przejawach duchowego i materialnego życia Czechów i Słowaków w przeszłości i teraźniejszości;
- 3) wzajemne odwiedzanie się naukowców i publicystów polskich i czechosłowackich;
- 4) publikowanie dzieł pisarzy czeskich i słowackich w tłumaczeniu polskim i zamieszczanie artykułów polskich w pismach periodycznych w Czechosłowacji;
- 5) stworzenie w Instytucie Śląskim poważnego ośrodka informacji naukowej o Czechosłowacji dla Polaków i o Polsce dla Czechosłowacji;
- 6) powołanie „Komisji spraw czechosłowackich” Instytutu Śląskiego, do której zaproszone zostaną osoby, mogące ofiarować swoje kwalifikacje i czynną współpracę na tym (informacyjno-naukowym) odcinku działalności Instytutu.¹³

Najbardziej edukacyjny charakter miał zapis w punkcie drugim, albowiem akcja odczytowa była pomyślana jako skuteczny sposób na informowanie społeczeństwa polskiego o wybranych przejawach z życia Czechów i Słowaków – „wczoraj i dziś”. Dobitym przykładem takiej edukacji były cyklicznie organizowane Wieczory Czechosłowackie.

Założenia organizacyjne Wieczorów Czechosłowackich zostały przyjęte według pewnych reguł. Wytoczony został cel, wskazany został odbiorca do którego były skierowane Wieczory, określona została forma w jakiej miały się odbywać, wyznaczone zostało miejsce do ich organizowania i zaproponowany został ogólny harmonogram programu dla każdego Wieczoru. Celem jaki został postawiony przez organizatorów było informowanie społeczeństwa polskiego o ważniejszych przejawach duchowego i materialnego życia Czechów i Słowaków w przeszłości i teraźniejszości. Odbiorcami do których kierowano Wieczory byli wszyscy zainteresowani sprawami czechosłowackimi. Przyjętą formą odbywania Wieczorów była otwarta akcja odczytowa. Miejscem wybranym do Wieczorów była sala odczytowa Instytutu Śląskiego w Katowicach. Ogólny zarys programowy Wieczoru obejmował oficjalne wystąpienia, wygłoszenie odczytu oraz występy znanych artystów (śpiewaków operowych, muzyków, aktorów dramatycznych).

Realizacja Wieczorów Czechosłowackich rozpoczęła się w październiku 1947 roku a zakończyła w maju 1948 roku. Pierwszy wieczór z dnia 28 października 1947 roku miał wyjątkowo uroczysty i oficjalny charakter.¹⁴ Był to dzień święta narodowego Czechosłowacji. Na program złożyły się wystąpienia oficjalne dyrektora Instytutu Śląskiego dra Romana Lutmana, przemówienia delegata ambasadora Czechosłowacji w Polsce – majora Kratkiego, wojewody śląsko-dąbrowskiego dra Eugeniusza Krala i prezesa Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej, oraz Prezesa Towarzystwa Przyjaźni Czesko-Polskiej w Ostrawie, też dra Krala. Drugą część wieczoru wypełniły występy śpiewaków Opery Śląskiej w Katowicach przy akompaniamencie muzycznym. Ta oprawa muzyczna jeszcze spotęgowała uroczysty i doniosły charakter pierwszego Wieczoru Czechosłowackiego. W 1947 roku odbyły się łącznie trzy wieczory. Drugi z 27 listopada poświęcony został muzyce i pieśni czeskiej i słowackiej.¹⁵ Trzeci

¹³ Instytut Śląski. Seria VI. Sprawy czechosłowackie, lipiec 1947, komunikat nr 1, s. 5–6.

¹⁴ Instytut Śląski. Seria VI. Sprawy czechosłowackie, listopad 1947, komunikat nr 13, s. 6.

¹⁵ Instytut Śląski. Seria VI. Sprawy czechosłowackie, listopad 1947, komunikat nr 21, s. 6.

wieczór odbył się 2 grudnia i został wygłoszony odczyt o współczesnej literaturze czeskiej. Wiersze poetów czeskich recytowała aktorka dramatyczna teatru katowickiego.¹⁶

Rok 1948 rozpoczęty został w Instytucie Śląskim czwartym Wieczorem Czechosłowackim w dniu 20 stycznia, a wykład poświęcony był przełomowym momentom w dziejach Czech.¹⁷ W kolejnych miesiącach (lutym, marcu i kwietniu) odbyły się trzy następne Wieczory Czechosłowackie. Wieczór ósmy, jak się okazało ostatni, odbył się w dniu 25 maja 1948 roku. Wieczór wypełnił wykład pod tytułem *Czechosłowacja w oczach geografii*, odczyt był bogato ilustrowany przeżroczami świetlnymi.¹⁸

Wieczory Czechosłowackie były doskonale przemyślaną akcją edukacyjną. Spotkania organizowane były cyklicznie, co miesiąc. Zawsze były wystąpienia gości, tzw. „oficjeli”, a po nich następowały znakomite jak na tamte czasy i nowatorskie odczyty. Problematyka odczytów była przemienna, raz dotyczyły spraw czeskich, drugi raz dotyczyły spraw słowackich, a za trzecim razem dotyczyły wspólnych spraw czechosłowackich. Wyjątkowo ciekawa była oprawa odczytów. Niektóre odczyty ilustrowane były przeżroczami świetlnymi, inne okraszone były recytacjami. Wszystkie natomiast miały znakomitą oprawę muzyczną, połączoną ze śpiewem operowym.

Niezwykła była też dynamika Wieczorów Czechosłowackich. Wielki był entuzjazm przy organizacji Wieczorów. Zawsze dopisała licznie publiczność, która żywo reagowała nie tylko na występy artystyczne, ale przede wszystkim na wygłaszane odczyty. Licznie więc zebrani słuchacze żywo oklaskiwali doskonałych wykładowców. W informacjach o Wiezorach Czechosłowackich zawartych w Komunikatach Instytutu Śląskiego potwierdzano fakt wypełnionej po brzegi sali odczytowej.¹⁹ Wieczory Czechosłowackie były zatem nie tylko ważnym wydarzeniem edukacyjnym, ale również interesującym zjawiskiem społecznym. Na dynamikę wieczorów niebagatelny wpływ miała też cykliczność spotkań, które doskonale wpisywały się w kalendarz znaczących wydarzeń.²⁰ Niestety ostatni wieczór nastąpił po ośmiu zaledwie miesiącach.

Drugą ważną akcją Instytutu Śląskiego, mniej edukacyjną, a bardziej informacyjno-naukową, było wydawanie szóstej serii komunikatów, poświęconych „sprawom czechosłowackim”. Komunikat nr 1 ukazał się w lipcu 1947 roku i zawierał informację o uruchomieniu z początkiem czerwca Wydziału Czechosłowackiego w Instytucie Śląskim. Sprawozdanie z utworzenia nowego działu zawierało przede wszystkim informację o zadaniach jakie zostały postawione przed kierownictwem Wydziału. Komunikaty serii szóstej poświęcone były wyłącznie zagadnieniom czechosłowackim i czechosłowacko-polskim. W latach 1947–1948, a dokładnie od lipca 1947 roku do czerwca 1948 roku ukazało się 50 numerów. Ostatni wydany numer komunikatów serii szóstej – pięćdziesiąty – nie zapowiadał bynajmniej ich rychłego końca.

Czerwiec 1948 roku okazał się być ostatnim miesiącem działalności Instytutu Śląskiego w zakresie „spraw czechosłowackich”. Ukazał się ostatni numer Komunikatów i nie zorganizowano już kolejnego Wieczoru Czechosłowackiego. Nagłe zamknięcie redakcji Komunikatów informujących o „sprawach czechosłowackich” i zaprzestanie organizowania Wieczorów Czechosłowackich było nie lada zaskoczeniem dla inteligencji katowickiej.

¹⁶ Instytut Śląski. Seria VI. Sprawy czechosłowackie, grudzień 1947, komunikat nr 22, s. 4.

¹⁷ Instytut Śląski. Seria VI. Sprawy czechosłowackie, styczeń 1948, komunikat nr 26, s. 10.

¹⁸ Instytut Śląski. Seria VI. Sprawy czechosłowackie, czerwiec 1948, komunikat nr 47, s. 4.

¹⁹ Instytut Śląski. Seria VI. Sprawy czechosłowackie, kwiecień 1948, komunikat nr 36, s. 4.

²⁰ Podsumowanie pierwszych sześciu Wieczorów Czechosłowackich znalazło się w opiniotwórczym czasopiśmie *Zaranie Śląskie* 19, 1948, z. 2, s. 70.

Przyczyną bezpośrednią było włączenie Instytutu Śląskiego w Katowicach w struktury organizacyjne Instytutu Zachodniego w Poznaniu. Jak napisał wiele lat później kierownik Wydziału Czechosłowackiego w Instytucie Śląskim dr Marek St. Korowicz od drugiej połowy 1948 roku następowała intensywna komunizacja i sowietyzacja Polski.²¹ W tych warunkach nie dało się samodzielnie pracować nad rozwojem zainteresowań „sprawami czechosłowackimi”.

Choć „sprawy czechosłowackie” w Instytucie Śląskim trwały niezbyt długo, bo raptem niespełna rok, to warto pokusić się o odpowiedź na pytanie, jaką wiedzę na temat Czechosłowacji przekazywano ówczesnej elicie intelektualnej społeczeństwa śląskiego? W pierwszej kolejności działania Wydziału Czechosłowackiego dawały możliwość głębszego poznania historii i spraw z życia sąsiadów zza południowej granicy. Było to istotne w sytuacji ponownego połączenia Czechów i Słowaków w jednym państwie. Ważnym składnikiem działalności edukacyjnej był dobór i selekcja informacji na temat powojennej Czechosłowacji. Komunikaty Instytutu Śląskiego w serii szóstej przekazywały informacje naukowe na tematy czechosłowackie i polsko-czechosłowackie. Akcja odczytowa pod nazwą Wieczory Czechosłowackie przynosiła edukację czytelniczną w formie wykładów, na których słuchacze mogli zapoznać się z najnowszymi poglądami autorów polskich na tematy czechosłowackie. Była to szeroko zakrojona prezentacja dorobku naukowego zdecydowanie dużej liczbie ludzi, spośród których mogli rekrutować się późniejsi potencjalni czytelnicy publikacji naukowych. „Wieczory Czechosłowackie” przynosiły również edukację artystyczną, bo słuchacze mieli możliwość wysłuchać śpiewu operowego i posłuchać muzyki klasycznej. Poza edukacją mieli także szansę na obcowanie z „oficjelami” życia politycznego i dyplomatycznego.

Koniec działalności edukacyjnej Instytutu Śląskiego w Katowicach nastąpił po trzech latach od wznowienia jego działalności po II wojnie światowej. Przeciwnicy przedwojennych instytucji naukowych posłużyli się powszechnie naonczas stosowaną metodą, zarzucając pracownikom Instytutu, że są bandą reakcjonistów, którą trzeba natychmiast zlikwidować.²² Pierwszym krokiem ku końcowi była reorganizacja z roku 1948, polegająca na włączeniu Instytutu Śląskiego w struktury Instytutu Zachodniego w Poznaniu. Instytut Śląski został wcielony do Instytutu Zachodniego jako jego dwa odrębne oddziały: katowicki i wrocławski. Faktycznej likwidacji Instytutu Śląskiego dokonano w roku następnym – 1949. Rozwiązanie Instytutu przypadło w dość szczególnym czasie, bo na koniec złudnej demokracji w edukacji. W związku z tym „sprawy czechosłowackie” realizowane na podłożu samodzielnej pracy naukowej zostały zakazane, a otwarte Wieczory Czechosłowackie odeszły w zapomnienie.

Puenta działalności edukacyjnej Instytutu Śląskiego okazała się tragicomiczna. Dyrektor Instytutu dr Roman Lutman, choć szczerze zabrał się do pracy w ramach nowej rzeczywistości – Polski ludowej, to jako człowiek „przedwojenny” został usunięty ze wszystkich stanowisk, gdyż nie było dla niego miejsca „w kierunku socjalizmu”.²³ Główny zaś organizator Wydziału Czechosłowackiego i animator Wieczorów Czechosłowackich dr Marek Stanisław Korowicz „wybrał wolność” w Stanach Zjednoczonych Ameryki, przy najbliższej okazji, jaka się nadarzyła do przekroczenia granic „żelaznej kurtyny”.

²¹ KOROWICZ, M.: *W Polsce pod sowieckim jarzmem*. Londyn 1955, s. 10.

²² Tamże, s. 93.

²³ Tamże, s. 112–113.

Resumé

„Československé záležitosti“ ve vzdělávací činnosti Slezského ústavu po druhé světové válce

„Československé záležitosti“ po druhé světové válce byly zvlášť významné pro obyvatele Horního Slezska. Zájem o ně byl rozvíjen Slezským ústavem v Katovicích. Tento krok byl možný díky dohodě o spolupráci v oblasti kultury, podepsané 4. července 1947 mezi Polskem a Československem. V té době v polském akademickém světě vznikaly „kruhy přátel Československa“. Československé záležitosti se tak stále více a častěji objevovaly v akademické literatuře. V červnu 1947 bylo ve Slezském ústavu založeno československé oddělení, jehož úkolem bylo studovat československé záležitosti a rozvíjet akademickou spolupráci mezi Polskem a Československem. Další aktivity Slezského ústavu zahrnovaly publikaci knih a akademických oznámení vztahujících se k československým záležitostem a organizaci československých večerů. Program nabízený československým oddělením se zaměřoval zejména na akce vzdělávacího charakteru. Nejdůležitějším příkladem takové akce byly československé večery – otevřené přednášky navštěvované širokou veřejností, která měla zájem o československé záležitosti. Pořádání československých večerů začalo v říjnu 1947 a skončilo v květnu 1948. Druhou nejvýznamnější akcí bylo vydání asi padesáti akademických zpráv vztahujících se k československým záležitostem. Program československého oddělení poskytoval možnost seznámit se s historií Čechů a Slováků.

PŘEMYSL PITTER: VÝZNAMNÁ OSOBNOST V HISTORICKÉ PAMĚTI ČECH A EVROPY

JAROSLAV BALVÍN

History records a number of personages who have struggled with the mainframe history in their own particular way – either using violence and revolutionary means (e.g. Che Guevara), or non-violent means of clandestine, slowly progressing revolution (Mahátma Gándhí). The method used by the Czech social pedagogue, pacifist, preacher, and reformer, Přemysl Pitter (1895–1976) may be considered exemplary as a quiet, non-violent way of educating man. The story of this personage reflects the most important historical events of the 20th century and his reactions to them. His responses took on the form of actions driven by his desire to understand other people's needs and his search for steps that man may take or has the moral duty to take in the given historical situation. Přemysl Pitter's means to public engagement was his love for children who ended up facing extremely hard living situations due to the war. His main ideological instrument was social pedagogy that has links, historically, to the traditions of the Bohemian Brethren: in particular, Jan Milič of Kroměříž.

Key words: Olga Fierzová; Milada Horáková (tried and convicted politician); Milada Horáková (namesake of the famous politician, educator); Pavel Kohn; Ferdinand Krch; T. G. Masaryk; Miroslav Matouš; Jan Milič of Kroměříž; Přemysl Pitter; Blanka Sedláčková; "Zámky"; concentration camp Terezín; internment camp for Germans and collaborators; Milič' house; camp Valka; monthly Sbratření; Rais School; Jewish youth; German youth; personage; history; historical awareness; eternity; historicity; transcendence; the essence of man; MILIDU Association.

V rámci historických věd se historická paměť nejčastěji zpracovává v souvislosti s tzv. druhým životem, tedy s tím, jak jsou určitá významná historická osobnost, událost či fenomén vnímány v historickém povědomí mladších společností. Historická paměť pak představuje pro historiky specifický druh historického pramene, který dotváří komplexní obraz zkoumané společnosti. Zároveň se studuje coby jev: 1) podléhající svému vlastnímu vývoji; 2) změnám jak v čase, tak i v prostoru, protože u různých kultur může být charakter a intenzita historické paměti rozličná.

František Čapka¹

Vymezení pojmu „historická paměť“, které pochází z pera současného jubilanta docenta **Františka Čapky** a které jsme jako motto předeslali naší stati, se potvrzuje i při zkoumání osobnosti **Přemysla Pittra**. V rozhovoru dosud žijící spolupracovník Přemysla Pittra **Miroslav Matouš** na jeho adresu pronesl: „Pitter je osobností, o které by se mělo čím dále více vědět.

¹ ČAPKA, F.: Mediální aspekty při využívání historické paměti ve výuce dějepisu. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 25, 2011, č. 2, s. 94.

Neboť jeho význam nebyl jenom v jeho činnosti za jeho života, ale nabývá většího a většího významu v současnosti. On žije dnes jakoby ‚druhý život‘. Je vnímán mladší společností, již jinou než tou, ve které v letech 1895–1976 žil a pracoval. A tomuto novému historickému vnímání musíme být nápomocni. Dílo Přemysla Pittra si to zaslouží. Nemělo by zaniknout vědomí o něm. Nejen kvůli jeho osobě, ale především kvůli nám, Čechům a Evropanům i jiným národům a národnostem, v současnosti i budoucnosti.“²

Každý individuální lidský příběh má hlubokou souvislost s tzv. chodem dějin. Člověk je včleněn do dějin jako součást (podle **Hegelovy** filozofie dějin je člověk „vtisknut“ do dějin jako důsledek rozvoje absolutní ideje, je jejím odrazem), ale zároveň jako subjekt může dějiny přesahovat, dotvářet a ovlivňovat (podle zakladatele existencialismu **Kierkegarda**, který kritizoval Hegelovu koncepci vztahu individua a dějin, je člověk (lidské já) schopen sám sebe řídit jako aktivní subjekt dějin. Existenciální filozofie to vyjadřuje vztahem, že existence je před bytím.

Básnickým obratem vyjadřuje reálnou skutečnost včleňování člověka do chodu dějin básník, spisovatel a duchovní pokračovatel Přemysla Pittra, duchovní Miroslav Matouš: „Vím, že nevědím v síti světla / jako uvízlý hmyz, / ale že mé dny jsou vetkány / do osnovy dějin.“³

Axiologický a výchovný rozměr vztahu osobnosti a historie

Častou otázkou, která se naskytá před každou osobností na tomto světě, je **otázka po smyslu lidské existence**. Této otázce se nevyhnou ani pedagogové, jejichž úkolem je výchova dětí a mládeže, ani andragogové, jejichž úkolem je pečovat o duši dospělého člověka. A platí to i pro učitele historie, kteří mají velkou možnost ovlivňovat vědomí žáků a studentů. I v této situaci je možno, aby vychovatel, v našem případě učitel historie, mohl ve vztahu k vzdělávanému a vychovávanému objektu svého působení naplnit základní filozoficko-výchovný princip: **pomoci člověku k tomu, aby nacházel a našel smysl svého vlastního života**. Z tohoto hlediska se díváme i na příběh Přemysla Pittra, i na jeho vztah k naplnění smyslu výchovného působení jak vůči své osobě, tak ve vztahu k dějinným úkolům, které historie předkládá. Jak píše český filozof **Jan Patočka**: „Vychovávání má na mysli člověka vychovávaného jakožto samostatné centrum, střed, který je schopen jisté samostatné činnosti, je schopen žít v jistých ‚vyšších‘ souvislostech a v těchto souvislostech prožívat a mít smysl své činnosti.“⁴

I při výuce o moderních dějinách je možné a potřebné z hlediska výchovného vědět to, co musí člověk řešit ve svém životě: Žít jen tak, aby život naplnil, když už se narodil? Před každým člověkem jsou dvě alternativy: nechat se „unášet dějinami“. Anebo do života vložit něco ze svých lidských možností, schopností a sil, které člověk získal výchovou i svým vlastním přičiněním. A tím způsobem dějiny ovlivnit, reálně přispět k prosazování dobra proti zlu. Rozhodnutí Přemysla Pittra obětovat svůj život výchovným cílům je svou volbou přesahovat historii významným příkladem i pro současného člověka, dítě i dospělého.

Člověk jako bytost dějinná

Člověk je bytost dějinná, musí se stále vztahovat k novým a novým historickým situacím. Je bytostí činnou, která do těchto velkých událostí může vkládat svůj vlastní čin. A to i tehdy, kdy

² Z rozhovoru vedeného mezi Jaroslavem Balvínem a Miroslavem Matoušem dne 1. ledna 2013.

³ MATOUŠ, M.: *Putování rosou i prachem*. Praha 2011, s. 5.

⁴ PATOČKA, J.: *Filozofie výchovy*. In: Patočka, J.: *Péče o duši*. Soubor statí a přednášek o postavení člověka ve světě a v dějinách. Díl I. Stati z let 1929–1952. Nevydané texty z padesátých let. Praha 1996 (= Sebrané spisy Jana Patočky. Sv. I), s. 392.

se dějinná situace stala ve vztahu k jednotlivým individuíům neúnosná, nepřátelská. Skutečná osobnost se snaží vyjádřit, realizovat, transcendovat i v nepříznivé historické situaci. Ne nadarmo pojmenoval přední spisovatel faktu **Pavel Kosatík** svoji knihu o Přemyslu Pittrovi ***Sám proti zlu***.⁵ S pomocí historické, filozofické a pedagogické teorie a také znalosti historických souvislostí a jeho vlastního života můžeme vyjádřit myšlenku, že skutečná osobnost se vytváří, vyvíjí a přesahuje své místo v životě a v dějinách svou vlastní kreativitou a vůlí zasahovat do dějin pozitivním způsobem a ve prospěch vývoje společnosti k humanismu. Příkladem takového činu je i život a dílo jedné z nejvýznamnějších českých osobností nedávné minulosti. Byl to sociální pedagog,⁶ pacifista,⁷ reformátor a křesťanský humanista⁸ **Přemysl Pitter** (1895–1997).⁹ Tedy osobnost mnohorozměrná. Jeho nejvýraznějším přínosem nejenom pro pedagogiku, ale také pro evropskou historii tolerance a multikulturalismu se stala poválečná pomoc židovským a současně i německým dětem.¹⁰ Přemysl Pitter bývá pro tento čin, který vyvěral z dlouhodobého zájmu o výchovu dobra v člověku, nazýván prvním Evropanem.¹¹ Obdržel ještě za svého života nejvyšší ocenění jak v Izraeli, tak i v Německu. A dne 28. října 1991 obdržel in memoriam jako jedna z významných osobností české historie od **Václava Havla Řád Tomáše Garrigua Masaryka III. třídy** za vynikající zásluhy o demokracii a lidská práva.¹²

⁵ KOSATÍK, P.: *Sám proti zlu*. Praha 2009.

⁶ O kontaktech a návaznosti na jiné pedagogické systémy srov. VOMÁČKA, J.: *Ferdinand Krch a Přemysl Pitter – příklad síly přátelství*. In: Přemysl Pitter. Život a dílo. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodního semináře konaného dne 27. 3. 1993 v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze. Praha 1994, s. 102–104. Sociálněpedagogický charakter má i práce Olgy Fierzové, družky a spolupracovnice Přemysla Pittra, která vznikla z popudu Ferdinada Krcha: FIERZOVÁ, O.: *Dětské osudy z doby poválečné. Záznam ze záchranné akce přátel Miličova domu v Praze*. Praha 1992. Významný pedagog Josef Cach potvrdil ve svém vystoupení na konferenci v roce 1995, že Přemysl Pitter patří mezi významné sociální pedagogy 20. století vedle Makarenka, Korczaka a Freira. CACH, J.: *Přemysl Pitter a sociální pedagogika*. In: Přemysl Pitter. Život – dílo – doba. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ke 100. výročí narození Přemysla Pittra ve dnech 22.–23. června 1995 na Univerzitě Karlově v Praze. Praha 1996, s. 26–28.

⁷ Pacifismus Přemysla Pittra nejlépe akcentoval jeho dlouholetý přítel a spolupracovník Miroslav Matouš. MATOUŠ, M.: *Přemysl Pitter a pacifismus*. In: Přemysl Pitter. Život a dílo. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodního semináře konaného dne 27. 3. 1993 v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze. Praha 1994, s. 77–82.

⁸ MATOUŠ, M.: *Křesťanský vychovatel Přemysl Pitter*. In: Přemysl Pitter. Život – dílo – doba. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ke 100. výročí narození Přemysla Pittra ve dnech 22.–23. června 1995 na Univerzitě Karlově v Praze. Praha 1996, s. 92–98.

⁹ O filozofických zdrojích pedagogiky Přemysla Pittra viz DRÁBKOVÁ, E.: *Filozofické předpoklady pedagogické činnosti Přemysla Pittra*. In: Přemysl Pitter. Život a dílo. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodního semináře konaného dne 27. 3. 1993 v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze. Praha 1994, s. 83–87. Též BROM, Z.: *Duchovní základy pedagogiky Přemysla Pittra*. In: Přemysl Pitter. Život – dílo – doba. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ke 100. výročí narození Přemysla Pittra ve dnech 22.–23. června 1995 na Univerzitě Karlově v Praze. Praha 1996, s. 23–26.

¹⁰ O této pomoci je řada publikací, které akcentují snahu Přemysla Pittra o neodplácení násilí násilím. PASÁK, T.: *Přemysl Pitter – zachránce německých a židovských dětí v roce 1945*. In: Přemysl Pitter. Život a dílo. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodního semináře konaného dne 27. 3. 1993 v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze. Praha 1994, s. 30–38; ŠTĚPÁN, J.: *Česko-německé vztahy na pozadí díla Přemysla Pittra*. In: Přemysl Pitter. Život a dílo. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodního semináře konaného dne 27. 3. 1993 v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze. Praha 1994, s. 61–67.

¹¹ ŠTĚPÁN, J.: *Přemysl Pitter – Evropan*. In: Přemysl Pitter. Život – dílo – doba. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ke 100. výročí narození Přemysla Pittra ve dnech 22.–23. června 1995 na Univerzitě Karlově v Praze. Praha 1996, s. 83–88. Též MORKES, F.: *Humanismus a evropanství Přemysla Pittra*. In: Přemysl Pitter. Život – dílo – doba. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ke 100. výročí narození Přemysla Pittra ve dnech 22.–23. června 1995 na Univerzitě Karlově v Praze. Praha 1996, s. 69–71.

Jeho působení ve smyslu péče o člověka má nejenom pedagogický, ale také andragogický rozměr.¹³ Byla to komunikace s rodiči vychovávaných žáků již v době působení v **Milíčově domě na Žižkově**, který byl založen v roce 1933,¹⁴ a poté je významné působení jeho a jeho družky **Olgy Fierzové** v utečeneckém táboře pro české a slovenské uprchlíky **Valka u Norimberka** po roce 1968.¹⁵ Práce s dospělými se realizovala i angažováním Přemysla Pittra při rozhovorech s vězni v německých věznicích a pomoci při řešení jejich případů.¹⁶

Začlenění Přemysla Pittra do historických událostí 20. století. O možnostech výzkumu „vztahu osobnosti a velkých dějin“

Při výkladu předmětu **Filozofie a etika pro studenty andragogiky** a také v předmětu **Teorie výchovy pro sociální pedagogy** na Ústavu pedagogických věd Fakulty humanitních studií **Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně** jsem si nemohl odpustit využití příběhu Přemysla Pittra jak v přednášce¹⁷ nebo prostřednictvím publikací, které jsem poskytl studentům k podrobnějšímu nahlédnutí a inspiraci,¹⁸ tak i prostřednictvím filmu **Tomáše Škrdlanta** znovu se symbolickým

¹² Fotografie jeho ocenění viz in *Přemysl Pitter. Život a dílo. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodního semináře konaného dne 27. 3. 1993 v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze*. Praha 1994, s. 117–122.

¹³ Působení na dospělé prostřednictvím dětí a naopak popisuje jedno ze zachráněných židovských dětí **Pavel Kohn**, který v Německu působil v rádiu Svobodná Evropa Mnichov. KOHN, P.: *Přemysl Pitter očima dítěte a dospělého*. In: *Přemysl Pitter. Život a dílo. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodního semináře konaného dne 27. 3. 1993 v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze*. Praha 1994, s. 96–98; KOHN, P.: *Můj život nepatří mně a Život ve stínu*. In: *Přemysl Pitter. Život – dílo – doba. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ke 100. výročí narození Přemysla Pittra ve dnech 22.–23. června 1995 na Univerzitě Karlově v Praze*. Praha 1996, s. 170–173. Též KOHN, P.: *Můj život nepatří mně. Čtení o Přemyslu Pittrovi*. Praha 1995.

¹⁴ O historii Milíčova domu viz KREJČÍ, M.: *Príspevok k dejinám Milíčova domu na Žižkově*. In: *Přemysl Pitter. Život – dílo – doba. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ke 100. výročí narození Přemysla Pittra ve dnech 22.–23. června 1995 na Univerzitě Karlově v Praze*. Praha 1996, s. 28–31. O teoretických souvislostech komunikace s dospělými rodiči pojednává i práce TURZÁK, T.: *Škola jako kooperační partner rodičů žiaka so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami*. In: Perhács, J. – Fenyvesiová, L. (edd.): *Špecifické aspekty výchovy a vzdelávania vo svetle edukačnej teórie a praxe*. Nitra 2009, s. 153–173.

¹⁵ O tomto desetiletém působení v táboře v roli kazatele a sociálního pracovníka vypovídá Přemysl Pitter v 12. kapitole memoárové publikace se symbolickým názvem „**Nad vřavou nenávisti**“. ŠIMSOVÁ, M. – ŠTĚPÁN, J. (edd.): *Nad vřavou nenávisti. Vzpomínky a svědectví Přemysla Pittra a Olgy Fierzové*. Praha 1996, s. 84–93.

¹⁶ Viz tamtéž, s. 94–97 (13. kapitola).

¹⁷ Sám se tímto tématem zabývám od roku 1995, kdy jsem se aktivně zúčastnil historické konference a výstavy o Přemyslu Pittrovi, tehdy ještě v prostorách, kde nyní sídlí Senát České republiky. Ve svém vystoupení jsem podtrhl význam teorie výchovy a filozofie a etiky (sám ji nazývám filozofií lásky) i pro současnou inkluzivní výchovu a vzdělávání, konkrétně romských dětí. Ne nadarmo dostala na začátku devadesátých let jedna z významných ostravských škol, v níž se rozvíjely nové metody edukace romských žáků, jméno **Základní škola Přemysla Pittra**. A protože duchovní hodnoty realizované Přemyslem Pittrem ve výchově byly podle mého soudu převratné pro budoucí spolupráci a toleranci národů a národností v Evropě, staly se i základním východiskem organizace učitelů romských dětí nazvané **Hnutí spolupracujících škol R** (zkráceně Hnutí R) při hledání tvořivě-humanistické a inkluzivní výchovy ve vztahu k romským dětem. Toho se týkal můj referát na konferenci. BALVÍN, J.: *Hnutí spolupracujících škol R – rozvíjení etického dědictví P. Pittra ve vztahu k romským dětem*. In: *Přemysl Pitter. Život – dílo – doba. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ke 100. výročí narození Přemysla Pittra ve dnech 22.–23. června 1995 na Univerzitě Karlově v Praze*. Praha 1996, s. 50–54. V tomto prostoru připravilo Hnutí R, jehož jsem od roku 1993 až do současnosti předsedou, následně čtvrté setkání, které se zabývalo právě možnostmi využití duchovních zdrojů, pedagogických, filozofických a etických, z díla a života Přemysla Pittra pro výuku a výchovu romských žáků. Viz BALVÍN, J. (ed.): *Přemysl Pitter a multikulturní výchova romských žáků. (Cesty k překonávání bariér ve vzdělávání)*. 4. setkání Hnutí R v Praze 1.–2. prosince 1995. Ústí nad Labem 1996.

¹⁸ Bohatý zdroj skýtají sborníky o Pittrovi ze dvou konferencí v letech 1993 a 1995, které podávají přehled o mnohorozměrnosti Pittrovy osobnosti a jeho díla. *Přemysl Pitter. Život a dílo. Sborník referátů a diskusních příspěvků*

názvem *Milujte své nepřátele*.¹⁹ Tím, jak studenti kombinovaného studia sociální práce a andragogiky vysoce pozitivně reagovali na zhlédnutí dokumentu, se znovu potvrdil fakt, že při dobrém výběru filmu a jeho využití s dobrou metodickou přípravou a adekvátností probíraného tématu se stává film důležitým prostředkem nejenom výuky, ale především výchovy.²⁰

Významným zdrojem informací o osobnosti Přemysla Pittra jsou vzpomínky jeho spolupracovníků, jako jsou **Blanka Sedláčková** a **Miroslav Matouš**.²¹ Avšak seznámit se s významnou osobností historie je dlouhodobá záležitost. Zvláště tehdy, není-li tato osobnost studentům či jiným lidem dosud vůbec známá. Jeden student mi po zhlédnutí filmu dokonce přímo řekl: „*To je zajímavé, dosud jsem o této osobnosti naší historie nic, ale vůbec nic nevěděl. Ale film mne tak zaujal, že jsem se až zastýděl za nevědomost o tak silné osobnosti spjaté s češtvím s českým národem i jinými národy [...]*.“²²

Závěr

Je zřejmé, že síla osobnosti Přemysla Pittra na studenty zapůsobila. V tomto směru pro orientaci při seznamování s životem a dílem této osobnosti mohou sloužit jména a pojmy v záhlaví naší studie. Pro výzkum osobnosti Přemysla Pittra a názorů studentů, specialistů v oblasti andragogiky, jsme připravili po zhlédnutí filmu a přehlédnutí literatury o něm otázky, v nichž měli odpovídat na to, jakou představu v nich tato osobnost vyvolala, jak podle jejich soudu reagoval na historické události 20. století, jaká činnost se pro něj stala dominantní, jaké filozofické a duchovní hodnoty vyznával ve vztahu k výchově, k českým duchovním tradicím nebo ke vztahu češtví a němectví. Informace o výsledcích výzkumu mohou zaznít v některém z dalších textů.

Zatím lze konstatovat, že z reakcí studentů i z jejich prvotních odpovědí vyplynulo: **Přemysl Pitter je významnou českou osobností. Zejména sociálním pedagogem, ale i člověkem, který tvořivým a odvážným způsobem zasahoval do chodu dějin Evropy svojí tichou silou lásky a vzájemností mezi lidmi.** A nejen proto, že rozhodujícím způsobem zasáhl do poválečné záchrany 800 dětí židovských i německých a že téměř jako jediný se ve své době postavil proti nenávisti, která mnohé Čechy přivedla k poválečným nelidským krutostem proti Němcům jako

¹⁹ z mezinárodního semináře konaného dne 27. 3. 1993 v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze. Praha 1994; Přemysl Pitter. Život – dílo – doba. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ke 100. výročí narození Přemysla Pittra ve dnech 22.–23. června 1995 na Univerzitě Karlově v Praze. Praha 1996.

¹⁹ ŠKDRANT, T. (režie): *Milujte své nepřátele*. ČR 2005. Emotivní snímek Tomáše Škdranta o Přemyslu Pittroví, který po druhé světové válce zachránil mnoho českých, židovských i německých dětí. Dostupné z: <http://respekt.ihned.cz/video/c1-36364020-milujte-sve-nepratele> [cit. 8. 5. 2008].

²⁰ BALVÍN, J.: *Film jako výrazná pedagogická a andragogická metoda ve výuce*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 25, 2011, č. 2, s. 99–104.

²¹ MATOUŠ, M.: *Zvláštní člověk Přemysl Pitter. Hledání cesty světa*. Praha 2001; MATOUŠ, M.: *Putování rosou i prachem*. Praha 2011; Rozhovor vedený mezi Jaroslavem Balvínem a Miroslavem Matoušem dne 1. ledna 2013; SEDLÁČKOVÁ, B.: *Pedagogická činnost Přemysla Pittra*. In: Přemysl Pitter. Život a dílo. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodního semináře konaného dne 27. 3. 1993 v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze. Praha 1994, s. 45–50; SEDLÁČKOVÁ, B.: *Deset let se strýčkem Přemyslem*. In: Přemysl Pitter. Život – dílo – doba. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ke 100. výročí narození Přemysla Pittra ve dnech 22.–23. června 1995 na Univerzitě Karlově v Praze. Praha 1996, s. 180–182; SEDLÁČKOVÁ, B.: *Slovo dítěte P. Pittra a později jeho spolupracovnice* [příspěvek nemá název, začíná oslovením „Vážení přátelé“]. In: Balvín, J. (ed.): *Přemysl Pitter a multikulturní výchova romských žáků. (Cesty k překonávání bariér ve vzdělávání)*. 4. setkání Hnutí R v Praze 1.–2. prosince 1995. Ústí nad Labem 1996, s. 38–43.

²² Rozhovor autora se studentem andragogiky kombinovaného studia v prvním ročníku studia ve Zlíně dne 5. ledna 2013.

aktu bezprostřední pomsty. Ale i proto, že **svým celoživotním přístupem k tvorbě dobra v člověku se spolupodílel na vytváření humánní evropské společnosti. Tím apeloval i na dědictví českých tradic, které jsou zdrojem tolerance a humanismu pro budoucnost národů.** V tomto směru si zaslouží, aby se stal **Přemysl Pitter** svým druhým životem v historické paměti významnou osobností, z jejíž síly mohou čerpat i generace další. Tak, jak jsme o tom psali v úvodu, na základě vymezení pojmu historické paměti dnešním jubilanem **Františkem Čapkou**.²³

Summary

Přemysl Pitter as a Prominent Personage in the Historical Memory of Bohemia and Europe

The text elaborates on the theme of how historical memory relates to the personage of the social pedagogue, pacifist, and religious reformer, Přemysl Pitter (1885–1976). It starts with a delimitation of historical memory as defined by František Čapka. According to him and other historians specializing in historical sciences, historical memory is conceived as a “second life” of the given historical personage and the given historical event. Thus, historical memory becomes a specific type of source to historians. However, based on his analysis, it also helps form new awareness of historical events and of the actions of historical personages, i.e. their reactions to unfavorable events and situations in their life.

The story of Přemysl Pitter has become and should continue to be viewed in the future as the type of personage who took active steps for the benefit of humanity in man and for furthering tolerance in new post-war Europe. It is therefore no coincidence that Přemysl Pitter is sometimes called the first European. As one of his still living Pitter's colleagues Miroslav Matouš says, he was a personage everybody ought to know more about with time. Namely, his legacy arises not merely from the actions he took in his life, but also from the importance of his actions for the present. It is as if he lived “a second life” today. The perception of his personage by the younger generation is different from the way he was viewed in his time, i.e. during the years of 1885–1976. We should support and promote the historical awareness of his – the work of Přemysl Pitter deserves it. Awareness of him should never fall into oblivion, not only because of himself as a person, but also because of what he means to us, Czechs and Europeans, as well other peoples, and nationalities, and how relevant he is for history and the future.

²³ ČAPKA, F.: *Mediální aspekty při využívání historické paměti ve výuce dějepisu*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 25, 2011, č. 2, s. 92–95; ČAPKA, F.: *Dějepis. Novověk, moderní dějiny pro 9. třídu ZŠ a kvartu víceletých gymnázií*. Brno 2010. Srov. též BENEŠ, Z.: *Mezi dějinami, dějepisectvím a pamětí*. In: Šubrt, J. (ed.): *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín 2010, zvl. s. 17–18; HROCH, M.: *Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem*. In: Šubrt, J. (ed.): *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín 2010, zvl. s. 32–33; ŠUBRT, J. – PFEIFEROVÁ, Š.: *Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí*. In: Šubrt, J. (ed.): *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín 2010, zvl. s. 28.

POZŮSTATKY JIHOČESKÉHO HORNICTVÍ V HISTORICKÉ KRAJINĚ JIŽNÍCH ČECH

JIŘÍ DVORÁK

The article deals with the issue of relics of South-Bohemian mining in the historical landscape of South Bohemia. Local historical mines are based on a very old mining tradition. There were not only sources of quality fuels and ores, but also precious metals – gold and silver were mined. And a typically mined material was local graphite whose small part was processed in the region during production of high-quality pencils.

Key words: South-Bohemian mining; landscape; South Bohemia; fuels; ores; gold; silver; graphite.

Posuzujeme-li přesně a důkladně povahu celého hornictví a hutnictví, každou jeho část, poznáváme velikou užitečnost tohoto podniku, který je pro lidstvo stejně důležitý jako zemědělství, bez kterého se náš život nemůže obejít. Pro správné provozování hornictví a hutnictví je však třeba nejen dovedné ruční práce, ale i značných vědomostí a důvtipu [...].¹

Prostor českých zemí se vyznačoval poměrně bohatou, různorodou a přitom velice starou hornickou tradicí,² a právě proto se historická důlní díla v Česku nalézají relativně často.³ Co platí pro Čechy, Moravu a Slezsko, platí také i pro region jižních Čech.⁴ Nutno ale zdůraznit, že se zde nikdy nenalézaly potřebné velké a těžitelné zdroje a zásoby kvalitních paliv,⁵ jako bylo černé a hnědé uhlí,⁶ stejně tak byla zdejší oblast chudá na potřebné a těžitelné zdroje rudných

¹ HROMAS, J. – CÍLEK, V. – BÍLKOVÁ, D. – NOVOTNÁ, J. – VÁVRA, M.: *Navštivte... Podzemí v Čechách, na Moravě, ve Slezsku*. Praha 2002, s. 104–105. Letos tomu bude již 486 let, co v Jáchymově jistou dobu (1527) působil jako městský lékař Georg Agricola (1494–1555). Ten v roce 1550 dokončil a o šest let později v Basileji publikoval svůj dvanáctidílný spis *De re metallica libri XII*. V něm dokonale popsal tehdejší hornictví a hutnictví. Jeho spis o hornictví se vyznačoval značným množstvím velice zajímavých dřevorezů, které velice názorně a přehledně přibližovaly laikům tehdejší práci horníků a hutníků. AGRICOLA, G.: *De re metallica libri XII*. Bazilej 1556; AGRICOLA, G.: *Dvanáct knih o hornictví a hutnictví*. Praha 1976; FOLTA, J. – MAJER, J. – ZÁRYBNICKÝ, M.: *Georgius Agricola*. Praha 1994.

² JANGL, L.: *České hornické právo a báňská historie. Metodika báňsko-historického výzkumu*. Praha 2009.

³ WALDHAUSER, J. – LEHRBERGER, G. – MORTEANI, G.: *Zlatá země Gabreta. 4000 let rýžování a dolování zlata po obou stranách Šumavy*. Praha 1994.

⁴ CÍCHA, J.: *Jeskyně a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Mountains*. Plzeň 1999, s. 43–68.

⁵ Státní oblastní archiv Třeboň (dále SOA Třeboň), f. Národohospodářský sbor jihočeský Praha 1925–1941 (dále NSJ), k. 30–31, inv. č. 115–126, Báňský průmysl a nerostné bohatství 1928–1941, Těžba nerostů a zemin 1920–1941.

⁶ PEŠEK, J. – SIVEK, M.: *Uhlonosné pánve a ložiska černého a hnědého uhlí České republiky*. Praha 2012, s. 147–153 (jihočeské pánve). V předmluvě na s. 7 se uvádí: „Přírodní zdroje jsou pro lidstvo nepostradatelné. Významné místo mezi nimi zaujímají ložiska nerostných surovin, především pak ložisek kaustobilitů (uhlí, ropy a zemního plynu), ze kterých lidstvo získávalo a dosud získává významné množství energie. Zatímco naše ložiska ropy a zemního plynu mají velmi omezený význam a ročně vytěžena množství těchto tzv. uslechtilých paliv kryjí pouze zlomek naší spotřeby, hnědé a černé uhlí jsou pro Českou republiku (ČR) životně důležitými strategickými surovinami.“

surovin, chyběla zejména kvalitní železná ruda, měď, cín, olovo, wolfram, zinek atd.⁷ Těžily se zde ovšem drahé kovy, zejména zlato⁸ a stříbro.⁹ Od roku 1812 se stala pro jižní Čechy typickou těžební surovinou zdejší tuha (grafit),¹⁰ jejíž jen velmi malá část se zpracovávala přímo v regionu v podniku rodiny Hardtmuthů při výrobě kvalitních tužek,¹¹ zatímco převážující část vytěžené a zpracované suroviny se dále vyvážela.¹²

Zdejší vládnoucí regionální elita představovaná Vítkovci, Rožmberky,¹³ Eggenberg a Schwarzenberg¹⁴ se dlouhodobě opírala o velké nerostné bohatství, které se nalézalo v tomto středoevropském prostoru. „*Nerostným bohatstvím se rozumí výskyt hmot v zemské kůře, které člověk potřebuje druhotně ke svému životu a které se ještě dnes buď nedají, anebo těžko dají nahradit umělou cestou, nebo se nedají nahradit jinými umělými hmotami. Nerostné bohatství je základem blahobytu národa, dovede-li ho výhodně zužitkovat.*“¹⁵

Panovníci Českého království vděčili za svou moc a slávu také dobývání rud drahých kovů.¹⁶ V královském městě Písku expozice Prácheňského muzea seznamuje návštěvníky s historií těžby zlata na Písecku.¹⁷ Celé Pootaví je proslavené i svým bohatstvím zlata, které zde z říčních náplavů představujících sekundární ložiska bylo exploatováno (rýžováno) již od doby bronzové. Největší prosperity a boomu dosáhlo v době laténské, kdy byly náplavy rýžovány

⁷ SOA Třeboň, f. NSJ, k. 30, inv. č. 116, Nerostné bohatství jižních Čech, geologické průzkumy, zprávy o výskytu a o možnosti využití nerostů 1927–1941.

⁸ Zlato (latinsky *aurum*, chemická značka prvku Au) = chemicky velmi odolný kov, velmi dobře tepelně a elektricky vodivý, přitom poměrně měkký drahý kov žluté barvy. V přírodě se vyskytuje zejména ryzi. Krychlový nerost tvoří plíšky a zrna, často uzavřená v křemenné výplni žil. Krystaly nejsou hojné a jsou mikroskopicky rozptýleny v šedém žilném křemenu; vyskytuje se ryzi nebo ve slitině se stříbrem jako elektum. Rozrušením žil se dostává do náplavů a odtud se rýžuje. Již od starověku bylo využíváno k výrobě šperků a dekorativních předmětů, později při ražbě zlatých mincí (zlato a mince z něho ražené byly po tisíciletí rozšířeným platidlem) a měnová záruka při emisích bankovek (tzv. zlatý standard končící 1971). V dnešní době důležitý strategický materiál v elektronice (vynikající elektrická vodivost a odolnost proti korozi).

⁹ MAJER, J.: *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Obrazy z dějin těžby a zpracování*. Praha 2004, s. 108–110.

¹⁰ KARPAŠ, R. – ZÁLOHA, J.: *Album starých pohlednic Českokrumlovsko / Album alter Ansichtskarten von Böhmisch Krumau und Umgebung*. Liberec 2001, s. 2. „*Snad každý z nás má svůj vysněný kraj a nezáleží vlastně na tom, kde ho nalezl. [...] Abyste se o tom mohli přesvědčit, zvů vás do jednoho kouta jižních Čech, který návštěvníkům nabízí opravdu mnohé: přírodu, historické památky i zajímavá díla vzniklá až v nové době. Vypravte se se mnou na Českokrumlovsko, které zabírá okraj jižní Šumavy, přiléhající Pošumaví a poklidnou krajinu méně známého Kaplicka. Všude je tu pěkně.*“

¹¹ *Encyklopedie Českých Budějovic*. České Budějovice 2006; *Historie a současnost podnikání na Českobudějovicku*. Pardubice 1999, s. 98; VONDRA, V.: *Osmdesát let ing. Bohuslava Schättingera*. Výběr 15, 1978, č. 2, s. 119–120.

¹² TICHÝ, L.: *Nové ložisko jihočeského vločkovitého grafitu na Městském vrchu u Českého Krumlova*. Geologický průzkum 16, 1974, s. 99–102; TICHÝ, L.: *Grafit*. In: Kužvart, M. (ed.): *Ložiska nerudných surovin ČSR. Díl I*. Praha 1977, s. 57–112; TICHÝ, L.: *Výskyty druhotných nerostů na ložiskách grafitu*. Geologický průzkum 19, 1977, s. 250; TICHÝ, L.: *Jihočeské grafity*. Libice nad Cidlinou b. d. (asi 1995).

¹³ BŮŽEK, V. a et al.: *Světý posledních Rožmberků*. Praha 2011; FUČÍKOVÁ, E. – GAŽI, M. – LAVIČKA, R. – PÁNEK, J. – PAVELEC, P. – ŠIMŮNEK, R.: *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*. České Budějovice 2011.

¹⁴ ŽUPANIČ, J. – STELLNER, F. – FIALA, M.: *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*. Praha 2001.

¹⁵ MORAV, K.: *Hornictví na Šternbersku*. In: *Do nitra Askurgionu. Zdař Bůh. Glück auf. Moravský Beroun 2000*, s. 53.

¹⁶ KOŘAN, J.: *Přehledné dějiny československého hornictví*. Díl I. Praha 1955; KOŘAN, J.: *Sláva a pád starého českého rudného hornictví*. Příbram 1988.

¹⁷ *Prácheňské muzeum. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: http://www.prachenskemuzeum.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=60&Itemid=93 [cit. 12. 12 2012]; *Geologické stránky Prácheňského muzea. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: <http://geo.prachenskemuzeum.cz/> [cit. 12. 12 2012].

Kelty, a poté ve vrcholném středověku.¹⁸ K objasnění nejstarší historie Písecka významně přispěl učitel a archeolog Bedřich Dubský, který zde prováděl výzkumy v letech 1911–1950.¹⁹ Na jeho práci navázalo od konce sedmdesátých let 20. století archeologické oddělení Muzea středního Pootaví ve Strakoniciích.²⁰

Podrobně je zdokumentována technologie jak pravěké, tak středověké těžby, vše na kresbách, snímcích, modelech a také na zcela konkrétních sbírkových předmětech.²¹ Centrálním exponátem je přírodní zlato, které bylo nalezeno v pátek 25. března 1927 u Křepic na Vodňansku.²² „*Přestože nejde o čisté zlato, jedná se o elektum obsahující 53,9 % zlata a 46,1 % stříbra, odborníci se shodli, že z mineralogického hlediska jde o jeden z nejkrásnějších nálezů na světě. Zlato je charakteristické trojbokými výrůstky až několik milimetrů velkými. Sytě žlutou barvu způsobuje povrchová vrstva téměř ryzího zlata. Nalezené kousky byly rozptýleny do mnoha muzeí, prodejen zlatníků, školních i soukromých sbírek. Objevily se vystavené i ve výlohách v Praze. Místní hoši prodávali kousky zlata cizincům na cestě k nádraží a sami si zlaté plíšky přivěsili k řetízku u hodinek. Důležité je, že jedny z nejkrásnějších kousků se dostaly do okolních muzeí ve Vodňanech, Písku, Českých Budějovicích a do Národního muzea v Praze.*“²³

V Česku byly a jsou zlatonosné žíly zejména ve středních Čechách (např. Jílové u Prahy, Roudný),²⁴ v Jeseníkách (Zlaté Hory)²⁵ a v okolí Kašperských Hor,²⁶ na Slovensku u Kremnice.²⁷ Nedílnou součástí expozice Prácheňského muzea jsou vystavené kopie pravěkých zlatých

¹⁸ MORÁVEK, P. et al.: *Zlato v Českém masivu*. Praha 1992.

¹⁹ Bedřich Dubský (1880–1957) byl archeolog-amatér, po vystudování soběslavského Učitelského ústavu působil na venkovských školách. Roku 1938 odešel do penze. Vedle svého učitelského povolání prováděl od roku 1911 archeologické výzkumy, věnoval se pravěké a rané středověké archeologii. Zveřejnil přes 175 prací a napsal šest knih, např. *Pravěk jižních Čech* (1949). *Bedřich Dubský. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Bed%C5%99ich_Dubsk%C3%BD [cit. 12. 12 2012].

²⁰ FRÖHLICH, J.: *Archeologické toulky po jižních Čechách*. České Budějovice 1990.

²¹ Expozice Prácheňského muzea byla zpřístupněna 18. května 1993. Autory scénáře byli převážně odborní pracovníci muzea, další části zpracovali přízvani odborníci (např. prof. PhDr. Tomáš Durdík, DrSc., PhDr. Jaroslav Kudrnáč, CSc., RNDr. Jiří Machart, CSc., prof. PhDr. František Šmahel, CSc., a Mgr. Ondřej Kolář).

²² FENCL, F.: *Vodňanské zlato. Kronika o jeho objevu a hledání za první desetiletí 1927–1937*. České Budějovice 1937; FENCL, F.: *K záhadě křepického zlata*. Zlatá stezka 12, 1938, s. 73–76; FRÖHLICH, J.: *Zlato na Prácheňsku. Kapitoly z historie těžby a zpracování zlata*. Písek 2006.

²³ Tamtéž, s. 78–81.

²⁴ ČIHÁK, V.: *Paměti královského horního města Jílového a jeho zlatých dolů*. Praha 1948. Specializovaným muzeem na těžbu zlata v Česku je Regionální muzeum v Jílovém u Prahy. Zajišťuje pro veřejnost zajímavé návštěvy ve středověkém důlním díle na těžbu zlata – štolu Josef v Dolním Studeném. *Regionální muzeum v Jílovém u Prahy. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/J%C3%ADlov%C3%A9_u_Prahy [cit. 12. 12 2012]. Dalším je Muzeum těžby a zpracování zlata na Novoknínsku a historie města Nový Knín (pobočka Hornického muzea Příbram), jinak Muzeum zlata Nový Knín; *Hronické muzeum Příbram. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: <http://www.muzeum-pribram.cz/cz/novinky/> [cit. 12. 12 2012]; *Muzeum zlata Nový Knín. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: <http://www.muzeum-pribram.cz/cz/muzeum-zlata-novy-knin/z-historie/> [cit. 12. 12 2012].

²⁵ *Hornický skanzen u Zlatých Hor. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Zlat%C3%A9_Hory [cit. 12. 12 2012].

²⁶ *Kašperské Hory (Bergreichenstein). Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Ka%C5%A1persk%C3%A9_Hory [cit. 12. 12 2012].

²⁷ *Kremnice. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Kremnica> [cit. 12. 12 2012]. Rýžovaná sekundární ložiska zlata jsou (2012) většinou již vyčerpána, využívala principu gravitační separace lehčích částic písku. Proto se nyní těží jen primární ložiska, kde je zlato velmi jemně rozptýleno v hornině a kov je z horniny získáván hydrometalurgicky. Celý proces spočívá v jemném namletí horniny tak, aby se dostala do kontaktu s loužicím roztokem většina mikroskopických zlatinek a zlatých zrnek. Nejbohatší světová naleziště: Rusko, USA, Brazílie; dosud jsou: jižní Afrika (JAR), Ural, Austrálie; valouny zlata (nugety), až kilogramové: Kanada, Sibiř.

předmětů nalezených na Písecku. Základ celé expozice představují nálezy ze středověkých zlatorudných mlýnů, ve kterých se zpracovávala místní zlatonosná ruda.²⁸ Starší mlýny byly poháněny ručně, zatímco mladší, po vzoru vodních mlýnů, využívaly sílu proudu vody.²⁹ Další exponáty pocházejí z archeologických výzkumů rýžovišť a zlatodolů.³⁰ Středověké hornictví, představované těžbou zlata a stříbra i ostatních rud, se tak stalo významným činitelem v hospodářském rozmachu³¹ českého státu za posledních Přemyslovců a za Lucemburků. Kvůli postupnému vyčerpání starých známých ložisek, stále rostoucím nákladům na udržení dolů v provozuschopném stavu (zejména pak v nekonečném boji se spodní vodou, která citelně prodražovala provoz a snižovala průměrnou míru podnikatelského zisku) i konkurenci levného, ze španělských kolonií v zámoří dovezeného drahého kovu, který rozpoutal působení inflace, došlo k tomu, že těžba drahých kovů v Českém království postupně klesala.³² „Jednou z důležitých oblastí starého dolování byly i jižní Čechy a Šumava. Nejdříve těžba zlata v předhusitské době, potom v 16. století dolování stříbra a nověji od 19. století dobývání grafitu měly v těchto regionech velkou důležitost. Kromě toho se zde, většinou pro místní potřebu, v podzemí dobývaly další suroviny a hornickým způsobem byly vylámány i jiné, nedůlní podzemní objekty.“³³

Dobývání stříbra,³⁴ na rozdíl od zlata, bylo vždy plně zaměřeno na hlubinné dobývání. Tato skutečnost pochopitelně vyžadovala i mnohem rozsáhlejší hornické znalosti a dovednosti.³⁵ Významné důlní dobývání stříbra se v českých zemích datuje až do doby od 13. století. Brzy získalo staré české hornické podnikání³⁶ evropského věhlasu, což je spojeno se jmény měst Jihlava³⁷ a Kutná Hora,³⁸ dále Příbram³⁹ a Jáchymov.⁴⁰ Právě významná těžba stříbra se stala

Největší producenti zlata: 1. Jihoafrická republika 11,0 % světové produkce, 2. USA 10,5 %, 3. Austrálie 10,1 %, 4. Čína (ČLR) 9,7 %, 5. Peru 8,2 %, 6. Rusko 6,2 %, 7. Kanada 4,2 %. Zlato. *Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Zlato> [cit. 12. 12 2012].

²⁸ FRÖHLICH, J. – KURZ, J.: *Středověké zlaté doly Havírky u Písku*. Studie z dějin hornictví 10, 1980, s. 17–25; KURZ, J.: *Středověké zlaté doly Havírky u Písku*. Studie z dějin hornictví 12, 1980, s. 334–355.

²⁹ MAREK, M. J.: *Staré zlatodoly na vrchu „Kometě“ u Všetěče*. Báňský svět 8, 1929, s. 25–28; FRÖHLICH, J. – KOPPOVÁ, E.: *Středověké zlatodoly Kometa*. Písek 1992; FRÖHLICH, J.: *Ruční mlýny na rozemílání zlaté rudy na Kometě*. Studie z dějin hornictví 22, 1993, s. 7–23.

³⁰ KUDRNÁČ, J.: *Zlato v Pootaví*. Písek 1971.

³¹ Obchod se zlatem (pro bankovní účely) označuje jeho hmotnost v trojských uncích, což je stará jednotka odpovídající 31,103 g. Zlato se používá i jako významný investiční nástroj. Jde o tzv. investiční zlato, které se kupuje a je podle evropské legislativy osvobozeno od DPH. Za tímto účelem vydávají světové mincovny tzv. novorážby a zlaté slitky (cihly) mající v malém objemu velkou finanční a často i značnou estetickou hodnotu. Zlato. *Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Zlato> [cit. 12. 12 2012].

³² ZÁRYBNICKÝ, M.: *Antropogenní útvary u Klince a Všenor*. Studie z dějin hornictví 22, 1992, s. 47–54; KLOMÍNSKÝ, J.: *Historie psaná zlatem aneb Kterak zlato dobývat*. Praha 1988; STRUŽ, J. – STUDÝNKA B.: *Zlato, zlato, zlato*. Praha 1985.

³³ CÍCHA, J.: *Jeskyně a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Mountains*. Plzeň 1999, s. 43.

³⁴ UHLÍKOVÁ, O.: *K vývoji českého stříbrorudného hornictví*. Studie z dějin hornictví 12, 1982, s. 103–111.

³⁵ VANDAS, J.: *Po stopách starověkého hornictví*. Příbram 1989.

³⁶ VANĚK, V. – VELEBIL, D.: *Staré hutnictví stříbra*. In: Stříbrná Jihlava 2007. Studie k dějinám hornictví a důlních prací. Brno – Jihlava 2007, s. 188–205; *Velebil.net. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: <http://www.velebil.net/clanky/hutnictvi-stibra/#reviry> [cit. 12. 12 2012].

³⁷ PISKOVÁ, R. et al.: *Jihlava*. Praha 2009; *Jihlava. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Jihlava> [cit. 12. 12 2012].

³⁸ KOŘAN, J.: *Dějiny dolování v rudním okrsku kutnohorském*. Geotechnica 11, 1950, s. 1–181; *Kutná Hora. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Kutná_Hora [cit. 12. 12 2012]; *České muzeum stříbra. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cesk%C3%A9_muzeum_st%C5%99%C3%ADbra [cit. 12. 12 2012].

jedním z pilířů výsadního postavení Českého království ve středověké Evropě. Přitom je zajímavou skutečností, že jihočeské⁴¹ stříbrné revíry se prosadily a kvetly od začátku 16. století, když poklesla sláva dřívějších slavných hornických revírů. Právě 16. století je obdobím největšího rozmachu těžby v nejdůležitějších jihočeských ložiscích. Ta jsou tvořena stříbronosnými polymetalickými žilami, které se spojují s významnou zlomovou linií tzv. blanické brázdy.⁴² Nejvýznamnějšími rudními stříbrnými revíry jižních Čech byly: 1) Ratibořicko-vožický,⁴³ 2) Rudolfovský,⁴⁴ 3) Českokrumlovský.⁴⁵

Pro rudní stříbrný revír Ratibořicko-vožický se dá datování zdejšího dolování stříbrných rud posunout i před rok 1526, od kterého máme již tolik potřebné písemné zmínky. V dávné minulosti se tak významnou oblastí jihočeského dobývání a těžby stříbra stal revír, ve kterém se proces dobývání soustředil do dvou samostatných center, ležících u Ratibořických Hor a u Staré Vožice. Tuto oblast od sebe odděloval asi 2 km široký bezžilný pás středočeského pruhu.⁴⁶ Těžba byla nejdříve provozována v oblasti ratibořické, kde v blízkosti starší vsi Ratibořice byla založena hornická osada Nové Ratibořice. Později, v roce 1654, byla povýšena na horní město Ratibořské Hory.⁴⁷ Je nutné připomenout, že historicky prvním důlním střediskem byla obec Hůrky jihozápadně od Tábora, ke které se váže písemná zpráva k roku 1272, ale pracovalo se zde i ve 14. a 15. století. Jistě ale největšího rozmachu dosáhlo zdejší dolování v 16. století. Následně byla těžba ukončena, od šedesátých let 18. století byly vykonány pokusy o její znovuoobnovení, které ale nepřinesly žádoucích zisků. Poslední pokus byl podniknut v roce 1832. Je zde dochována řada bývalých šachet a štol.⁴⁸ Celkem bylo v letech 1596–1866 vytěženo 90.898 kg stříbra,⁴⁹ zatímco Jaroslav Cícha pro revír uvádí údaj 93.730 kg.⁵⁰

³⁹ VURM, K.: *Dějiny příbramské hutě (1311–2000)*. Příbram 2001.

⁴⁰ KAŠPAR, P. – HORÁK, V.: *Schlikové a dobývání stříbra*. Praha 2009.

⁴¹ Srov. DAVID, P. – SOUKUP, V.: *999 turistických zajímavostí České republiky*. Praha 2007, mapy č. 25–28, 36–40, 47–50.

⁴² CÍCHA, J.: *Jeskyňe a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Moutains*. Plzeň 1999, s. 56–68 („Stříbrné doly“).

⁴³ FRÍDL, J. – JEŽEK, E.: *Dobývání na stříbrnou rudu na Táborskú*. In: *Vlastivěda Táborská*. Díl I. Tábor 1969, s. 94–100; CÍCHA, J.: *Jeskyňe a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Moutains*. Plzeň 1999, s. 58–62.

⁴⁴ KOŘAN, J. – KOUTEK, J.: *Rudní ložiska oblasti rudolfovské a jejich dějiny*. Praha 1947; CHÁBERA, S.: *Geologické vycházky do českobudějovického okolí*. České Budějovice 1962; CÍCHA, J.: *Jeskyňe a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Moutains*. Plzeň 1999, s. 62–66; PLETZER, K. – PLÁNSKÁ, B.: *Rudolfov – historie a současnost*. Rudolfov 1985.

⁴⁵ KOŘAN, J.: *Rožmberské báňské podnikání*. Časopis Společnosti přátel starožitností 67, 1959, s. 129–146; CÍCHA, J.: *Jeskyňe a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Moutains*. Plzeň 1999, s. 66–68; Český Krumlov. *Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: <http://www.ckrumlov.info/php/> [cit. 12. 12 2012]; *Rejstřík významných osobností města a regionu Český Krumlov* [online]. Dostupné z: http://www.encyklopedie.ckrumlov.cz/docs/cz/osobno_seznam.xml [cit. 12. 12 2012]; *Historie dolování ve městě Český Krumlov* [online]. Dostupné z: http://www.encyklopedie.ckrumlov.cz/docs/cz/mesto_histor_dolova.xml [cit. 12. 12 2012];

⁴⁶ CÍCHA, J.: *Jeskyňe a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Moutains*. Plzeň 1999, s. 58.

⁴⁷ ROUBAL, J.: *Opuštěné doly v Horách Ratibořských*. Vesmír 15, 1936–1937, s. 133–136. Součástí dnešních Ratibořských Hor jsou malé vesnice Dub, Malenín, Podolí, Ratibořice a Vřesce. Ratibořské Hory. *Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: [http://cs.wikipedia.org/wiki/Ratibo%C5%99ice_\(Ratibo%C5%99sk%C3%A9_Hory\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Ratibo%C5%99ice_(Ratibo%C5%99sk%C3%A9_Hory)) [cit. 12. 12 2012].

Mnohem méně se vytěžilo v Rudolfovském rudním stříbrném revíru, který byl druhou nejdůležitější jihočeskou oblastí v dolování stříbra. Celkem bylo v letech 1547–1853 vytěženo 47.285 kg stříbra,⁵¹ zatímco Jaroslav Cícha pro revír uvádí údaj 50.000 kg a u Dobré Vody asi 70 kg zlata.⁵² Hlavní důlní aktivita se zde koncentrovala do 13 km dlouhého a asi 1 km širokého pruhu, který se rozprostíral od osad Velechvín, Jelmo, Libnič, Hůry, Adamov, Rudolfov, Dubičné, Dobrou Vodu,⁵³ Doubravici až k Vidovu. Přitom první zmínka o těžbě v okolí Rudolfova pochází již z roku 1385. Nárůst zdejší těžby je datován od let 1544–1547, přičemž nová obec byla roku 1585 povýšena na svobodné horní město Rudolfov.⁵⁴ Dnes jsou pozůstatky po starých dolech poznamenány rozsáhlou stavební činností, která způsobila postupný zánik většiny pozůstatků hornické činnosti. Ta se již jen někdy připomíná propadáváním terénu. Je ale dochováno jedno ze zdejších důlních děl, kterým je dědičná Eliášova štola. Na den sv. Eliáše (20. července) v roce 1574 začaly práce na štole, které po šesti letech dosáhly délky 2,5 km z plánovaných 3 km s ústím v Úsilném.⁵⁵ Ovšem značné náklady vedly k častému přerušování stavby, takže rámcově byla dokončena po 200 letech. Současně se ale razily i tzv. odbočky. Poslední práce na nich skončily, opět pro nedostatek financí a kvůli stabilně velkým přítokům vody, roku 1910.⁵⁶

Relativně nejmenším stříbrným rudním revírem, který však byl v první polovině 16. století velmi důležitým a významným, byl Českokrumlovský revír.⁵⁷ Zdejší stříbrnosné polymetalic-

⁴⁸ Z četných a rozsáhlých důlních děl se dosud dochovala pouze velká část Josefovy dědičné štoly. Srov. CÍCHA, J.: *Jeskyň a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Mountains*. Plzeň 1999, s. 59.

⁴⁹ KAŠPAR, P. – HORÁK, V.: *Schlikové a dobývání stříbra*. Praha 2009, s. 64–65. Autoři ale umisťují Ratibořské Hory do středních Čech.

⁵⁰ „Množství všeho vytěženého stříbra za celou dobu existence dolů lze odhadnout na 100–120 t.“ CÍCHA, J.: *Jeskyň a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Mountains*. Plzeň 1999, s. 59.

⁵¹ KAŠPAR, P. – HORÁK, V.: *Schlikové a dobývání stříbra*. Praha 2009, s. 64–65.

⁵² CÍCHA, J.: *Jeskyň a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Mountains*. Plzeň 1999, s. 64.

⁵³ U Dobré Vody (Gutwasser) u Českých Budějovic se vedle stříbra těžilo i zlato. Od poloviny 17. století šlo také o poutní a lázeňské místo. Zdejší farní kostel Panny Marie Bolestné byl vystavěn podle projektu Kiliána Ignáce Dientzenhofera jako vrcholně barokní stavba v letech 1733 až 1735 s freskovou výzdobou od Václava Vavřince Reinera. Obec má na znaku i na vlajce hornický kahan. Srov. ČERNÝ, J.: *Poutní místa jižních Čech. Milostné obrazy, sochy a místa zvláštní zbožnosti*. České Budějovice 2006; HONYS, V.: *Dobrá Voda u Č. Budějovic: kostel Panny Marie Bolestné*. České Budějovice 1996.

⁵⁴ BÖHNEL, B.: *Dějiny města Rudolfova*. České Budějovice 1956; KLABOUC, V.: *Rudolfovsko*. Praha – Litomyšl 2008 (= Zmizelé Čechy); *Rudolfov. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Rudolfov> [cit. 12. 12 2012].

⁵⁵ *Eliášova dědičná štola v Úsilném. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: <http://www.eliasovostola.cz/cz/index.htm> [cit. 12. 12 2012].

⁵⁶ CÍCHA, J.: *Jeskyň a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Mountains*. Plzeň 1999, s. 65–66. Od roku 1932 byla štola upravena na jeden z vodních zdrojů českobudějovického vodovodu. Po výstavbě vodárenské soustavy Římov přestala štola sloužit k zásobování vodou. Srov. JÁSEK, J. et al.: *Vodárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2000; BRONCOVÁ, D. (ed.): *Voda pro všechny. Vodárenské soustavy v ČR*. Praha 2006; NĚMEC, J. – HLADNÝ, J.: *Voda v České republice*. Praha 2006.

⁵⁷ Podle některých údajů spadá objev českokrumlovských ložisek stříbra do roku 1465, samo dolování je v písemných materiálech doloženo rokem 1475. Největšího rozkvětu však dosáhlo ve dvacátých letech 16. století (v provozu bylo okolo 20 dolů a těžaři byli lidé hlavně z oblasti rakouských alpských zemí, Bavorska a Tyrol; vedle nich se podnikání účastnili i někteří rožmberští úředníci a také skupina českokrumlovských měšťanů). CÍCHA, J.: *Jeskyň a historická*

ké žily však vynášely i menší množství zlata. Zvláštností revíru bylo i to, že se nalézal přímo v Českém Krumlově a v jeho nejbližším okolí.⁵⁸ Tehdejšími majiteli města a panství byli Rožmberkové, kteří měli na báňském podnikání evidentní zájem, a proto jej všemožně podporovali, aniž by se však sami dolování přímo účastnili. Naštěstí se zde řada historických důlních děl zachovala, i když většinou již jen v torzech.⁵⁹ Ani zdejší produkci stříbra a zlata nelze přesně stanovit. Pro léta 1515–1552 je možné ji odhadnout na cca 6.300 kg stříbra a asi 105 kg zlata.⁶⁰ Nutno ještě poznamenat, že spolu s krumlovským revírem k šumavskému obvodu patřily ještě stříbrná ložiska u Velhartic, Hor Matky Boží a u Nalžovských Hor (tehdy Stříbrné Hory), dobývaná v první polovině 16. století. Těžba v okolí Kolínce, Ujčína, Lešičova a jinde v této oblasti dosáhla v letech 1520–1566 odhadem 20.000–24.500 kg stříbra.⁶¹ Poslední kutací práce byly na Českokrumlovsku zastaveny roku 1849, kdy zde již probíhalo poměrně rozsáhlé dobývání nové surovinové komodity, tentokrát nerudního grafitu (tuhy).⁶²

Tuha se pak stala novou a úspěšně těženou i dlouhodobě prodávanou jihočeskou nerudní komoditou. Většinou se rozlišují tři základní druhy grafitových surovin: 1) makrokrystalický (vločkový či tzv. flincový) grafit, u něhož velikost krystalků dosahuje většinou desetiny až setiny milimetru, obsah uhlíku se pohybuje mezi 5–30 %, je vhodný pro ocelárny, slévárny, elektrotechnický průmysl a sklárny, 2) mikrokrystalický (nesprávně se používá název amorfní) grafit, velikost jeho krystalků je menší než 0,001 mm, obsahuje však 50–80 % uhlíku a je vhodný zejména pro strojírenský průmysl a hutnictví železa, 3) smíšená surovina z makro- i mikrokrystalické tuhy.⁶³ Zpočátku grafit sloužil lidem jen jako barvivo, ovšem již v neolitu byl pro své specifické vlastnosti (zvýšenou ohnivzdornost u keramiky, stejně jako omezení prolínivosti) často používán při výrobě keramiky.⁶⁴ Na německé straně Šumavy a Bavorského lesa

důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Mountains. Plzeň 1999, s. 66–68.

⁵⁸ Českokrumlovský rudní revír byl geologicky vázán na nejnižnější část poruchové zóny blanické brázdy v blízkosti tektonické hranice jednotvárné a pestré skupiny moldanubika. Blanická brázda představuje významný zlomový systém, který má částečně ráz příkopové propadliny vedoucí z východního okolí Prahy, přes Tábor, České Budějovice až do Rakouska. Jeho průběh vyznačují tzv. zakleslé permokarbonské sedimenty a zrudnění, kde se vyskytuje stříbro, olovo, zinek, měď a zlato. *Blanická brázda. Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online]. Dostupné z: http://www.geology.cz/aplikace/encyklopedie/term.pl?blanicka_brzda [cit. 12. 12 2012].

⁵⁹ SCHMIDT, V.: *Zur Geschichte des Krummauer Bergbaues. Programm k. k. deutsches Staatsgymnasium in Budweis*, České Budějovice 1914–1915, s. 1–14.

⁶⁰ MAJER, J.: *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Obrazy z dějin těžby a zpracování.* Praha 2004, s. 110, stanovuje odhadem: „[...] pak výnos dolů v těsném sousedství Českého Krumlova mohl činit kolem 10.000 kg stříbra.“ Naproti tomu CÍCHA, J.: *Jeskyňe a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Mountains.* Plzeň 1999, s. 67, uvádí, že zde bylo v letech „1519–1552 získáno přes 6,3 t stříbra a asi 108 kg zlata“.

⁶¹ MAJER, J.: *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Obrazy z dějin těžby a zpracování.* Praha 2004, s. 110.

⁶² TICHÝ, L.: *Grafitové ložisko Rybářská ulice v Českém Krumlově.* Geologický průzkum 24, 1982, s. 4–7.

⁶³ Obsah grafitu v surovině je velmi často proměnlivý. Většinou však kolísá v rozsahu od 3 až 5 % do 95 až 98 % uhlíku. Přitom se často setkáváme s následujícím pravidlem: 1) Ložiska s vysokým obsahem grafitu se vyskytují jen v tenkých žilách. 2) Ložiska s malým obsahem grafitu bývají značně rozsáhlá.

⁶⁴ BENEŠ, A.: *Poznámky k počátkům těžby a využívání tuhy a zlata podle archeologických nálezů v jižních Čechách.* Studie z dějin hornictví 8, 1978, s. 53–85.

BŘEŇ, J.: *Keltské oppidum Trisov. (Keltské oppidum Trisov u Českého Krumlova. Výsledky a problematika výzkumu v období let 1954–1965).* Praha 1966; DRDA, P. – RYBOVÁ, A.: *Keltové a Čechy.* Praha 1998, s. 121; BAUEROVÁ, A.: *Zlatý věk země Bójů.* Praha 1988; BAUEROVÁ, A.: *Keltové v Čechách.* Praha 1996; BAUEROVÁ, A.: *Srdce v kamenném kruhu.* Praha 1997; BAUEROVÁ, A.: *Zapomenuté věky země Bójů.* Praha 1998; BAUEROVÁ, A.: *Železný meč a zlatá ratolest.* Praha 2001; SVOBODA, J.: *Keltské motivy v českých pověstech.* Praha 2001, s. 137 (Trisov); WALDHAUSER, J.: *Encyklopedie Keltů v Čechách.* Praha 2001.

se těžba grafitu lokálně rozvinula od poloviny 13. století v Pasovsku, kde jej obyvatelé osady Pfaffenreuthu odváděli jako daň vrchnosti.⁶⁵ Novodobá těžba tuhy začala kolem poloviny 18. století. Všechna ložiska tuhy šumavské oblasti náležejí k českokrumlovské pestré jednotce moldanubika.⁶⁶

Nejprve sedláci v okolí Černé v Pošumaví, Hůrky a Mokré vykopávali primitivně povrchovými pracemi na polích zvětralý grafit, kterým se mazaly selské vozy. Brzy však naučili rakouští a bavorští barvíři, kteří zdejší tuhu kupovali, šumavské osadníky grafit sušit, a učinili jej tak vyhledávaným předmětem obchodu. Sedláci jej dodávali zájemcům do Vídně, Lince a Prahy. Na přelomu 18. a 19. století, v období napoleonských válek, zájem o tuhu stoupal, a proto byla roku 1811 vyhlášena za nerost vyhrazený státu. Již od roku 1812 začala těžba vedená odborně hornickými metodami a na řadě míst probíhaly prospekční (vyhledávací), kutací a těžební práce. Velkou zvláštností byla u Muckova podpovrchová těžba krystalického vápence.⁶⁷ Pro posouzení vydobyti konkrétního grafitového ložiska jsou, vedle některých zde neuvedených faktorů, rozhodující zejména: 1) místní poměry, 2) obsah uhlíku, 3) mocnost výskytu, 4) povaha hlušin. Z velkého počtu tuhových ložisek na české straně Šumavy, na Českomoravské vysočině a v Jeseníkách je jich valná část malého rozsahu nebo obsahuje tuhu tak špatné kvality, že pokusy o těžbu byly málo úspěšné.⁶⁸ Na většině ostatních lokalit byl grafit vtroušen do horniny v podobě jemných mikroskopických šupinek (tzv. grafit amorfní), podstatně méně se setkáváme s grafitem hruběji šupinkatým, tzv. vločkovým, vyskytujícím se u Nebahov východně od Prachatic. Grafitové polohy byly popsány u Zdikova, Masákovy Lhoty a Hrabic na Vimpersku a z oblasti mezi Českým Krumlovem a Černou v Pošumaví v obcích Světlík, Hašlovice, Bohdalovice, Větrní, Spolí.⁶⁹

V polovině 19. století byly největšími těžebními podniky závod knížete Schwarzenberga⁷⁰ v Černé v Pošumaví (Die Fürst Schwarzenberg'schen Grafitwerke bei Schwarzbach in Südböh-

⁶⁵ FORMÁNEK, J. – KRÍŽEK, J. – ŠTĚPÁN, K.: *Grafit, jeho těžba, úprava a použití v průmyslu*. Praha 1963.

⁶⁶ KOŘAN, J.: *Topografie a dějiny dolování grafitových ložisek jihočeských*. Sborník Státního geologického ústavu Československé republiky, 1949, sv. 16, s. 465–519. Většinou obsahují několik grafitových poloh ležících na rozhraní pararul a krystalických vápenců. Grafitové polohy, označované jako „sloje“, jsou od sebe odděleny rulovými vložkami. Ložiska grafitu mají většinou nepravidelný tvar, a proto se mocnost jednotlivých „slojí“ značně mění. Tuto nepravidelnost způsobila značná plasticita tuhy, která celkem snadno reaguje na tektonické tlaky a napětí v zemské kůře. Pokud jde o směrnou délku ložisek tuhy, dosahují až 1 km, obvykle ale jen asi 300 m, mocnost kolísá mezi 1 a 25 m, nejčastěji jde o rozmezí 2–6 m. Nejhlubší doly dosahují v současné době úrovně kolem 120 m pod zemským povrchem.

⁶⁷ Podpovrchová těžba kamene byla v Čechách poměrně vzácná. Proto zvláštností byla těžba krystalického vápence u Muckova. Právě zde byl (s největší pravděpodobností) převzat způsob těžby z grafitových dolů v Černé a okolí. CÍLEK, V. – RAJLICH, P. – SYNEK, J.: *Neobvyklý způsob těžby vápenců u Muckova*. Příroda a památky 11, 1986, s. 49–51; HANZL, Z. et al.: *Kámen v rukodělné výrobě českého venkova*. Praha 2003, s. 73; CÍCHA, J.: *Jeskyně a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Mountains*. Plzeň 1999, s. 76–77; Šumava. *Příroda. Historie. Život*. Praha 2003, s. 134–135.

⁶⁸ SCHENK, J.: *Nástin vývoje rudného hornictví v českých zemích 1918–1945*. Rozpravy Národního technického muzea 105, Studie z dějin hornictví 18, 1986, s. 123–193 („10. Tuhové hornictví“, s. 143–147).

⁶⁹ PARMA, A.: *Průmysl. Hornictví. Tuha, sůl, nafta*. In: Československá vlastivěda. Díl IX. Technika. Praha 1929, s. 32–34 („Tuha“).

⁷⁰ ZÁLOHA, J.: *Stručné dějiny rodu knížat ze Schwarzenberku*. České Budějovice, b. d.; ZÁLOHA, J.: *Kurzgefasste Geschichte des Geschlechtes der Fürsten zu Schwarzenberg*. Hluboká nad Vltavou, b. d.; ZÁLOHA, J.: *Schwarzenberkové – knížata a vévodové českokrumlovští*. Obnovená tradice 6, 1996, s. 14–17; MARKUS, A.: *Rod knížat ze Schwarzenberku*. Schwarzenberská ročenka, 1935, s. 25–85. Vyšlo i jako samostatný otisk: MARKUS, A.: *Rod knížat ze Schwarzenberku*. Třeboň 1936; SCHWARZENBERG, K.: *Geschichte des reichständigen Hauses Schwarzenberg*. Neustadt – Aisch 1963; ŠKUTINA, V.: *Český šlechtic František Schwarzenberg*. Praha 1990; BEZECNÝ, Z.: *Příliš*

men),⁷¹ Společnost A. Eggert et Co. a Mokranské těžarstvo v Mokré a Krumlovské grafitové závody bratří Poráků v Českém Krumlově.⁷² V 19. století probíhal proces koncentrace jednotlivých dolů do rukou několika vlastníků.⁷³ Souběžně následovalo zavádění technického pokroku, který spočíval v používání parních strojů a dalších moderních technických prostředků, zejména přístrojů a zařízení nutných pro neustálý boj s vodou. Již roku 1834 byl v závodě u Schwarzenbergů umístěn parní stroj o síle 40 PS (koňských sil), který čerpal vodu z 30 m hlubokého dolu jménem Haus Schwarzenberg-Schacht.

Po roce 1846 vypukla přímo „grafitová horečka“, což vedlo ke vzniku mnoha společností, které však po opadnutí první vlny nadšení a zisků v dalším konkurenčním boji postupně skomíraly. Jejich konečný zánik urychlila roku 1873 v Rakousku-Uhersku propuknutí hospodářská krize.⁷⁴ Všechny jihočeské grafitové doly však postihla vídeňská burzovní katastrofa. Knížecí schwarzenberský tuhový podnik koupil v roce 1886 konkurenční Eggertovu společnost⁷⁵ a roku 1892 vykoupil všechny důlní podíly usedlíků v Mokré.⁷⁶ Tímto promyšleným postupem se knížecí závod v Černé v Pošumaví⁷⁷ stal největším tuhovým podnikem nejen v Rakousku-Uhersku, ale i v první Československé republice.⁷⁸ Pro export

uzavřena společnost. *Orlíčtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. České Budějovice 2005. Srov. Český časopis historický 103, 2005, s. 957–959 (Zprávy, autor T. Sterneck).

⁷¹ DVOŘÁK, J.: *K historii Schwarzenberských tuhových dolů v Černé v Pošumaví (Schwarzbach)*. České Budějovice 2006 (2007).

⁷² *Historický atlas měst České republiky*. Sv. XI. Český Krumlov. Praha 2003, mapový list č. 11, mapa č. 17: „Mapa tuhových důlních polí na Českokrumlovsku, poč. 20. stol.“.

⁷³ SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, f. Schwarzenberská báňská správa Černá v Pošumaví (dále BS Č), (1835)–1906–1945, k. 51, inv. č. 155, Všeobecné záležitosti, seznam odběratelů tuhy 1894–1938, Reklama tuhových výrobků 1908–1941; k. 52, inv. č. 156, Stanovení cen tuhy; k. 53, inv. č. 157, Zástupci prodeje a jejich oblastí, obchodní smlouvy 1870–1940. Karton 17 přináší některé fotografické snímky závodu tuhových dolů v Černé v Pošumaví v letech 1868–1919. HLUŠIČKOVÁ, H. et al.: *Technické památky*. Díl II. H–O. Praha 2002, s. 447 (heslo „Mokrá (Český Krumlov). Těžba grafitu“, autorem hesla ing. Aleš Buřka).

⁷⁴ SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, f. BS Č; k. 10, inv. č. 114, Stanovení cen tuhy; k. 53, inv. č. 157, Zástupci prodeje a jejich oblastí, obchodní smlouvy 1870–1940; k. 10, inv. č. 114, Hlášení ochranné známky, protokolované firmy 1878–1940. *Die Schwarzenberg'schen Grafitwerke*, Praha 1929, s. 9. „Waren die ersten verbrauchenden Industrien dieses Minerals überwiegend Farben- und Bleistiftwerke, so fand der Grafit in der Folge auch Eingang in der Glasfabrikation und insbesondere für diverse hüttenmännische Zwecke.“

⁷⁵ SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, f. BS Č, k. 16, inv. č. 115, Výpis ze statistického elaborátu o tuhových dolech v Černé 1897. *Die Schwarzenberg'schen Grafitwerke*, Praha 1929, s. 9. „[...] welche in späteren Jahren zahlreiche Massen in der Nähe des fürstlichen Bergbaues erwarb, um im Jahre 1886 ebenfalls mit ihrem ganzen Besitz vom Fürstenhaus Schwarzenberg aufgenommen zu werden.“

⁷⁶ KARPAŠ, R. – ZÁLOHA, J.: *Album starých pohlednic. Českokrumlovsko*. Liberec 2001, s. 22. „Pozemní lanovka u tuhových dolů v Mokré (Mokrá/Mugrau). Dopravovala se po ní mimo jiné i rašelina dobývaná v okolí pro topné účely v důlní kotelně. Rašelinou se topilo také v domácnostech a používala se rovněž jako stelivo. (1901) Tuhové doly v okolí Černé v Pošumaví patřily svého času k největším v monarchii. Průmyslově se zde začala tato surovina dobývat v roce 1822. Po první světové válce však produkce upadala a těžba nakonec zanikla. Na spodním záběru je zachyceno plavení tuhy ve speciálním zařízení. (1915).“ Jednalo se o plavírnu tuhy – Schlammanlage.

⁷⁷ *Diderot. Velká všeobecná encyklopedie*. Díl III. Bur–daz. Praha 2000, s. 405; *Das Dorf Stuben und das Grafitwerk Schwarzbach in Böhmerwalde*. České Budějovice, b. d.; MAREŠ, F. – SEDLÁČEK, J.: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Krumlovském*. Sv. I. Okolí Krumlova. Praha 1918, s. 24–27; SEDLÁČEK, A.: *Místopisný historický slovník království Českého*. Praha 1909, s. 111; KOTYŠKA, V.: *Úplný místopisný slovník Království Českého*. Praha 1895, s. 168: „[...] pivovar (vár. 60 hl., 14 800 hl. roč.), zhotovování holí, doly na tuhu (největší v Rakousku, zaměstnáno 630 dělníků, kteří dobyli r. 1891 73 926 q tuhy v ceně 392 500 zl.). Obyvatelé mají hlavní výživu v tamních dolech na tuhu.“; PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. Díl I. A–H. Praha 1954, s. 321; POCHE, E. et al.: *Umělecké památky Čech*. Díl I. A–J. Praha 1977, s. 182; ZÁLOHA, J.: *Šumava od A do Z*. České Budějovice 1984, s. 22; HLUŠIČKOVÁ, H. et al.: *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl I. A–G. Praha 2001 (2002), s. 493 (heslo „Černá v Pošumaví“).

šumavského grafitu začal od roku 1892 využívat i nově postavenou železniční trať České Budějovice – Kájov – Nová Pec.⁷⁹

Předtím se upravená a čistá tuha vyvážela prostřednictvím voroplavy⁸⁰ a lodní dopravy po Vltavě a Labi.⁸¹ Zde se uplatnil českobudějovický podnikatel Vojtěch (Adalbert) Lanna (1805–1866), obchodník, loďmistr, tzv. „vltavský admirál“ a průkopník průmyslového podnikání v Čechách.⁸² Grafít převážela formanská doprava a také koněspřežná dráha České Budějovice – Linec.⁸³ Expanze knížecího podniku byla zpomalena jistou stagnací po roce 1900, kterou způsobil velký rozvoj těžby tuhy na tehdy britském Ceylonu, dnešní Srí Lance. V letech tzv. „Velké války“ (první světové války) bylo tuhou z českých zemí úspěšně zásobováno především císařské Německo i ostatní tzv. ústřední mocnosti.⁸⁴ Pro Německo to bylo, vzhledem k efektivně prováděné obchodní blokáde zemí Dohody, životně důležité, protože jeho domácí zdroje v Bavorsku zdaleka nestačily na pokrytí jeho enormních válečných potřeb.⁸⁵ Právě toto období bylo z hlediska finančních zisků jedním z nejúspěšnějších období v dlouhém vývoji Schwarzenberských tuhových dolů v Černé v Pošumaví (1812–1940).⁸⁶ V důsledku postupující světové hospodářské krize se doly jevily jako nerentabilní, prováděly se proto jen nezbytně nutné udržovací a také příležitostné kutací práce. Mníchovskou dohodou 1938 se území okolo Černé stalo součástí nacistické Třetí říše.⁸⁷ Rozhodnutím

⁷⁸ SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, fond BS Č, k. 10, inv. č. 114, Kartel tuhových dolů 1901–1905, Syndikát tuhových dolů, protokoly ze zasedání 1901–1923, 1924–1932; k. 11, inv. č. 114, Ústřední spolek majitelů dolů v Rakousku – Vídeň, 1907–1922.

⁷⁹ HONS, J.: *Dějiny dopravy na území ČSSR*. Bratislava 1975; ZWETTLER, O.: *Historickogeografický obraz jižních Čech v letech 1900–1914*. Brno 1984; KREJČÍŘÍK, M.: *Po stopách našich železnic*. Praha 1991.

⁸⁰ SOA Třeboň, f. Národohospodářský sbor jihočeský (dále NSJ), k. 51, inv. č. 197, A. Doprava, 8. Říční doprava. Splavnost Vltavy k účelům říční dopravy, stavba zdymadel (1926–1937), voroplavba (1923–1938).

⁸¹ *Střední Vltava. (Výsledky pojiždky po Vltavě z Č. Budějovic do Prahy, pořádané r. 1903 Jednotou Povltavskou.)*. Zprávy Jednoty Povltavské, 1904, č. 6; VONDRUŠKA, M. (ed.): *Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938*. České Budějovice 1938; SCHEUFLE, V.: *Počátky voroplavy v Čechách*. Český lid 49, 1962, s. 9–15; SCHEUFLE, V.: *Voroplavba na Vltavě a přítocích v období kapitalismu*. Zprávy Čs. spol. pro dějiny věd a techniky, 1967, č. 6, s. 38–47; SCHEUFLE, V. – ŠOLC, V.: *Voroplavba na jihočeských tocích*. Praha 1970; SCHEUFLE, V. – ŠOLC, V.: *Já jsem plavec od vody*. České Budějovice 1986; DVOŘÁK, J.: *Vzpomínka na 90. výročí „pojiždky po Vltavě z Českých Budějovic do Prahy v květnu 1903“*. Jihočeský sborník historický 62, 1993, s. 222–223; ČÁKA, J.: *Zmizelá Vltava*. Praha – Litoměř 2002; JAKUBEC, I.: *Říšský vodocestný zákon č. 66/1901 jako fenomén hospodářských dějin a DVT?* Dějiny vědy a techniky 12. Rozpravy Národního technického muzea v Praze, 2004, č. 189, s. 52–58; SOA Třeboň, f. NSJ, k. 51, inv. č. 197, A. Doprava, 8. Říční doprava. Splavnost Vltavy k účelům říční dopravy, stavba zdymadel (1926–1937), voroplavba (1923–1938).

⁸² KÁRNÍKOVÁ, L.: *Kariéra c. k. loďmistra*. Dějiny a současnost, 1962, č. 1, s. 34–37; ŽÁKOVEC, T.: *Lanna. Příspěvek k dějinám hospodářského vývoje v Čechách a v Československu*. Praha 1936; KOVÁŘ, D.: *Příběhy budějovických pomníků*. České Budějovice 2000, s. 29–67.

⁸³ EKSTEIN, L.: *Der Salztransport von Linz nach Budweis*. Waldheimat, 1929, s. 172–173; SVOBODA, M.: *Začalo to koněspřežkou*. Praha 1968; ŠTĚPÁN, M.: *Společnost státní dráhy budovatelkou místních drah v českých zemích*. Železniční obzor, 1947, č. 6, s. 113–115; PAVLÍČEK, S.: *Naše lokálky. Místní dráhy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2002; JAKUBEC, I.: *Tři generace podnikatelské rodiny Lannů: Adalbert Lanna senior, Adalbert Lanna junior, Adalbert Franz Lanna*. In: Štemberk, J. – Manová, M. et al.: *Historie a cestovní ruch. Perspektivní a podnětné spojení. Pocta profesoru Vratislavu Čapkovi k 85. narozeninám*. Praha 2008, s. 35–47.

⁸⁴ JINDRA, Z.: *Die Rüstungskonzern Fried. Krupp AG. 1914–1918. Die Kriegsmateriallieferungen für das deutsche Her rund die deutsche Marine*. Praha 1986.

⁸⁵ Osada Pfaffenreuth.

⁸⁶ SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, f. BS Č: NAVRÁTIL, F. – MRÁČKOVÁ, A.: *Inventář: II/ ČK 3*. 1965. Uvádí se, že celkem činil odbyt knížecích dolů v letech 1812–1934 asi 42 740 vagónů po 10 tunách, tedy něco kolem 427 400 tun grafitu.

⁸⁷ SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, f. BS Č, k. 13, inv. 114, Okresní skupina Východní Marky, hospodářská skupina hornictví, Vídeň 1939–1940.

z 23. listopadu 1938 byl zrušen název Báňské ředitelství a zaveden název Báňská správa. Schwarzenberské doly pak byly likvidovány v letech 1941–1942.⁸⁸ Většina památek na těžbu tuhy v Černé v Pošumaví a jejím okolí bohužel zanikla, některé již ve čtyřicátých letech 20. století, jiné zatopením vodami Lipenské přehradní nádrže po roce 1957.⁸⁹

Krystalická tuha je tradiční nerostná surovina v okolí Netolic, Černé v Pošumaví⁹⁰ a hlavně Českého Krumlova, kde jsou dnes soustředěny veškeré známé průmyslové i geologické zásoby.⁹¹ Těžba a průzkum grafitových ložisek pokračovaly s určitými změnami v první i druhé polovině 20. století. Byl otevřen důl Václav u Bližné⁹² a další doly na Českokrumlovsku (Lazec) a Netolicku.⁹³ V současné době (2012) již není žádný ze zdejších tuhových dolů v provozu.⁹⁴

Přírodní, historické i kulturní dědictví⁹⁵ každého regionu⁹⁶ je nutno chránit, aby zůstalo zachováno nejen pro nás, ale také i pro naše potomky.⁹⁷ Vždy se jedná o to, aby region v procesu industrializace a zásahů s ní spojených, které zásadním způsobem mění tvář každé krajiny,⁹⁸ nepozbyl svou výjimečnost, jedinečnost, neopakovatelnost.⁹⁹ Zvláštní poslání má

⁸⁸ Tamtéž, Průmyslová a obchodní komora pro Horní Rakousy, Linec, 1938–1940; Okresní skupina Východní Marky, hospodářská skupina hornictví, Vídeň 1941; k. 15, Průmyslové oddělení hospodářské komory v Horním Podunají, Linec 1939–1942. Naposledy se v nich grafit těžil ještě před napuštěním Lipenské údolní nádrže v letech 1953–1957. Definitivně byly veškeré terénní pozůstatky zlikvidovány napuštěním Lipna I. v roce 1960.

⁸⁹ SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, f. BS Č, k. 16, inv. č. 115, Popis tuhových dolů, Popis závodu k 1. 5. 1938 – Krátká historie Schwarzenberských grafitových dolů a hospodářsko-technický přehled (1938). CÍCHA, J.: *Jeskyňe a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě / Höhlen und historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald / Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Mountains*. Plzeň 1999, s. 71, 75.

⁹⁰ ZÁHORA, F.: *Výpis dostupné literatury z obecních kronik, sborníků, časopisů a dalších prací, které se věnují dolování grafitu na území obce Černá v Pošumaví. Tuhové doly*. Černá v Pošumaví 2008.

⁹¹ TICHÝ, L.: *Grafitové ložisko Rybářská ulice v Českém Krumlově*. Geologický průzkum 24, 1982, s. 4–7; JIRÁSEK, J. – SIVEK, M.: *Ložiska nerostů*. Ostrava 2007.

⁹² TICHÝ, L.: *Kras v bliženském tuhovém dole*. Geologický průzkum 6, 1964, s. 30–31.

⁹³ TICHÝ, L.: *Surovinová základna jihočeských muzeí*. Sborník Jihočeského muzea v Českých Budějovicích. Přírodní vědy 15, 1975, s. 151–166; TICHÝ, L.: *Příspěvek k poznání předmetamorfni povahy jihočeských grafitových struktur*. Sborník Jihočeského muzea v Českých Budějovicích. Přírodní vědy 19, 1979, s. 77–86; TICHÝ, L.: *Perspektivy ložisek v jihočeské grafitové oblasti*. Rudy 28, 1980, s. 37–40.

⁹⁴ Pouze v Českém Krumlově pracuje jako Hornické muzeum Český Krumlov bývalý grafitový důl.

⁹⁵ BAUŠE, B. – ROŽEK, K. – WENIG, A.: *Za domovem. Vlastivěda Čech*. Praha, b. d., s. 103–105; CHÁBERA, S. et al.: *Příroda na Šumavě. Přírodovědný průvodce*. České Budějovice 1987, s. 70–72; *Šumava. Příroda. Historie. Život*. Praha 2003.

⁹⁶ HOLUB, Z. et al.: *Genius loci jižních Čech. Sborník dialektologického semináře*. České Budějovice 2000, s. 12–29 („K problematice vymezení jihočeského regionu“); STAUBER, R.: *Regionalgeschichte versus Landesgeschichte? Entwicklung und Bewertung von Konzepten der Erforschung von „Geschichte in kleinen Räumen“*. Geschichte und Region / Storia e regione 3, 1994, s. 227–260; BAAR, V.: *Národy na prahu 21. století. Emancipace nebo nacionalismus?* Ostrava 2001, s. 75–83; BŮŽEK, V.: *Region v historickém diskursu*. Jihočeský sborník historický 72, 2003, s. 5–13; LINDNER, R. (ed.): *Die Wiederkehr des Regionalen. Über neue Formen kultureller Identität*. Frankfurt am Main – New York 1994; SCHMALE, W.: *Historische Komparatistik und Kulturtransfer. Europageschichtliche Perspektiven für die Landesgeschichte. Eine Einführung unter besonderer Berücksichtigung der sächsischen Landesgeschichte*. Bochum 1998, s. 31; LEHNERS, J.-P. – SCHULLER, G. – GOEDERT, J. (edd.): *Régions, nations, mondialisation. Aspects politiques, économiques, culturels*. Luxembourg 1996; KOMLOSY, A.: *An den Rand gedrängt. Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Oberen Waldviertels*. Wien 1988; KOMLOSY, A.: *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung. Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie*. Wien 2003.

⁹⁷ ŠVIHÁLEK, M.: *Za svědky minulosti*. Praha 1988; JIST, A.: *U nás jediné*. Praha 1988; KOMLOSY, A.: *Industrie. Kultur. Mühlviertel–Waldviertel–Südböhmen. Reisen in Grenzland*. Wien 1995; KHOLOVÁ, H. – ČIHAŘ, M. – ČIHAŘ, J.: *Poslední přírodní ráje Čech, Moravy a Slovenska*. Zlín–Prstné 2003; KVĚT, R.: *Duše krajiny. Staré stezky v proměnách věků*. Praha 2003; KALISTA, Z.: *Cesta po českých hradech a zámcích aneb Mezi tím, co je, a tím, co není*. Praha – Litomyšl 2003.

⁹⁸ SÁDLO, J. – POKORNÝ, P. – HÁJEK, P. – DRESLEROVÁ, D. – CÍLEK, V.: *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*. Praha 2005.

ochrana krajinného rázu. Tou se rozumí zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti.¹⁰⁰ Na přírodní a estetické hodnotě krajinného rázu se podílejí významné krajinné prvky, kulturní dominanty krajiny, harmonická měřítka a nezanedbatelné také vztahy v krajině.¹⁰¹ Krajina se od devadesátých let 20. století stala jedním z vysoce frekventovaných klíčových pojmů nejen přírodních věd,¹⁰² ale také, a na to se nesmí v žádném případě zapomenout, i některých věd humanitních.¹⁰³ Proto nyní velmi často dochází i k jejich vzájemnému prolínání.¹⁰⁴ Nesmíme také zapomenout na umělce, neboť jak spisovatele,¹⁰⁵ tak i malíře¹⁰⁶ česká krajina jako velké téma zajímá již přes dvě století.¹⁰⁷ Středoevropská krajina je vskutku mimořádným fenoménem. Česká krajina je nositelem důležité části národní identity a historické paměti,¹⁰⁸ a proto si plným právem zaslouží naši adekvátní pozornost, lásku i péči. „*Středoevropská krajina je přírodním a kulturním fenoménem daným různými způsoby využívání krajiny, jako je zemědělství podmiňující vznik kulturní stepi, rybníkářství, horské a podhorské pastevectví nebo hornictví.*“¹⁰⁹

⁹⁹ V Česku se ochrana tohoto dědictví uskutečňuje prostřednictvím zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, a zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.

¹⁰⁰ KOVÁŘ, D.: *Budějovice před sto lety*. České Budějovice 2000; KOVÁŘ, D.: *České Budějovice*. Díl I. Vnitřní město. Praha – Litomyšl 2006; KOVÁŘ, D.: *České Budějovice*. Díl II. Praha – Litomyšl 2006; KOVÁŘ, D.: *Budějovický poutník aneb Českými Budějovicemi ze všech stran*. Praha 2006.

¹⁰¹ CÍLEK, V.: *Krajiny vnitřní a vnější. Texty o paměti krajiny, smysluplném bobrovi, areálu jablkového štrůdlu, a také o tom, proč lezeme na rozhlednu*. Praha 2002; LOŽEK, V. – CÍLEK, V. – KUBÍKOVÁ, J. et al.: *Střední Čechy. Příroda, člověk, krajina*. Praha 2003; TUREK, V. – HORNÝ, R. – PROKOP, R.: *Ztracená moře uprostřed Evropy / Vanished seas in the centre of Europe*. Praha 2003.

¹⁰² JANČÁK, V. – CHROMÝ, P. – MARADA, M. (edd.): *Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k sedesátinám Ivana Bičíka*. Praha 2003.

¹⁰³ BLŮMLOVÁ, D. (ed.): *Čeněk Zíbrt a kulturní historie. Studie a materiály*. České Budějovice 2003.

¹⁰⁴ CHODĚJOVSKÁ, E. – ŠIMŮNEK, R. (edd.): *Krajina jako historické jeviště. K počtĕ Evy Semotanové*. Praha 2012. Knihu tvoří dvě desítky statí, které na 456 stranách odrážejí aktuální tendence českého a středoevropského historicko-geografického výzkumu na počátku 21. století. Pro koncepci knihy byl zvolen postup od speciálního k obecnému: základ tvoří regionální sondy a na nich jsou ukázány trendy, koncepce a metodické postupy dnes užívané. Důležité je, že z hlediska chronologického sahá záběr od přelomu 13. a 14. století téměř do současnosti, geograficky jsou zastoupeny regiony z celého území Čech, Moravy i Slezska. Z tematického pohledu publikace naznačuje přesahy historické geografie v dnešním pojetí do řady dalších disciplín.

¹⁰⁵ ŠUBERT, F. A. (ed.): *Čechy*. Díl I. Šumava. Praha 2000 (reprint původního vydání); ŠUBERT, F. A. (ed.): *Čechy*. Díl II. Vltava. Praha 2000 (reprint původního vydání); *Encyklopedie českého výtvarného umění*. Praha 1975; *Encyklopedie světového malířství*. Praha 1975; PETRASOVÁ, T. – LORENCOVÁ, H. (edd.): *Dějiny českého výtvarného umění*. Díl III/1–2. 1780/1890. Praha 2001.

¹⁰⁶ KOTALÍK, J.: *Václav Špála*. Praha 1972; VOLAVKOVÁ, H.: *Mikoláš Aleš*. Praha 1982; REITHAROVÁ, E.: *Adolf Kosárek*. Praha 1984; KVĚT, J.: *Má vlast. Česká krajina v díle našich malířů*. Praha 1940; ŠTECH, V. V.: *Z obrazárny Pražského hradu. České malířství 19. století*. Praha 1950; DVOŘÁK, F. et al.: *Česká krajina v obrazech Adolfa Kosárka, Antonína Chittussiho a Františka Kavána*. Praha 1952; HALASOVÁ, L. – ŠTECH, V. V.: *Adolf Kosárek*. Praha 1959.

¹⁰⁷ STEHLÍKOVÁ, B.: *Česká krajina*. Praha 1984.

¹⁰⁸ BENEŠ, J. – BRŮNA, V.: *Archeologie a krajinná ekologie*. Most 1994; GOJDA, M.: *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*. Praha 2000.

¹⁰⁹ CÍLEK, V.: *Krajiny vnitřní a vnější. Texty o paměti krajiny, smysluplném bobrovi, areálu jablkového štrůdlu, a také o tom, proč lezeme na rozhlednu*. Praha 2002, s. 39.

Summary

Relics of South-Bohemian Mining in the Historical Landscape of South Bohemia

Historical mines are found in the Czech Republic due to the fact that just the area of the Czech lands was characterized by a relatively large, various and a very old mining tradition. What applies for Bohemia, Moravia and Silesia, also applies for the area of South Bohemia. But it needs to be stressed that there were not sufficiently large and mineable sources and supplies of quality fuels such as black and brown coal areas in North Bohemia and Moravia. The local area was missing necessary and mineable sources of ores, especially quality iron ore, copper, tin, lead, tungsten, zinc, etc. Thanks to this fact, the South Bohemian landscape was not as devastated as the other parts of the Czech Republic.

However, precious metals, especially gold and silver, were mined. And from 1812, a typical mining source in South Bohemia became the local graphite, whose small quantity was processed in the region – in the factory of the Hardtmuth's family for production of quality pencils. Local ruling elite had its fortune based on large mineral sources which were found in this Central-European area. South Bohemian gold mines were found in the Šumava Mountains around Kašperské Hory, gold-bearing area was the Otava river and near Písek (gold mine is found on Kometa hill near Protivín and gold mines Havírky near the village Semice near Písek), the area of Kasejovice and Belčice, Dobrá Voda in silver bearing area of Rudolfov near České Budějovice; Ratibořice and Vožice areas not far from Tábor and silver was mined also directly in Český Krumlov in mines of Holy Spirit (Sv. Duch), St. John of Nepomuk (Sv. Jan Nepomucký), Hassenbrunn and Habakuk. Mining of South Bohemian graphite was exceptionally important for supplying entire Europe. The centre was the area around Černá v Pošumaví (Schwarzbach), Mokrá, Blížná and in Český Krumlov (Krumau), where one mine remained preserved as a proof of local long-term mining activity. Mines around Černá (Schwarzbach) were flooded with waters of Lipno water reservoir which flooded their visible above ground parts. Their underground parts are usually inaccessible, because they are not in good technical shape, and therefore they might be dangerous for publicity.

KNOWLEDGE MANAGEMENT – FROM QUALIFICATIONS TO COMPETENCES

MAREK PODGÓRNY

This paper deals with knowledge management. The works on the idea of the European Qualifications Framework proceeded rapidly in the second half of the nineties, when it became apparent that the globalisation process makes it necessary to develop tools of assessment and comparison of the qualifications acquired in different educational systems. The conviction that having a profession does not secure stable and lasting employment constituted the starting point. What is more, in an increasing number of cases the identification with only one profession becomes an obstacle in successful functioning on the labour market through limiting new opportunities of employment. That is why the European Qualifications Framework is the answer to the processes of globalisation and to the development of the economy based on knowledge as well as a tool valuable in comparing the competences acquired in the education systems of European states. The model of thinking about education that arises from this idea is to become – in the longer and shorter perspective – a fundament for the construction of a common European area of higher education, developing into a universal source of goals as well as a matrix serving to assess learning results (that is – competences).

Key words: Qualifications; competences; adult education; knowledge management.

A brief analysis of the economic phenomena of last few years clearly presents the failure of the idea of a stable and balanced economic development of the developed countries of Europe as well as other continents. This constitutes the background of the resurgence of the ideas of state interventionism and the counter-globalisation movement in relation to economic, political, and social problems. At the same time, a noticeable increase in the speed of changes in civilisation with the accompanying alterations in work organisation has resulted in new requirements facing the workers on the labour market. Learning a profession no longer guarantees a stable and lasting employment. Furthermore, the identification with a particular profession makes it increasingly difficult to function successfully on the labour market, because it reduces the number of new employment opportunities.

The idea of the European Qualifications Framework, with its rapid development in the second half of the nineties connected with the realisation that the globalisation process makes it necessary to design tools of assessment and comparison of the qualifications acquired in different educational systems constitutes a separate, complementary analytical perspective. It was as soon as in the years 1991–1996 that the *Secondary education for Europe* research programme was initiated and organised by the Council of Europe in order to investigate the similarities and common features in the curricula of countries constituting the contemporary Council of Europe and to the issues resulting in major differences. It was the first significant educational initiative of the Europe reluctantly unifying after 1989.

It was not until 2004 that the idea of the European Qualifications Framework (EQF) emerged. It was formulated by the European Commission in October 2006, and after the discussions it was ultimately accepted by the European Parliament in February 2008. The EQF

is the first international reference framework to include all qualifications. The framework is based on learning results entirely – the characteristics of the local education systems are of no importance. First and foremost, the EQF is aimed at improving the workforce mobility and promotion of lifelong learning.¹

The idea of the European Qualifications Framework as an answer to the globalisation process and the development of economy based on knowledge on the one hand, and a tool aimed at comparing qualifications acquired in different educational systems of the European countries on the other emerges as increasingly significant. It also appears that the model of thinking about education that originates from this idea is going to constitute – in the longer and shorter perspective – the fundament of the construction of a common European area of education, comprising both its universal source of goals and a matrix to be employed in the assessment of learning results.

On the local scale – that is, that of the individual EU states – the National Qualifications Framework is employed; it is defined as “*a description of mutual relations between qualifications, which aims to integrate and coordinate national qualifications subsystems and improve the transparency, access, progression and quality of qualifications in relation to the labour market and civil society. In particular it describes the hierarchy of qualifications levels – each qualification is linked to one of these levels. Each level is subordinated to a corresponding level of the EQF*”.²

In relation to the economic aspect of the present discussion it needs to be observed that the dynamic changes in how business activities are managed leads to the establishment of a relation between the investment in employee competence development in a company and its success on the market. This mechanism of the influence of human capital on economic growth is based on the statement that the knowledge and the skills of workers serve to increase development and growth of the entire economy.³ For over a decade it has been possible to witness an increase in the importance of competences in the process of finding employment.

The term competences can be defined as “*all that a person knows, understands and performs in a way appropriate in a given situation*”.⁴ In the contemporary understanding of the term it is used in relation to soft skills (behavioural competences) and hard skills (functional competences). The first define “*how people should act*” to be successful at work. The hard competences, in turn, inform of “*what people should know*” to be successful at work. The conception of Richard Boyatzis has greatly contributed to the development of reflection on the problem of competences. When analysing the factors decisive in being successful at work, the author discerned personality traits, motivations, experience, and behavioural traits. The division between threshold competences – which constitute the fundamental competences required at a particular position – and the differentiating competences that distinguish those with better results from those with worse results has been proposed. Knowledge and skills constitute the first group, with the second one comprised of attitudes, motives, and values.⁵

The European attempts at defining competences were influenced, to a large extent, by the dominating models developed in the UK, Germany, and France. In these countries one can

¹ JANOWSKI, A.: *Motywy utworzenia europejskich ram kwalifikacji i krajowych ram kwalifikacji* [online]. Available on: http://www.krk.org.pl/download/dokumenty/prof.Andrzej_Janowski_Motywy_utworzenia_KRK.pdf [cit. 2013-02-24].

² Available on: <http://krk.org.pl/images/download/glossary.pdf> [cit. 2013-02-24].

³ MARSZAŁEK, A.: *Doskonalenie kluczowych kompetencji jako wymóg współczesnego rynku pracy*. E-mentor, 2011, Nr 3, p. 67.

⁴ Available on: <http://www.krk.org.pl/slownik-pojec> [cit. 2013-02-24].

⁵ ARMSTRONG, M.: *Zarządzanie zasobami ludzkimi*. Kraków 2005, p. 154.

observe a strong emphasis on the competences acquired at work. At the same time, in each of the countries they are characterised in a slightly different way. For instance, in the UK competences were originally defined as opportunities to employ knowledge and skills in the process of norms implementation at a particular professional position. It was only after the representatives of the employees made their suggestions in which they strongly emphasised the necessity to address social aspects that the more significant references to behavioural and functional competences were made. In Germany, in turn, it was as early as the nineties that specialist and technical, personal, and social competences were described. At the same time one's attention is drawn to the necessity to maintain a certain balance between them. It is only in such a state that further competences – i.e. the communicational, the methodical, and learning ones – are developed.⁶

The idea of Key Competences as well as their classification accepted in the EU has had a great influence on the shaping of the contemporary understanding of competences. In the *European Reference Framework* document issued on 18 December 2006 competences are defined as combination of knowledge, skills and attitudes appropriate to the context. Key competences are those which all individuals need for personal fulfilment and development, active citizenship, social inclusion, and employment. Eight key competences are defined as part of the reference framework:

- 1) Communication in the mother tongue;
- 2) Communication in foreign languages;
- 3) Mathematical competence and basic competences in science and technology;
- 4) Digital competence;
- 5) Learning to learn;
- 6) Social and civic competences;
- 7) Sense of initiative and entrepreneurship; and
- 8) Cultural awareness and expression.⁷

The ranges of these competences partially overlap and they are connected – the aspects necessary in one category reinforce competences in another. High level of fundamental language competences, reading, writing, counting, and the communicative and the digital competences are necessary in learning; the learning to learn competence, in turn, supports all other educational actions. What is crucial in all eight competences is critical thinking, creativity, initiative, problem solving, risk assessment, decision making, and constructive emotion management. It needs to be emphasised that all the key competences are considered to be equally important, because all of them can contribute to a successful life in the society of knowledge.

It is the problem of knowledge – or, to be more precise, of knowledge management – that constitutes the main part of the present article.

A brief introduction to the problem of knowledge ought to be provided hereby. That is particularly important due to the numerous new ideas – most of which are indirectly or directly related to the development of new technologies in collecting, storing, editing, and transferring/sharing knowledge – that have recently been formulated in connection with this

⁶ MARSZAŁEK, A.: *Doskonalenie kluczowych kompetencji jako wymóg współczesnego rynku pracy*. E-mentor, 2011, Nr 3, p. 68.

⁷ *Key competences in lifelong learning – European Reference Framework* – annex to the recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 published in Official Journal of the European Union of 30.12.2006/L394. Available also on: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:EN:PDF> [cit. 2013-02-24].

issue. It is not my intention to provide a comprehensive description of the above processes, as these are not directly connected with the topic of the article, I will hereby only attempt to draw attention to a number of selected characteristics of knowledge and their consequences.

According to Plato, knowledge is “*justified true belief*”, and that is the definition that used to be employed. Contemporarily it is often assumed that knowledge is a collection of facts and intuitive rules that an individual gathers through years of experience.⁸ This definition appears to be particularly useful in the present article. When considering the contemporary high position of knowledge it discerns its four fundamental features:

- 1) Dominance;
- 2) Inexhaustibility;
- 3) Nonlinearity;
- 4) Simultaneity.⁹

When discussing the dominance of knowledge what one has in mind is the leading position that it occupies among all the other values of the modern world, with its strategic importance in the planning and realisation of all enterprises. Inexhaustibility implies that the value of knowledge does not decrease with its transfer to other subjects. To the contrary, the process of sharing knowledge is the beginning of its transformation, generation of new information, that is, increasing knowledge resources.¹⁰ Nonlinearity means that there is no unambiguous, clearly noticeable correlation between the size of knowledge resources and the obtained benefits. In other words, the possession of extensive knowledge resources is not immediately decisive in the effectiveness of the realised enterprises and, what follows, in the success in a competition. Therefore, the advantage in knowledge resources does not ultimately guarantee having an advantage over one's rivals. Simultaneity of knowledge is reflected in the fact that it can be used by many people at the same time. The contemporary databases located on computer network servers are particularly effective in benefiting from this feature of knowledge, allowing for a multi-access, regardless of place and time.

In their works Toffler and Drucker have predicted the rise of the knowledge society.¹¹ Just like the information society is simply a society in which all individuals have an unlimited access to information, in a knowledge society all individuals have enough knowledge to use the information appropriately and effectively.¹² It is assumed that the Bangemann Report issued in 1994 constitutes the foundation of the information society in Europe.¹³ Arguments for the necessity of providing a systemic answer by the European Union to the challenges of the information society were presented there, with particular emphasis placed on the development of information technology and the vital changes of the labour market.

Other important EU documents addressing the problem of information society and knowledge society are: *Ku Społeczeństwu Informacyjnemu w Krajach Europy Środkowej i Wschodniej / Towards the information society in the countries of Central and Eastern Europe* (1996); *eEurope – An Information Society For All* (Brussels 1999); and *eEurope+ – A Co-operative Effort to Implement the Information Society in Europe* (Göteborg 2001). These included a list of recommendations for the implementation of the idea of the common access to

⁸ KARWOWSKI, W.: *Zarządzanie wiedzą. Bezpieczeństwo Pracy – Nauka i Praktyka*, 2004, Nr 11, p. 11.

⁹ TOFFLER, A. – TOFFLER, H.: *Budowa nowej cywilizacji. Polityka trzeciej fali*. Poznań 1996.

¹⁰ It appears that this can be said about all teaching and learning processes.

¹¹ TOFFLER, A.: *Trzecia fala*. Warszawa 1997.

¹² Comp. ZACHER, L. W.: *Od społeczeństwa informacji do społeczeństwa wiedzy, Społeczeństwo informacyjne. Wizja czy rzeczywistość?* Kraków 2004.

¹³ BANGEMANN, M.: *Europe and the Global Information Society*. Brussels 1994.

information technology in the European society. This was intended to increase competitiveness, on the one hand, and to stimulate the level of communication on all its levels, on the other.

Currently, the connection between knowledge and intellectual capital is an expression of an even higher recognition. The intellectual capital comprises the hidden assets of a company that are not fully reflected in the financial balance,¹⁴ and which are composed of both that which the members of an organisation have at their immediate disposal, and that which is left in the company after they leave. This includes knowledge and skills as well as talents and innovativeness of the individual employees. Furthermore, it contains the organisational culture of a company, manifest especially in the ways in which it supports productivity and innovativeness of the employees. It needs to be noted that not all knowledge constitutes intellectual capital. The essential distinguishing mark is its usefulness for a company. In other words – knowledge takes on the form and position of intellectual capital when there is a difference between the book value and the market value of a business. That is how the fact that the value of a company is decreasingly dependent on purely material factors is emphasised.¹⁵

Intellectual capital includes:

- 1) Human capital (encompassing knowledge, skills, talents, attitudes, and values of the employees);
- 2) Structural capital (encompassing databases, organisational structures, information systems, patents);
- 3) Relational capital (encompassing relations with customers, suppliers, partners, competitors, media, local communities).¹⁶

It is not difficult to observe that the previously discerned competence categories are reflected in the components of intellectual capital. The basic conclusion that can be drawn from the identification and the recognition of the importance of intellectual capital in an organisation can be expressed with a single statement – the intellectual capital of the employees – including their competences – is too valuable to remain beyond control. And that is why it ought to be made one of the priorities of in company management. It seems that a set of processes offered by the idea of knowledge management in an organisation is the answer to the previously mentioned requirement. When considering the numerous approaches to defining intellectual capital what tends to be emphasised is knowledge in the broad understanding of the term, which includes the individual and the organisational forms of knowledge. The knowledge resources in possession of organisations are seen as the basis of successful functioning on the contemporary complex and demanding market. This is perfectly illustrated by an opinion of Jashapara, who proposed that in looking for an answer to the question: Is it possible to construct a lasting advantage in market competition upon such a difficult resource as knowledge? It may be stated that it is, in fact, the only way of gaining a lasting advantage in market competition. In the age of knowledge it is only the constant work with knowledge and its management systems that secures the position of a company and allows it to be the leader.¹⁷ This is a precise definition of the importance and the role of knowledge. However, on the other hand, the currently increased reflection on knowledge, its value and usefulness for organisations leads to some rather surprising propositions that present a completely different face of the condition of knowledge resources. It must often be honestly admitted that all we have gained are large amounts of

¹⁴ STEWARD, T.: *Intellectual Capital*. New York 1997. Comp. Sopińska, A.: *Jak mierzyć kapitał intelektualny w przedsiębiorstwie?* E-mentor, 2004, Nr 2, p. 42.

¹⁵ EDVINSSON, L. – MALONE, M.: *Kapitał intelektualny*. Warszawa 2001, p. 39.

¹⁶ KRÓL, H. – LUDWICZYŃSKI, A.: *Zarządzanie zasobami ludzkimi*. Warszawa 2006, p. 97.

¹⁷ JASHAPARA, A.: *Zarządzanie wiedzą*. Warszawa 2006, p. 39.

unselected and unprocessed information. And what we are really trying to find is the knowledge necessary for a fast reaction to the requirements and expectations of the environment.¹⁸

It is necessary, at this point, to return to the reflection on knowledge itself, but not in order to further enumerate its features, but rather to make an attempt at defining its types. From the interpretation of the essence of intellectual capital the basic types of knowledge can be discerned – the tacit and the explicit one – according to the propositions of Nonaka and Takeuchi.¹⁹ Explicit knowledge is systematised and externalised, and it can be easily formalised and presented in documents or reports. In other words, it is the knowledge that has already been codified or that is easy to codify and to share with others. Tacit knowledge, in turn, is difficult to access, because it reflects certain automatic processes of the unconscious. That is why it is specifically personal, context-dependent, and hardly formalised at all. It is, therefore, closely related to individuals, with the entirety of their experience and self-reflection. That is why tacit knowledge is difficult to share.

This situation constitutes perhaps the greatest challenge of knowledge management. There is a necessity to convert tacit knowledge to the explicit and accessible one. It is only in such a case that the knowledge hidden in the minds of the employees may become an actual company resource – a resource that may be stored, processed, and shared with all the interested parties.

A classic model of knowledge management has been developed by Nonaka and Takeuchi – it is named the Knowledge Spiral and it assumes that human knowledge is created and it is distributed through social interactions between the tacit and the explicit knowledge.²⁰ The mentioned interactions are externalisation, socialisation, internalisation, and combination.

The process of externalisation consists in transforming tacit knowledge into the explicit one through its codification allowing for its sharing with others through its skilful presentation in conceptual schemes comprehensible to the receivers. That is how the exchange of ideas makes it possible not only to share what we already know with others, but to actually create new knowledge.

The socialisation process consists in gaining new knowledge through the cooperation between individuals who spend time together and learn from each other by sharing their experience.

Internalisation of knowledge is – to put it simply – using formal knowledge in practice. *“Knowledge constitutes a valuable resource when it permeates individuals in its tacit form which is achieved through experience, mental models, and technical skills. People gather, interpret, and then use knowledge.”*²¹

Combination – the last interaction in the knowledge management process – consists in updating and ordering knowledge that the individuals already have – the formal knowledge that they can share with others. The selection and unification of the information that one has, the organisation of databases – it all leads to the creation of new knowledge. A constant repetition of the described processes of the interaction of knowledge is the Knowledge Spiral, which begins on the level of the individual and moves up by broadening the knowledge interactions.²²

¹⁸ SERBAN, A. M. – LUAN, J.: *Overview of knowledge management*. New Directions for Institutional Research, 2002, Nr 113, p. 5–16. Comp. KARWOWSKI, W.: *Zarządzanie wiedzą*. Bezpieczeństwo Pracy – Nauka i Praktyka, 2004, Nr 11, p. 12.

¹⁹ EVANS, C.: *Zarządzanie wiedzą*. Warszawa 2005, p. 189.

²⁰ KOWALCZYK, A. – NOGAŁSKI, B.: *Zarządzanie wiedzą* *Koncepcja i narzędzia*. Warszawa 2007, p. 51.

²¹ Ibidem, p. 52.

²² Ibidem, p. 53

The externalisation of knowledge appears to be of particular importance to pedagogics, with the developing significance of the adult education process, especially in comparison with the increasingly popular “learning by teaching” method.

To complement the image of the knowledge management process it is necessary to mention the model developed by Probst, Raub, and Romhardt.²³ The model discerns six main interconnected processes constituting knowledge management. Identifying the knowledge that the individuals have is aimed at identifying the sources and the value of this knowledge in order to be able to use it more effectively. Knowledge retention ensures the security of knowledge resources and protects it from being used by e.g. market competitors. Apart from protection this process also involves selection, the means of storing knowledge and their updates. Knowledge acquisition and development consist in increasing the existing knowledge resources and filling in the blanks. This process involves all contacts with customers, competing organisations, and the companies that the organisation cooperates with. Knowledge utilisation is seemingly the simplest process – most of the information that individuals have (despite its value) is never used, or it is not used as effectively as it could. Knowledge sharing and its popularisation is another process constituting a part of the discussed management model; it is aimed at a maximally effective employment of knowledge resources at work, at creating databases that all the employees can use to get the information that they require.²⁴

The numerous knowledge management models can be simplified and reduced to three main groups of processes:

- 1) Knowledge generation, i.e. all the processes and means of gathering it;
- 2) Knowledge conversion, i.e. uncovering the tacit knowledge;
- 3) Knowledge transfer, i.e. relocating it to be put to practical use.

The above set allows for the consideration and recognition of all the essential components of knowledge management.

That is how we reach the role of the pedagogue, or, to be more precise, the andragogue. Is not possible to include such actions as knowledge acquisition, uncovering-becoming aware of knowledge, updating, sharing, and assessing knowledge in the competences of an andragogue?

To sum up it can be stated that knowledge management can be treated as a tool in shaping employee competences, on the one hand, and, on the other, as a chance to verify, assess, and update the previously acquired competences.

Resumé

Znalostní management – od kvalifikací po kompetence

V druhé polovině roku 1990, kdy začalo být zřejmé, že proces globalizace si vyžádá vytvoření nástrojů pro posuzování a porovnávání kvalifikací získaných v různých vzdělávacích systémech, postupovaly práce na myšlence Evropského kvalifikačního rámce rychle. Za výchozí bod bylo vzato přesvědčení, že kvalifikace v určité profesi nezaručuje stabilní a trvalou zaměstnanost. Navíc ve stále větším počtu případů se ztotožnění se pouze s jednou profesí stává překážkou k úspěšnému fungování trhu práce kvůli tomu, že

²³ PROBST, G. – RAUB, S. – ROMHARDT, K.: *Zarządzanie wiedzą w organizacji*. Kraków 2004, p. 42.

²⁴ Ibidem, p. 47.

omezuje možnosti získat nové zaměstnání. To je důvod, proč je Evropský kvalifikační rámec odpovědí na procesy globalizace a na rozvoj ekonomiky založené na znalostech, jakož i cenným nástrojem k porovnávání kompetencí poskytovaných vzdělávacími systémy jednotlivých evropských států. Model úvah o vzdělání, který vzniká z této myšlenky, se v dlouhodobém i krátkodobém horizontu stane základem pro budování společného evropského prostoru vyššího vzdělávání, který se rozvine do univerzálního zdroje cílů sloužících k hodnocení výsledků vzdělávání (kompetencí).

DĚJEPISNÁ UČEBNICE Z POHLEDU EMPIRICKÉHO VÝZKUMU

BLAŽENA GRACOVÁ

This paper considers contemporary history textbooks from the viewpoint of empirical research conducted in 2011. It gives an indication of the place textbooks hold in history teaching in Czech schools today, how and how often they are used in history lessons, and which history textbooks teachers consider the most suitable. It also studies the frequency with which history textbooks are replaced with new ones in schools, the process involved in deciding to choose a specific title and the criteria on which such decisions are based. It also considers analysis conducted into the didactics of the latest history textbooks and further possibilities for assessing their quality. It also takes note of the space devoted to everyday life in history lessons and on the pages of history textbooks in view of its popularity.

Key words: History textbooks; verbal and iconic text; the structural components of a textbook; the didactics of textbooks; empirical research; everyday life.

„Mladí lidé tančili nové tance, které do Evropy dorazily z Ameriky spolu s jazzem. Vznikala také spousta kaváren, kde lidé trávili čas hovorem, četbou novin a samozřejmě pitím kávy.“

Jiří Černý – Jaroslav Veis – Barbara Šalamounová¹

„Změnám ve způsobu života se přizpůsobila i móda. Ve 20. letech 20. století velela ženám zkrátit délku sukni i vlasů, odhalit paže a zvětšit výstřihy.“

František Čapka²

Úvodem jsme zvolili dvě ukázky z publikací určených dětem a dospívající mládeži. V prvním případě čtenářům od deseti let, ve druhém žákům deváté třídy základní školy.³ Nedávno vydané obrázkové dějiny pojaté formou komiksových sekvencí, mapující úsek naší minulosti od vzniku samostatného československého státu do konce druhé světové války, obsahují dvě kapitoly o některých oblastech všedního života.⁴ Prostor vyhrazený problematice každodennosti v učebním materiálu pro čtrnáctileté z pera Františka Čapky⁵ je podstatně větší než v knížce, která by měla vzbudit zájem dítěte o předmět dříve, než se mu bude muset věnovat v systematickém chronologickém přehledu. Markéta Křížová v zamyšlení nad problémem, jak psát „historii pro děti“, oceňuje takovou publikaci, která klade důraz právě „na každodenní život v konkrétním čase a místě“ a která je navíc učí, „že myšlení lidí a motivace jednání se v čase měnily“.⁶ Zatím-

¹ ČERNÝ, J. – VEIS, J. – ŠALAMOUNOVÁ, B.: *Obrázky z československých dějin*. Praha 2011, s. 54.

² ČAPKA, F.: *Dějepis. Novověk, moderní dějiny*. Brno 2010, s. 29.

³ Rovněž kvartě víceletých gymnázií.

⁴ ČERNÝ, J. – VEIS, J. – ŠALAMOUNOVÁ, B.: *Obrázky z československých dějin*. Praha 2011, s. 52–54, 89–91 („Životní styl dvacátých let“ a „Život v okupované zemi“).

⁵ ČAPKA, F.: *Dějepis. Novověk, moderní dějiny*. Brno 2010, s. 24–25 („Každodenní život“, „Postavení žen“, „Škola základ života“); s. 26–28 („Chvilé odpočinku a zábavy“); s. 30–31 („Nový životní styl“); s. 63 („Jak se žilo Čechům za okupace“); s. 91 („Každodenní život v totalitě“); s. 101 („Život v době normalizace“).

co úvahy nad historickými knížkami pro děti se v novinách a časopisech objevují sporadicky, především v souvislosti s vydáním jejich nového titulu, k učebnicím dějepisu je z pochopitelných důvodů v masmédiích upřena podstatně větší pozornost. Než se vrátíme k historii všedního dne na stránkách současných českých učebnic dějepisu, povšimneme si učebnicové tvorby v poněkud obecnější rovině a budeme ji sledovat zejména prismatem empirického výzkumu.

Dějepisná učebnice je nejen základním edukačním médiem, ale také médiem v českých zemích systematicky používaným od 19. století. Dnes je ovšem nutno obhajovat klasickou učebnici zejména proti jejímu největšímu konkurentovi – multimediální učebnici, umožňující přenos textových, vizuálních a zvukových informací. Přednost takového typu učebního materiálu spočívá navíc v příležitosti k interaktivní práci žáka s jejími jednotlivými komponentami, tedy v možnosti dnes tolik zdůrazňovaného aktivního přístupu při učení se. Ale je už prokázáno, že si klasická tištěná učebnice uchovává své pevné místo ve výuce, především díky snadné dostupnosti, přesnosti, ekonomičnosti a také snadné manipulaci s ní.⁷ Platí to i v současné době pro český školní dějepis?

Odpověď nám poskytnou výsledky rozsáhlého empirického výzkumu některých aspektů historického vědomí studující mládeže a aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách, realizovaného v deseti regionech České republiky na jaře roku 2011.⁸ V tomto kontextu nás budou zajímat především odpovědi 257 učitelů dějepisu na vybrané položky obsáhlého dotazníku.⁹ V některých případech ovšem budou konfrontovány s reakcemi dalších skupin respondentů. Konkrétně půjde o tyto dotazy:

- Jak ve výuce dějepisu pracujete s učebnicí dějepisu?
- Která sada učebnic dějepisu Vám nejlépe vyhovuje?
- Jak často na Vaší škole nakupujete nově vydané učebnice dějepisu?
- Kdo na Vaší škole rozhoduje o výběru učebnic dějepisu?
- Jaká jsou kritéria pro koupi nové učebnice dějepisu?
- Co by přispělo k optimalizaci Vaší výuky dějepisu?
- Která tematická perspektiva Vám připadá atraktivní?
- Kterým z následujících témat se věnujete ve výuce dějepisu.

Připomeňme si nejprve, co v kontextu první uvedené položky vyplynulo z předchozích šetření. Při realizaci celoevropského projektu *Mládež a dějiny* se v polovině devadesátých let ukázalo, že dvě třetiny českých učitelů a středoškoláků v hodinách dějepisu s učebnicí nepracují nebo tak činí jen velmi zřídka.¹⁰ Frekvenci a funkce využívání dějepisné učebnice ve školní výuce jsme zjišťovali prostřednictvím dotazníkového šetření poprvé v roce 2005.¹¹ I tehdy se potvrdila situace, kterou odhalil výzkum *Mládež a dějiny*, a sice že základní edukační médium mnozí pedagogové na středních školách zcela ignorují. Oni sami sice tuto skutečnost přiznávali jen

⁶ KRÍŽOVÁ, M.: *Zábava nebo otrava? Jak a proč psát „historii pro děti“?* Dějiny a současnost, 2012, č. 10, s. 14–15.

⁷ GRACOVÁ, B.: *Dějepisná učebnice a její využití – žádoucí stav a realita*. In: Dokoupilová, L. (ed.): *Nová role učitele. Budoucnost učitelů ve světě práce v Moravskoslezském kraji*. Ostrava 2008, s. 123–131.

⁸ Projekt *Multikulturní aspekty vzdělávání v sociálně humanitních předmětech a jejich odraz v historickém vědomí studující mládeže*. Řešitelkou projektu byla Denisa Labischová, spoluřešitelkou Blažena Gracová.

⁹ Celkem bylo osloveno 2524 respondentů z řad žáků základních (710) a středních škol (gymnází 624 a SOŠ 586), studentů historie (347) a učitelů dějepisu (257). Jednotlivým skupinám respondentů byla předložena odpovídající verze dotazníku, přičemž nejobsáhlejší byl dotazník určený učitelům, který sestával z 62 položek.

¹⁰ KLÍMA, B. et al.: *Mládež a dějiny*. Brno 2001, s. 77–81.

¹¹ Osloveno bylo 273 absolventů středních škol a 283 učitelů dějepisu. Viz GRACOVÁ, B.: *Poznatky z výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. In: Beneš, Z. (ed.): *Historie a škola. Díl VI. Klíčové kompetence a současný stav vzdělávání v dějepise*. Praha 2008, s. 9–30.

zřídka,¹² avšak téměř čtvrtina maturantů potvrdila, že dějepisnou učebnici vůbec neměli. Systematicky s ní v hodinách dějepisu pracovala zhruba osmina gymnazistů, byť tento styl výuky deklaroval dvojnásobek jejich učitelů. Téměř dvě třetiny vyučujících z gymnázií připustily, že s učebnicí pracují v hodinách dějepisu spíše výjimečně, ale požadují domácí studium jejího textu. V tomto názoru se s nimi ztotožnila asi třetina absolventů středních škol, další třetina však tvrdila, že dějepisnou učebnici potřebovali výhradně k domácí přípravě.¹³ Jak se tedy situace změnila s odstupem zhruba šesti let, která dělí oba naše výzkumy?

Práce s učebnicí v hodinách dějepisu

1. Využití dějepisné učebnice (výzkum 2005/2006), údaje v %

	G	SOŠ	Celek	U-ZŠ	U-G	U-SOŠ	U-Celek
<i>práce ve škole i doma</i>	13	29	15	55	26	30	41
<i>občas škola, hlavně doma</i>	29	31	29	42	60	44	48
<i>pouze k domácí přípravě</i>	32	14	29	0	5	11	4
<i>učebnici jsme neměli</i>	25	27	25	1	5	9	4

2. Jak ve výuce pracujete s učebnicí dějepisu? (výzkum 2011), údaje v %

	G	SOŠ	VŠ	U muž	U žena	U
<i>systematicky v každé hodině i doma</i>	14	14	29	30	37	35
<i>příležitostně ve škole, zejména doma</i>	31	39	38	43	61	56
<i>pouze k domácí přípravě</i>	26	19	17	10	1	3
<i>učebnici vůbec nemáme</i>	31	29	16	5	1	2
<i>vytvářím si vlastní výukové materiály</i>	-	-	-	39	33	35

Z forem práce s učebnicí stále převládá její příležitostné využití v hodinách dějepisu a doporučování studia učebnicového textu v rámci domácí přípravy, alespoň to potvrdilo 56 % učitelů. Avšak více než třetina vyučujících (35 %) si zvykla na systematickou práci s tímto základním edukačním médiem v každé vyučovací hodině. O vyšší procent se pravděpodobně zasloužili větší měrou učitelé základních škol. Před šesti lety totiž právě 55 % z nich dějepisnou učebnici pokládalo za nezbytný didaktický prostředek, avšak stejného názoru bylo pouze 26 % gymnaziálních učitelů a 30 % pedagogů středních odborných škol. Jejich tvrzení však bylo v rozporu s míněním maturantů z gymnázií, kteří měli podstatně menší zkušenost s prací s učebnicí (13 %).

Podobný nepoměr jsme při posledním průzkumu nezaznamenali mezi odpověďmi učitelů a vysokoškoláků, tedy nedávných středoškoláků, z nichž 29 % v hodinách dějepisu s učebnicí pracovalo pravidelně. Taková praxe je obvyklá pro zhruba třetinu kantorů (35 %). Avšak dnešní gymnazisté a žáci středních odborných škol jsou na tom v tomto směru hůře, neboť se systematickým využíváním dějepisné učebnice se ve školním dějepise setkala jen 14 % dotazovaných. Méně už se lišilo přiznání občasného využití základního edukačního média ve škole a práce s ním v rámci domácí přípravy ze strany vyučovaných (31–39 %). Více než polovina pedagogů,

¹² 5 % vyučujících gymnázií a 9 % pedagogů ze SOŠ.

¹³ Viz GRACOVÁ, B.: *Poznatky z výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. In: Beneš, Z. (ed.): *Historie a škola*. Díl VI. Klíčové kompetence a současný stav vzdělávání v dějepise. Praha 2008, s. 9–30.

především žen vykonávajících tuto profesi (61 %), však tvrdila, že to je jejich nejčastější forma práce s učebnicí. Zásadní difference mezi údaji učitelů a žáků však zůstává při konstatování, že učebnici vůbec neměli (učitelé 2 %, žáci 31–16 %), nebo že ji používali výhradně k domácí přípravě (učitelé 3 %, žáci 26–17 %). Oproti roku 2005/2006 se tedy situace příliš nezměnila a současný trend znovu směřuje k podceňování dějepisné učebnice jako potřebného didaktického média. Můžeme jen spekulovat, zda nezájem gymnaziálních pedagogů může být ovlivněn absencí nového výukového materiálu.¹⁴ Učitelé základních škol, ale i víceletých gymnázií jsou na tom v tomto směru podstatně lépe. Disponují hned třemi novými sadami učebnic různých vydavatelství, zpracovaných v souladu s rámcovými vzdělávacími programy.¹⁵ Novým jevem je nárůst obliby vlastních výukových materiálů, které si vytváří 35 % vyučujících, ne vždy však jimi učebnici zcela nahrazují (to činí zřejmě jen 3 % z nich), ale většinou pouze doplňují.

Sada dějepisných učebnic pokládaná za nejvhodnější

3. Která sada současných učebnic dějepisu Vám nejlépe vyhovuje? údaje v %

	U muž	U žena	U Celk
<i>SPN: Dějepis pro gymnázia a střední školy (2001–2002) – tzv. Čornejova řada</i>	43	25	30
<i>Fraus: Dějepis pro ZŠ a víceletá G (2007–2010)</i>	5	30	24
<i>SPN: Válková: Dějepis pro ZŠ (2006–2009)</i>	17	15	15
<i>Dialog: Mandelová et al.: Dějepis pro ZŠ a víceletá G (2001–2004)</i>	14	10	11
<i>SPN: Dějepis pro střední odborné školy (2002)</i>	7	13	11
<i>Nová škola: Dějepis pro ZŠ a víceletá G (2007–2009)</i>	5	10	9
<i>SPN: Dějepis pro ZŠ (1997–1999) – starší sada</i>	12	8	9
<i>SPL – Práce: Beneš – Petráň: České dějiny I. (1997); Kvaček: České dějiny II. (2002)</i>	5	9	8
<i>SPL – Práce: Beneš – Nálevka: Dějepis 1, 2 pro SOŠ (2009)</i>	0	2	2
<i>Jiná</i>	19	12	14

Za nejlépe vyhovující sadu současných dějepisných učebnic učitelé označili, stejně jako před šesti lety, tzv. Čornejovu řadu pro gymnázia a střední školy (30 %), a to především zásluhou mužů (43 %, ženy 25 %). Mezi ženami „zvítězila“ nedávno zkompletovaná série učebnic vydavatelství Fraus (30 %, muži jen 5 %, celkově 24 %), určená základním školám a nižším třídám víceletých gymnázií. S jistým odstupem třetí pozici v žebříčku zaujala učebnice Veroniky Válkové, vydaná SPN (15 %), kterou více než Frause preferovali muži–učitelé (17 %). Celkem 14 % odpovědí (19 % mužů), odkazujících na jiné učební materiály, pravděpodobně zahrnuje už po léta nadhodnocovaný *Dějepis v kostce* nebo některé starší tituly, na něž jsme se už nedotazovali. Celkem 11 % pedagogů má stále v oblíbě učebnice z Dialogu Heleny Mandelové (muži

¹⁴ Poslední učebnicovou sérii představuje tzv. Čornejova řada, vydaná v letech 2001–2002. Sestává ze čtyř knih: POPELKA, M. – VÁLKOVÁ, V.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy*. Díl I. *Pravěk a starověk*. Praha 2001; ČORNEJ, P. – ČORNEJOVÁ, I. – PARKAN, F.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy*. Díl II. *Středověk a raný novověk*. Praha 2001; HLAVÁČKA, M.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy*. Díl III. *Novověk*. Praha 2001; KUKLÍK, J. – KUKLÍK, J.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy*. Díl IV. *Nejnovější dějiny*. Praha 2002.

¹⁵ PARKAN, F. – MIKESKA, T. – PARKANOVÁ, M.: *Dějepis 9. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň 2011; VÁLKOVÁ, V.: *Dějepis 8. Novověk*. Praha 2008; VÁLKOVÁ, V.: *Dějepis 9. Nejnovější dějiny*. Praha

14 %, ženy 10 %) a Čornejovu učebnici pro střední odborné školy (muži 7 %, ženy 13 %). Ostatně právě tyto texty patřily v předchozím průzkumu ve své kategorii k nejocěňovanějším. Celkem 9 % jsou hodnoceny další dvě série učebních materiálů pro mladší žáky, a to starší učebnice SPN (muži 12 %, ženy 8 %) a knihy edice Nová škola (muži 5 %, ženy 10 %). Za zdařilé jsou 8 % respondentů pokládány *České dějiny I, II* autorů Beneše, Petráně a Kvačka, a to častěji ženami (9 %, muži 5 %). V případě série SPN a *Českých dějin* je výše preferencí po šesti letech naprosto shodná.¹⁶ Učebnice pro střední odborné školy autorů Beneše a Nálevky z titulů nabízených k ocenění skončila poslední, „body“ získala jen zásluhou žen, a to pravděpodobně pro velký časový odstup mezi vydáním prvního a druhého dílu, který mezitím „vyplnil“ Čornejův text. Z rozdílných reakcí mužů a žen nelze vyvozovat žádné závěry, neboť ženy mezi respondenty převažovaly, ale snad můžeme konstatovat jistý konzervatismus učitelů, setrvávajících u starších učebních materiálů.

Typy dějepisných učebnic

Zdeněk Beneš rozlišuje podle převládajících typů verbálních a ikonických textů a jejich vzájemného propojení dva, respektive tři typy dějepisných učebnic:¹⁷

- Narativní učebnice, tzv. kvazisyntézu, představující historii jako „příběh“, kladoucí důraz na výkladový text a narativitu ikonických textů.
- Pracovní učebnice, upřednostňující dovednosti, schopnost tvůrčím způsobem zacházet s informacemi, interpretovat je a kombinovat.
- Analyticko-syntetická učebnice by měla spojovat kvazisyntézu s pracovní učebnicí, což by byl jakýsi „ideální typ“, k němuž by měl vývoj učebnic směřovat.¹⁸

Oba typy mají v české učebnicové produkci své zastoupení. Každý má své přednosti a nevýhody. Zatímco narativní učebnice předkládá historickou skutečnost jako příliš uzavřenou, pracovní text skýtá nebezpečí „nadinterpretace“, mylného výkladu.¹⁹ Snad proto autoři volí kompromisní řešení, které se však vždy vyznačuje nadhodnocováním výkladového textu. K prvnímu typu učebnice má blíže tzv. Čornejova řada nebo text Veroniky Válkové, druhému nejvíce odpovídají učební materiály nakladatelství Fraus nebo Dialogu podle koncepce Heleny Mandelové. Jelikož mezi oceňovanými učebnicemi měly zastoupení obě varianty, nelze zobecnit, zda jedna nebo druhá by se těšila větší oblibě pedagogů, a to ani s ohledem na genderový aspekt. Ale na otázku, co by přispělo k optimalizaci výuky dějepisu, respondenti odpovídali, že by to mohla být nová učebnice pracovního typu (43 %). Kromě permanentně se opakujícího požadavku vyšší hodinové dotace by vhodná dějepisná učebnice mohla největší měrou ovlivnit kvalitu školního dějepisu.

Povšimněme si ještě frekvence výměny dějepisných učebnic na jednotlivých školách. Pětina respondentů z řad pedagogů přiznala, že tak činí každý rok. Vesměs se ale doba, po které jsou pořizovány nové učební materiály, pohybuje mezi dvěma až pěti lety (58 %). Ostatní vyučující

2009; ČAPKA, F. – VYKOUPILOVÁ, L.: *Dějepis. Novověk*. Brno 2009; ČAPKA, F.: *Dějepis. Novověk, moderní dějiny*. Brno 2010.

¹⁶ GRACOVÁ, B.: *Poznatky z výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. In: Beneš, Z. (ed.): *Historie a škola. Díl VI. Klíčové kompetence a současný stav vzdělávání v dějepise*. Praha 2008, s. 26–27.

¹⁷ BENEŠ, Z.: *Dějepisná učebnice*. In: Pánek, J. – Tůma, O. – Kocián, J. et al.: *Manuál Encyklopedie českých dějin*. Praha 2003, s. 314–323.

¹⁸ BENEŠ, Z. – GRACOVÁ, B. – PRŮCHA, J.: *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha 2008, s. 13–17.

¹⁹ LABISCHOVÁ, D. – GRACOVÁ, B.: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostrava 2008, s. 45.

jsou konfrontováni s obtížnější situací, když 17 % škol zakupuje nové dějepisné knihy nejdříve po šesti letech, 5 % dokonce až po více než 11 letech. Dagmar Hudcová při svém výzkumu využívání dějepisných učebnic v roce 2008 zjistila alarmující skutečnost, že téměř třetina učebnic, s nimiž se na školách pracovalo, byla starší patnácti let a více než polovina starší deseti let.²⁰ V tomto směru je zřejmě současná situace přinejmenším na základních školách příznivější.

Třetina pedagogů sama rozhoduje o výběru nové učebnice, dvě třetiny o konkrétním titulu debatují v rámci předmětové komise, která má v tomto směru rozhodující slovo. Na 16 % škol do výběru zasahuje rovněž ředitel. Pravděpodobně jde o ty školy, v jejichž vedení mají své zastoupení právě učitelé s aprobační pro dějepis.

Jak vyplývá z následující tabulky, polovina učitelů přiznala, že nejčastěji zvažovaným faktorem pro výběr nové učebnice je její kompletnost, tedy skutečnost, zda je doplněna pracovním sešitem, metodickou příručkou, případně zda existuje i její interaktivní verze. Tento požadavek splňuje především série vydavatelství Fraus, oceněná na mezinárodním knižním veletrhu ve Frankfurtu nad Mohanem, částečně také řada Veroniky Válkové a sada Dialogu Heleny Mandelové. Již v kontextu optimalizace výuky byla upřednostněna učebnice pracovního typu, není tedy žádným překvapením, že také množství aktivizačních metodických prvků a motivujících úkolů výraznou měrou ovlivňuje výběr nového učebního materiálu (37 %). Na druhé straně deklarovaná obliba tzv. Čornejovy řady, postavené na výkladovém textu a postrádající jak pracovní sešity, tak metodické příručky, je v rozporu s požadavky na moderní dějepisnou učebnici. Navíc některé díly této sady kopírují verbální i ikonický text série SPN určené nižšímu stupni vzdělávání. Přesto pro téměř třetinu vyučujících představují to nejkvalitnější, co v současné době nabízí učebnicový knižní trh.

4. Jaká jsou kritéria pro koupi nové učebnice dějepisu? údaje v %

	U muž	U žena	Celkem
<i>kompletnost (učebnice, pracovní sešit, metodická příručka, příp. interaktivní verze)</i>	42	54	50
<i>zda jde o pracovní učebnici (množství aktivizačních metodických prvků, úkolů ad.)</i>	22	42	37
<i>cena</i>	40	36	37
<i>atraktivita učebnice</i>	42	31	34
<i>množství a kvalita ikonografického materiálu</i>	32	27	28
<i>autorský kolektiv</i>	22	23	23
<i>obtížnost a délka textu</i>	20	24	23
<i>zařazení grafických a statistických materiálů</i>	13	18	17
<i>renomé vydavatelství</i>	7	6	7
<i>formát, vazba, velikost písma apod.</i>	5	5	5
<i>jiné kritérium</i>	5	8	7

Neméně důležitými kritérii výběru nového titulu je jeho cena (37 %) a atraktivita, která má přilákat pozornost žáků a vzbudit zájem o předmět (34 %). Rozhoduje však také v dnešní době preferované množství a kvalita ikonografického materiálu (28 %) a v našich učebnicích dopo-

²⁰ BENEŠ, Z. – GRACOVÁ, B. – PRŮCHA, J.: *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha 2008, s. 35. Viz také HUDECOVÁ, D.: *Jak učitelé využívají a hodnotí učebnice dějepisu*. Pedagogika 51, 2001, č. 3, s. 327–336.

sud spíše podceňované zařazování grafických a statistických materiálů (17 %). Autorský kolektiv zvažuje při výběru téměř čtvrtina pedagogů, shodné procento zohledňuje měřitelné ukazatele didaktické vybavenosti učebnice, zejména obtížnost a délku textu. Poměrně malou roli hraje renomé vydavatelství učebnic (7 %) a také formát, vazba a velikost písma (5 %). Ostatně většina na současných učebnic využívá shodného formátu a jako vázaná vyšla pouze série z Dialogu. Tato „přednost“ však ovlivnila cenu této sady.

Didaktická vybavenost současných dějepisných učebnic

Jak bylo výše uvedeno, didaktická vybavenost se stává důležitým faktorem pro výběr nových dějepisných učebnic, především těch na základních školách. Tuto stránku učebnicové produkce lze objektivně posuzovat. Zasluhou Jana Průchy byl už v osmdesátých letech vypracován metodický postup pro takový typ analýzy učebnic.²¹ Jeho autor ho uplatnil i pro posouzení tehdejších dějepisných knih. Podle jeho zjištění se vyznačovaly nepřiměřenou sémantickou obtížností textu. Stranou Průchovy pozornosti nezůstaly ani učebnice vydané po roce 1989. Staly se předmětem výzkumné sondy, která však nezahrnovala na školách nejfrekventovaněji využívané tituly. Přední český pedagog srovnával didaktickou vybavenost a obtížnost textu náhodně zvolených dějepisných učebnic s učebnicemi zeměpisu a biologie.²² Komparace vycházela pro dějepisné texty velmi nepříznivě.²³

V nedávné době Průchovi metodiku pedagogického výzkumu aplikovali pro analýzu nej-používanějších a nejnovějších učebnic dějepisu diplomanti a doktorandi katedry historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Dílčí výsledky publikovali ve sbornících studentských prací.²⁴ Dušan Klapko pojal svou analýzu didaktické vybavenosti některých dějepisných učebnic základních škol jako prostředek k zefektivnění učebních textů.²⁵ Petra Tannenbergová je autorkou obsáhlé *Analýzy didaktické vybavenosti učebnic dějepisu pro 6. a 7. ročník základní školy*,²⁶ v níž je zahrnuta také analýza syntaktické a sémantické obtížnosti textu, vycházející z metodiky Průchovy, modifikované Miroslavem Pluskalem.²⁷ Nejnovější dějepisné učebnice podle jejich zjištění splňují parametry moderních výukových materiálů. Sama autorka si je však vědoma značného zjednodušení při využití tohoto typu kvantitativního výzkumu. Pouhé zařazení příslušné komponenty ještě mnoho nevypovídá o frekvenci jejího zařazení a především o funkčnosti jednotlivých komponent. Na problémy s aplikací míry didaktické vybavenosti učebnic upozornil také David Solnička.²⁸

²¹ Zohledňující zahraniční inspirace. Viz PRŮCHA, J.: *Hodnocení obtížnosti učebnic. Struktury a parametry učiva*. Praha 1984.

²² PRŮCHA, J.: *Učebnice. Didaktické médium pro učení a vyučování dějepisu*. In: Beneš, Z. (ed.): *Historie a škola*. Díl I. Otázky koncepce českého školního dějepisu. Praha 2002, s. 35–43.

²³ PRŮCHA, J.: *Učebnice. Teorie a analýzy edukačního média. Příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno 1998.

²⁴ Viz *Výbrané problémy oborové didaktiky dějepisu*. Díl II–IV. Brno 2009–2011.

²⁵ KLAPKO, D.: *Analýza učebnic dějepisu pro ZŠ jako evaluační nástroj k zefektivnění kvality didaktických textů*. In: Maňák, J. – Klapko, D. (edd.): *Učebnice pod lupou*. Brno 2006, s. 53–72.

²⁶ TANNENBERGOVÁ, P.: *Analýzy didaktické vybavenosti učebnic dějepisu pro 6. a 7. ročník základní školy*. Brno 2011 (disertační práce PdF MU).

²⁷ PLUSKAL, M.: *Zdokonalení metody pro měření obtížnosti didaktických textů*. *Pedagogika* 46, 1996, č. 1, s. 62–76.

²⁸ SOLNIČKA, D.: *Didaktická vybavenost učebnic dějepisu*. Brno 2009 (diplomová práce PdF MU); SOLNIČKA, D.: *Porovnání didaktické vybavenosti učebnic dějepisu*. In: *Výbrané problémy oborové didaktiky dějepisu*. Díl III. Brno 2010, s. 75.

Ostravské pracoviště²⁹ se dlouhodobě zaměřuje především na obsahové analýzy základního edukačního média, a to z nejrůznějších aspektů. O srovnání českých a německých dějepisných učebnic z hlediska jejich didaktické vybavenosti se ve své diplomové práci zasloužila Zuzana Radiměřská.³⁰ Její komparativní analýza byla založena na porovnání tehdy nejpoužívanější české učebnicové řady SPN s frekventovaně zastoupenou sadou německých učebnic (ANNO).³¹ Kvalitu didaktické vybavenosti německých učebnic demonstrovala především vyšším počtem využívaných komponent (na základě rozpracované metodiky Jana Průchy). Jejich plocha a tím i celkový počet stran logicky narůstal s pořadím svazků. Naproti tomu nejmladším českým žákům zkoumané věkové a vzdělanostní kategorie byl předkládán učební materiál většího rozsahu než frekventantům následujících dvou ročníků. Za jednu z možných příčin označila Zuzana Radiměřská přeceňování tematického celku *Pravěk*, který v některých zemích není vůbec historickým tématem. Zásadní nepoměr zjistila i v pozornosti věnované některým dalším tematickým celkům v učebnicích obou zemí. Kupříkladu zpracování vývoje po roce 1945 je v německých učebních materiálech oproti českým vyhrazen podstatně větší prostor.³² Potvrdily se rovněž značné disproporce v zastoupení obrazových komponent. Němečtí žáci mohou při studiu nejnovějších dějin pracovat se čtyřnásobně větším množstvím obrazových materiálů, než kterými disponoval posuzovaný český učební text pro kvartu. Mezi jejich motivy v českých učebnicích výrazně převažovaly osobnosti, při srovnání posledních dílů obou řad dokonce více než čtyřnásobně. Ve prospěch německé učebnice hovoří podíl fotografií historických událostí, plakátů a karikatur, ale i snímků s tematikou každodennosti.³³

I toto letmé srovnání českých učebnic s německými upozornilo na podceňování ikonického textu v českých učebních materiálech. Nejde však jen o jeho množství, ale o jeho funkčnost. Už převaha fotografií osobností politického života naznačila, že tyto dokumenty byly zařazovány jako kompletace sdělení výkladového textu. Jako historický pramen, který by se měli žáci naučit interpretovat, mohou posloužit spíše snímky určitých událostí nebo situací z každodenního života. Těch nebylo v českých učebnicích mnoho. K zařazeným obrazovým pramenům se v našich textech nevztahovaly žádné úkoly, které by žáky nutily přemýšlet a které by vedly k nábídku potřebných dovedností. Pro žákovu aktivitu demotivující byla jejich náhrada popiskou.³⁴

Na výzkum Zuzany Radiměřské navázala ve své bakalářské práci Julie Janková, když srovnávala didaktickou vybavenost českých dějepisných učebnic s učebnicemi rakouskými.³⁵ Pro analýzu si zvolila nejnovější učebnicové řady pro základní školy a nižší třídy víceletých gymnázií.³⁶ Na rozdíl od Petry Tannenbergové posuzovala jejich kompletní sady. Ve shodě s ní

²⁹ Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, konkrétně publikace Blaženy Gracové a jí vedených diplomových prací a pak publikace Denisy Labischové z katedry společenských věd Pedagogické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě.

³⁰ RADIMĚŘSKÁ, Z.: *Didaktická vybavenost současných českých a německých dějepisných učebnic*. Ostrava 2008 (diplomová práce FF OU).

³¹ Zvolené učební materiály byly určeny nižším třídám gymnázií (v ČR současně i základním školám).

³² Tamtéž, s. 91, 156–157; GRACOVÁ, B.: *Dějepisná učebnice a její využití – žádoucí stav a realita*. In: Dokoupilová, L. (ed.): *Nová role učitele. Budoucnost učitelů ve světě práce v Moravskoslezském kraji*. Ostrava 2008, s. 129.

³³ RADIMĚŘSKÁ, Z.: *Didaktická vybavenost současných českých a německých dějepisných učebnic*. Ostrava 2008 (diplomová práce FF OU), s. 162; GRACOVÁ, B.: *Dějepisná učebnice a její využití – žádoucí stav a realita*. In: Dokoupilová, L. (ed.): *Nová role učitele. Budoucnost učitelů ve světě práce v Moravskoslezském kraji*. Ostrava 2008, s. 129.

³⁴ Tamtéž, s. 129–130.

³⁵ JANKOVÁ, J.: *Komparace didaktické vybavenosti vybraných českých dějepisných učebnic s řadou rakouských učebnic dějepisu*. Ostrava 2012 (bakalářská práce FF OU).

³⁶ Učebnicové série nakladatelství Fraus, SPN a Nová škola.

dospěla Julie Janková ke zjištění, že hodnoty didaktické vybavenosti nejnovějších českých učebnicových sérií jsou vysoké. Zohlednění evaluačních nástrojů autory nejnovějších učebnic přispělo ke zkvalitnění nově vytvářených učebních materiálů. Nedostatky použité metody hodnocení učebnic se Janková snažila v některých případech korigovat metodami kvalitativního výzkumu.³⁷ Prokázala, že v tomto směru se nabízejí doposud nevyužité příležitosti pro objektivnější pohled na učebnicovou produkci a funkčnost komponent, které využívají. O to se pokouší ve své diplomové práci.

Tematika každodennosti ve školním dějepise

Diplomová práce Zuzany Radiměřské naznačila, že čeští žáci jsou ve srovnání s německými ochuzeni o tematiku každodennosti, a to jak ve verbálním, tak ikonickém textu. Kupříkladu obrazové komponenty představující všední život v období po druhé světové válce měly v německé učebnici ANNO zastoupení asi 4 %, kdežto v české učebnici SPN to byla necelá 2 %. Stejná tematika pro charakteristiku meziválečné každodennosti v českém učebním materiálu zcela chyběla.³⁸

Proto jsme se ve výzkumu z roku 2011 zaměřili rovněž na tuto oblast. Na dotaz, která tematická perspektiva dějin připadá respondentům nejatraktivnější, zvolili dotazovaní právě tematiku každodennosti jako v pořadí druhou nejoblíbenější z devíti jim nabízených variant. Upřednostňovali ji zejména učitelé (56 %) a studující učitelství dějepisu (41 %). Avšak také pro žáky základních škol představuje oblast hodnou jejich zvýšené pozornosti (35 %).³⁹ Podobný výsledek jsme zaznamenali u položky zjišťující, kterému z dvanácti nabízených témat je ve výuce dějepisu věnován největší prostor. Odpověď „hodně“ v případě každodennosti volilo 46 % vyučujících. Takovou zkušenost však v době školní docházky učinilo jen 14 % dnešních vysokoškoláků. O něco lépe na tom jsou současní gymnazisté, z nichž čtvrtina je v hodinách dějepisu s historií všedního dne seznamována často.⁴⁰ Zhruba polovina respondentů tří jmenovaných kategorií⁴¹ připsala k charakteristice místa historie všedního dne ve školním dějepise variantu „málo“. Celkem 34 % dřívějších středoškoláků a 27 % dnešních gymnazistů deklarovalo opomíjení této atraktivní perspektivy, což připustilo jen 12 % jejich učitelů. Pedagogové, kterým připadá historie každodennosti atraktivní, zařazují tuto tematiku v hodinách dějepisu častěji než ostatní učitelé.⁴²

Naše empirická zjištění podporují trend, který ve své učebnici zohlednil František Čapka. Pravděpodobně i toto pozitivum učebního materiálu série Nová škola bude pro pedagogy jedním z kritérií jejich výběru nového výukového materiálu.

³⁷ JANKOVÁ, J.: *Komparace didaktické vybavenosti vybraných českých dějepisných učebnic s řadou rakouských učebnic dějepisu*. Ostrava 2012 (bakalářská práce FF OU), s. 58–60.

³⁸ RADIMĚŘSKÁ, Z.: *Didaktická vybavenost současných českých a německých dějepisných učebnic*. Ostrava 2008 (diplomová práce FF OU), s. 143–144, 154–155.

³⁹ Čtvrtina gymnazistů by rovněž uvítala posílení této složky ve výuce dějepisu. Nejmenšímu zájmu se historie všedního dne těší u středoškoláků odborného zaměření (18 %).

⁴⁰ Žáci SOŠ se setkávají s touto tematikou méně často (hodně 16 %, málo 44 %, vůbec 41 %).

⁴¹ Učitelé 42 %, studenti historie 53 % a gymnazisté 47 %.

⁴² GRACOVÁ, B. – LABISCHOVÁ, D.: *Současná teorie a praxe dějepisného vzdělávání na školách*. Pedagogická orientace 22, 2012, č. 4, s. 516–544, viz s. 526.

Závěr

Česká učebnicová produkce pro školní předmět dějepis je dostatečně bohatá, zejména ta určená žákům základních škol a víceletých gymnázií. Autoři nejnovějších učebních materiálů zohlednili požadavky na moderní učebnici a docílili vysoké míry didaktické vybavenosti jimi vytvořených učebnicových řad. Znatelný posun je i v otázce sémantické obtížnosti textu, která byla dlouhodobým problémem české učebnicové produkce. Množstvím obrazových komponent se učebnice přiblížily požadovanému úzu rovnocenného zastoupení verbálního a ikonického textu. Stávající metodika výzkumů však nezohledňuje v dostatečné míře funkčnost využití jednotlivých komponent. Tuto stránku lze lépe posoudit metodami kvalitativního výzkumu. Teprve on odhalí, zda na první pohled atraktivní knížky skutečně splňují požadavky na „ideální“ učebnici dějepisu. Deficitem učebnicové produkce zůstává nová série pro čtyřletá gymnázia. Jen kvalitní učebnice pracovního typu by mohla zvýšit zájem gymnaziálních pedagogů o pravidelnou práci s ní v hodinách dějepisu. Nahrazováním dějepisné učebnice učitelovým výkladem provázeným diktováním do sešitu nebo materiály vlastní provenience jsou žáci ochuzeni o dlouhodobě působící vizuální vjemy, o možnost konfrontace různých pohledů na historické události a osobnosti, tedy o zohledňování principu multiperspektivity, mnohdy však i o systémovost historických poznatků. Frekventanti různých typů škol při tomto výukovém stylu nezískají potřebné kompetence pro práci s verbálním a ikonickým textem a tím ani kompetenci k učení. A to je výzva jak pro studující historie, budoucí učitele dějepisu, tak pro ty, kdo je profesně připravují.

Summary

History Textbooks from the Viewpoint of Empirical Research

This paper considers contemporary history textbooks from the viewpoint of empirical research conducted in 2011. It gives an indication of the place textbooks hold in history teaching in Czech schools today, how and how often they are used in history lessons, and which history textbooks teachers consider the most suitable. It also studies the frequency with which history textbooks are replaced with new ones in schools, the process involved in deciding to choose a specific title and the criteria on which such decisions are based. It also considers analysis conducted into the didactics of the latest history textbooks and further possibilities for assessing their quality. It also takes note of the space devoted to everyday life in history lessons and on the pages of history textbooks in view of its popularity.

**RODINNÁ PAMĚŤ V HISTORICKÉM VĚDOMÍ
(PERSPEKTIVOU OBOROVĚ DIDAKTICKÉHO VÝZKUMU)**

DENISA LABISCHOVÁ

The focus of the study is on the importance of so called small history for forming historical consciousness of school youth. An integral part of the „small“ history is family past. Family memory can be used in many different ways as a didactic problem, from motivation to active research and project approach of pupils based on getting to know close relatives and area. The results of empirical research on historical consciousness of students and history teachers from 2011 points out some aspects concerning their relationship to their family history, keeping their family heritage, family genealogy and observing what is the meaning of family history among other information sources about history and the way it is emphasized in history teaching.

Key words: History didactics; empirical research; mixed design; history teaching; historical consciousness; family memory.

1. Úvod

Česká oborová didaktika nachází v posledních desetiletích teoretické i metodické inspirace především v německém a polském prostředí, cenný je také náhled na aktuální profesní trendy v sousední Slovenské republice. Vedle akcentace moderních a soudobých dějin, interkulturních a mediálních aspektů dějepisného vzdělávání, evropské a regionální dimenze ve výuce či uplatňování širokého spektra aktivizujících didaktických metod je stále častěji zdůrazňován význam tzv. malé historie.

Malou historii rozumíme v souladu s Viliamem Kratochvílem¹ jakýsi protipól k dějinám nazývaným „velkými“, tedy k zásadním politickým a sociálně-ekonomickým jevům a procesům, které tradičně stály v centru pozornosti školního výkladu historie. „Malé“ dějiny představují osobní či nejbližším okolím prožitou dimenzi minulosti, jsou spjaty s individuální i kolektivní pamětí a vyjadřují emocionální, sociální i geografickou blízkost.

Pro lepší ozřejnění smyslu využívání malé historie v dějepisném vyučování lze uvést aspekt motivační. Máme-li žákům v rámci úvodu do předmětu přiblížit význam školního dějepisu, otvírají se před námi v podstatě dvě cesty, jak se o to pokusit. První, klasická a v českých školách dosud přetrvávající možnost, je „výčet dobrých důvodů“, proč bychom měli historii znát, od kultivace osobnosti po porozumění současné společenské realitě. Proti této formě prezentace nelze v zásadě nic namítnout, je však otázka, nakolik mohou žáci význam dějepisu a jeho cíle přijmout za své, nakolik probudí jejich touhu po poznávání minulosti, nakolik tedy budou skutečně vnitřně motivováni k učení se dějepisu.

Nabízí se však také jiná, zřejmě efektivnější cesta, již prosazuje právě Viliam Kratochvíl svým konceptem „pátrače v minulosti“,² vycházejícím z přirozených potřeb žáků, z jejich nadše-

¹ KRATOCHVÍL, V.: *Modely na rozvíjanie kompetencií žiakov. K transformácii vzťahu histórie a školského dejepisu*. Bratislava 2004.

² KRATOCHVÍL, V. – DANIŠ, M.: *Dejepis 5. Pátrame po minulosti. Učebnica pre ZŠ*. Bratislava 2012; KRATOCHVÍL, V. – DANIŠ, M.: *Denník z pátrania po minulosti*. Bratislava 2007.

ní pro dobrodružství, tajemství a her plných hledání „pokladů“. Chceme-li vzbudit zaujetí pro historii, podaří se nám to nejspíš mnohem snáze vtažením dítěte do dění v jeho nejbližším okolí, neboť právě zde může takovéto „poklady“ nacházet.

Východiskem a prvním krokem k poznávání historie je v této perspektivě rodina. Kratochvíl doporučuje začít výklad dějepisu jakousi propedeutikou využívající příběhy z rodinného alba, a zvolit tedy počáteční postup „proti chronologii“.³ Právě skládání mozaiky rodinných osudů, pátrání po předcích a nacházení momentů, kdy do jejich životů zasáhly historické události, je významným motivačním impulzem, který navodí mnohdy celoživotní pozitivní vztah k historii, jak dokládají také empirické výzkumy.⁴

Rodinná historie však nemá pouze motivační význam, je integrální součástí většiny zahraničních učebnic dějepisu, kde jsou v případových studiích věnovaných proměnám rodiny vykreslovány obecnější historicko-společenské trendy. Modelovým příkladem může být německá gymnaziální učebnice *Geschichte und Geschehen*, obsahující rozsáhlý tematický blok (22 stran) nazvaný *Dějiny rodiny – rodinné příběhy*, pojatý jako cyklus výukových projektů. Kapitola zahrnuje způsoby hospodaření, proces volby povolání, principy manželského výběru, měnící se roli muže a ženy či různici se cíle dětské výchovy, zohledňovány jsou rozdíly u jednotlivých společenských vrstev. Rodina je zde jakýmsi mostem mezi historií a současností a projektové aktivity směřují vždy k porovnání rodinného života v minulosti a dnes.⁵

V českém prostředí získává rodinná historie nový rozměr v souvislosti s revizí rámcových vzdělávacích programů, především pak s novou koncepcí průřezového tématu Multikulturní výchova. Ta se vyznačuje odklonem od kulturně-standardního pojetí a preferencí přístupu transkulturního, zdůrazňujícího individuální rovinu odlišnosti každého z nás: „*Transkulturalita přináší směr, který vychází z reálných zkušeností a příběhů lidí žijících v multikulturní realitě.*“⁶

Rodinná paměť představuje v transkulturním chápání interkulturality elementární složku mnohovrstevnaté identity člověka.⁷ Pochopení a akceptování subjektivního pohledu na dějinné události koresponduje s uplatňováním principu multiperspektivity⁸ v dějepisné výuce (odlišného náhledu na historické události očima různých aktérů či pozorovatelů), umožňuje interkulturní i intergenerační dialog, a je tak nejpřirozenější cestou pro implementaci tohoto průřezového tématu do vzdělávací oblasti Člověk a společnost.⁹

2. Z výzkumu historického vědomí

Ačkoliv je v českém prostředí již od poloviny devadesátých let 20. století rozvíjen longitudinální výzkum nejrůznějších aspektů historického vědomí, rodinná paměť se dosud předmětem komplexnějšího empirického zkoumání nestala. Již realizovaná šetření se dotkla tematiky

³ KRATOCHVÍL, V.: *Modely na rozvíjanie kompetencií žiakov. K transformácii vzťahu histórie a školského dejepisu*. Bratislava 2004.

⁴ LABISCHOVÁ, D.: *Czech History in Historical Consciousness of Students and History Teachers: Empirical Research*. Yearbook: International Society for The Didactic of History, 2012, Nr. 33, s. 165–190.

⁵ BENDER, D. – HELBIG, K. (ed.): *Geschichte und Geschehen. Klasse 12*. Leipzig 2002.

⁶ MOREE, D. (ed.): *Než začneme s multikulturní výchovou. Od skupinových konceptů k osobnostnímu přístupu*. Praha 2008, s. 29.

⁷ MOREE, D. (ed.): *Strategie rozvoje Multikulturní výchovy ve všeobecném vzdělávání*. Praha 2009.

⁸ STRADLING, R.: *Multiperspectivity in History Teaching: A Guide for Teachers*. Strasbourg 2003.

⁹ Tyto aspekty jsou reflektovány také v tzv. doporučených očekávaných výstupech pro průřezové téma Multikulturní výchova, viz *Doporučené očekávané výstupy. Metodická podpora pro výuku průřezových témat v základních školách*. Praha 2011; *Doporučené očekávané výstupy. Metodická podpora pro výuku průřezových témat v gymnáziích*. Praha 2011.

rodinné historie většinou jen okrajově, např. v otázce zájmu o jednotlivé dimenze historie¹⁰ či prostoru vymezeného tematicke v rámci výuky dějepisu,¹¹ opakovaně bylo sledováno místo vyprávění v rodině mezi informačními zdroji o minulosti. Několik dotazníkových položek vyčlenil rodinné historie ve svém rozsáhlém výzkumu historického vědomí české populace také sociolog Jiří Šubrt.¹²

V roce 2011 byl v rámci projektu *Multikulturní aspekty vzdělávání v sociálně humanitních předmětech a jejich odraz v historickém vědomí studující mládeže* uskutečněn oborově didaktický výzkum historického vědomí a jeho vztahu k realitě dějepisného vyučování, který lze považovat za jedinečný svým rozsahem, tematickým zaměřením i použitými metodami sběru a zpracování dat (2524 respondentů z deseti regionů České republiky, smíšený design, elektronické zpracování pomocí softwaru Remark Office OMR a statistického programu SPSS).¹³

Hlavním cílem výzkumného projektu bylo postihnout podobu historického vědomí české studující mládeže a učitelů sociálně humanitních předmětů a odhalit případná regionální specifika, vyplývající z intenzivnějšího interkulturního kontaktu.¹⁴

Jak již bylo řečeno, rodinná paměť představuje jeden z průníků mezi interkulturním vzděláváním a dějepisným vyučováním, proto byla ve výzkumu multikulturních aspektů vzdělávání výrazně akcentována, a to jak v kvalitativní (ohniskové skupiny, resp. focus groups),¹⁵ tak kvantitativní (dotazníkové šetření) části. Na rodinnou historii byl zaměřen především úvodní blok šesti otázek a několik dalších položek dotazníku, sledována byla obliba jednotlivých témat v rámci dějepisné výuky, subjektivní hodnocení faktorů ovlivňujících podobu historického vědomí, akcentace rodinné historie v současné výuce dějepisu na školách.

Naším cílem bylo zjistit:¹⁶

- a) které památky na rodinnou minulost jsou nejhojněji uchovávány;
- b) ze kterého období tyto památky nejčastěji pocházejí;
- c) do které doby sahá základní znalost rodu (rodiny);
- d) zda je v rodině dotázaných vedena rodinná kronika či genealogický strom;
- e) jak zasáhly do života rodiny osudové historické okamžiky;
- f) zda jsou osudy rodinných příslušníků v minulosti předmětem hovorů v rodině;
- g) jaké místo zaujímá vyprávění v rodině mezi informačními zdroji o historii;
- h) jaký význam je rodině přisuzován z hlediska vlivu na podobu historického vědomí;
- ch) kolik prostoru je rodinné historii vymezeno v rámci dějepisné výuky.

Uvedený výčet otázek pokrývá vzhledem k celkovému rozsahu dotazníku (62 položek) přirozeně toliko vybrané aspekty rodinné paměti, je možno pokládat je pouze za jakousi sondu do problematiky. Je zřejmé, že komplexnější uchopení tématu předpokládá hloubkový monotema-

¹⁰ KLÍMA, B. et al.: *Mládež a dějiny*. Brno 2001.

¹¹ GRACOVÁ, B.: *Poznatky z výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. In: Beneš, Z. (ed.): *Historie a škola*. Díl VI. Klíčové kompetence a současný stav vzdělávání v dějepise. Praha 2008, s. 9–30.

¹² ŠUBRT, J. (ed.): *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín 2010.

¹³ Projekt byl financován MŠMT v rámci dotačního programu Podpora vzdělávání v jazycích národnostních menšin a multikulturní výchovy v roce 2011, řešitelka Denisa Labischová, spoluřešitelka Blažena Gracová.

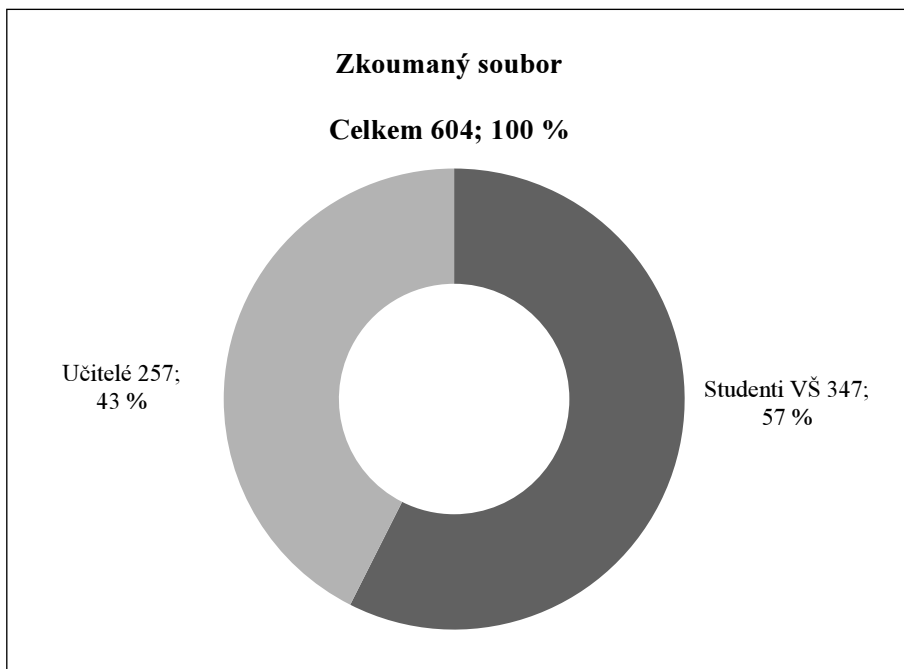
¹⁴ Cíle výzkumu, popis zkoumaného souboru a výzkumný design byly již důkladně popsány v dřívějších publikacích, proto zde tyto údaje neuvádíme. Viz LABISCHOVÁ, D.: *Klíčové momenty a kontroverzní události poválečné historie v historickém vědomí žáků, studentů a učitelů českých škol (výsledky empirického výzkumu)*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 25, 2011, č. 2, s. 12–16.

¹⁵ Citace výroků respondentů z ohniskových skupin byly z důvodu zachování autenticity jen minimálně jazykově korigovány.

¹⁶ V dotazníku byly využity některé z otázek, jež do svého šetření *Historické vědomí obyvatel České republiky* z roku 2010 zakomponoval kolektiv Jiřího Šubrt.

tický výzkum, při jehož koncipování by byla nanejvýš žádoucí interdisciplinární spolupráce historiků, didaktiků, psychologů, sociologů i kulturních antropologů. Za nespornou přednost daného šetření je možno pokládat zejména propojení kvalitativních a kvantitativních postupů (smíšený design), které umožňuje plastičtější pohled na zvolené otázky.

Velký rozsah dotazníku byl rovněž limitujícím faktorem z hlediska přiměřenosti věku respondentů, proto byly uvedené otázky položeny výhradně pedagogům a univerzitním studentům oboru učitelství dějepisu, ačkoliv by sledování odpovědí ze strany ostatních skupin (žáků základních a středních škol) přineslo jistě cenné poznatky. V této studii jsou tedy prezentovány výsledky získané na souboru 604 dotázaných.

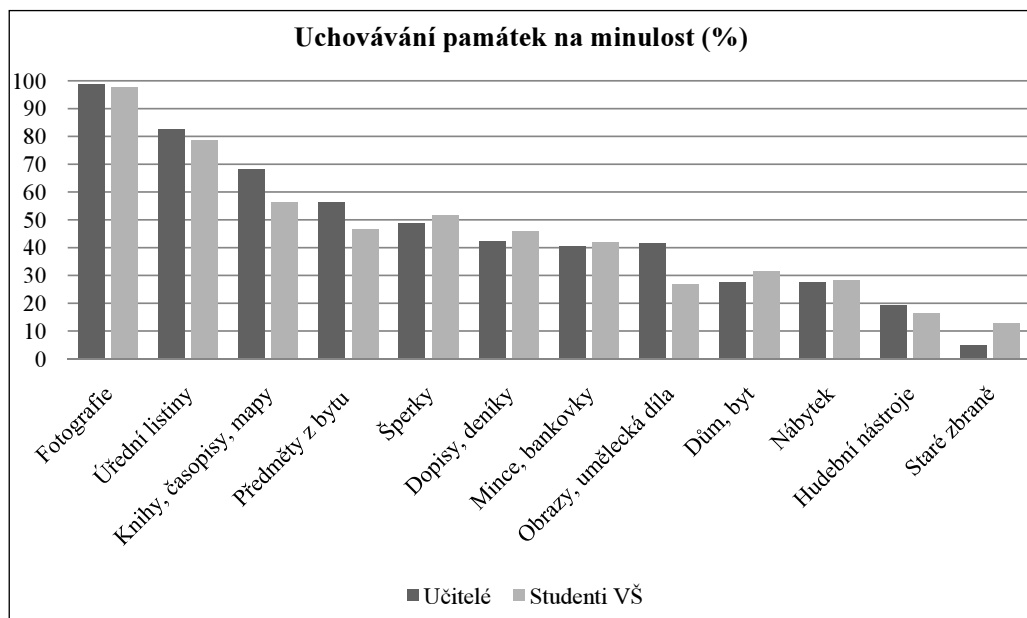

Graf 1: Popis zkoumaného vzorku respondentů

3. Výzkumná zjištění

Osobní vztah člověka k minulosti může mít různé konkrétní projevy, ať již v rovině hmotné, či duchovní. Intimní vazby k prožitým momentům se snažíme uchovávat prostřednictvím předmětů, které mají jedinečný symbolický význam a ožívují vzpomínky na chvíle, jež subjektivně pokládáme za významné. Tyto památky potvrzují naši identitu, jsou její bytostnou součástí. Nejsilnější emoční vztah prožíváme obvykle k věcem spojujícím nás s blízkými lidmi, snažíme se ukládat také rodinné památky na předky, které jsme již nemohli znát, přesto právě v jejich životě nacházíme kořeny existence naší.

V rámci uvedeného výzkumu historického vědomí nás zajímalo, jaké předměty jsou v současných rodinách nejčastěji považovány za „hodny uschování“, zda se jedná spíše o věci cenné, jako šperky či umělecká díla, či zda jsou preferovány materiálně „bezcné“, avšak velmi osobní a jedinečné památky, k nimž jistě patří dopisy, deníky a fotografie.

Graf 2: Které památky na rodinnou minulost jsou nejčastěji uchovávány?

Jak vyčteme z grafu 2, mezi různorodými předměty upomínajícími na rodinnou minulost jednoznačně dominují staré rodinné fotografie (vyjádřilo se tak 99 % učitelů a 98 % studentů). Lze tedy konstatovat, že rodinných snímků se rodiny nezbavují, že jsou snadno dostupným historickým pramenem a že je možno s nimi ve výuce nejrozumnějšími způsoby pracovat, i díky tomu, že v současnosti je již dostupná bohatá odborná a metodická literatura, která využití tohoto cenného materiálu usnadňuje. Vhodné jsou žákovské aktivity, jako třídění snímků podle nejrozumnějších kritérií (chronologicky, u jaké příležitosti byly pořízeny, kdo je na nich zachycen), srovnávání (trendy v kompozici, uspořádání prostoru, v odívání, ve vybavení domácnosti), podrobný slovní popis fotografií, doplňování popisných textů, vyhledávání dalších informací s využitím jiných typů pramenů a mnohé další.¹⁷

Vysoké procento respondentů dále potvrdilo, že rodina uchovává veškeré úřední dokumenty (82 % učitelů, 79 % studentů), ať se již jedná o rodné, oddací a úmrtí listy, školní vysvědčení, diplomy či vyznamenání. Je otázkou, nakolik je tento výsledek dán podvědomou úctou k úředním písemnostem, které se zpravidla nelikvidují, a nakolik skutečně snahou ponechat si památku na své předky právě v této formě. Vysvětlení mohou naznačit výpovědi některých účastníků ohniskových skupin, studentů učitelství dějepisu:

„V naší rodině je tradice, že se neníčí úřední materiály.“

„Porcelán, keramika, to mě moc nebere, ale dokumenty jsem si schoval. Mám vysvědčení od dědy, tak jsem se díval, jaké měl známky a podobně.“

¹⁷ Tyto a další didaktické náměty obsahují publikace: LABISCHOVÁ, D. – GRACOVÁ, B.: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostrava 2008; HUDECOVÁ, D. – LABISCHOVÁ, D.: *Nebojme se výuky moderních dějin. Nejnovější a soudobé dějiny v současném dějepisném vyučování*. Praha 2009; KRATOCHVÍL, V.: *Modely na rozvíjanie kompetencií žiakov. K transformácii vzťahu histórie a školského dejepisu*. Bratislava 2004; STRADLING, R.: *Multiperspectivity in History Teaching: A Guide for Teachers*. Strasbourg 2003.

Třetí nejčastější zastoupení bylo zaznamenáno u knih, časopisů a starých map. Zde se již dvě námi sledované skupiny respondentů rozcházejí – o 12 % více učitelů uvádí, že si schovává právě tento typ památek na své příbuzné. Dá se předpokládat, že „vyhazovány“ jsou spíše staré časopisy než knihy, ačkoliv právě v „oddechových“ magazínech nalezneme mnoho inspirací a informačních zdrojů pro výuku. Jsou především výborným podkladem pro propojení dějepisné výuky a mediální výchovy, neboť umožňují kupříkladu sledování vývoje tištěné reklamy či měnící se trendy v módě, cestování, využívání volného času vůbec. V případě knih se zřejmě jedná o obecnou tendenci poklesu čtenářství a celkovou proměnu vztahu k nemateriální hodnotě knih (rodinná knihovna byla dříve obvykle považována za součást „rodinného pokladu“).

Také u vybavení bytu (hodiny, lampy, nádobí, textilie) byly zaznamenány vyšší četnosti odpovědí pedagogů (o 9 %), ačkoliv se i v případě vysokoškoláků jednalo téměř o polovinu z nich. Nejhojněji je zmiňována keramika a porcelán, která se dědí z generace na generaci: *„Je to tradice, babička to nevyhodila, mamka také ne. A já to přece nevyhodím. Už bych si to nedovolila vůči těm lidem, co to nevyhodili přede mnou.“*

Objevují se i (byť třeba jen tradované) odkazy na historické osobnosti či příběhy, které jsou s danými předměty spojeny a které zvyšují jejich přidanou hodnotu:

„Já teda jedinou památku, kterou mám, tak je čajový servis po prababičce, který údajně jako svatební dar věnovala paní Baťová. Ten si hýčkám, [...] nemám to ničím podložené, je to informace od babičky, která ho získala od ní.“

Ve výčtu rodinných památek pak s nepatrným odstupem následují šperky, dopisy, deníky a staré peníze (mince i bankovky, případně potravinové lístky). Zajímavý je výsledek u uměleckých děl (obrazů, soch, plastik), kde je rozdíl v četnostech největší – učitelé tuto eventualitu připouštějí o 14 % častěji, mladší respondenti zřejmě preferují spíše artefakty odpovídající jejich současnému vkusu.

Sledujeme-li patrnější difference v odpovědích, musíme zmínit také uschovávání starých zbraní, které bylo zřejmě také vzhledem k jejich obtížné dostupnosti uváděno celkově jen zřídka, přesto však o něco více vysokoškoláky (o 8 %), což může být dáno poměrně velkým zájmem o tyto historické předměty v současnosti.

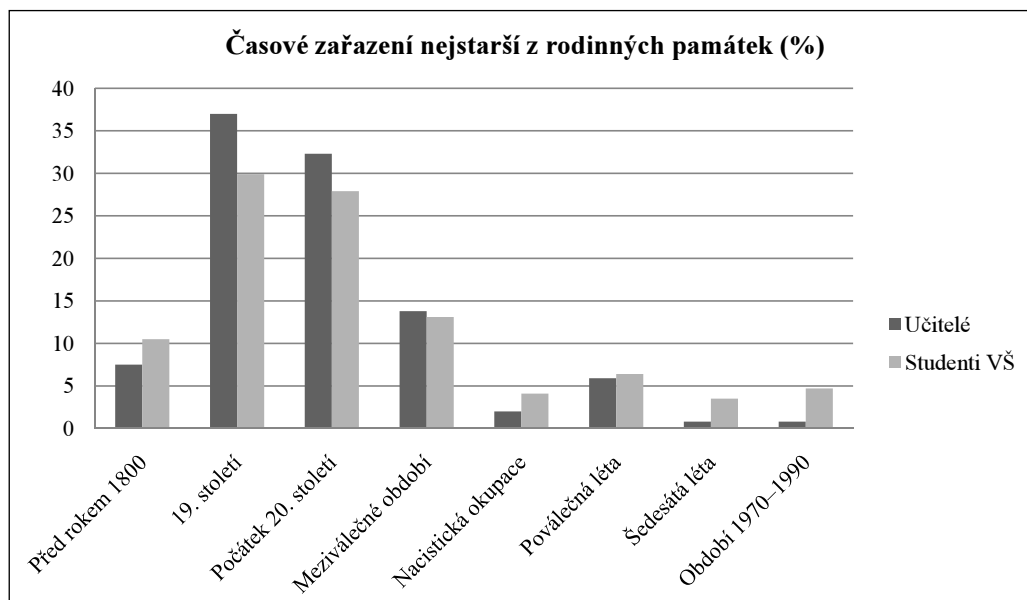
Díky materiálu získanému v průběhu ohniskových skupin lze při ponechávání si starých předmětů identifikovat vedle motivů emocionálních také motivy praktičtější, např. s narůstajícím stářím zvyšující se peněžní hodnotu věci:

„Necháváme si to, co by do budoucna mohlo mít nějakou cenu, nebo už to cenu má.“

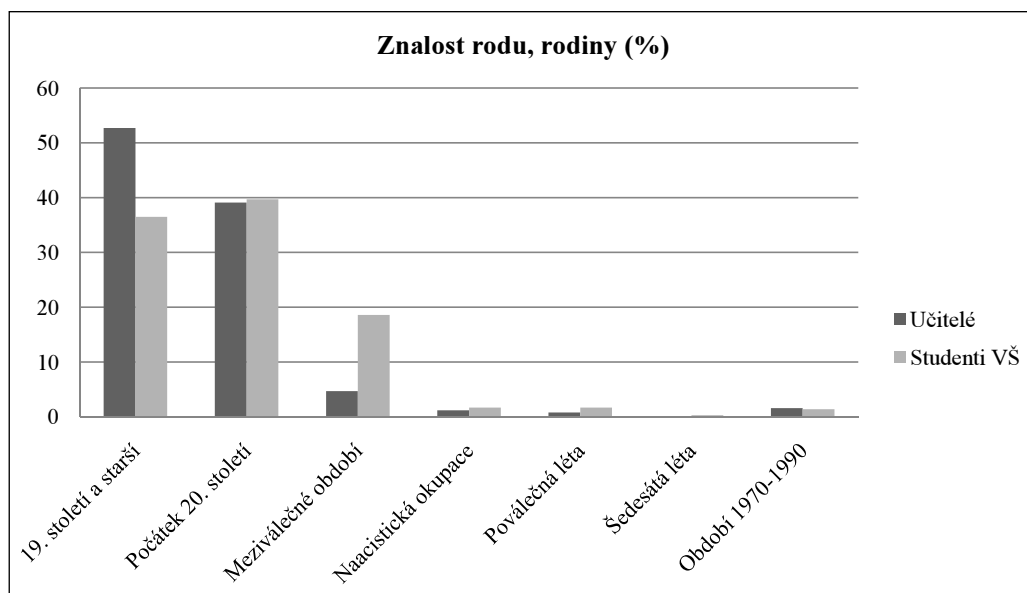
Analýza skupinových rozhovorů v rámci ohniskových skupin dále ukazuje, že při rozhodování, jestli si konkrétní předmět ponechat, či nikoliv, sehrává významnou úlohu, zda skutečně náležel členům rodiny. Respondenti konstatují neosobní vztah k historicky cenným věcem, které získali např. s koupí domu. Tato eventualita je spojena s vědomím historicity, ovšem zároveň snahou se těchto předmětů zbavit:

„Nastěhovali jsme se do starého domu, tuším z 19. století, ale tam většinu věcí jsme dali do muzea, protože nám tam překážely, neměli jsme k tomu nějaký vztah. Nechali jsme si po nich jen šicí stroj, který slouží jako dekorace v chodbě.“

Více než třetina z celkového počtu dotázaných umístila časově nejstarší z uchovaných rodinných památek do 19. století (37 % učitelů a 30 % studentů), případně na počátek století minulého (32 % učitelů, 28 % studentů), častěji se takto vyslovili pedagogové. Celkem 13 % oslovených dále uvádí, že původ nejstarších předmětů spadá do období první republiky. V úhrnu 11 % vysokoškoláků a 8 % kantorů konstatuje, že tyto památky pocházejí z mnohem starší doby (před rokem 1800). Četnosti jiných variant odpovědí jsou pak již velmi nízké s tím, že mladší historické etapy se objevují spíše v odpovědích vysokoškoláků.

Graf 3: Ze kterého období pochází nejstarší z uchovaných památek?

Graf 4: Do které doby sahá znalost rodu, rodiny?

S časovým zařazením dochovaných rodinných památek (graf 4) koresponduje základní obeznámenost respondentů s předky, k níž se obvykle řadí znalost jejich jmen, odkud pocházeli a kam se stěhovali, kolik měli dětí, jaké zaměstnání vykonávali, jak do jejich života zasáhly „velké“ historické události (okupace, světové války, poválečný odsun, perzekuce v komunis-

tickém období). Učitelé svými odpověďmi prokazují o něco hlubší zájem o historii svého rodu, což dokládá nadpoloviční většina těch, kteří znají kořeny vlastní rodiny do 19. století (případně hlouběji do minulosti).

Prakticky shodná část zkoumaného souboru radí časově nejstarší informace o svých předcích k počátku 20. století. Celkem 19 % vysokoškoláků uvádí povědomí o dějinách rodiny od meziválečného období (tedy pět generací), v případě učitelů se jedná pouze o 5 %. Mladší období se objevuje v odpovědích pouze nepatrné části respondentů (1 % a méně). Výsledek je s největší pravděpodobností ovlivněn průměrným vyšším věkem oslovených pedagogů. U nich může uvedená starší doba znamenat také uvedených pět generací.

V rámci kvalitativního dotazování větší část účastníků skupinových sezení uvedla, že hlubší je jejich znalost rodiny z matčiny strany.

Obeznamenosť s historií vlastní rodiny je bezesporu spjata s hovory o minulosti v rodinném kruhu. Ty se vedou příležitostně, většinou při různých rodinných oslavách, kdy se sejdou členové širší rodiny (50 % učitelů, 38 % vysokoškoláků).¹⁸

V průběhu ohniskových skupin byly identifikovány nejčastější náměty těchto hovorů. Jedná se obvykle o historky spjaté s nějakým výrazným osobnostním rysem, profesí či společenskou důležitostí některého z předků:

„O pradědovi kolovaly nějaké ty rodinné historky, protože to byl sochař a bohém a člověk, kterého všichni v okolí uznávali.“

„Jeden strejda byl hrozný rapl, byl tím pověstný a vždycky, když se něco v té rodině děje, tak se dávají takové ty odkazy – to máš po něm.“

„Co dokázal jeden předek. Prý měl modrou krev, tak se u nás v rodině pořád hovoří, že se braly nějaké krevní testy, jestli náhodou nemáme modrou krev.“

Ještě častěji se však tradují příběhy spojené s „velkými“ historickými událostmi, válkami, perzekucemi padesátých let, normalizací.

„Babička mi vyprávěla, že její tatínek byl mezi legionáři, kteří z Vladivostoku se pak vraceli domů.“

„O pradědovi jsem věděla, že za války sloužil v Itálii a prý na něj spadl kostel při bombardování, ale přežil to.“

„Babička mi vyprávěla zážitky z války, když jsem byla malá, místo pohádek. Jak se schovávali, jak ukradli na kostele zvony, aby jim je nacisté neroztavili...“

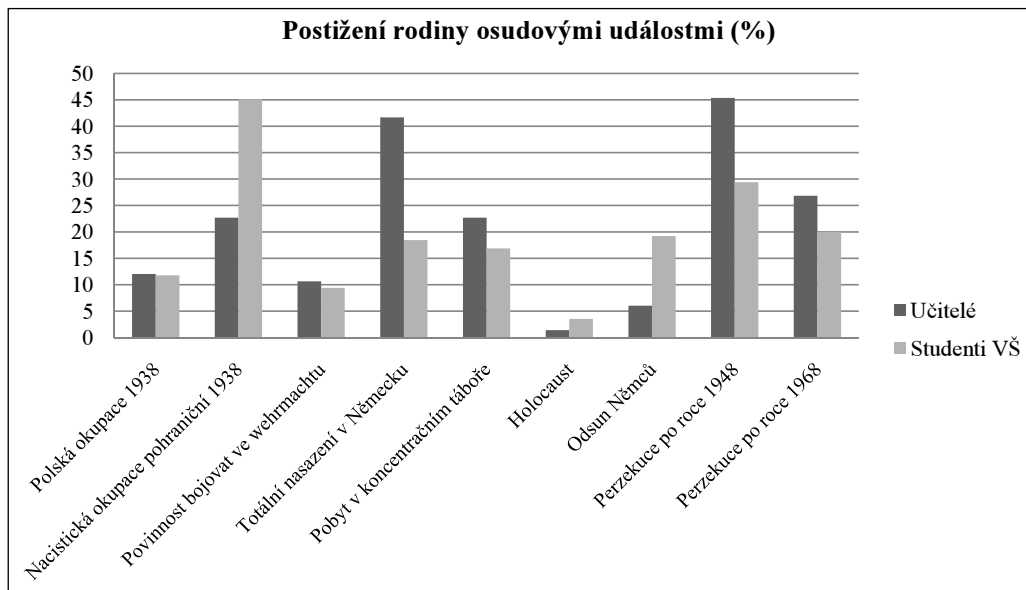
„Mamka mi vyprávěla, že [strýc z otcovy strany s kamarády] házeli jako kluci v osmašedesátém kameny na tanky.“

Následující graf 5 vyjadřuje, které osudové události nejnovějších českých a československých dějin respondenti nejvíce uváděli v odpovědi na otázku, zda se osobně dotkly někoho z jejich rodiny.

Z grafu 5 vyplývá, že odpovědi obou skupin respondentů na tuto otázku se v mnoha ohledech různí, což můžeme přičíst také generačním rozdílům. Projevují se zde samozřejmě rovněž regionální odlišnosti (např. polská okupace v roce 1938 se přirozeně dotkla především rodin žijících na Těšínsku, povinnost bojovat ve wehrmachtu lidí na Těšínsku a Hlučínsku).

Učitelé nejčastěji konstatují perzekuci po komunistickém převratu v roce 1948 (45 %) a totální nasazení v nacistickém Německu (42 %), u vysokoškoláků se nejvíce vyskytuje pomní-

¹⁸ Výsledky této dotazníkové položky jsou důkladněji analyzovány v jiné publikaci: LABISCHOVÁ, D.: *Co nás zajímá na historii? Z empirického výzkumu historického vědomí*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 26, 2012, č. 2, s. 334–342.

Graf 5: Byl někdo z rodiny postižen některou ze zmíněných událostí?

chovská nacistická okupace pohraničí v roce 1938 (45 %). Častěji než pedagogové uvádějí univerzitní studenti poválečný odsun Němců (o 13 %). Jen nepatrné procento dotázaných uvádí, že některého člena rodiny osobně zasáhly hrůzy holocaustu (pod 5 %).

Vyjádření účastníků ohniskových skupin dokládají, že osudy těch členů rodiny, kteří byli přímými účastníky „velkých“ historických dějů a byli nějakým způsobem perzekvováni, jsou významným tématem vyprávění v rodině, nezdědka však působí jakýsi „intergenerační vzpomínkový optimismus“ a z jejich tragických příběhů jsou přenášeny historky odlehčené, humorné či alespoň s humorem nahlížené:

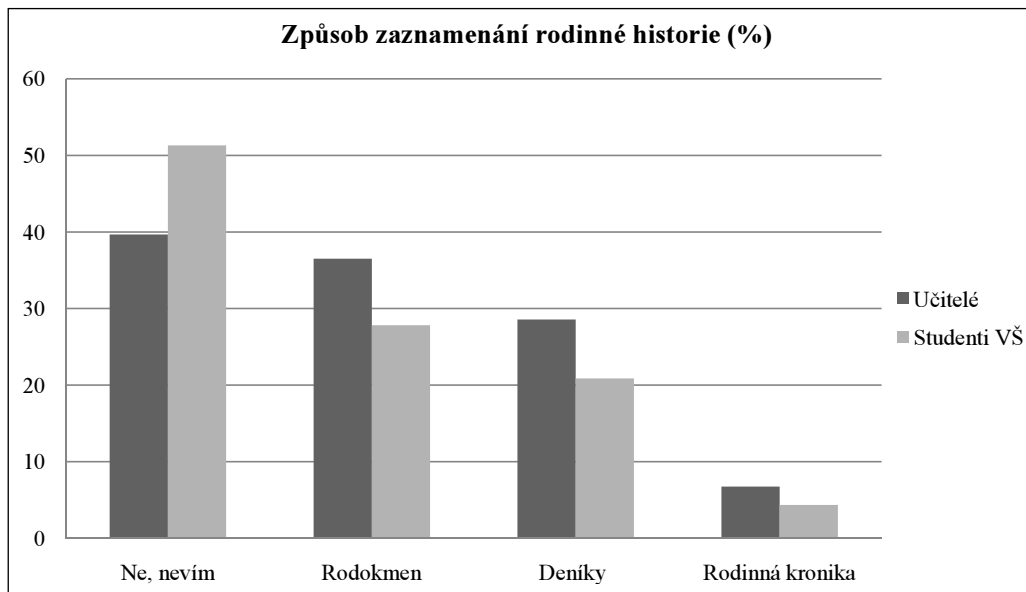
„Děda byl na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let ve vězení. On byl inženýr, sestavil si takové malinké letadélko a oni ho obvinili z toho, že si ho sestrojil, aby uletěl“ [smích].

Další otázka se vztahovala k tomu, jaký je v rodině vztah k cílenému uchovávaní rodinného povědomí, resp. k písemnému zaznamenávání nejdůležitějších údajů. Z grafu 6 vyplývá, že 40 % učitelů a o 11 % větší část vysokoškoláků si nejsou vědomi toho, že by se v rodině sepišovala rodinná kronika či vytvářel rodokmen. Genealogický strom pak představuje nejčastější formu psaného záznamu (37 % učitelů, 28 % vysokoškoláků), naopak systematicky vedená kronika se v odpovědích objevuje jen minimálně (7 % a 4 %).

Respondenti dále konstatují, že někteří členové rodiny si píšou (či psali) deník, formulace uzavřené dotazníkové položky však neumožňuje rozlišit, o jaký typ záznamů se jedná, zda jde o čistě osobní prožitky, či o snahu zachytit rodinné osudy širěji.

Pro dokreslení můžeme uvést výsledky analýzy ohniskových skupin. Je nutno poznamenat, že účastníci skupinových sezení ve svých vyjádřeních často nerozlišovali mezi rodinnou kronikou a deníkem, proto zde uvádíme konkrétní výroky také bez tohoto dělení. Jak bylo zjištěno, dochované záznamy mají často podobu podrobných hospodářských zápisů:

„Třeba: dneska jsem koupil tolik a tolik. Tolik a tolik jsem půjčil, přinesl jsem vám pytel brambor.“
„Teta měla v miniaturním deníčku například, že koza žrala.“

Graf 6: Zabývá se někdo z rodiny rodinnou historií (kronika, genealogický strom)?

Zapisovány byly přirozeně také významnější události v historii obce:

„Psala třeba, dneska přijel pan prezident Masaryk.“

Asi nejčastěji se pak objevují zápisy týkající se historie a stavebních úprav domu:

„Že třeba bylo přistaveno patro, nebo bylo opraveno; vymlátili jsme ty chodníky staré a dali dlažbu...“

V některých případech je patrná snaha sepisovat systematictější „rodinné dějiny“, ovšem výhradně ve vztahu k současnému životu v rodině, daném potřebou uchovat důležité okamžiky:

„Mamka dělá takovou kroniku od její svatby jakoby dál.“

„Babička píše každému vnoučeti kroniku, ale je to jenom náš život, nic starého.“

V souvislosti s rodinnou genealogií se hojně ukazuje, že tento záměr členové rodiny sice mají, ovšem obvykle ztroskotá na obtížnosti získat potřebné údaje:

„Já jsem měla tendenci založit si rodokmen, měla jsem tam vypsána data narození a úmrtí, kde pracovali a žili. Babička mojí babičky, to byli ti nejstarší lidé. Pak už jsem se do archivu nikam nedostala...“

„Sestřenka se do toho pustila a ta se dopátrala někdy do roku 1810, ale dál už nedošla.“

„Rodokmen by chtěl začít dělat děda, ale ještě se k tomu nějak nedostal a nemáme ani žádné dokumenty.“

V prezentovaném výzkumu nebyl zjišťován zájem respondentů konkrétně o historii rodiny, dotazovali jsme se pouze na dějiny každodennosti, které s dějinami rodinnými do jisté míry souvisejí. Ze všech nabízených historických témat projevují učitelé dějepisu největší zájem o každodennost (56 %).¹⁹ Zájem by bylo žádoucí zkoumat jak u učitelů či studentů učitelství dějepisu, tak u žáků základních a středních škol. Sledování vývoje a případných posunů v preferenci

¹⁹ Dalšími variantami odpovědí (s nižšími četnostmi) byly dějiny politické, hospodářské a sociální, dějiny vojenství, dějiny vědy a techniky, dějiny umění, dějiny mentalit, historie náboženství, příběhy ze života historických osobností.

rodinné historie by byl jistě zajímavý, neboť v mezinárodním výzkumu *Mládež a dějiny*, realizovaném před více než patnácti lety, byla zaznamenána „anomálie“. Žáci v České republice (15–16 let) projeví jen velmi malý zájem o tuto historickou dimenzi.²⁰

K dispozici jsou tak pouze výsledky obdobných výzkumů ze zahraničí. Například ve Švýcarsku byl v letech 2002–2006 uskutečněn rozsáhlý výzkumný projekt *Geschichte und Politik im Unterricht*, navazující na zmiňované šetření *Mládež a dějiny* (*Youth and history*) a zjišťující zájmy o různá historická témata u žáků 9. ročníků (16 let). Rodinná historie zde zaujala třetí místo z hlediska oblíbenosti, za aktuálními společenskými tématy a druhou světovou válkou. Za ní se umístilo ještě čtrnáct dalších témat (cizí kultury, blahobyt a chudoba, pozadí aktuálních konfliktů, dějiny spotřebních předmětů, společenský vývoj, první světová válka, vynálezy, osudy významných osobností, diktatury, poválečné dějiny ad.), přičemž vyšší byl zájem ze strany dívek (celkový průměr 3,58; dívky 3,85; chlapci 3,29).²¹

Výsledky našeho dotazníkového šetření dále ukazují, že rozhovory s rodinnými příslušníky nejsou označovány za důležitý informační zdroj, z něhož studenti učitelství dějepisu a učitelé tohoto aporbačního předmětu čerpají informace o minulosti. Vyslovilo se tak shodně pouze 28 % z nich, preferováno bylo deset jiných zdrojů.²² Důvodem je zřejmě „nevěrohodnost“ vyprávění rodičů a prarodičů jako historického pramene.

Téměř polovina učitelů i studentů si je sice vědoma silného vlivu rodiny na utváření historického vědomí mládeže (57 % učitelů a 42 % vysokoškoláků)²³, systematicky se však v hodinách dějepisu věnují tomuto tématu pouze 4 % kantorů, příležitostně pak 35 % z nich. V českém prostředí tak zůstává potenciál rodinné paměti pro plastický a multiperspektivní pohled na historické události do značné míry nevyužit, ačkoliv aktuální trendy v oborové didaktice rodinnou historii a metodu oral history, která se pro její didaktické uchopení nabízí, výrazně akcentují.

Větší prostor se pro rodinnou historii otevírá v rámci historického či společenskovedního semináře (15 % učitelů uvádí, že se zde téma probírá *hodně*, 46 % zvolilo variantu *málo*).

Induktivními statistickými postupy, především testem dobré shody (chi-kvadrát) a analýzou adjustovaných reziduí, byly zjištěny následující vztahy mezi proměnnými:

- Učitelé, kteří se ve výuce dějepisu zabývají tématem historie vlastní rodiny, považují častěji vliv rodiny také za důležitý faktor v utváření historického vědomí, rozdíl však není statisticky signifikantní.
- Učitelé, kteří se v dějepisném vyučování věnují historii vlastní rodiny, si oproti ostatním pedagogům častěji vyprávějí o rodinných osudech. Rozdíl je statisticky významný na základě testu dobré shody (p -hodnota 0,009), statistická významnost uvedených rozdílů byla prokázána také analýzou adjustovaných reziduí na 95% hladině významnosti.
- Učitelé, kteří ve výuce dějepisu věnují historii rodiny pozornost, uvádějí rozhovory v rodině jako informační zdroj o minulosti výrazně častěji v porovnání s pedagogy, kteří se tímto tématem příliš nezabývají. Rozdíl je statisticky významný na základě testu dobré shody (p -hodnota 0,001).

²⁰ KLÍMA, B. et al.: *Mládež a dějiny*. Brno 2001, s. 67.

²¹ WALDIS, M. – BUFF A.: *Die Sicht der Schülerinnen und Schüler. Unterrichtswahrnehmungen und Interessen*. In: Gautschi, P. (ed.): *Geschichtsunterricht heute. Eine empirische Analyse ausgewählter Aspekte*. Bern 1997, s. 199–200.

²² Dokumentární filmy – 72 %, studium na vysoké škole – 69 %, odborná literatura – 67 %, internet – 65 %, historické památky – 64 %, televizní pořady – 53 %, odborné časopisy – 51 %, učebnice dějepisu – 41 %, hrané filmy – 37 %, beletrie – 33 %.

²³ Masmédia – 59 %, osobní zkušenosti – 56 %, výuka dějepisu – 51 %, hrané filmy – 49 %, nižší četnosti odpovědí než u vlivu rodiny byly zaznamenány u historických památek, mýtů a stereotypů, státních zájmů, odborné literatury, politických ideologií a náboženství.

V rodinách učitelů, kteří se ve výuce dějepisu zaměřují na rodinnou minulost, se lze častěji setkat s rodinnou kronikou či rodokmenem, rozdílů však nejsou statisticky významné.

Zájem o tematickou perspektivu „dějin každodennosti“ se v případě pedagogů, kteří se ve výuce věnují tématu historie vlastní rodiny, a těch, kteří toto téma neotevírají, neliší.

Možnosti uplatnění rodinné paměti ve výuce spatřují respondenti ohniskových skupin v síle osobního příběhu, v emocionální rovině:

„Vyplyne z toho úplně jiný rozměr. Lze třeba ukázat koncentrační tábor na jednom velkém příběhu.“

„Vyprávění z druhé ruky bude mít pořád větší hodnotu než ta kniha. Aby si [žáci] uvědomili, že se to týká i jich. Sice o tři generace dál, ale bylo to u nás.“

4. Závěr

Výsledky výzkumu vybraných aspektů historického vědomí z roku 2011 naznačují, že rodinná paměť představuje obrovský potenciál pro rozvíjení a kultivaci historického myšlení v rámci dějepisného vyučování. Je možno uplatnit ji nejen při vstupní motivaci k tématu, ale také v samotné badatelské a projektové činnosti žáků. Přesto dle vyjádření učitelů a studentů učitelství dějepisu nepatří mezi preferované informační zdroje o minulosti. V rámci dějepisné výuky se učitelé rodinné historie věnují jen minimálně, ačkoliv ji pokládají za významný faktor ovlivňující utváření historického vědomí. Větší prostor je jí vymezen v dějepisných seminářích.

Pro postižení přístupu k rodinné historii ve výuce je důležité zjištění, jaký vztah mají pedagogové a univerzitní studenti k rodinné paměti. Prezentované šetření bylo zaměřeno na její dílčí aspekty. Dle výsledků výzkumu jsou v rodinách respondentů nejčastěji uchovávány rodinné fotografie a úřední listiny. V současné době je v oborové didaktice dějepisu akcentována ikonografická analýza a interpretace fotografií, snadno dostupné snímky z rodinného alba tak mohou být smysluplně využity.

Znalost rodinné historie sahá ponejvíce do 19. století (také nejstarší z dochovaných předmětů pocházejí většinou z tohoto období). Hovory o rodinné minulosti se obvykle týkají příběhů, které měly nějakou souvislost s „velkými“ historickými událostmi. Tradované vyprávění o osudech předků je cenným materiálem pro uplatnění principu multiperspektivity, protože rodinný příběh předkládá dějiny viděné „zdola“ (vs. oficiální pohled historiografie).

Výzkum vybraných aspektů rodinné paměti by se měl stát východiskem pro hlubší monotematické šetření, které by umožnilo postihnout zkoumanou problematiku komplexněji. Žadoucí je rozšířit zkoumaný soubor o žáky základních a středních škol a pokusit se zjistit, do jaké míry je jejich vztah k rodinné historii ovlivněn školní výukou dějepisu a promyšlenou činností pedagoga, který žáka v „pátrání po minulosti“ usměrňuje a inspiruje.

Summary

Family Memory in Historical Consciousness (from Didactic Research Perspective)

The results of selected aspects of historical consciousness implemented in 2011 suggest that family memory represents a huge potential for development and cultivation of historical thinking within history teaching in spite of the fact that it is not one of the preferred sources about the past. History teachers devote minimal attention to family history in history teaching although it is considered to be an important factor influencing historical consciousness. According to research results, family photographs and documents are often kept in families. Family memory dates back to the 19th century and the oldest documents and objects are from this period. Family stories are usually connected with „big“ historical events. Research on selected aspects should become the basis for a deeper monothematic investigation which would help to grasp the issue from wider perspective.

HRANÝ FILM A HISTORICKÁ PAMĚŤ – KRITICKÁ REFLEXE V KONTEXTECH DĚJEPISNÉ VÝUKY

KAMIL ŠTĚPÁNEK

The presented text deals with the problems of reception of feature film of school students outside the school environment. It accentuates and comments examples on the topic of modern national and world history, their possible influence on the form of historical memory of recipients and considers issues of their critical implementation into teaching.

Key words: Teaching history; historian film; modern history; historical memory.

V jednom z textů věnovaných filmové paměti stalinismu a otázkám její kritické implementace do výuky vychází autor z myšlenky o kolektivně sdílené představě minulosti dlouhodobě utvářené populárními obrázky z národních dějin. Ty plní roli formy, do níž se kontinuálně vpišuje nový obsah. Hrané filmy konvenční historickou obrazností přejímají a v procesu pokračují. Oprávněnost publikovaných tezí demonstruje prostřednictvím nadčasově inspirativních titulů: Vávrovy husitské revoluční trilogie, *Jana Roháče z Dubé*, *Psohlavců* apod.¹

Nové a nové generace, které bezprostředně nezažily ani okupaci a posléze ani poválečné období, však neustále procházejí procesem selekce kolektivní paměti. Nezasáhne-li pedagog,² mohou žáci v současné mediální nabídce vnímat kinematografickou produkci tohoto druhu jako antikvovanou a málo atraktivní. S velkou pravděpodobností poté dojde k ovlivnění kolektivní paměti jakožto subjektivní paměti, její deformaci prostřednictvím aktuálních zájmů a preferencí. Byl tedy učiněn pokus doplnit tento podnětný pohled autora nejprve o sondu do diváckého obzoru žáka druhého stupně základní školy. Na jejím základě byly vybrány snímky poutající zvýšenou pozornost, které by podobu kolektivní paměti mohly rovněž ovlivnit, opatřeny komentářem.

Nejprve se však pokusme rozdělit divácké, historicky orientované zorné pole školní mládeže do tří základních úseků, přičemž rezignujeme na určení jakýchkoli přesnějších hranic. První z nich zásobují organizovaná představení filmových děl, u kterých nelze vyloučit, že vznikla z důvodů záznamové povinnosti a od počátku se jim přičítají, ať už důvodně, či nikoli, výukové funkce. Pro ilustraci uvedme z nejnovější domácí tvorby příběh Lidic.³ Naši polští sousedé zase cítili potřebu uměleckého vyrovnání s tématem Katyně.⁴ Druhý reprezentují kinematografická díla, která si v mediálním světě na základě osobní volby děti aktivně vyhledávají a vybírají: značnou oblibu si udržuje příběh atentátníka Stauffenberga *Valkýra*.⁵ Třetí, spíše potencionální skupinu zastupují filmy, které pravděpodobně přirozený zájem žáků nevzbudí, nejsou jim pri-

¹ Srov. blíže ČINÁTL, K.: *Filmová paměť stalinismu. Obrazy minulosti jako stabilizátor paměti a sociálních rámců kolektivního vzpomínání*. In: Feigelson, K. – Kopal, P. (edd.): *Film a dějiny. Díl III. Politická kamera – film a stalinismus*. Praha 2012, s. 311; ČINÁTL, K.: *Film a dějepis. Učitelé a historici na okraji útesu*. Cinepur, 2011, č. 74, s. 79–82.

² Zde je třeba poukázat na nutnost nadstandardní přípravy i nezbytnou míru osobní motivace učitele, kterou uplatnění podobných implementací vyžaduje.

³ NIKOLAEV, P. (režie): *Lidice*. ČR 2011.

⁴ WAJDA, A. (režie): *Katyně*. Polsko 2007.

⁵ SINGER, B. (režie): *Valkýra*. USA – Německo 2008.

márně ani určeny, nicméně se od těchto děl očekává vyvolání celospolečenské diskuze. Často opět prezentují spíše vysněnou představu než skutečnost: *Krev zmizelého*,⁶ *Habermannův mlýn*, *Zatím dobrý* (příběh bratří Mašinů)⁷ apod.

Žáci devátých tříd jsou probíráním látky nejvíce motivováni k recepci filmových obrazů moderních a soudobých dějin a aktivně je i v mimoškolním prostředí sami vyhledávají. Jejich preference napomohlo vyjasnit dotazníkové šetření mapující rejstřík aktuálně sledovaných filmů.⁸ Žáci byli dotazováni na divácké aktivity v závěru školního roku 2011/2012, a tedy logicky ovlivnění aktuální nabídkou, komerčními upoutávkami a řadou dalších proměnlivých faktorů. Významná četnost zhlédnutí byla zaznamenána u těchto kinematografických děl: *Pearl Harbor*, *Tmavomodrý svět*, *Habermannův mlýn*,⁹ *Lidice*, *Hanebný pancharti*, *Pád třetí říše*, *Pianista*, *Valkýra*, epizody seriálu *Výprávej* nebo *Pelíšky*.

S odkazem na úvodní teze je v následujících řádcích vhodné připomenout definici kolektivní paměti v sociálních vědách. Je vnímána jako fenomén neoddělitelně související s pamětí jedince vázanou na sociální prostředí. Jedinec se pak ztotožňuje s událostmi, osobnostmi atd., které za důležité považuje skupina, resp. i národ atd., ke které patří. Z toho vyplývá, že sociálním skupinám jsou vlastní společné představy o dějinách, ale na rozdíl od historických věd, které se snaží co nejvěrněji reflektovat dějinné události a skutečnosti, kolektivní paměť pracuje pouze s úzkým výběrem historických skutečností, které deformuje podstatně více než historiografie. Kolektivní paměť bývá užívána skupinou k různým cílům, vždy ji ale sjednocuje a odstraňuje vše, čím by mohl být jedinec izolován.¹⁰ Vzhledem k tomu, že se v biografických vyprávěních pamětnických generací mnohokrát prokázalo ovlivnění filmovými předlohami, máme další důvod k pokusu o reflexi vazby kolektivní paměti a hraného filmu.

Vrstevnatý vztah hraného filmu k historické skutečnosti (téma, doba vzniku nebo literární předloha aj.) v sobě automaticky skrývá i potenciál mnohostranného ovlivnění recipienta. S přihlédnutím k celkovému rozsahu zamýšleného textu však byla pozornost zaměřena pouze na dimenzi historického tématu volně vymezeného druhou světovou válkou. Titul nejvýstřednějšího filmu, který se v tomto ohledu těší zájmu žáků současných závěrečných ročníků základního vzdělávání, bezesporu získávají *Hanebný pancharti*.¹¹

Režisér Quentin Tarantino prezentuje válečnou zkušenost zcela novým způsobem, když nechá Hitlera s celým doprovodem nacistických pohlavárů podlehnout atentátu. Přinejmenším od tohoto momentu je nepřehlédnutelné, že nacismus je tu prezentován sice jako historická skutečnost, děj se s ní nicméně nekryje. Tato paralelnost story a history,¹² tedy fikčního vyprávění

⁶ CIESLAR, M. (režie): *Krev zmizelého*. ČR 2005. Filmová adaptace stejnojmenné literární předlohy Vladimíra Křmeříka z roku 2005.

⁷ Dle dostupných informací se literární předloha (NOVÁK, J.: *Zatím dobrý. Mašinovi a největší příběh studené války*. Brno 2004) aktuálně nachází ve finální fázi filmové adaptace.

⁸ Rámcové údaje představují dílčí výsledky širšího dotazníkového šetření provedeného autorem v 6.–9. ročníku čtyř brněnských základních škol. Výzkum v 9. ročníku byl omezen na soubor sedmdesáti respondentů. Korespondující problematikou se v rámci svých badatelských aktivit zabývá např. také GRACOVÁ, B.: *Film mezi jinými edukačními médii: výsledky empirického šetření*. In: Výuka dějepisu mezi masovými médii, učebnicemi a výukovými materiály. Praha 2012 (v tisku), apod.

⁹ Nemělo by se zapomenout, že filmový příběh se opírá o skutečnou událost, již předtím však přetvořenou do stejnojmenné literární předlohy (tedy literární fikce) z pera Josefa Urbana. Autor na jejím základě posléze vytvořil společně s Milanem Maryškou filmový scénář. Přes kontroverznost zpracování se však snímek nakonec žádným podnětem širší společenské diskuze o odsunu Němců nestal. „Diskuzi“ reprezentuje pouze soubor recenzí.

¹⁰ HALBWACHS, M.: *Kolektivní paměť*. Praha 2009, s. 65.

¹¹ TARANTINO, Q. (režie): *Hanebný pancharti*. USA – Německo 2009.

¹² Srov. blíže např. BENEŠ, Z.: *Mezi dějinami, dějepiscem a pamětí*. In: Šubrt, J. (ed.): *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín 2010, s. 11–19.

Obr. 1: Hanebný pancharti (USA – Německo 2009). Jak naznačilo dotazníkové šetření, tento titul představuje jeden z aktuálních diváckých hitů žáka deváté třídy recipovaný v mimoškolním prostředí. Jeho případná didaktizovaná reflexe přináší do výuky mediální výchovy i dějepisu nové podněty a upozorňuje na podceňovaná rizika fikčních filmů. Skrývá v nich uplatněná paralelnost smyšleného příběhu a historické skutečnosti potenciál ovlivnění kolektivní paměti?

a historického faktu, ovlivňuje další šíření společensky důležitého vědomí. Nové generace na rozdíl od té, která válku skutečně prožila, jsou konfrontovány nejen s historiograficky rekonstruovanými dějinami, nýbrž také s fiktivní, alternativní podobou světového konfliktu. Mediální vyrovnávání se s minulostí se pomalu posouvá do dalších žánrů, které střídají bezprostřední zkušenost. A důvodem určitě není jen končící možnost využití pamětníků.

Tento proces samozřejmě není žádnou novinkou. Vymyšlené vzpomínky¹³ v médiích hrají zajímavou a přitom opomíjenou roli v procesu společenské sebeidentifikace a hodnocení nejrozličnějších období, až je možné hovořit o druhé historii. Takže přeživší a jejich osobní vzpomínky ohrožují přemazáním atraktivnější obrazy a dramatictější vyprávěné příběhy.

Tak, jak si šíření popkulturních představ o nacistické okupaci nebo i komunistickém období přes nejrozličnější výhrady nachází spolehlivě masové publikum, naskýtají se otázky typu: Jak může hraný film ovlivnit kolektivní paměť? Jaké výhody nabízí fikcionalizace, kde jsou hranice vyprávěcích a zobrazovacích možností? A v jakém vztahu jsou původní vzpomínky pamětníků a výsledná vizuální podoba určená receptci širokých diváckých vrstev?

Jelikož se kolektivní a kulturní paměť opírá o databázi zkušeností a vědomí, které je odděleno od žijících nositelů a přeneseno na datové nosiče, je zřejmé, že v tomto procesu nezaneadatelnou roli sehrávají některá média. Na ukládání a cirkulaci vědomí se podílejí také média fikčního vyprávění. K dotvoření obrazu přispívají poznatky sociální psychologie,¹⁴ z nichž se dozvídáme, že pro vyličení individuálních zážitků jsou uplatňovány vyprávěcí modely hraného

¹³ Mj. letec František Sláma (Ondřej Vetchý), jeden z protagonistů *Tmavomodrého světa* (režie Jan Svěrák, 2001) také odvíjí retrospektivně, formou vzpomínek, svůj příběh válečného pilota v Anglii, a stupňuje tak dojem věrohodnosti děje.

filmu. Aby byly například válečné zážitky pro posluchače zpracovány co nejúčinněji, přizpůsobuje nemálo veteránů své zprávy takovému vyprávěcímu vzorům a klíčovým scénám.

Je zřejmé, že záznam kolektivní paměti je závislý také na technice, estetice i materiálu využitých médií. Což nejsou zdaleka neutrální okolnosti uložení. V případě filmu upřednostňuje již jen postavení kamery a úhel pohledu interpretaci vyobrazeného. Filmové vyprávění zahušťuje nezbytný výběr sdělovaných skutečností, přičemž se v lepším případě projeví vypravěčská zkušenost a vyjádření jednoznačného postoje. Příběhy, které jsou v hraném filmu o minulosti vyprávěny, mají být – měřeno logikou všedního dne – pravděpodobné, ne však nezbytně nutně pravdivé.

Filmy, nebo obecněji média, tak nejen vytvářejí prostory, ve kterých je pojednán výklad minulosti, nýbrž také ovlivňují způsob, jak jsou vzpomínky pojednány. Souhlasnost a přijatelnost jak osobních, tak mediálních vyprávění o okupaci, padesátých letech nebo normalizaci je poměřována stále více tím, jak si přizvukuje s obrazovým inventářem používaným v médiích. O druhé světové válce, nacismu a okupaci bylo natočeno nesčetné množství hraných filmů, které se bez ohledu na některé odlišné detaily v estetickém a dramaturgickém ohledu opírají o osvědčené vzory. Prověřené dramaturgické, emocionální a individualizační schéma tvoří zejména boj a odboj, každodennost okupace, pronásledování obětí i hlavní protagonisté konfliktu a mezi nimi především Adolf Hitler.¹⁵ Působivou součástí modelu je tedy i kombinace vysoce účinné fikce a osobnostního portrétu. Kamil Činátl ve svém textu poměrně podrobně glosoval Spielbergovu romanci o Oskarovi Schindlerovi v kontextu školní výuky.¹⁶ Dovolím si přesto doplnit některé další možné podněty. Režisér Steven Spielberg si výše popisované normované vnímání minulosti vzal za své, už když se rozhodl natočit *Schindlerův seznam* černobíle.¹⁷ Toto masově rozšířené mediální sdělení o nacistovi a podnikateli Oskarovi Schindlerovi, který zachránil život více než jedenácti stovek židů, má v sobě velký emoční potenciál. Svého druhu je však jediné, a vytváří tedy v (kolektivní) paměti recipientů také jediný známý, a tudíž i „pravdivý“ příběh. Dojatému divákovi pak obvykle nezůstává žádný prostor pro odstup a otázky, které si může generovat a klást jen s velkými obtížemi.

Dojem dodržení nepsaných norem a autentičnosti v tomto filmu přímo souvisí se Spielbergovou orientací na kolektivně sdělované vizuální vzpomínky, když nám ukazuje v roli obrazových symbolů odevzdané vyhlížející zástupy, montáže vlaků, kolejí, vyprazdňovaných kufrů, hromad osobních věcí, ustrížených vlasů, zlatých zubů a konečně bránu a rampu v Osvětimi, stejně jako déšť popela z osvětimských pecí. Navazuje tak na skutečnosti obecně známé z dlouhé řady fotografií a dokumentárních snímků, zároveň však vytváří silnější efekt skutečnosti prostřednictvím estetického účinku. Nechá filmové obrazy působit tak, jak se obecně předpokládá, že vypadat musejí: černobíle, studené a hrozivé. Což by se ovšem dalo vyložit také jako kýč. Bez ohledu na kritické hlasy¹⁸ lze však souhlasit s názorem, že Spielberg dokázal nato-

¹⁴ ASSMAN, J.: *Kultura a paměť*. Praha 2001; HALBWACHS, M.: *Kolektivní paměť*. Praha 2009; PFEIFEROVÁ, Š. – ŠUBRT, J.: *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*. Historická sociologie 2, 2010, č. 1, s. 9–29; WELZER, H.: *Můj děda nebyl nácek. Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha 2010.

¹⁵ Srov. blíže např. *Kategorie: Filmy o druhé světové válce*. Wikipedie [online]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Kategorie:Filmy_o_druhe_sv%C4%9Btov%C3%A9_v%C3%A1lce [cit. 4. 11. 2012]; *Kategorie: Filmy o holocaustu*. Wikipedie [online]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Kategorie:Filmy_o_holokaustu [cit. 4. 11. 2012]; *Kategorie: Filmy o československém odboji během druhé světové války*. Wikipedie [online]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Kategorie:Filmy_o_%C4%8Deskoslovensk%C3%A9m_odboji_b%C4%Bhem_druhe%C3%A9_sv%C4%9Btov%C3%A9_v%C3%A1lky [cit. 4. 11. 2012].

¹⁶ ČINÁTL, K.: *Film a dějepis. Učitelé a historici na okraji útesu*. Cinepur, 2011, č. 74, s. 80.

¹⁷ V jednom interview měl prohlásit: „*Jak jsem mohl natočit film barevně, když všechna svědectví byla černobílá?*!“

čit film atraktivní pro širokou veřejnost, jenž právě prostřednictvím akceptovaných klišé odráží téma přijatelným způsobem. Zároveň je schopen k obrazovce nalákat nemotivované diváky, včetně školní mládeže. Odvádí tedy svého druhu osvětovou činnost.

Proti rizikům banalizování válečných hrůz a holocaustu naopak stojí trvalý úspěch fikčních filmů u publika.¹⁹ Na základě tematické, dramaturgické a estetické diferenciaci se před divákem otvírá široké panorama příběhů pod hákovým křížem. Aktéři a události se přitom uvolňují ze svého původního kontextu a jsou každou generací nově interpretováni i náhodně a vědomě mediálně kumulováni. Fikční film se tedy dá vnímat i jako jistý druh testu, zkoušky: vypráví, jak to být mohlo. Co když se však v krátkém časovém období divákovi nabídnou k recepci snímky typu *Valkýra*, *Schindlerův seznam* a libovolné válečné komedie? Nedojde nakonec k mediálnímu ovlivnění kolektivní představy o míře nesouhlasu Němců s režimem nacistů právě prostřednictvím oněch několika málo osobností, které představují protiváhu (avšak jak velkou z pohledu nedostatečně informovaného diváka) masovému vraždění? Nelze podcenit ani proměnu kolektivní paměti komediálním „odlehčením“ válečných hrůz.

Zajímavou roli sehrávají ve sledovaném tématu pamětníci. Například film *Pád třetí říše*²⁰ se odvolává zásadním způsobem na svědectví pamětníka – Hitlerovy sekretářky.²¹ Zdánlivá věrohodnost příběhu, generovaná prostřednictvím současných pamětníků, není ve fikčních filmech, které přibližují skutečné dějinné útrapy, žádnou vzácností.²² Pokud však i v prezentovaném *Schindlerově seznamu* vystupují opravdoví přeživší, je jinde tato role svěřena hercům.²³ Autentičnost odvíjejícího se děje je nám sugerována právě prolináním přítomnosti a minulosti, přestože v něm lze prokázat nepřesnosti a chyby. Jestliže je v těchto filmech akt vzpomínek hnacím motorem děje, pak je třeba připomenout kromě nespolehlivosti paměti i proces, ve kterém jsou vzpomínky nutně nejprve verbálně formulovány pamětníkem a následně prostřednictvím dramaturgie vizualizovány. Široké divácké vrstvy je pak z filmového příběhu recipují v podobě emoční a poznatkové struktury.

Také poslední scéna *Schindlerova seznamu*, ve které jsou k vidění skuteční Schindlerovi židé, není tak jednoznačná, jak by se mohlo na první pohled zdát. Je často interpretována jako zpětný odkaz na pravdivost příběhu, je ji však možné nazírat jako oddělení historie a současnosti, reality a hraného filmu a tím také jako Spielbergovo poukázání na fikční charakter děje.

Obzvláště problematické na žánru hraného filmu je zjednodušování příběhu z dramaturgických důvodů. Story vyžaduje zápletku ceněnou více než zodpovědný vztah k historické skutečnosti. Neexistují žádné nevyřešené otázky, mezery v souvislostech, žádné rozpory. A uzavření

¹⁸ Srov. blíže např. GRUNTOVÁ, J.: *Oskar Schindler: legenda a fakta*. Brno 1997.

¹⁹ Mediální vliv *Schindlerova seznamu* totiž po komorněji laděných snímcích národních kinematografií, např. RADOK, A. (režie): *Daleká cesta*. ČSR 1948; BENIGNI, R. (režie): *Život je krásný*. Itálie 1997, tomuto tématu zajistil definitivní vstup do popkultury.

²⁰ HIRSCHBIEGEL, H. (režie): *Pád třetí říše*. Německo – Rakousko – Itálie 2004.

²¹ Díky manipulativnímu zajištění brilantního hereckého výkonu Bruna Glanze snadno podlehne sebevědomé jednoznačnosti líčení reality ve vůdcově bunkru, aniž by byla selektivnost nebo věrohodnost paměti korunního svědka, sekretářky Traudl Junge, podrobena kontrole dalších pamětníků. Filmový obraz minulosti vznikl na základě knihy *Bis zur letzten Stunde* od osobní sekretářky Adolfa Hitlera. Počátek a závěr filmu přináší sekvence z interview, ve kterém skutečná pamětnice uvažuje o vině a zodpovědnosti. Prostřednictvím tohoto rámce je vyprávění o posledních válečných dnech inscenováno podobně jako retrospektiva – vzpomínky a dramaturgie mají být garantem věrohodnosti příběhu.

²² Zajímavou expozici děje prostřednictvím pamětníků nabízí *Galipolli* australského režiséra Petera Weira (1981). Roznětkou anabáze mladých znuřených honáků dobytka z australského venkova se stane idealizované vzpomínání válečných veteránů na slávu a hrdinství bitevních ztělí. Působivost vyprávění je zavede od útěku z poklidné farmy až na krvavé bojiště první světové války u Galipolli.

²³ Vzpomeňme si jen na iluzi věrohodnosti velko filmu *Titanic* Jamese Camerona (USA 1997), vydatně posílenou prostřednictvím herečky v roli přeživší pamětnice.

příběhy neposkytují žádné podněty pro prohloubené vyrovnání se s minulostí. Jsou ponechány kvůli optickým a dramaturgickým prostředkům v minulosti a tím okradeny o své vztahy k současnosti. V žádném případě tedy historii nezobrazují, nýbrž ji interpretují a scénicky ztvárňují.

Jestliže je film *Schindlerův seznam* konstruován prostřednictvím schématu expozice – konflikt – řešení, lze totéž konstatovat i o koprodukčním *Habermannově mlýně*. Začíná odsunem Němců ze Sudet, aby se prostřednictvím filmové kroniky vrátil přes osmatřicátý rok a válečná

Obr. 2: Habermannův mlýn (ČR 2009) – pohraničí českých zemí roku 1945, brutální lynč odsouvaných Němců. Pro zesílení emočního účinku se scéna opakuje, výjevem film začíná i končí. Tolik nezpochybnitelná umělecká licence. Nakonec, proč ne?! Nicméně prostý popis viděného v konfrontaci s logikou historického vývoje nám sděluje: od konce, přes počátek do konce. A také to, že v mediálním sdělení postrádáme reflexi příčiny, naopak sledujeme opakování důsledku. Idylicky vyličené sousedské soužití obou etnik je totiž v první části příběhu přerušeno až oznámením o rozbití republiky – jako aktu zvenčí (zahraničním rozhlasem – obr. vpravo), bez přičinění německého obyvatelstva. Před případnou didakticko-metodickou rozvahou nejprve posoudíme míru explicitně zobrazeného násilí, a tedy použitelnost ve výuce.

léta do stejného historického momentu. Aniž bychom zpochybňovali právo umělecké licence, popis viděného nám logikou historického vývoje nejprve přibližuje přesvědčovací strategii autora: od konce ke konci. Přestože se příběh nevyhýbá roku rozbití Československé republiky, líčí tento akt jako zásah zvenčí, bez přičinění německého obyvatelstva pohraničí. V mediálním sdělení postrádáme tedy reflexi příčiny – ostré předmnichovské spory mezi Čechy a Němci usilujícími o odtržení a připojení k nacistickému Německu. Devět sekvencí v první fázi příběhu líčí sousedskou atmosféru v Sudetech idylicky – jedinkrát ji přeruší Hitlerův rozhlasový projev oznamující změnu jako fakt podepsání mnichovské dohody. Optikou mediální výchovy nezbyvá než upozornit na strategie uplatněné při ovlivnění kolektivní paměti i na skutečnost filmové adaptace literární předlohy a vyvážit ji při výukové implementaci např. metodicky upraveným materiálem z pera českých historiografů.²⁴

Zřejmě selektivnost „oživování“ kolektivní paměti v hrané filmové produkci nás přivádí k dalším otázkám. Opravdu sleduje divák film o holocaustu, nebo spíše o Oskaru Schindlerovi? Sleduje film „jen“ o divokém odsunu Němců, nebo i o jeho historických příčinách apod.? Položíme-li si otázku, do jaké míry je to důležité, odpovět opět závisí na našich očekáváních od tohoto filmu (tj. také žákovského recipienta ve školním nebo mimoškolním prostředí), případně na tom, čeho mělo být jeho prostřednictvím dosaženo. Při zvažování edukační použitelnosti je rovněž důležité posoudit únosnost a výběr scén otevřeně reflektujících násilí.

²⁴ BENEŠ, Z. et al.: *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha 2002.

Už jen kvůli popsaným výhradám by bylo logické zmiňované filmy do školní výuky nedoporučovat. Ovlivňují diváka a dokonce mohou vyvolat protichůdné, negativní reakce. Právě proto je však třeba kinematografie využít: Žáci budou velmi pravděpodobně dříve či později s tématem a filmy konfrontováni. Je tedy lépe, naučí-li se analyze postupů filmové produkce a vyhodnocení historického obsahu. Právě proto, že kinematografie může silně ovlivnit vědomí recipientů, nabízí také možnosti emočního přijetí, identifikace a tvorby historického vědomí. Žáci patrně na základě divácké zkušenosti uvedou, že si poprvé uměli představit každodennost okupace nebo také atmosféru reálného socialismu apod. Bezelstná důvěra v autenticitu zhlédnutého snímku podtrhuje silné postavení audiovizuálních médií při tvorbě historického vědomí. Prostřednictvím těchto médií je totiž historie „představitelnější“. A koneckonců za předpokladu, že budou použity ověřené scény, lze žákům tu a tam znázornit i některé historické momenty v podstatě odpovídající současnému badatelskému poznání.

Mezi další metodicko-didaktické výhody patří motivační potenciál – posílení zájmu o probírané téma a uvědomění si jeho významu. Vypointované, didakticky dobře připravené sekvence nabízí před a po promítnutí slibný diskusní materiál. Žák také získává základní představu o osobách, místu děje i době a bude historickým událostem obsahově i emočně lépe rozumět. Z pohledu mediální výchovy mu zase nácvik analýzy popkulturních filmových schémat dává možnost porozumět mechanismům uplatněným u jiných filmů.

Učitele naopak nezbytná příprava a výběr vhodných scén přirozeně zatíží. Nelze bagatelizovat ani riziko prohloubení návyku žáka informovat se prostřednictvím popkulturních produktů, zatímco klasická edukace se v žebříčku jeho hodnot posune do pozice málo zábavné, a tudíž odmítané.

V závěru zde již anotovaného pedagogicky orientovaného příspěvku²⁵ si autor klade řadu konkrétních i obecných otázek v kontextu úskalí využitelnosti pro školskou praxi. Potřeba práce s filmem se však již za rovinu rozhodování dostala a autor je s kladnou odpovědí (s ohledem na projevený entuziasmus) zcela jistě srozuměn. Výukové implementace je třeba podporovat, a to nejen s ohledem na cíle mediální výchovy, se kterými beztak konstruktivně rezonují. Didakticky vstřícný přístup k mediálnímu světu, který dnešní žák základní školy považuje zcela přirozený a často neodůvodněně také za důvěrně známý, je dnes nezbytností. Žák však musí být srozuměn s tím, že prolnutí jeho mediálního světa a edukace bude smysluplným pracovním, a nikoli zábavním procesem, a výsledkem se pak stane hlubší chápání okolního světa. Nicméně na druhé straně na bedrech oborové didaktiky i nadále spočívá úkol didaktizace mediálních podnětů, aby žakovu partnerskému subjektu výchovně-vzdělávacího procesu – pedagogovi – byly nové úkoly maximálně ulehčeny.

Summary

Feature Film and Historical Memory – Critical Reflection in the Context of History Teaching

The main attention is paid to theoretical analysis of feature film reception outside the school environment. Firstly, there are reminded the specifics of commemorative media. Then, based on the questionnaire survey the cinematographic works on the theme of modern history are commented by the schoolchildren. The commentary focuses on examples of possible interference and manipulation of collective memory through a feature film. The conclusion reflects and justifies the didactic work with a fictional film in the historiographical education as necessary.

²⁵ ČINÁTL, K.: *Film a dějepis. Učitelé a historici na okraji útesu*. Cinepur, 2011, č. 74, s. 82.

**Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity,
řada společenských věd, roč. 27, 2013, č. 1**

SEZNAM AUTORŮ

- doc. PhDr. Jaroslav BALVÍN, CSc., Fakulta humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně
Mgr. Roman BARON, Ph.D., vědecký pracovník Historického ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha
PhDr. et PaedDr. Jiří DVOŘÁK, Ph.D., odborný asistent Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích
prof. Alexander Nikolajevič GALJAMIČEV, doktor historických věd, Saratovská státní univerzita Nikolaje G. Černyševského
doc. PhDr. Blažena GRACOVÁ, CSc., Filozofická fakulta Ostravské univerzity
doc. PhDr. František HANZLÍK, CSc., Univerzita obrany v Brně
doc. PhDr. Josef HARNA, CSc., emeritní vedoucí vědecký pracovník Historického ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha
PhDr. Emil KORDIOVSKÝ, emeritní ředitel Státního okresního archivu Břeclav se sídlem v Mikulově
dr. Lech KOŚCIELAK, odborný asistent Pedagogického ústavu Varšavské univerzity
doc. PhDr. Pavel KRAFL, Dr., Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity
PaedDr. Štefan KUCÍK, Ph.D., odborný asistent Katolické univerzity v Ružomberku
PhDr. Denisa LABISCHOVÁ, Ph.D., odborná asistentka Pedagogické fakulty Ostravské univerzity
PaedDr. Naděžda MORÁVKOVÁ, Ph.D., odborná asistentka Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni
dr. Marek PODGÓRNY, odborný asistent Pedagogického ústavu Vratislavské univerzity
PhDr. Stanislav RUBÁŠ, profesor gymnázia Velké Pavlovice
doc. PhDr. Lubomír SLEZÁK, DrSc., emeritní vědecký pracovník Historického ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i., pobočka Brno
PhDr. Kamil ŠTĚPÁNEK, CSc., odborný asistent Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity
prof. PhDr. Jaroslav VACULÍK, CSc., Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity

**Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity,
řada společenských věd, roč. 27, 2013, č. 1**

OBSAH/CONTENTS

SLEZÁK, L.: Mladý sedmdesátník František Čapka / The Young František Čapka at the Age of Seventy	3
---	---

VĚDECKÉ STUDIE

ГАЛЯМИЧЕВ, А. Н.: Великая Моравия: взгляд из России / Russian View of the Great Moravia	7
KRAFL, P.: Kostomlaty pod Řípem a klášter řeholních kanovníků v Kladsku. Edice listin z kladského archivu / Kostomlaty pod Řípem and the Monastery in Kladsko. An Edition of Documents from the Kladsko Archive	13
RUBÁŠ, Stanislav: Cukrovar v Židlochovicích / Sugar Factory in Židlochovice	24
MORÁVKOVÁ, N.: K plzeňským kořenům historika a politika Kamila Krofty / To Pilsen Roots of Historian and Politician Kamil Krofta	39
KUCÍK, Š.: K misii Ladislava Moyša a Jána Pociska medzi americkými Slovákmi v roku 1920 / Concerning the Mission of Ladislav Moyš and Ján Pocisk among American Slovaks in 1920	51
HARNA, J.: Střídání vlád a stabilita politického systému první Československé republiky / Changes in Government and the Stability of the Political System in the First Czechoslovak Republic	64
BARON, R.: Prof. Marian Szykowski a česko-polská vzájemnost I (1921–1939) / Prof. Marian Szykowski and the Czech-Polish Mutuality I (1921–1939)	79
VACULÍK, J.: K působení viceguvernéra Podkarpatské Rusi Jaroslava Mezníka v letech 1937–1938 / On the Activities of Deputy Governor of Carpathian Ruthenia Jaroslav Mezník in the Period of 1937–1938	91
KORDIOVSKÝ, E.: Právní úpravy řešení válečných škod 1938–1945 / Legislation of War Damage Settlements 1938–1945	97
HANZLÍK, F.: Nelegální finance a tajné fondy na cestě KSČ k moci / Illegal Financing and Secret Funds on the Czechoslovak Communist Party's Path to Power	113
KOŚCIELAK, L.: „Sprawy czechosłowackie” w działalności edukacyjnej Instytutu Śląskiego po II wojnie światowej / „Československé záležitosti” ve vzdělávací činnosti Slezského ústavu po druhé světové válce	129

BALVÍN, J.: Přemysl Pitter: významná osobnost v historické paměti Čech a Evropy / Přemysl Pitter as a Prominent Personage in the Historical Memory of Bohemia and Europe	136
DVOŘÁK, J.: Pozůstatky jihočeského hornictví v historické krajině jižních Čech / Relics of South-Bohemian Mining in the Historical Landscape of South Bohemia	142
PODGÓRNY, M.: Knowledge management – from qualifications to competences / Znalostní management – od kvalifikací po kompetence	155
GRACOVÁ, B.: Dějepisná učebnice z pohledu empirického výzkumu / History Textbooks from the Viewpoint of Empirical Research	163
LABISCHOVÁ, D.: Rodinná paměť v historickém vědomí (perspektivou oborově didaktického výzkumu) / Family Memory in Historical Consciousness (from Didactic Research Perspective)	173
ŠTĚPÁNEK, K.: Hraný film a historická paměť – kritická reflexe v kontextech dějepisné výuky / Feature Film and Historical Memory – Critical Reflection in the Context of History Teaching	186
SEZNAM AUTORŮ/LIST OF CONTRIBUTORS	193

INFORMACE PRO AUTORY

Časopis *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd* vychází dvakrát ročně a je otevřen pluralitě názorů. Přijímá proto všechny tematicky se vztahující příspěvky. Rukopisy jsou anonymně posuzovány dvěma recenzenty a z jejich hodnocení vychází redakční rada při přijímání rukopisů. S výsledky recenzního řízení je autor redakcí seznámen v nejkratším možném termínu. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na CD (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce vaculik@ped.muni.cz.
2. Poznámkový aparát připojte na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
- 3a) V odkazech na archivní prameny dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), značka a název fondu (sbírky), karton, inventární číslo, signatura, název nebo popis dokumentu.
- 3b) V odkazech na odbornou literaturu i publikované texty ve funkci pramenů dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie:** Jméno autora (v pořadí PŘÍJMENÍ – verzálkami, křestní jméno – iniciálou) – spoluautoři: *Název. Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, rok vydání, rozmezí stran. **Stat' ve sborníku:** Autor statí – spoluautoři (viz výše): *Název. Podnázev* (kurzivou). In: Editor sborníku – spolueditoři (obdobně jako u autora monografie, ale ne verzálkami) s doplněním zkratky (ed., respektive edd.): *Název sborníku. Podnázev* (ne kurzivou). Místo a rok vydání, rozmezí stran. **Stat' v časopisu:** Autor statí – spoluautoři (viz výše): *Název. Podnázev* (kurzivou). *Název časopisu* (případně ročník), rok vydání, případně číslo, rozmezí stran. **Stat' v denním tisku:** *Název novin*, přesné datum, rozmezí stran.

Vzory citací:

Monografie:

ČAPKA, F. – SLEZÁK, L. – VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno 2005.

Stat' ve sborníku:

VACULÍK, J.: *Die Reemigration in der Tschechoslowakei 1945–1948*. In: Heumos, P. (ed.): *Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*. München 2001, s. 99–110.

Stat' v časopisu nebo periodickém sborníku:

ŠTĚPÁNEK, K.: *History of Silesia in 17th–20th Centuries and Current Textbooks of History*. Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal 3, 2011, No. 1, s. 13–18.

Stat' v denním tisku:

Národní práce, 19. 10. 1943, s. 2.

Archivní materiál:

Moravský zemský archiv v Brně, f. C 145 Státní soud, oddělení Brno, k. 311, inv. č. 1377, fol. 496–498, vyjádření Jaroslava Turečka.

Dvě nebo tři jména se navzájem oddělují pomlčkou s mezerami. Rozpětí stran se uvádí pomlčkou bez mezer.

4. Připojte **abstrakt, klíčová slova a resumé** v anglickém jazyce.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd bude s potěšením publikovat anotace a recenze nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí a zahraniční a jeho redakce za ně předem děkuje.

Redakce

**Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykova univerzity,
řada společenských věd 27, 2013, č. 1**

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 9, 601 77 Brno, IČ 00216224

Vychází dvakrát ročně
Ročník 27, číslo 1, datum vydání 30. 6. 2013
Náklad 200 výtisků

Tisk: TYPOARTPRES Brno

MK ČR E 19943
ISSN 1211-6068